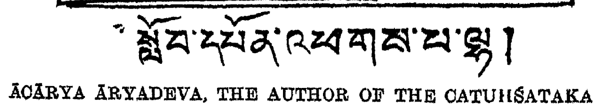
THE CATUHSATAKA

OF

ARYADEVA

སློབ་དཔོན་འཕགས་པ་ལྷ།

ĀCĀRYA ĀRYADEVA, THE AUTHOR OF THE CATUḤŚATAKA

Visva-Bharati Series No. 2

THE CATUHSATAKA

OF

ĀRYADEVA 4002

SANSKRIT AND TIBETAN TEXTS WITH COPIOUS EXTRACTS FROM THE COMMENTARY

OF

CANDRAKIRTTI

Reconstructed and Edited
By

VIDHUSHEKHARA BHATTACHARYA

PART II

སློབ་དཔོན་ཟླ་བ་གྲགས་པ།

ĀCĀRYA CANDRAKĪRTTI, THE COMMENTATOR

Studi Orientali, Vol. X, pp. 521 ff gave an Italian translation of the last eight chapters of the work from its Chinese translation.

After having perused Dr. Vaidya's work I felt that it was marred by many inaccuracies. I wrote a long review pointing them out and modifying or reconstructing the kārikās again in my own light. I believe that where the original is not available we can get it back to a considerable extent only by such friendly discussion. I apologize to Dr. Vaidya for my quoting and criticizing his restorations. I have derived much help from his work and accepted his restoration in a few cases. The review referred to above took the shape of a separate volume. Now, when copious extracts from Candrakīrtti's commentary were added, or in many cases, specially towards the end, the commentary was given in full being reconstructed from the Tibetan version, where the original Sanskrit was not found, it was finally decided to issue it in its present form.

As regards the arrangement of the matters some change will be noticed after the first few pages. It is due to the fact that the original plan underwent some modification when the printing was far advanced.

The present volume is, in fact, the second part of the original work. Logically and traditionally the first part should have contained the first eight chapters and the second the last eight chapters. But as Dr. Vaidya in his volume referred to gave the last nine chapters instead of eight, and as one of my objects for writing this book was to discuss his restorations I simply followed him in including the eighth chapter also. The remaining first seven chapters are given in the first part which will be published as soon as possible.

In editing the Tibetan portion of the volume I have used the 'Black' or the Narthang edition of the Xylographs of both the original and its commentary, while Dr. Vaidya has utilized

graphs are of the Visvabharati Library. In many cases these are very illegible and in this connection I am very thankful to our Dge rgan, Mr. Bsod nams dṅos grub (Puṇyasiddhi), who helped me in reading them. My thanks are due to the Librarian, India Office, for his kindly lending to our Visva-bharati the Xylograph of the commentary. Though it is of the same Narthang edition it is far better owing to the better quality of papers used therein. I have specially used it in the last two chapters. I am very grateful to my esteemed friend and colleague, Mr. Nandalal Basu, the Director of our Kalā-bhavana, for his kindly reproducing the portraits of Āryadeva, Candrakīrtti, and Sūryakīrtti, as found in the Xylographs, the first and the third being in Tsh and the second in Ḥ of Mdo of the Tanjur. I offer my hearty thanks also to my pupil, Mr. Prabhubhai Bhikhubhai Patel, for the help I have derived from him and specially for preparing the indexes.

I content myself for the present with a short and preliminary Introduction reserving detailed discussion for the next volume, *i.e.* the first part containing the first seven chapters.

Vidyabhavana,
Visvabharati,
January, 1931.

VIDHUSHEKHARA BHATTACHARYA.

ABBREVIATIONS

AK = Abhidharmakośa, Tibetan Text (BB), or its French Translation by Louis de la Vallée Poussin.

AKV = Abhidharmakośavyākhyā (BB).

BB = Bibliotheca Buddhica Series.

BI = Bibliotheca Indica Series.

BCP = Bodhicaryāvatārapañjikā (BI).

CS = Catuḥśataka of Āryadeva.

CSV = Catuḥśasakavṛtti of Candrakīrtti.

DSn = Dhammasaṅgaṇī (Pāli Text Society).

HPS = Mahāmahopādhyāya Haraprasād Shāstrī, or the Catuḥśataka (or Catuhśatikā) edited by him in the Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, Vol. III, No. 8, pp. 449-514.

KP = Kāśyapaparivarta ed. by Baron A. Von Stael-Holstein, Commercial Press, 1926.

LA = Laṅkāvatāra ed. by Bunyiu Nanjio, Kyto, 1923.

MA = Madhyamakāvatāra, Tib. version, ed. Louis de la Vallée Poussin (BB).

MK = Mūlamadhyamakakārikā (BB).

MKa = Māṇḍūkyakārikā.

MV = Madhyamakavṛtti, Prasannapadā of Candrakīrtti (BB).

MVt or MVp = Mahāvyutpatti (BB or other editions).

NS = Nyāyasūtra.

NK = Nyāyakandalī on the Praśastapādabhāṣya (Vizianagaram Sanskrit Series).

PA = Pramāṇanayatattvālaṅkāra of

SS	= Subhāṣitasaṅgraha ed. C. Bendall.
Tib.	= Tibetan.
V	= Dr. P. L. Vaidya.
VṬ	= Vibhāvinī Ṭīkā on the Abhidhammatthasaṅgaha Pakaraṇa (Pāli) of Anuruddha, published by P. D. Fernando and G. Simon Andris de Silva, Colombo, 1898.
Vx	= The Xylograph of the Visvabhārati Library.
Vxx	= The Xylographs of the Visvabharati Library.
X	= Xylograph.

a, *b*, *c*, and *d* respectively stand for the four successive *pādas* of a *śloka*.

An asterisk (*) before a kārikā implies that it is original and found in HPS or elsewhere and *not* reconstructed.

Similarly the words between two asterisks in a kārikā are of the original text and *not* reconstructed.

CONTENTS

INTRODUCTION

The following account with regard to Āryadeva and his C a t u ḥ ś a t a k a is found in the introductory part of its commentary by Candrakīrtti (about 600-650 A.D.), I. 1. The Sanskrit portion being lost or not available we read in its Tibetan version :

Āryadeva was born in the island of Siṃhala and was a son of the king of the land. After having become the crown prince he renounced the world, came to the South, and becoming a disciple of Nāgārjuna followed his doctrine. Therefore, the truth of his C a t u ḥ ś a t a k a ś ā s t r a is not different from that of the M a d h y a m a k a ś ā s t r a (of Nāgārjuna). The assertion that there is difference between their doctrines simply shows one's rashness. For, it is a false imagination.[1]

The following observation of Candrakīrtti also occurs just a few lines before the sentence referred to above: As Ācārya Āryadeva desired to accept the discipleship of Ācārya Nāgārjuna there is no difference between their views.[2]

In giving the brief account of the subjects dealt with in the C a t u ḥ ś a t a k a Candrakīrtti says that in the first four chapters things occurring in ordinary life (*ḥjig rten paḥi dṅos po=laukikaṃ vastu*) are explained ; for, it is in this way that one can gradually understand the highest truth (*don dam=paramārtha*). He explains it thus : [Chapter I.] The five *skandhas*, such as *rūpa*, etc., are originated depending on the cause and the effect (*rgyu daṅ rkyen=hetu-pratyaya*). Those which have origination (*skye ba=*

[1] slob dpon hphags pa lha ni sing laḥi glin du ḥkruṅs śig ste mthar rgyl tshab por nas de ñid du rab tu byun z'in || de nas lho phyogs kyi brgyud ltar hons te sḷob dpon klu sgrub kyi ñe gnas ñid du gyur cin || dehi lugs kyi rjes su ḥjig par gyur pa de ñid kyi phyir na bstan bcos bz'i brgya pa ḥdiḥi de kho na ñid gan yin pa de ni dbu maḥi bstan bcos las bśad paḥi de kho na ñid las mtshan ñid tha dad pa can ma yin no || gan z'ig mtshan ñid so sor byas nas smra bar byed pa dehi gz'un lugs so sor smra ba śin tu bab col yin te | dehi chos ñid la log par rtog paḥi phyir ro ||

=Ācārya Āryadevaḥ Siṃhaladvīpe jātaḥ Siṃhalarājaputro yuvarājo bhūtvānte tatraiva pravrajitaḥ | tato dakṣinadikparamparayāgatya Ācārya-Nāgarjunasyāntevāsī tannayānuvarty eva babhūveti C a t u h ś a t a k a ś ā s t r a s y ā sya yat tattvam tan M a d h y a m a k a ś ā s t r oktāt tattvān na vilakṣanam | yas tu pṛthaglakṣanam kṛtvā kathayati tasya pṛthaksamayakathanam atisāhasam | taddharmasya mithyākalpitatvāt |

[2] gaṅ gi phyir na slob dpon ḥphags pa lha ḥdi ni slob dpon klu sgrub slob mar gnaṅ bar

utpāda, jāti) are not eternal (*mi rtag pa=anitya*). [Chapter II.] Those which are not eternal generate one's pain and therefore are causing misery (*sdug bsnal=duḥkha*). And as such they always cause affliction and consequently are impure (*mi gtsaṅ=aśuci*). [Chapter III.] And those which are impure are to be given up and consequently cannot be regarded as 'These are I,' or 'These are mine' (*bdag=ātman,* and *bdag gi=ātmīya*), they are neither 'I', nor 'mine' (*bdag med pa=anātman*). [Chapter IV.] Yet owing to illusion (*phyin ci log=viparyāsa*) these worldly things (*hjig rten paḥi dṅos po*) appear otherwise, *i.e.* eternal (*nitya*), causing happiness (*sukha*), pure (*śuci*), and 'I' and 'mine' (*ātman* and *ātmīya*). This wrong view is to be avoided, and it cannot be done without observing practices (*caryā*) of a Bodhisattva, an aspirant to *bodhi* 'supreme knowledge.' So in Chapter V the *Bodhisattvacaryā* is dealt with. *Kleśas* or impurities interrupt the *Bodhisattvacaryās*, therefore they are examined in Chapter VI. And as the objects of senses (*yul=viṣaya*) are the cause of origination (*skye ba=utpatti*), staying (*gnas pa=sthiti*), and growth (*ḥphel ba=vṛddhi*) of *kleśas* those objects are discussed in Chapter VII. Chapter VIII deals with the purification of the mind of the disciple before he is thought fit to listen to the explanation of the truth of things. The remaining eight Chapters, IX-XVI, discuss that the things around us have not what can be regarded as their own characteristics or nature (*raṅ bz'in med pa ñid=niḥsvabhāvatva*).

The names of the Chapters[1] as given below will also show the subjects dealt with in them :

I. Showing the means for abandoning the adherence to the view that things are eternal.[2]

II. Showing the means for abandoning the adherence to the notion that things cause happiness.[3]

[1] See *Le Muséon*, 1900, pp 237-238.

[2] rtag par hdzin pa span baḥi, thabs bstan pa=*nityagrāhaprahānopāyasandarsanam.* But CŚV as in HPS has *nityaviparyāsaprahānopāya°* (rtag par phyin ci log span baḥi thabs°), 'showing the means for abandoning the illusion of veiwing the things as eternal'

[3] bde bar ḥdzin pa spaṅ baḥi thabs bstan pa=*sukhagrāhaprahanopāya°*. CŚV *sukhaviparyāsa°* (bde bar phyin ci log°) 'illusion of happiness.'

III. Showing the means for abandoning the adherence to the notion that things are pure.[1]

IV. Showing the means for abandoning the notion of 'I' (*ahaṅkāra*).[2]

V. Showing the practices of a Bodhisattva.[3]

VI. Showing the means for abandoning passions or impurities.[4]

VII. Showing the means for abandoning the adherence to the enjoyments desired in the life of a man.[5]

VIII. The preparation of a disciple.[6]

IX. Showing the contemplation of the refutation of things regarded as eternal.[7]

X. Showing the contemplation of the refutation of *ātman*.[8]

XI. Showing the contemplation of the refutation of time.[9]

XII. Showing the contemplation of the refutation of (wrong) views.[10]

XIII. Showing the contemplation of the refutation of the senses and their objects.[11]

XIV. Showing the contemplation of the refutation of the adherence to the extremes.[12]

XV. Showing the contemplation of the refutation of the compound things.[13]

XVI. Showing the contemplation of the discussion between the teacher and the pupil.[14]

[1] gtsan bar ḥdzin pa span baḥi thabs bstan pa=*śucigrāhaprahānopāya*° CŚV *śucivi-paryāsa*° (gtsan bar phyin ci log°) 'the illusion of purity.'

[2] bdag tu ḥdzin pa span baḥi thabs bstan pa=*ātmagrāha-* or *ahankāra-prahānopāya*°. CŚV adds '*bhāvanā-* (sgom) 'contemplation' after *upāya* (thabs) But in the Skt text, HPS, p 466, there is *ahankārāviparyāsaprahānopāyām* 'the means for abandoning the illusion of *ahankāra*'

[3] byan chub sems dpaḥ spyod pa bstan pa°=*Bodhisattvacaryā*°

[4] ñon mons span baḥi thabs°=*kleśaprahānopāya*°.

[5] mi ñid kyis ḥdod pa lons spyod la z'en pa span baḥi thabs°=*mānuṣeṣta sambhogā bhini-vesaprahānopāya*°. CŚV reads *-abhīsta-* (mnon par ḥdod paḥi) for *-iṣṭa-* and adds *-viṣaya-* (yul gyi) before *-sambhoga-*

[6] slob ma spyod pa=*śiṣyacaryā* CŚV *-paricaryā* (yons su spyod), but in HPS, p 480, it has *pārikarmika-prakaranam* 'the chapter dealing with preparation'

[7] dnos po rtag pa dgag pa bsgom pa bstan=*nityārthapratiṣedhabhāvanāsandarśana*.

[8] bdag dgag pa bsgom pa°=*ātmapratisedha bhāvanā*°.

[9] dus dgag pa bsgom pa°=*kālapratisedhabhāvanā*°

[10] lta ba dgag pa bsgom pa°=*drṣṭipratisedhabhāvanā*°

[11] dban po dan don dgag pa bsgom pa°=*indriyārthapratisedhabhāvanā*°.

[12] mthar ḥdzin pa dgag pa bsgom pa°=*antagrāhapratisedhabhāvanā*°

[13] ḥdus byas kyi don dgag pa bgom pa°=*samskṛtārthapratisedhabhāvanā*°.

[14] slob dpon dan slob ma rnam par gtan la dbab sgom pa°=*guruśiṣyaviniścayabhāvanā*°

We have already seen in the Preface that Dharmapāla commented upon the last eight chapters of the CŚ. He was one of the ancient *Upādhyāyas* (*snon gyi mkhan po*) mentioned in the Mahāvyutpatti, § 177, 9, and seems to have been the teacher of Śīlabhadra, who received Hiuen-tsang at Nālandā (656 A.D.). Śīlabhadra was then very old. Dharmapāla must have died before the arrival of the Chinese pilgrim at that place; and it appears from the observation given below of Candrakīrtti that they were contemporaries; or it may be that the former was a little earlier than the latter. Candrakīrtti quotes him not only here in his commentary on the CŚ, but also in his Madhyamakāvatāra (Tibetan version), p. 407. I think, Poussin is not right when he calls him (p. 426) Dharma*rakṣita*. It is due to his wrong translation of *Chos skyoṅ* which in Sanskrit is Dharma-*pāla* and not Dharma-*rakṣita*. (Cf. *Ḥjig rten skyoṅ*=Lokapāla.)

As regards Dharmapāla's commentary which is only on the last eight chapters some light is thrown by Candrakīrtti. He says (I. 1):

This Catuhśataka śāstra is divided by the *present* (*da lta*) poet, venerable Dharmapāla into two parts in accordance with the arrangement (found in the book): one consisting of (two) hundred (of kārikās) teaching *dharma* (*chos bstan pa brgya pa*=*dharmaśāsanaśataka*), and the other consisting of (two) hundred (of kārikās) regarding disputations (*tshod pa brgya pa*=*vigrahaśataka*). But now I take this Catuḥśataka śāstra as one unit. For, in this way the former arrangement is maintained, and at the same time those who require benefit are benefited, as all the subject matters intended to be discussed in the śāstra being taken the objects of one's own self as well as of others are fully attained.[1]

[1] de hdi da ltaḥi sñan nag (X dnags) mkhan gyis rnam gñis byas | bstan bcos bz'i brgya pa de ni da ltaḥi sñan nag (X dnags) mkhan btsun pa chos skyon gis ji ltar dgod pa phyo nas rnam pa gñis su byas te | gcig ni chos bstan pa brgya pa ñid duho | gzan ni stsod pa brgya pa ñid duho || da ni bdag gis gcig tu de ranm dbye bar bya | da ni bstan bcos bz'i brgya pa de gcig tu byas nas bdag gis rnam par dbye bar byaḥo || de ltar byas dan bkod pa sna ma yan yons su bskyans par ḥgyur la | des phan gdags par bya ba rnams phan btags par yan ḥgyur te | bstan bcos kyi don brjod par ḥdod pa mthaḥ dag blans pas raṅ dan gz'an gyi don yan dag par ḥgrub paḥi phyir ro ||

In the commentary of Candrakīrtti there is a marked difference between the first and second parts, *i.e.* between the first eight and the last eight chapters; for, while in the former there are a number of *dṛṣṭāntas* (*dpe rnams*) 'examples' or 'maxims,'[1] each of the kārikās containing at least one of them, there is none of them in the latter. On this point the following occurs in the commentary (I. 1):

'In each of the kārikās in the (first) eight chapters the *dṛṣṭāntas* used by Ācārya Dharmadāsa are read and explained with it (kārikās).'[2]

Thus the *dṛṣṭāntas* found in the commentary are of Ācārya Dharmadāsa, and *not* of Candrakīrtti himself.

We have no sufficient materials for deciding as to who this Dharmadāsa was. There were two Dharmadāsas,[3] a grammarian quoted by Rāyamukuṭa, and the author of Vidagdhamukhamaṇḍaṇa. We know hardly anything of the former, while as regards the latter it is clear from his own work that he was a Buddhist (*saugata*).[4] Our Dharmadāsa referred to by Candrakīrtti seems to have been also a Buddhist, as the latter calls him an *Ācārya*. Therefore, Dharmadāsa, the author of Vidagdhamukhamaṇdana, may possibly be identical with our Dharmadāsa.

=tad idam vartamānena kavinā dvidhā kṛtam | tac Catuḥśataka śāstraṃ vartāmānena kavīnā bhadanta-Dharmapālena yathāsanniveśam vibhajya dvidhā kṛtaṃ ekam dharmaśāsanaśatakam anyat tu vigrahaśatakam | mayā tv idānīm ekabhāgam eva kriyate | tac Catuḥśatakaśāstram mayedānīm ekam kṛtvā vibhajyate | evṃ kṛte pūrvo 'pi vinyāsaḥ parirakṣito bhaved upakāryāś copakṛtā bhaveyuḥ vivakṣiata-sakalaśāstrārthagrahanāt svaparārthayoh samyaksiddheḥ |

[1] These have been collected and translated into English in a small volume. It will be published as soon as possible

[2] ḥdir rab tu byed pa brgyad kyi tshig lehur byas pa dag re re la slob dpon chos kyi hbaṅs kyis sbyar baḥi dpe rnams hdon pa de dag dan lhan cig rnam par bśad par byaḥo ||

=ihāṣṭānām prakaranānām ekaikāsu kārikāsu Ācārya Dharmadāsena prayuktā dṛṣtāntāḥ paṭhitās tābhiḥ saha vyākhyāyante

[3] There is another Dharmadāsa, the author of a ṭīkā on the Karpūramañjarī. But his name in this connection is out of question.

[4] He says at the end of his book (IV. 75):

kṛtis tu Dharmadāsasya saugatasya tapasvinaḥ |
vidagdhānāṃ mukhāmbhojapravikāśakarī matā ||

He begins his work glorifying the speech of the Buddha:

siddhauṣadhāni bhavaduhkhamahāgadānām
punyātmanām paramakarnarasāyanāni |
prakṣālanaikasalināni manomalānām
Śauddhodaneḥ pravacanāni ciram jayanti ||

Whether Dharmadāsa wrote a commentary, complete or partial, on the CS cannot definitely be said. His *dṛṣṭāntas* quoted by Candrakīrtti might have been written by the former somewhere else.

THE CATUHŚATAKA

Chapter VIII.

SLOB MA SPYOD PA

शिष्यचर्या

176

CSV. gaṅ z'ig ḥdod chags kyi ḥchiṅ ba che bas ḥchin[1] gtad pa ñid kyi phyir bdag daṅ gz'an la ḥdod chags spaṅs[2] par mi srid par dogs[3] pa de la bśad pa |

=यो महता रागबन्धनेन बन्धनसमर्पितत्वादात्मनोऽन्यस्य च रागप्रहाणं न सम्भाव्यत इत्याशङ्कते तमाह— ।

ji ltar mi mthun mi rnams la |
mdzah ba yun riṅ mi gnas pa |
de bz'in kun la skyon śes la |
ḥdod chags yun riṅ mi gnas so || 1 ||

V naresv ananurūpeṣu ciraṁ rāgo na tiṣṭhati |
evaṁ sarvatra doṣajñe ciraṁ rāgo na tiṣṭhati || 1 ||

Here the word *rāga* for Tib. *mdzaḥ ba* in *b* is not a happy one; the original must have been *sneha* as evident from Candrakīrtti's Vṛtti[4]. This is supported also by the Tib. version of the *Meghadūta*, ed. Beckh, verse 12, where *sneha* is translated by *mdzaḥ ba*.

According to the commentary the Skt. word *ananukūla* or *pratikūla* for *mi mthun* in *a* is undoubtedly better than *ananurūpa* as V has done. In the Tib. version of the *Abhidharmakośabhāṣya* (BB), p. 13, l. 19, *mi mthun* is used for the Skt. reading *pratikūla* preserved in the *Abhidharmakośavyākhyā* (BB), p. 18, l. 20.

[1] X chiṅ

[2] X spoṅs.

[3] X degs

[4] [tathā kasya- (de bz'in du gaṅ z'ig)]-cid rājñaḥ putro'tīvāpāyaḥ (phans pa; HPS priyaḥ) sa kadācid vyutthitaḥ sa tena rājñā saṁgrāme nirjitya gṛhītaḥ. tasya ca rājñas taddoṣadarśanāt (deḥi ñes pa mthoṅ baḥi phyir; HPS °darśitvāt) tasmāt s n e h o (chags pa) vigataḥ.

Tib. *ji ltar*, Stk. *yathā*, in *a* is omitted altogether. This can, however, be ignored in the present case, for the meaning is quite clear by the use of *evam* for *de bz'in*, lit. *tathā*.

I should like to propose the following restoration :

नरेषु प्रतिकूलेषु चिरं स्नेहो न तिष्ठति ।
एवं सर्वत्र दोषज्ञे चिरं रागो न तिष्ठति ॥१॥

CV : de ltar na ji ltar hgal bahi mi rnams la mdzah ba yun riṅ por gnas pa yod pa ma yin pa de bz'in du rnal hbyor pa la yaṅ phyi daṅ naṅ gi dṅos po rnams la skyon du mthoṅ ba ñid kyi phyir ji ltar thams cad du ḥdod chags daṅ bral ba mi srid ||

=एवं यथा विरुद्धेषु नरेषु स्नेहश्चिरं न तिष्ठति तथा योगिनोऽपि बाह्यान्तरभावानां दोषदर्शनात् कथं सर्वस्माद् विरागो न सम्भाव्यते ॥१॥

177

इतश्च तत्प्रहाणं[1] सम्भाव्यते रागवत्स्वभावात्[2] । यथा च तद्वस्तु नास्ति[3] तथा प्रतिपादयन्नाह— ।

la la de ñid la chags te |
la la de ñid la sdaṅ z'iṅ |
la la de ñid la rmoṅs pa |
deḥi phyir ḥdod pa don med paḥo || 2 ||

V with Vx of CS *de* for *deḥi* in *d*.

* तत्रैव रज्यते कश्चित् कश्चित्तत्रैव दुष्यति ।
कश्चिन्मुह्यति तत्रैव तस्मात् कामो निरर्थकः ॥२॥

For the word *kāma* in *d* in the Skt. text *kāya* is wrongly printed in the fragments (HPS, p. 473). V has unnecessarily emended it by *rāga*. The Vṛtti says : "*tasmād viṣaya k ā m a ḥ svarūpā-siddhatvāt śūnyaḥ.*" In *b* the verb *duṣyati* is here not from √*duṣ*, but from √*dviṣ*. Cf. Pali *dosa*=*dveṣa*. This is quite evident from the Tib. word for it, *sdaṅ*.

CSV : रञ्जनीयवस्त्वायत्तोदयो[4] हि रागः । तच्च रञ्जनीयं वस्तु

[1] HPS ad. na.
[2] Tib. ḥdod chags kyi gz'i med paḥi phyir ro ; HPS rāgavatsvabhāvatvāt.
[3] Tib. deḥi gz'i ji ltar med pa. HPS om. it.
[4] Tib om. udaya.

स्वरूपासिद्धम्। तथा हि[1]। यदेव ह्येकस्य रञ्जनीयं तदेवापरस्य द्वेषणीयं मोहनीयं[2] वोपलभ्यते। यदि च रञ्जनीयं वस्तु स्वरूपतः स्यात् सर्वदा सर्वस्य च तथैव स्यात्। न त्वेष नियमो दृष्टः। तथा हि यत्रैको रज्यति तत्रैवापरो दुष्यति तत्रैवापरो मुह्यति। तस्माद् विषय[3]कामः स्वरूपासिद्धत्वाच्छून्यः। न चैवं रञ्जनीयवस्तुशून्यताभाववशात्तत्परस्य योगिनो रागप्रहाणं न सम्भाव्यत इति[4] ॥२॥

Cf. परिव्राट्कामुकशुनामेकस्यां प्रमदातनौ।
कुणपः कामिनी भक्ष्य इति तिस्रो विकल्पनाः ॥

Sarvadarśanasaṅgraha (BI), p. **15.**

178

CSV: एवं[5] नास्ति रागादीनामालम्बनस्य स्वरूपसिद्धिः। एवं तावदालम्बनासिद्धया रागाद्यसिद्धिं प्रतिपाद्य हेत्वसिद्धयापि प्रतिपादयितुकाम[6] आह।

rtog pa med par ḥdod chags la |
sogs la yod ñid yod min na |
yaṅ dag don daṅ rtog pa z'es |
blo daṅ ldan pa su z'ig hdzin || 3 ||

In *b* for *la* Vx of CSV *pa.* In *c* all *de* for *daṅ*

* विना कल्पनयास्तित्वं रागादीनां न विद्यते।
भूतार्थः कल्पना चेति को ग्रहीष्यति बुद्धिमान् ॥३॥

CSV: विषयेष्वयोनिशः कल्पना रागादिसिद्धिकारणम्[7]। ततश्च येषां सत्यामेव कल्पनायामस्तित्वम् असत्यां च कल्पनायां नास्तित्वं[8] ध्रुवं तेषां

[1] Tib. de ltar, HPS om it

[2] HPS om. it Tib rmons pa dan bar ma byas par. But it is a defective reading. Should we read: rmons par bya ba ?

[3] Tib om. viṣaya-

[4] The two nagations are omitted in Tib After iti HPS ad. vidyata eva rāgaprahāṇam.

[5] Tib. om.

[6] Tib. pratipādayitum (bstan paḥi phyir)

[7] Tib. rāgādikleśakāraṇam hi viṣayeṣv ayoniśaḥ kalpanā (ḥdod chags la sogs pa ñon moṅs paḥi rgyu ni yul rnams la tshul bz'in ma yin paḥi rtog pa ste).

[8] HPS om. asatyām° nāstitvam which is supplied from Tib (trog pa med par yod pa ñid med pa).

रज्जुकुण्डलके परि[1]कल्पितसर्पवत् स्वरूपासिद्धिरवसीयते। यस्तु स्वरूपसिद्धिं रागादीनामभ्युपैति नियतं तेन कल्पनापेक्ष्यजन्मत्वं स्वरूपसिद्धिविरुद्धं नाभ्युपेतव्यम्। यदि ह्यसौ भूतोऽर्थः किमर्थं तदर्थं कल्पनापेक्ष्यते। कथमसौ भूतार्थः। इ[2]त्येवं सोपपत्तिकागमभासावभासितचित्तसन्तानत्वान् न विद्वांसः स्वरूपसिद्धस्य कल्पनाजनितत्वमङ्गीकुर्वन्ति। जडास्तु कथञ्चिद् विपर्यासात् प्रवर्तन्ते ॥३॥

179

CSV: अत्राह। विद्यत एव रागादीनां स्वभावो बन्धनत्वात्। तथा हि। स्त्री पुरुषविषयेण रागेण पुरुषेण सह बद्धा नातिक्रामति[3] पुरुषम्। पुरुषश्च स्त्रीविषयेण रागेण स्त्रिया सह बद्धो न परि[4]त्यजति स्त्रियमिति। उच्यते—।

ḥgaḥ lahan gaṅ daṅ lhan cig tu |
bciṅs pa z'es bya yod min te |
gz'an daṅ lhan cig bciṅs pa la |
bral ba rigs pa ma yin no || 3 ||

In *a* for *tu* V has wrongly *du*. In *d* V with Vx of CS *bar* for *ba*.

* कस्यचित् केनचित् सार्धं बन्धो नाम न विद्यते।
परेण सह बन्धस्य विप्रयोगो न युज्यते ॥४॥

In *b* V wrongly reads *yujyate* for *vidyate* and in *c* for *bandhasya* he accepts the misprint, *baddhasya*, in the fragments (HPS, p. 474). That the reading must be *bandhasya* is quite evident and is supported by the Vṛtti.

CSV: यथैव[5] हि रागः कल्पनापेक्ष्यजन्मत्वात् स्वभावासिद्धस्तद्वत् स्त्रीपुरुषयोरपि स्वरूपासिद्धत्वात् कस्यचिदर्थस्य केनचिदर्थेन सह नास्ति स्वरूपतो बन्ध इति न बन्धकारणत्वाद् रागः स्वरूपतः सिध्यति। अथाप्यवश्यमेवेत्थं विचार्य परेण सह परस्य बन्धः परि[6]कल्प्यते एवमपि

परेण सह बन्धस्य विप्रयोगो न युज्यते।

[1] Tib. om. pari-.
[2] Tib. om. iti.
[3] Tib. mi mñaḥ la; it does not literally mean atikrāmati
[4] Tib. om. pari-.
[5] In X de ltar (evam, tathā). According to Skt. it must be read ji ltar (yathā).
[6] Tib. om. pari-.

विप्रयोगो विमोचो विमुक्तिरित्यनर्थान्तरम् ।[1] यदि हि स्वरूपस्य परेण[2] बन्धकारणत्वं स्यात् तदा स्वरूपस्यान्यथाभावासम्भवान् मुक्त्यभाव एव[3] स्यात् । अस्ति च मुक्ति[4]रिति नास्ति बन्धनकारणत्वं रागस्य[5] । असति च[6] बन्धनकारणे कुतो बन्ध इति स्वभावशून्या एव रागादयः स्वभावशून्यतादर्शनात् प्रहीयन्त इति शक्यमाख्यातुम् ॥४॥

180

CSV : यद्येवं विचारात् क्लेशा निवर्तन्ते तत् किमित्यजितक्लेशाः प्रायो दृश्यन्ते । गम्भीरधर्माधिमुक्तिविरहात् । तथा हि— ।

bsod nams chuṅ du chos hdi la |
the tshom za ba yaṅ mi ḥgyur |
the tshom za ba tsam z'ig gis |
srid pa hrul por byas par hgyur || 5 ||

In *b* with Vx of CSV I read *za ba* and not *za bar* as V reads with Vx of CS. In *c* Vx of CSV has *gi* for *gis*. In *d* all read *bor* for *por*.

* अस्मिन् धर्मेऽल्पपुण्यस्य सन्देहोऽपि न जायते ।
भवः सन्देहमात्रेण जायते जर्जरीकृतः ॥५॥

CSV : अनादिसंसाराभ्यस्तविपर्यास[7]दर्शनो ह्यविद्वान् प्रतिबिम्बोपमेषु पदार्थेष्विदंसत्याभिनिविष्टः स्वभाव[8]शून्यतोपदेशं प्रपातमिव मन्यते । शून्यताधिमुक्ति[9]हेतुकुशलमूल[10]विरहितचित्तसन्तानत्वात् तथाविधस्य सत्त्वस्या[11]-स्मिन् विपरीतविनिश्चयविनिर्मुक्तो[12] शून्यताधर्मे किमेवं नैवमिति सन्देहोऽपि न

[1] HPS nas this sentence after the next one: yadi hi° eva syāt
[2] Tib. raṅ bz'in gyi gz'an gyis ; HPS parasya svarūpato.
[3] Tib om. it.
[4] Tib. vimukti° (rnam par grol ba).
[5] Tib ḥdod chags la ; HPS parasya.
[6] Tib yaṅ ; HPS om. it
[7] HPS -sandarśano.
[8] Tib om. svabhāva-.
[9] Tib. stoṅ pa ñid kyi lhag par mos paḥi ; HPS śūnyavimukti.°
[10] Tib. tsa ba ; HPS om. -mūla.
[11] Tib. sems can la ; HPS matasya for sattvasya.
[12] Tib. phyin ci log tu ṅes pa las ma gtogs pa ; HPS om. it here. See note 1, next page.

जायते[1]। ततश्च मुक्तिहेतुविपर्यस्तत्वात् कुतोऽस्य मोक्ष.[2]। यदि त्वयं केनापि[3] हेतुना शून्यताधर्मे [4]सम्यगुपदिश्यमाने संशयमुत्पादयेत् किमयं धर्म एवं[5] नैवमिति नियतमस्यानेनापि सन्देहमात्रेण जर्जर[6] एव संसारो[7] जायते।° सन्देहकालेऽपि जर्जर एवास्य संसारो[7] लक्ष्यते तद्भेदा[8]नुकूलावस्थावस्थितत्वात् ॥५॥

181

CSV : अपि च[9] योऽयं स्वभावशून्यतालक्षणो धर्मो यस्मिन् सन्देहोऽपि भवस्य जर्जरत्वाय संवर्तते[10] तस्य भगवता प्रथमक्षान्तिक्षणमुपादाय यावन् मोक्षस्तावदपरिहानिर्वृद्धिश्चोपवर्णिता। न त्वेवं लौकिकानां धर्माणां। ते हि विपाकक्षयादपि क्षीयन्ते प्रत्ययवैकल्यादपि न प्रवर्तन्ते। न हि प्रज्ञापारमितानधिष्ठिता दानादयः समर्था जात्यन्धा इव सर्वज्ञतानगरमनु[11]प्राप्तुमित्युवाच शास्ता। तदेवम्—।

chos gaṅ z'ig la thub pa yis |
thar paḥi bar du ḥphel ba ñid |
gsuṅs der gaṅ la gus med pa |
de ni gsal bar blo ldan min || 6 ||

In *b* for *paḥi* and *ba* V has wrongly *baḥi* and *pa* respectively. In the same line for *hphel* Vx of CS *hgrel*, which is a mistake.

* आ मोक्षाद् यस्य धर्मस्य वृद्धिमेवोक्तवान् मुनिः।
तत्र भक्तिर्न यस्यास्ति सुव्यक्तं बुद्धिमान् न सः ॥६॥

V is quite justified in amending the reading *ātmā hy ādyasya* found in the fragments by *ā mokṣād yasya* according to the Tib. version.

1 After this HPS ad. anyatra viparītaniścayāt.
2 After mokṣa- Tib. aḍ darśanam (lta)
3 Tib. aḍ. ekena (gcig gis).
4 Tib. yaṅ dag par; HPS om. samyag.
5 Tib. om it.
6 Tib. lit jīrṇa (deṅs pa).
7 Tib lit bhavaḥ (srid pa).
8 bheda=unmūlana, vināśana (ḥjoms pa).
9 Tib. yaṅ; HPS om. it.
10 For jarja° te Tib. jarjaratvahetur bhavati (hrul po ñid kyi rgyur ḥgyur ba).
11 Tib. does not support anu-.

CSV: यो ह्यत्यन्तोपकारिणि धर्मे वृद्धिप्रकर्षवति नोत्पादयति भक्तिं स[1] क्षेम[2]स्थाने भयदर्शित्वान्[3] मूढ़ता[4]मेवात्मनो जड़ः प्रकटयति। तदित्थं मूढ़ता मा भून्ममेति[5] विद्वद्भिः स्वभावशून्यतादर्शने भक्तिराधेया ॥६॥

182

CSV: किं पुनरिमे पदार्था अशून्या[6] एव वैराग्यार्थं शून्यवद् दृश्यन्ते अथ प्रकृत्यैव[7] शून्या इति व्यपदिश्यन्ते। उच्यते—।

bdag ni mya ṅan ḥdaḥ ḥgyur z'es |
stoṅ min stoṅ ltar mthoṅ min te |
log ltas mya ṅan mi ḥdaḥ bar |
de bz'in gśegs pa rnams gsuṅ no || 7 ||

V is justified in correcting *stoṅ ñid* in *b* found also in our Vx of CS by *stoṅ min* as in the Tib. version (with slightly different readings) of MA., p. 119. He will, however, be glad to note that our Vx of CSV actually reads here *stoṅ min*.

*नाशून्यं शून्यवद्दृष्टं निर्वाणं मे भवत्विति।
मिथ्यादृष्टेर्न निर्वाणं वर्णयन्ति तथागताः ॥७॥

CSV:—अन्यथावस्थितस्य वस्तुनो यदन्यथा[8]दर्शनं तन्मिथ्यादर्शनम्। यदि च स्वभावाशून्याः[9] सन्तः पदार्थाः स्वभावशून्या इति दृश्येरंस्तदा मिथ्यादर्शनादेव निर्वाणाधिगमः[9] स्यात्। न च मिथ्यादृष्टेः पुद्गलस्य निर्वाणाधिगमं बुद्धा भगवन्तो व्यवस्थापयन्ति। सम्यग्दृष्टिपुरःसरेणैव[10] यथा निर्वाणप्राप्तिव्यवस्थापनात्। ततश्च मायावत् प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात् स्वभावशून्या एव सन्तो भावाः शून्याः स्वभावेनेत्यधिगम्यन्ते ॥७॥

1 Tib. ad. mūḍhaḥ (rmoṅs pa) and om. jaḍaḥ before prakaṭayati in the sentence.

2 Tib. tyakta- (dor baḥi) for kshema , we may, however, read dge for dor in Tib.

3 Tib. ad. tasmāt (deḥi) reading here: ḥjigs par lta ba deḥi phyir which lit means tasmād bhayadarśanāt. By reading ñid for deḥi we may get bhayadarśitvāt as found in Skt.

4 Tib. jaḍatām (blun po ñid du).

5 Tib. om. mama, and reads: blun por ḥgyur du ḥoṅ bas. Here ḥoṅ bas does not seem to give any suitable sense and, I think, we may read mod pas for it. Accordingly it would be in Skt. jaḍatā mā bhūd iti taking blun po for blun po ñid.

6 Tib. mi stoṅ; HPS śūnyā.

7 Tib puts eva (kho) after śūnyā.

8 Tib. ad. pari- (yoṅs su) before darśanam.

9 HPS śūnyāḥ for a-śūnyāḥ; Tib. mi stoṅ.

10 Tib. sṅon du btaṅ ba for puraḥsara.

V wrongly translates the first half of the kārikā writing: "Le vide n'est pas considéré comme vide afin qu'on obtienne le nirvāṇa." It is evident from it that he followed the Tib. version of CS with the reading *stoṅ ñid* which is corrected by him himself as *stoṅ min* as we have already discussed. Unfortunately he paid here no heed to the original Skt. It seems, V made his translation first basing it on the Tib. version of CS and afterwards corrected the original reading of that version according to that of MA and the Skt., but forgot to correct his French translation accordingly.

Incidentally one thing may be pointed out as regards the Tib. translation of a Skt. word in the present kārikā. It will be noticed that the word *śūnyavat* in the original is translated differently in the two Tib. versions. In MA we have *stoṅ ldan,* while in our texts of CS and CSV we read *stoṅ ltar*. Now, in meaning as in form the words *ldan* and *ltar* differ much from each other; *ldan* is a possessive particle or suffix, as for example, *nor ldan* 'possessing wealth,' i.e. 'wealthy,' and it actually corresponds to the Skt. suffix *-vat* in the same sense (i. e., possessive); while *ltar* is a particle denoting likeness and translated into English by 'as,' 'like,' corresponding to the Skt. suffix *-vat* in the sense of *iva* 'as.' These two senses of Skt. *-vat* are confounded here as elsewhere. The translator of MA should have used here *stoṅ ltar* and not *stoṅ ldan* as he has done.

183

CSV: ननु परमार्थत्वात्[1] स्वभावशून्यतैव केवल[2]मुपदेष्टव्येति। नैतदेवम्। नैव हि लौकिकं प्रवृत्त्यात्मकं परमार्थात्[3] पूर्वमनुपदिश्य[4] शक्यं स्वभावशून्यतालक्षणं[5] तत्त्वमादर्शयितुमिति। तस्मात्[6] तत्त्वावतारसोपान-

[1] Before par° HPS ad. svabhāva-.

[2] Tib. ad: ekā (cig).

[3] HPS paramārtham for °rthāt. Tib. daṅ po ḥjig rten paḥi don dam pas ḥjug paḥi bdag ñid can-pūrvaṁ (lit. prathamaṁ) laukikena paramārthena pravṛttyātmakam.

[4] Tib. ñe bar ma bstan pa; HPS sadupadiśya.

[5] HPS. °lakṣaṇatattva°.

[6] HPS om. it; Tib. deḥi phyir.

भूतत्वात्[1] प्रवृत्त्युपदेशोऽपि कर्तव्यः। सर्वसङ्गपरित्यागेन निर्वाण[2]सुखावाप्ति-हेतुः[3] स्वभावशून्यतोपदेशोऽपि कर्तव्यः[4]। तदत्र ताथागते प्रवचने—।

gaṅ las hjig rten bstan ḥbyuṅ ba |
de las hjug pa gsuṅs pa ste |
gaṅ las don dam bsñad ḥbyuṅ ba |
de las ldog pa gsuṅs pa ḥo || 8 ||

In *a* V and Vx of CS *byuṅ* for *ḥbyuṅ*. In *c* Vx of CSV *byuṅ* for *ḥbyuṅ*. In *d* V and Vx of of CSV *las* for *la*.

* लौकिकी देशना यत्र प्रवृत्तिस्तत्र वर्ण्यते।
परमार्थकथा यत्र निवृत्तिस्तत्र वर्ण्यते ॥८॥

CSV: यत्र संसारप्रवृत्तिक्रमोऽविद्यासंस्कारादिना क्रमेणाहेत्वेकहेतु-विषमहेतुविनाशार्थं स्वसामान्यलक्षणसत्यत्व[5]कल्पनया देश्यते ज्ञातव्यं विदुषा प्रवृत्तिक्रमस्तत्र वर्ण्यत इति। यत्र तु प्रतीत्यसमुत्पादस्य स्वभावानुत्पादेन[6] स्वभावशून्यतोपदिश्यते तत्र संसारप्रवृत्तेर्निवृत्तिर्वर्ण्यते ॥ ८ ॥

184

CSV: यद्येवं परमार्थकथायां न किञ्चिदस्ति शून्यत्वात् सर्वभावानां तदा सर्वाभावः प्रसज्यते। सर्वाभावाच्च न किञ्चित् कर्तव्यं स्यात् कर्तृकर्म-क्रिया[7]दीनां सर्वथाभावात्। अभावाच्च क्रिया[8]दीनां न स्यात् मोक्ष इति सर्वमेवायुक्तमिति। उच्यते --।

kun yod ma yin ci bya z'es |
khyod la ḥjigs pa skye ḥgyur gaṅ |
gal te bya ba yod na ni |
chos ḥdi zlog byed mi ḥgyur ro || 9 ||

In *b* Vx of CSV has *ḥjig* for *ḥjigs* and V and VX of CS read *graṅ* for *gaṅ*.

[1] Tib. tattvāmṛtāvatārādhikārabhūtatvāt (de kho na ñid kyi bdud rtsi la hjug paḥi skabs su gyur pa ñid kyi phyir na).

[2] Tib. mya ṅan las ḥdas paḥi; HPS nivṛttisu°

[3] Tib. rgyu; HPS nimittaṁ for -hetuḥ.

[4] Tib. repeats it once more: bya dgos par bya dgos so.

[5] For Tib. lit. -satyabhāva- (bden paḥi dṅos por). HPS Sajñāvaka° for Satyatvaka°.

[6] Tib. °ma skyes pas; HPS °pādasvabhāvv°

[7] Tib. ad. -kārya- (bya ba).

[8] Tib. lit. kārya- (bya ba) for kriyā-.

* किं करिष्याम्यसत् सर्वमिति ते जायते भयम् ।
विद्यते यदि कर्तव्यं नायं धर्मो निवर्तकः ॥९॥

CSV : यत एव हि सर्वमसदत एवायं परमार्थधर्मः प्रवृत्तिनिवर्त्तको युज्यते । तत् किमिति निवृत्त्यर्थी क्रियाद्यधिष्ठानसर्वाभावं[1] न सम्मन्यते । अथा[2]त्रापि प्रवृत्ताविव कर्तव्यं स्यात् तदा क्रियाफलस्यापि पदार्थस्य[3] प्रवृत्तेः सैव प्रवृत्तिरिति कथमयं धर्मो निर्वाणवाहकः[4] स्यात् ॥ ९ ॥

185

CSV : [5]निवर्तके धर्मे न किञ्चित् कर्मास्ति तस्माच्छून्यपक्षः श्रेयानिति[6] यस्तु शून्यतामार्गे रज्यति विपरीतस्वभावे च पक्षे[7] दुष्यति तमुपालभ्यते— ।

khyod la raṅ phyogs chags yod ciṅ |
gz'an gyi phyogs la mi dgaḥ na |
mya ṅan ḥdas par mi hgro ste |
gñis spyod z'i bar yoṅs mi ḥgyur || 10 ||

Vx of CSV *khyed* for *khyod* in *a* and *spaṅ* for *yoṅs* in *d*; *spaṅ* does not give any sense here. V wrongly reads *dkah* for *dgaḥ* in *b*

* स्वपक्षे विद्यते रागः परपक्षस्तु तेऽप्रियः ।
न गमिष्यसि निर्वाणं न शिवं द्वन्द्वचारिणः ॥१०॥

CSV : द्विविधो हि पक्षः समासतः स्वपक्षः परपक्षश्च । तत्र यदि स्वपक्षे ते रागो[8]ऽस्ति स्वभावशून्यता[9]पक्षः श्रेयानिति परपक्षश्च ते मिथ्येति कृत्वाप्रियो[10] न गमिष्यसि निर्वाणम् । न ह्यनुनय[11]प्रतिघहतस्य द्वन्द्वचारिणो

[1] Tib bya ba la sogs pahi rten yod pa thams cad med pa , HPS sarvābhāvaṁ kriyādyanadhiṣṭhānaṁ

[2] Tib tatra (de la) After atha HPS hi nāma

[3] Tib. dnos po . HPS parārthasya

[4] Tib. ḥdren par hyed par hgyur , HPS °nāvāhakah

[5] HPS ad. yatas tu

[6] Tib mchog tu bkrabs ; lit it means 'exquisite choice

[7] HPS viparīte ca svabhāvapakṣe.

[8] Tib ad. abhiniveśah (mnon par z'en).

[9] Tib. ran bz'in ston pa ñid kyi phyog ; HPS śūnyapakṣah

[10] For mi° kṛtvā Tib. anyah samyag na bhavatīti jñātvā (gz'an yan dag pa ma yin no sñam du rig nas).

[11] HPS atra for anunava- (Tib. rjes su chags pa)

निर्वाणमस्ति। सर्वत्र हि सन्त[1] उदासीनाः सङ्गच्छेदादनपायसुखैकरसं शिवमाप्नुवन्ति ॥ १० ॥

186

CSV : अत्राह। यद्यपि निर्वाणं परमसुखं सकलोपद्रवरहितत्वात् तथापि तदशक्यं प्राप्तुं तत्रास्युपायाचरणस्या[2]तिदुष्करत्वात्। भवस्त्वयत्नसाध्यत्वाद् यस्मात्[3] सुखेन[4] प्राप्यते तस्मात् तत्रास्माकं[5] [6]प्रवृत्तिरिति। उच्यते। विपरीतमवधारितम्। यस्मात्[7]—।

byed med mya ṅan hdah hgyur z'iṅ |
byed la yaṅ srid hgyur te des |
bsam bral med pas mya ṅan las |
ḥdas pa thob sla cig śos min || 11 ||

In *b* Vx of CSV *las*, and Vx of CS and V *pas* for *la* Vx of CSV *khral* for *bral* in *c*

* अकुर्वाणस्य निर्वाणं कुर्वाणस्य पुनर्भवः।
निश्चिन्तेन सुखं प्राप्तुं निर्वाणं तेन नेतरः ॥११॥

CSV : [8]सर्वासु [9]क्रियासु निरस्तव्यापारेण निश्चिन्तेन निर्वाणमवाप्यते[10]। तस्मात् सुखं प्राप्तुं निर्वाणम्। कुशलाकुशलादि[11]प्रवृत्तिसाध्यत्वात् तु निर्वाणादितरः पुनर्भवो न सुखेन प्राप्यते। न विदुषोऽप्रयत्नलभ्यं निर्वाणमवधूय युक्तं विविधव्यापारपरिखेदलभ्यं पुनर्भवमर्थयितुम् ॥ ११ ॥

187

CSV . यदि खल्वकुर्वाणस्य निर्वाणं[12] किमर्थं त्वयात्र शास्त्रे अनित्या-

[1] Tib dam pa rnams kyis, HPS om it.
[2] Tib thabs la spyod pa, HPS °pāyasyāti°
[3] Tib. om.
[4] Tib. susidhyati or sukhena sidhyati (sgrub pa sla).
[5] Tib. bdag cag; HPS only tatra
[6] HPS. ad. here na.
[7] Tib tathā hi (ḥdi ltar)
[8] Tib. ad. yasmāt (gaṅ gi phyir)
[9] Tib. bya ba thams cad la, HPS ad. kuśalādhi- (*read* kuśalādi-) before kriyāsu
[10] Tib. om
[11] Tib om -ādi-.
[12] HPS ad. tat.

र्थप्रतिपादनं क्रियत इति[1] । उच्यते[2] । संसाररक्तं[3] जगत् । संसारादुद्वेजनार्थम्[4] । तथा हि— ।

gaṅ la ḥdir skyo yod min pa |
de la z'i gus ga la yod |
raṅ khyim las bz'in srid pa ni |
ḥdi nas ḥbyuṅ bahaṅ bya bar dkah || 12 ||

V has wrongly *skye* for *skyo* in *a*, and Vx of CS *yid* for *yod* Vx of CSV in *d* reads *bya ba* for *bya bar*, and wrongly *dgaḥ* for *dkaḥ*.

* उद्वेगो यस्य नास्तीह भक्तिस्तस्य कुतः शिवे ।
निर्गमश्च भवादस्मात् स्वगृहादिव दुष्करः ॥१२॥

CSV : संसारादुद्विग्नचेतस[5]स्त्रिःसरणाय[6] निर्वाणं भजन्ते । यस्य तु नास्त्युद्वेगः स किमिति तदर्थयेत[7] । [8]उद्वेगाभावादेव च भवान् [9]निर्गन्तुमल्पबुद्धया नोत्सहन्ते । इह[10] यथा स्वगृहमल्पसारमपि व्यासङ्गपरिच्छेदस्य दुष्करत्वान् न त्यक्तुं पार्यते तादृशमेतत् ॥१२॥

188

CSV : विषयसुखसम्भोगसुलभानि[11] गृहाणि त्यक्तुमाढ्यानां मा भूत् [12]सामर्थ्यं [13]निर्वाणं[14] च गन्तुम्[15] । येषां तु व्याधिदारिद्र्यादीनां दुःखहेतूनां प्रतिविधाना[15]सम्भवस्तेषां युक्त एव संसारामन्दपरित्यागः । तथा हि— ।

[1] HPS om.
[2] Tib bśad par bya ste; HPS om
[3] Tib ḥkhor ba la chags pahi, HPS °rabhuktam
[4] Tib. saṃsāraraktaṃ jagat saṃsārād udvejanīyam iti (ḥkhor ba la chogs pahi ḥgro ba ḥkhor ba la skyo bar bya bahi phyir ro)
[5] Tib. plural number (sems skyo ba rnams); HPS singular
[6] HPS nihsāraṇāya.
[7] Tib gñer ba bya; HPS arthayate.
[8] HPS ad. tad-.
[9] Tib saṃsārān nihsartum (ḥkhor ba las nes par ḥbyun ba).
[10] Tib. ḥdi (read hdir)
[11] Tib. °sambhogānubhavāni (loṅs spyod rmyon ba)
[12] HPS ad. tat-, but not supported by Tib.
[13] Tib. ad. araṇye or vihāre (dgon par).
[14] Tib. ad. prāpyam (thob par bya bar)
[15] The word for it could not be read in the X being obscure.

la la sdug bsṅal zil mnan z'iṅ |
hchi bar ḥdod pa dag snaṅ ste |
de tshe de dag gti mug phyir |
go ḥphṅ dam par mi hgro zad || 13 ||

For *z'iṅ* in *a* V and Vx of CS have *cin.* Vx of CSV reads *chi* for *ḥchi* in *b.* In *d* V has *zan* for *zad.* In the same line Vx of CS *ḥgros* for *hgro.*

* दुःखाभिभूता दृश्यन्ते केचिद् मरणकाङ्क्षिणः ।
ते तदा केवलं मोहान्न गच्छन्ति परं पदम् ॥१३॥

CSV : व्याधिदारिद्र्येष्टविप्रयोगदुःखातुराः[1] केचिदात्मस्नेहमपास्य तटा[2]दात्मानमुत्सृजन्ति अग्न्युदकप्रवेशादीन्यपि[3] कुर्वन्ति । तथैव यदि संसारं दुःखतो निर्धार्य[4]त्मस्नेहमत्यन्त[5]मुद्धरेयुरदूरे निर्वृतिसुखस्य वर्तेरन् । विपर्यामित-दर्शना[6]स्तु महा[7]मोहात् तथा न प्रवर्तन्ते येन[8] निर्वाणमासादयन्ति[9] ॥१३॥

189

CSV : यद्येवं सर्वभव[10]परित्यागेना जरामरणं पदं[11] निर्वाणमिवैक[12]-मर्थनीयम् । तत्प्राप्तये भावना[13]कथैवास्तु । [14]किमर्थं भगवता दानशीलकथे अपि विहिते इति । उच्यते । त्रिविधो[15] हि सत्त्वधातुर्हीनमध्यमोत्तमभेदात् । तद्भेदाच्च[16]

[1] Tib nad dan dbul ba dan sdug pa dan bral ba la sogs pahi sdug bsnal gyis gzar te. HPS vyādhiviprayogaduḥkhānvitāḥ

[2] Tib wrongly tatād (nos nas for gyan sa nas)

[3] Tib me daṅ chur ḥjug pa la sogs pa dag kyan byod do | HPS om it.

[4] Tib. nes par byas nas, HPS nivārya.

[5] Tib gtan du, HPS atyantāya

[6] Before vipa° Tib ad asad (yod pa ma yin) and after ° darśanās ad viparyastāḥ (phyin ci log rnams)

[7] Tib. che ba; HPS om it

[8] Tib gan gis; HPS ye

[9] Tib. sgrub par hgur; HPS nāsā°.

[10] Tib srid; HPS sarvapari°

[11] Tib. rga śi med pahi go ḥphans, HPS °tyāgena nirvāṇa°.

[12] Tib gcig bu; HPS °mevārtha°.

[13] In X read sgom for sdom.

[14] HPS tat ki°.

[15] Tib. vividho (rnam pa sna tshogs).

[16] Tib. deḥi dbye ba las; HPS °dārtham. bhaga°.

भगवतो [¹महोपायवतो महाकारुणिकस्य° आशयप्रमादशयनज्ञस्य धर्म¹]-देशनावैचित्र्यम्। ²तत्र तेन भगवता²— ।]

sbyin pa dman pa la gsuṅs śiṅ |
ḥbriṅ la tshul khrims gsuṅs pa ste |
mchog la z'i ba gsuṅs gyur pa |
des na rtag tu mchog tu byos || 14 ||

In *a* it is *sbyin* and not *spyin* as printed in V's text. In *d* V wrongly reads *gyur ba* for *gyur pa*.

V hīnasya dānaṁ nirdiṣṭaṁ śīlaṁ madhyasya caiva hi |
śivam agryasya kathitaṁ tasmād agryam sadā śrutam || 14 ||

As regards the metre *dānam hīnasya nirdiṣṭam* would have been better.

The first thing to be observed on this restoration is that the Skt. word *agrya* for Tib. *mchog* in *c* and *d* in connection with Tib. *dman* and *ḥbrin* in *a* and *b* respcltively, is not so happy. There are three classes of *vinaeyas* 'disciples[3] of the Buddha according to the degrees of their merits, viz., *hīna* or *nikṛṣṭa* 'low,' *madhya* or *madhyama* 'middle,' and *uttama*, or *utkṛsta*, or *viśiṣta* 'best' or 'highest'. These words in Buddhist or non-Buddhist literature are found to have formed a well-known phrase,[1] and nowhere *agrya* is read for *uttama* or *utkṛśṭa* or *viśiṣṭa*. Therefore I should think, we ought to put here one of these last words for Tib. *mchog*.

The second thing to be noted is about the translation by V. of the Tib. word *gsuṅs* used thrice, in *a*, *b*, and *c*. He translates it by two different words, first by *nirdisṭa* and then by *kathita*, and in one case he does not translate it at all allowing it to be understood. Now, strictly speaking, this is not appropriate[4],

[1]—[1] Tib. thabs chen po can gyi thugs rje chen poḥi° bsam pa daṅ bag ñal mkhyen paḥi chos°; HPS bhagavato deśanāvaicitryam

[2]—[2] Tib. de la bcom ldan ḥdas des; HPS om it.

[3] For instance, see MV, p. 357; Mahāyānasūtrālankāra XVI, 69 Māṇḍūkyakārika III, 16; and the commentary by Candrakirtti on the kārika 183 of the CŚ quoted by V under the kārikā 189. It reads hīna-madhyamottama-bhedāt. V wrongly quotes madhyottam°. See also CŚ, 89 (HPS, p. 462)

[4] But see kārikās 204, 264.

for in this case owing to the use of different words the meaning may appear to the reader differently. So the same word must be repeated in such cases. Moreover, *nirdiṣṭa* and *kathita* do not convey the same meaning. As regards the omission of the translation of *gsuns* in *b*, I think, it would have been better if V could have avoided it, for the original author undoubtedly wanted to lay here some emphasis by repeating the word so many times.

In *d* V takes Tib. *byos* to mean Skt *śruta* 'heard.' He repeats it also in the vocabulary (p. 173). So far as I can say this meaning can in no way be accepted. It appears that somehow or other he has confounded the word with Tib. *thos* or *thos pa* which means in Skt. *śruta* (cf. *thos pa bz'in,* Skt. *yathāśruta*). *byos* is the imperative form of *byed pa* 'to do'. Hence it cannot mean anything but 'do', Skt. *kuru.* This is clearly borne out also by Candrakīrtti when he explains it using *byos śig,* Skt. *kuru,* 'do,' in the commentary.

It is to be further noted that V's translation of *c* ann *d* is not quite in accordance with his own Skt, nor does it follow the original Tib. version. He translates them thus : (*c*) "le vide aux meilleurs ; (*d*) c'est pourquoi il est si souvent question du mieux (*agrya* = *śūnya*)." I donot think V is right in taking Tib. *z'i ba* in *c* in the sense of 'vide,' 'void', *śūnya* ; *z'i ba* means in Skt. *śiva, śānti,* etc. And what is to be understood by it ? According to the commentator, I consider, it is *mya ṅan las ḥdas pa* or *nirvāṅa.* There are three things *sbyin pa, dāna,* 'gift ;' *tshul khrims, śīla,* 'morality ;' and *sgom pa, bhāvanā,* 'meditation.' And he says, great is the enjoyment by *dāna.* By *īla* one is born a god or a man. And by *bhāvanā* the *kleśas* 'evil passions' or 'obstacles' are destroyed, and they being destroyed there is *nirvāṇa.* This *nirvāṇa* is said not to all. " Therefore, be yourself most excellent and be exceedingly delighted for *nirvāṅa*". Here is nothing of *stoṅ pa, śūṇya,* the 'vide' of V. See the commentary quoted below.

Consequently I should like to propose the following restoration :

निकृष्टस्योच्यते दानं मध्यस्य शीलमुच्यते ।
उत्तमस्योच्यते शान्तिस्तन्नित्यमुत्तमं कुरु ॥ १५ ॥

The literal rendering of *gsuṅs*, past tense, is in Skt. *ukta* 'said', no doubt, but in such cases the use of present tense is allowed. For instance, see kārikā 183 where the same word, *gsuṅs*, is used twice for Skt. *varṇayate*. V himself, too, accepts it. See kārikā 219 (*gsuṅs*=*kathyate*).

CŚV : dman paḥi gaṅ zag la ni sbyin pa kho na[1] tshul khrims daṅ sgom pa ni ma yin te | de gñis kyi snod ma yin pa ñid kyi phyir ro || ḥbriṅ po la ni tshul khrims kho na gsuṅs kyi sbyin pa ma yin z'iṅ sgom pa ma yin te | sbyin pa la gnas zin paḥi phyir daṅ sgom par nus pa med paḥi phyir ro || mchog la ni sgom pa kho na gsuṅs kyi sbyin pa tshul khrims dag ni ma yin te | de gñis la gnas par gyur zin paḥi phyir ro ||

de la sbyin pas ni loṅs spyod che bar hgur ro || tshul khrims kyis ni lha daṅ mihi skye baho || sgom pas ni ñon moṅs pa bsrab pa ñid du hgyur la bsrabs pa ñid kyi phyir mya ṅan las ḥdas paḥi phyir thams cad la mya ṅan las hdas pa mi gsuṅ ṅo || deḥi phyir badg mchog tu gyur cig ces mya ṅan las hdas pa la mṅon par dgah bar byos śig ||

=हीनस्य पुद्गलस्य दानमेव न शीलं भावना च । तयोर्द्वयोरभाजनत्वात् । मध्यमस्य शीलमेवोक्तं न दानं न च भावना । दानस्य निष्ठितत्वाद् भावनासामर्थ्याभावाच्च । उत्तमस्य भावनैव नोक्ते दानशीले । तयोर्निष्ठितत्वात् ।

तत्र दानेन महासम्भोगः । शीलेन देवनरजातिः ।[2] भावनया क्लेशनिरोधतो निकृष्टत्वान्निर्वाणमिति न सर्वस्य निर्वाणमुच्यते । तस्मात् स्वयमुत्तमो भवेति निर्वाणायाभिरतिं कुरु ॥१४॥

190

CV : mchog tu byuṅ bahi phyir ches thog ma kho nar mya ṅan las ḥdas paḥi gtam bya ba yod ma yin gyi ||

=उत्तमभूतत्वात् प्रथमतरमेव निर्वाणकथा न कार्या ।

[1] X na daṅ tshul khrims la sgom°.
[2] See CŚ, XII. II (=286) : śilena gamyate svargaḥ

bsod nams min pa daṅ por zlog |
bar du bdag ni zlog pa daṅ |
phyi nas lta ni kun zlog pa |
gaṅ gis śes de mkhas pa yin || 15 ||

In *a* Vx of CSV has *las* for *pa* For *zlog* in *a*, *b*, and *c*, as found in Vx of CS, there is *bzlog* in Vx of CSV, while V reads *bzlog* only in *c*. In *c* for *ni* Vx of CSV z'ig. Before *gaṅ* in *d* Vx of CSV unnecessarily adds *ni bya ste*, and reads *gi* for *gis*.

* वारणं प्रागपुण्यस्य मध्ये वारणमात्मनः ।
सर्वस्य वारणं पश्चाद् यो जानीते स बुद्धिमान् ॥ १५ ॥

It is cited in MV, p. 359.

CSV: bstan pa ḥdir rim gyis hdus byas thams cad bzlog par byaho || de la ḥdir re z'ig bsod nams ma yin pahi phyogs thams cad bzlog pa ni daṅ por bya ste | mthoṅ ba daṅ ma mthoṅ baḥi ñes brgya phrag du maḥi rgyu yin te | spoṅ[1] ba sla ba daṅ por bzlog par byaḥo || sdig pa bzlog pas ni phuṅ po daṅ khams daṅ skye mched rnams la bdag rnam pa lṅar yaṅ mi srid pahi phyir bdag tu lta ba cha ñi śu dor bar byaḥo || phyi nas bdag la chags pa yaṅ dag par ston pa[2] phuṅ po daṅ khams daṅ skye mched dag la chags pa yaṅ yoṅs su btaṅ bar bya baḥi phyir dṅos po thams cad bzlog par byaḥo ||

deḥi phyir de ltar na blo daṅ ldan pa ḥdi len pa med par yoṅs su mya ṅan las ḥdas te | de ltar na rim paḥi sgo nas gaṅ z'ig gis thams cad de bzlog pa thabs śes pa de la ni sṅas rgyas kyi bstan par mkhas pa | z'es brjod do ||

=शासनेऽस्मिन् क्रमेण सर्वं संस्कृतं वारयितव्यम् । तत्रेह तावत् सर्वस्यापुण्यपक्षस्य वारणं प्रथमं कर्तव्यं दृष्टादृष्टनानादोषप्रसवहेतुरिति । सुप्रज्ञाणं प्रथमं वारयितव्यम् । पापवारणेन स्कन्धधात्वायतनेष्वात्मा पञ्चविधो[3]ऽपि न सम्भाव्यत इति विंशत्यंशात्मदृष्टि[4]स्त्याज्या । पश्चादात्मस्नेहसम्यगुपदेशेन स्कन्धधात्वायतनस्नेहोऽपि परित्याज्य इति सर्ववस्तु वारणीयम् ।

[1] X spaṅ.

[2] X paḥi.

[3] rūpa-vedanā-saṁjñā-saṁskāra-vijñāna-svarūpaḥ ?

[4] See MVt 208. [1] rūpamātmā svāmivat [2] rūpavān ātmā alaṅkāravat [3] ātmīyam

तदेवं बुद्धिमतोऽस्यानादानात् परिनिर्वाणम्। एवं क्रमद्वारा यस्तत्सर्वं-वारणोपायं जानाति स बुद्धशासनविचक्षण इत्युच्यते ॥१५॥

191

CSV: yan ji ltar len pa med pa ñid hthob ce na dños po thams cad rañ bz'in med pa ñid du mthon ba las so || gal te dnos po rnams mthah yas pa dehi yul can de ji ltar blta bar nus | chos gcig kyañ yoṅs su ma śes śiṅ | ma spaṅs par | sdug bsṅal gyis mthar byed pa yan mi srid la || de bz'in du bcom ldan hdas kyis skad cig gcig dañ ldan paḥi śes rab kyis gañ cuṅ zad śes par bya ba dañ blta bar bya ba dan mṅon sum du bya ba de thams cad mṅon sum du brjod[1] do z'es hdon pa yañ yin te | deḥi phyir ḥdi lbar bya z'e na | bśad par bya ste |

=अपि च। कथं पुनर्विनेवादानं प्राप्स्यत इति। सर्वेषां भावानां निःस्वभावत्वदर्शनात्। यदि भावा अनन्ताः कथं स विषयी तान् द्रष्टुं शक्नुयादेकमपि धर्ममपरिजानन्नप्रजहद्। दुःखेनाप्यन्तकरणं न सम्भाव्यते। एवमेव भगवतैकक्षणया प्रज्ञया यदीषज् ज्ञातव्यं द्रष्टव्यं प्रत्यक्षीकर्तव्यं च तत् सर्वं प्रत्यक्षमुक्तमित्यभ्यस्यते। तस्मादेवं द्रष्टव्यमिति। उच्यते—।

dnos po gcig gi lta po gañ |
de ni kun gyi lta por bśad |
gcig gi stoṅ ñid gañ yin pa |
de ñid kun gyi stoṅ pa ñid || 16 ||

For *gi* in *a* Vx of CSV has *gis*. In *a* and *b* V wrongly reads *lta bo* and *lta bor* for *lta po* and *lta por* respectively in Vxx of CS and CSV. For *gañ* in *a* he has *yañ* which is also wrong. In *d* V and Vx of CSV read *stoṅ ñid do* for *stoṅ pa ñid.*

V bhāvasyaikasya yā dṛṣṭiḥ saiva sarvasya kathyate |
ekasya śūnyatā yāsti saiva sarvasya śūnyatā || 16 ||

rūpam bhṛtyavat. [5] rūpa ātmā bhājanavat. [5] vedanātmā [6] vedanāvān ātmā. [7] ātmīyā vedanā. vedanāyām ātmā. [9] saṁjñātmā. [10] saṁjñāvān ātmā. [11] ātmiyā samjñā. [12] saṁjñāyām ātmā. [13] saṁskārā ātmā. [14] saṁskāravān ātmā [15] ātmīyāḥ saṁskārāḥ. [16] saṁ- skāreṣv ātmā. [17] vijñānam ātmā. [18] vjñānavān ātmā. [19] ātmīyaṁ vijñānam. [20] vijñāna ātmā.

[1] X illegible except the last letter.

As regards the restoration V takes the words *lta po* (his *lta bo*) in *a* and *b* to mean *dṛṣṭi* for which in Tib. we have *lta ba*. As the particle *po* clearly shows, one should use here *draṣṭṛ* (*draṣṭā*).

Fortunately the original kārika is found quoted in MV, p. 128, but it escaped the notice of Poussin and V. It is as follows:

* भावस्यैकस्य यो द्रष्टा द्रष्टा सर्वस्य स स्मृतः।
एकस्य शून्यता यैव सैव सर्वस्य शून्यता ॥ १६ ॥

CSV · gzugs kyi raṅ bz'in stoṅ pa ñid gaṅ yin pa de ñid tshor ba la sogs pa phuṅ po rnams kyi raṅ bz'in stoṅ pa ñid do || de bz'in du mig gi skye mched kyi ran bz'in stoṅ pa gaṅ yin pa ñid de[1] ñid skye mched bcu gñis car gyi [2]yaṅ yin no || de bz'in du mig gi khams kyi raṅ bz'in ston pa ñid gan yin pa de ñid khams bco brgyad car gyi yan no || de bz'in du dnos po dan yul daṅ dus daṅ rten gyi dbye ba tha dad cin rab tu dbye ba mthaḥ yas pa ranms las dan po gcig gi[3] ran bz'in ston pa ñid gaṅ yin de ñid dnos po thams cad kyi raṅ bz'in ston pa ñid de ||

=रूपस्य या स्वभावशून्यता सैव वेदनादिस्कन्धानां स्वभावशून्यता। एवं चक्षुरायतनस्य या स्वभावशून्यता सैव द्वादशानामायतनानामपि। एवं चक्षुर्धातोर्या स्वभावशून्यता सैवाष्टादशानां धातूनामपि। एवं भावविषय-कालाधाराणां (?) नानाविधेष्वनन्तप्रकारेषु प्रथमस्यैकस्य या स्वभावशून्यता सैव सर्वेषां भावानां स्वभावशून्यता ॥१६॥

Cf. जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ। जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ ॥
Ācārāngasūtra 1. 3. 4. 1 (PTS, p 17).

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥

Both the passages are quoted in *Syādvādamañjarī*, Ch. S. S., pp. 4, 112, and Guṇaratna's comm. on *Saḍdarśanasamuccaya*, BI. p. 222,

[1] X om. it
[2] X gñis kyi char yaṅ.
[3] X gis.

192

CV: ḥdir smras pa | gal te chos thams cad stoṅ paḥi phyir spoṅ[1] bar bya ba yin na | dge slon dag de lta bas na gus par byas te | gus par byas nas byas paḥi bsod nams kyi rnam par smin par ḥdod pas sdug pa daṅ phaṅs pa dan yid du hon ba so sor myoṅ bar ḥgyur ro || | z'es bya ba ḥdi cihi phyir gsuṅs | ḥdi ni mi hgal te gaṅ gi phyir |

=अत्राह। यदि सर्वे धर्माः शून्या इति ज्ञेयाः। भिक्षवस्तद्दर्शनेन कृत आदरः। कृत्वा चादरं कृतस्य पुण्यस्य विपाकतः कामेन दुःखं व्यसनमिष्टं च पृथगनुभूयत इति किमित्युक्तम्। नेदं विरुद्धम्। कुतः—।

chos chags de bz'in gśegs rnams kyis |
mtho ris ḥdod pa rnams la gsuns |
thar pa ḥdod rnams la de ñid |
smad gyur gz'an du smos ci dgos || 17 ||

As the sense requires and is supported by the Vx of CŚV here in *a* it must be *kyis* and not *kyi* as V reads with our Vx of CŚ. In *c* V wrongly reads *thar ba* for *thar pa*. In *d* for *smad* Vx of CŚ, which is here indistiuct, seems to read *slad*; for *smos* found in both, Vxx of CŚ and CŚV, V wrongly reads *smros* and translates by *upadiśyate*. But this cannot be accepted, for *smros* is the imperative form of *smra ba* 'to say'; *smos* is here pf. form of the root *smo ba* 'to remark,' 'to assert.' For *ci dgos* found in Vxx of CŚ and CŚV, V reads *ciṅ gos*, which does not give any sense.

V uktas Tathāgatair dharmānurāgaḥ svargakāṅksiṇām |
mumūkṣūṇāṁ tathānyatra tattvam evopadiśyate || 17 ||

I should propose the following restoration:

उच्यते स्वर्गकामेभ्यो धर्मे रागस्तथागतैः।
तस्यैव मोक्षकामेभ्यो निन्दान्यत्र किमुच्यते ॥ १७ ॥

CV: chos la chags pa ni deḥi thabs kyi ṅo bo yin paḥi phyir gdon mi za bar bya ba ñid du | bsod nams dag ni byar[2] ḥos te | bsod nams ma byas ñid sdug bsṅal bsod nams byas paḥi ḥjig

[1] X spaṅ.

[2] byed?

rten ni ḥdi daṅ gz'an du dgaḥ ḥgyur ro ‖ z'es sans rgyas bcom ldan ḥdas kyis hdod ciṅ ṅan ḥgror ḥgro bas hjigs pa skye ba daṅ | ḥjigs pa bsgom pa mi nus pa rnams la gsuṅs kyi | thar pa ḥdod pa rnams la ni ma yin no ‖ de rnams la ni chos la chags pa ḥkhor baḥi btson raḥi khaṅ par hchiṅ ba ñid yin te | gaṅ gi phyir chos kyi rnam graṅs gziṅs daṅ ḥdra bar kun nas śes pa rnams kyis ni chos rnams spoṅ[1] bar bya ba yin na | chos ma yin pa dag la ci smos śes gsuṅs paḥi phyir ro ‖ rnam par grol baḥi bde ba ḥdod pa la ni ḥgaḥ yan chags pa śes par mi ḥgyur te | de ni chags pa ma lus pa chad pas thob par bya ba yin paḥi phyir ro ‖ ma pham pahi mdo bz'in no ‖° de nas hkhor dehi naṅ nas dge sloṅ mi pham pa z'es bya ba z'ig yod par hgyur la ‖ des ye ma ma la bdag gliṅ bz'ihi dbaṅ phyug hkhor los sgyur ba duṅ du gyur cig ces smon lam btab ste | de ni bcom ldan hdas kyis ḥdi ltar sdug bsnal bzlog par bya bahi phyir | rab tu byuṅ nas sdug bsṅal de ñid hdod pa khyod ni skyes bu blun pa z'ig go z'es smad pa mdzad do‖ de bstan nas bcom ldan hdas kyis dehi skad cig tsam gyi srid pa mṅon par hgrub pa yan bsṅags par mi mdzad do ‖ de cihi phyir z'e na | dge sloṅ dag srid pa mṅon par grub pa ni sdug bsṅal ba ste |° de ni de ltar smad la ‖

=धर्मे रागो हि तदुपायस्वरूप इत्यवश्यं कर्तव्यः। पुण्यानि कर्तुं योग्यानि। अकृतपुण्यस्य दुःखम्। कृतपुण्यस्यास्मिँल्लोके परत्र चानन्दः। इति बुद्धेन भगवता कामिनो दुर्गतिगमनेन भयं भयभावनाऽसमर्थेभ्य उक्तम्। न मोक्षकामिभ्यः। तेषां धर्मकामः संसारकारावन्धनमेव। यतो धर्मपर्यायो नौवत्। सर्वैर्धर्माः हेयाः। अधर्मकाणां किमुक्तमिति कथितमिति। विमुक्ति-सुखकामस्य कश्चिदपि रागो न जायते। तच्च निरवशेषरागच्छेदनेन प्राप्य-मिति। अजितसूत्रवत्।° ततस्तत्परिवारमध्येऽजितो नाम भिक्षुर्भविष्यति। स एमम-(?) पतिश्चतुर्द्वीपेश्वरश्चक्रवर्ती राजा भवेयमिति प्रणिधानाय समर्पितः। स भगवतैवं दुःखं वारयितव्यमिति प्रव्राज्य त्वं दुःखमेव कामयसे जडः पुरुषोऽसीति निन्दितः। तद् देशयित्वा भगवांस्तस्य क्षणमात्रस्यापि भवस्याभि-ष्वङ्गं न प्राशंसत्। तत् किमिति। भिक्षूणां भवाभिष्वङ्गो दुःखम्।° सैवं निन्दिता ॥१७॥

193

CV : ḥdir smras pa | gal te stoṅ pa ñid kyis chags pa log pas sdug bsnal rans pa ldog na de lta na ni | ḥo na sdug bsṅal mthah dag ñe bar gcod paḥi rgyu ñid kyi phyir de kho na ñid gcig bu ñe bar bstan par byaḥo || de ni de lta ma yin te | de ni snod kyi khyad par la bltos paḥi phyir ro || hdi ltar snod ma yin pa la bstan paḥi phyir stoṅ pa ñid ni bzah ñes paḥi zas dan skom la sogs pa ltar phuṅ paḥi rgyur ḥgyur ro || de ni lhag par ma mos pas bcom ldan hdas kyi ston pa ñid spoṅ bar ḥgyur ro || yaṅ na stoṅ pa ñid kyi don ni thams cad med paḥi don du log par yoṅs su brtags nas log par lta bas nan soṅ du ḥgro bar hgyur ro || deḥi phyir |

=अत्राह। यदि शून्यतया निरस्तेन रागेण दुःखोल्लासो निवर्तते तदा समस्तदुःखसमुपच्छेदहेतुत्वेनैकं तत्त्वमुपदेष्टव्यम्। तन्नैवम्। भाजनविशेषस्यापेक्षणात्। तथा हि। अभाजनस्य शासनाच्छून्यता ह्याहारदोषस्य पानभोजनादिवदनर्थहेतुर्भवति। सोऽनधिकाधिमोक्षेण भगवतः शून्यतां त्यजेद् शून्यतार्थं सर्वाभावार्थं विपर्यासेन परीक्ष्य विपर्यस्तदर्शनेन दुर्गतिं वा गच्छेत्। तस्मात्—।

bsod nams ḥdod pas stoṅ pa ñid |
kun tshe brjod par bya min te |
gnas ma yin par sbyar baḥi sman |
dug tu ḥgyur ba ma yin nam ||18||

In *c* for *sbyar* V has wrongly *spyar* In *d* Vx of CSV *du* for *tu*.

V sarvadā naiva vaktavyā puṇyakāmena śūnyatā |
ayogayuktaṁ bhaiṣajyaṁ garalaṁ kiṁ na jāyate | 18 ||

In *c gnas ma* means *asthāna* and not *ayoga* as V takes it. I should like to modify his restoration as follows :

शून्यता पुण्यकामेन वक्तव्या नैव सर्वदा।
औषधं युक्तमस्थाने गरलं ननु जायते ॥ १८ ॥

CV : ḥdir sñid rje can bsod nams hdod ciṅ sems can rnams rjes su bzuṅ bar ḥdod pas ni thog mar sems can yoṅs su ma

smin z'iṅ | dge bahi rtsa ba ma smin pa rnams la stoṅ pa ñid brjod par mi bya ste | don med pahi phyir ro ||

=इह कृपालुना पुण्यकामानां सत्त्वानामनुग्रहेच्छया प्रथमं सत्त्वान-परिपाच्यापक्वकुशलमूलेभ्यः शून्यता न वक्तव्या। निरर्थकत्वात् ॥१८॥

In explaining the kārikā Candrakīrtti quotes here the followng verse :

blun la ñe bar bstan pa ni |
hkhrug pahi rgyu yin z'i phyir min |
lag hgro ho ma hthuṅs pa ni |
dug hphel hgyur ba ḥbah z'ig go ||

The original Skt is well-known :

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये।
पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥

Pañcatantra, I. 389.

This stanza in the Tib. version with some different readings is included in the *Śes rab sdoṅ bu*, Calcutta University, 1919, p. 121, No. 239.

194

CV dehı phyir sems can gyi sems kyi rgyud las su ruṅ bar bya bahı phyır ches thog ma kho nar hjig rten pahi dṅos po ji ltar gnas pa bśad par bya ste | de la de mkhas pa rnams stoṅ pa ñid la bde blag tu ḥjug pahi phyır ro | de ñid kyi phyir |

dri bral gos la tshon bz'in du |
daṅ por sbyin sogs gtam rnams kyıs |
sems la legs pa ñid bskyed de |
de nas chos ni bsgom par mdzad ||
ces gsuṅs so || don ḥdi bstan paḥi phfyir dpe bśad pa |

=तस्मात् सत्त्वानां चित्तसन्तानकर्मं कर्तुमुचितमिति प्रथमतरमेव लौकिका भावा यथावस्थिता वक्तव्याः। तत्र ते विचक्षणाः शून्यतायां सुखेन प्रवर्तन्त इति। तत एव।

आदौ दानादिकथया चित्तस्योत्पाद्य साधुताम्।
धर्मस्य भावनाऽगन्धवस्त्ररञ्जनवत् कृता ॥

इत्युक्तम्। एतदर्थप्रतिपादनायोपमामाह—।

ji ltar kla klo skad gz'an gyis |
bzun bar mi nus de bz'in du |
ḥjig rten pa yi ma gtogs par |
ḥjig rten bzuṅ bar nus ma yin || 19 ||

In *b* and *d* for *bzuṅ* Vx of CS has *gzuṅ*.

* नान्यया भाषया म्लेच्छः शक्यो ग्राहयितुं यथा।
न लौकिकमृते लोकः शक्यो ग्राहयितुं तथा ॥१९॥

CV : dper na kla klo skad gz'an mi śes pa ñid kyi phyir raṅ gi skad kho nas bstan par bya ba yin pa de[1] bz'in du ḥjig rten yaṅ hjig rten pahi dṅos po rnam par bz'ag pahi sgo nas de kho na ñid la hjug par nus so ||

=यथा म्लेच्छोऽन्यां भाषां न जानातीति स्वभाषयैवोपदेष्टव्य एवं लोकोऽपि लौकिकभावव्यवस्थाद्वारा तत्त्वं प्रवेष्टुं शक्नोति।

The kārikā is quoted in MV, p. 370, and in the Tib. version of MA, p. 120. Cf. Kundakundācārya's *Samayaprābhṛta* (*Samayapāhuḍa*), Sanātana Jaina-granthamālā, 1914, I. 8 :

जह ण वि सक्कमणज्जो अणज्जभासं विणा दु गाहेदुं।
तह वोहारेण विणा परमत्थुवदेसणमसक्कं ॥

CSV : बालदारकवत् ॥ यथा बालदारको नान्यया भाषया शक्यते बोधयितुं तथा पृथग्जनो लोकः ॥१९॥

195

CSV : अत एव लोकावतारो[2]पायत्वात् सदसदादिदेशनानां भगवता—।

yod dan med daṅ yod med daṅ |
gñis ka min z'es kyaṅ bstan te |
nad kyi dbaṅ gis thams cad kyaṅ |
sman z'es bya bar hgyur min nam || 20 ||

In *b* Vx of CSV reads *gñi ga* for *gñis ka*, and in *c ni* for *kyaṅ*.

* सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति कथ्यते।
ननु व्याधिवशात् सर्वमौषधं नाम जायते ॥ २० ॥

[1] X om it.
[2] Tib -grahaṇa- (bzun ba) for -avatāra-(hjug pa).

CVS : सर्वाभावदर्शनमलक्षालनाय भगवता विनेयेभ्यः[1] सदिति कथितम्। सर्वं[2]भावाभिनिवेशप्रहाणायासदिति[3] कथितम्। उभयाकारदर्शनत्यागाय सदसदित्यावेदितम्। सर्वाकारप्रपञ्चोच्छेदाय नोभयमिति प्रकाशितम्। अपि च त्वमेव तावद् विचारय।

ननु व्याधिवशात् सर्वमौषधं नाम जायते।

व्याधयः प्रतिविधातव्याः। तेषां च निदानभेदादनेकमौषधम्। नैकमेव सर्वत्रोपयुज्यते[4]। तादृशमेतत् ॥२०॥

This kārikā with the same reading is quoted in MV, p. 272. There in *c* for *sarvam* the reading is *pathyam*, but in the Tib. version in all the xylographs examined by Poussin and V including our Vxx we have *thams cad* which in Skt. is *sarvam*. Accordingly Poussin reads in his edition of MV *sarvam* for *pathyam*. V, however, prefers *pathyam* and says that '*pathyam* donne le sens meilleur et le plus précis' One cannot agree with him considering what is said in the first half of the kārika. The author wants to say that all the things mentioned here, viz. *sat, asat, sadasat,* and *nobhaya*, i. e. *na-sadasat*, are conductive to the good of the disciples (*vineyas*) according to their different temperaments, for every thing serves as medicine according to different kinds of disease. This is perfectly clear from the foregoing lines of Candrakīrtti's commentary which supports the reading *sarvam*.

In his French translation of *c* and *d* V has upset the whole argument when he writes : 'Un médicament même n'est salutaire que selon la maladie, n'est-il pas vrai ?' We are to note here specially that both in the original and the Tib. version, the predicate is *auṣadha, sman*. According to him the translation would have been something like the following : 'selon la maladie la diète sert de la médecine.'

[1] Tib bcom ldan hdas kyis gdul bya rnams la , HPS °kṣālanāya sad iti.

[2] Tib thams cad , HPS om it

[3] Tib ḥgaḥ z'ig tu med do = kiñcin nāstīti

[4] For -yujyate Tib ma kho ba ni (?)

196

CSV : आसां च सदसदादिदेशनाना[1] मध्यात्मचिन्ता[2]प्रवृत्तत्वाद् येषा नोभयदेशना सा[3] परमार्थदेशना। तस्मिंश्च परमार्थे[4] — ।

yaṅ dag mthoṅ na gnas mchog la |
cun zad mthon na bzaṅ ḥgro ste |
deḥi phyir naṅ bdag bsam pa la |
mkhas pas rtag tu blo gros bskyed || 21 ||

In *b* V wrongly has *bzad* for *bzaṅ*. In *c* V and Vx of CS *de* for *deḥi*. In *d* for *pas* V with Vx of CS *pa*.

* सम्यग् दृष्टे परं स्थानं किञ्चिद्दृष्टे शुभा गतिः।
तस्मादध्यात्मचिन्तायां कार्या नित्यं मतिर्बुधैः ॥२१॥

CSV : परमार्थज्ञानेन खलु सम्यग्दृष्टे परमार्थे[5] प्राप्यते परं स्थानं निर्वाणम्। किञ्चिद् ईषद्[6] दृष्टे शुभा देवमनुष्यगतिर्भवति। यस्माच्च सम्पूर्णे[7] ज्ञानदर्शने निर्वाणं प्राप्यते असमाप्ते च शुभा गतिस्तस्मादध्यात्मचिन्तायां विदुषा नित्यमेव बुद्धिः कर्तव्येति ॥२१॥

197

CSV: एवमस्याध्यात्मचिन्तायां नियतं फलं निर्वाणं प्राप्यते। अथ कुतश्चित् प्रत्ययवैकल्यात्—।

de ñid śes pas gal te ḥdir |
mya ṅan ḥdas pa ma thob kyaṅ |
skye ba phyi mar ḥbad med par |
ṅes par thob ḥgyur las bz'in no || 22 ||

* इह यद्यपि तत्त्वज्ञो निर्वाणं नाधिगच्छति।
प्राप्नोत्ययत्नतोऽवश्यं पुनर्जन्मनि कर्मवत् ॥२२॥

Following *skye ba phyi mar* in *c* of the Tib. version the original reading in Skt. is suggested to have been *parajanmani* and

1 Read la for las in Tib.
2 HPS °cintā'pravṛ° which is not supported by Tib.
3 Tib. de ; HPS eṣā.
4 Tib. tasyāṃ ca paramārthadeśanāyāṃ (don dam paḥi bstan pa de yaṅ).
5 Tib. ad. tasmin (de ñid).
6 HPS īṣat kiñcit.
7 HPS sampūrṇajñāna°.

not *punarjanmani* in *d* for which after *skye ba* one may expect *slar du*; and follawing also the reading *gz'an du* for *phyi mar* in *c* as found in MA, p. 2, where the kārikā is quoted, the actual reading should have been *anyajanmani=parajanmani.* CSV has both *punarjanmani* (Tib. skye ba phyi mar-parajanmani) and *anyajanmani* (Tib. skye ba gsz'an du).

The kārikā in its Skt. version is cited in MV, p. 378.

CSV : यद्यपीह जन्मनि तत्त्वदर्शनाभियुक्तो विरागावसानं[1] न लभते परमार्थज्ञाननिष्यन्दा[2]दप्रयत्नादवश्यमेव पुनर्जन्मनि स निर्वाणं प्राप्नोति कर्मवत्। यथा नामेह[3] कृतस्य नियतं[4] कर्मणः फलं यद्यप्यस्मिन् जन्मनि नास्ति[5] तस्य त्ववश्यमेवान्यजन्मनि फलं भवति ॥२२॥

198

CSV : यद्येवं तत्त्वज्ञानमस्ति किमर्थं[6] मुक्ता न दृश्यन्ते। दृश्यन्त एव[7] च[7] केचित्। अपि खलु—।

bsam bz'in pa na bya ba ni |
kun la grub pa śin tu dkon |
ḥdi naḥaṅ mya ṅan ḥdas med min |
sbyor daṅ grol rnams rñed par dkaḥ ||23 ||

In *a* V and Vx of CS *ni* for *na* and *na* for *ni.* In *c* Vx of CSV omits *ṅan* after *mya,* and adds *gyi* after *min.* In *d* V wrongly reads *spyor* for *sbyor.*

* सर्वकार्येषु निष्पत्तिश्चिन्त्यमाना सुदुर्लभा।
न च नास्तीह निर्वाणं युक्ता मुक्ताश्च दुर्लभाः ॥२३॥

CSV : न च केवलं निर्वाणमेव दुर्लभम्[8]। अपि खलु सर्वारम्भा

[1] Cf. MVt 267.2.
[2] Tib -siddheḥ (grub pa las) for -niṣyandāt.
[3] Tib. mohakṛtasya (gti mug gis byas paḥi) for nāmeha kr°
[4] Tib ṅes par; HPS niyatsya
[5] Here Tib. ad niruddhād bījād anantaram ankurapatrapuspaphalādivat (sa bon ḥgags ma thag tu myu gu dan lo ma dan me tog dan ḥbras bu la sogs pa ltar).
[6] Tib. simply kim (ciḥi phyir)
[7] Not supported by Tib.
[8] Tib. mya nan las hdas pa kho na dkon pa; HPS ° kevalam virāga eva durlabhadarśanaḥ

दुरवसेयफलारम्भाः। न च चित्तैव फलसाधिका। किं तर्हि।[1] हेतुप्रत्ययसामग्री समीहितफलसाधिका। सा[2]प्यतिदुर्लभा। तस्मादिह चिन्तया[3] सर्वकार्येषु सुदुर्लभा निष्पत्तिः। तस्मादिह सुगत[4]शासने यद्यपि निर्वाणं समीहित[5]मस्ति तथापि कल्याणमित्रविरहाद्[6] योनिशो मनस्कारा[7]भावाच्च युक्ताः सुदुर्लभाः। [8]ततो मुक्ता अपि दुर्लभा भवन्ति। अस्मान्न शक्यं मुक्तादर्शनात् तत्त्वदर्शनाभावः[9] प्रतिपत्तुम् ॥२३॥

199

CSV: केचिद् बाला हीनमात्मानं मन्यमाना नोत्सहन्ते बुद्धत्वं[10] घटयितुम्। यदि पुनर्न्यायेन घटेरन् लभेरन् बुद्धत्वमवश्यम्। कथं पुनरेतद्वसातुं शक्यं यदेवं चिरकालप्रवृत्तस्य क्लेशगणस्य क्षयोऽस्तीति। उच्यते—।

lus la yon ton med thos nas |
hdod chags yun riṅ mi gnas te |
lam de ñid kyis thams cad kyaṅ |
zad par ḥgyur ba ma yin nam || 24 ||

In *a* Vx of CS has *thob* for *thos*. For *riṅ* in *b* Vx of CSV reads *riṅs*.

* श्रुत्वा शरीरनैर्गुण्यं क्षणं रागो न तिष्ठति।
प्रशस्तेनैव मार्गेण सर्वस्यापि ननु क्षयः ॥२४॥

CSV: यथेह चिरकालं ममत्वाभिरक्षितस्य[11] शरीरस्य विचित्रैर्भोगैः[12]-रुपलालितस्यापि विनाशधर्मिणो[13]ऽकृतज्ञस्य नैर्गुण्यं श्रुत्वा पण्डितस्य तत्क्षणं रागो न जायते तथा तेनैव मार्गेण वैराग्यजनकेन[14] सुभावितेन चिरकालप्रवृत्तस्यापि

[1] Tib. ḥoṅ kyaṅ (kintu)
[2] Tib de yaṅ ; HPS repeats · hetupratyayasāmagrī.
[3] Tib. cintāyām (bsam pa na).
[4] Tib. bde bar gśegs paḥi ; HPS °diha śāsane
[5] Tib. ḥhod pa ; HPS °nirvāṇam asti
[6] For virahāt (Tib. bral) HPS vaikalyāt.
[7] Tib. yid la byed pa med las ; HPS vikalpābhā°.
[8] HPS ad. yasmāt.
[9] Tib. de kho na ñid mthoṅ ba med par ; HPS° [8]darśanāt tadabhāvaḥ.
[10] Tib. saṅs rgyas ñid la ; HPS buddhatvāya.
[11] X mṅon par bcas ; read sruṅs for bcas
[12] Tib. ad. ātmanā (bdag gis).
[13] Tib. ḥjig paḥi chos can du gyur ; HPS virāgadharmeṇākṛ°.
[14] Tib. ḥdod chags daṅ bral ba skyed par byed pa ; HPS vairāgyajanane.

रागस्य सर्वस्यवा[1]त्यन्तक्षयो ननु क्षयः प्राप्तः। ततश्च सर्वस्यैव बाह्यस्याध्यात्मिकस्य च वस्तुन स्वभावशून्यतयासारत्वदर्शनात् निरवशेषरागादि[2]क्लेशप्रबन्धनच्छेदात् मुक्तिः ॥२४॥

In *b* Skt. *ksaṇam* supported by the commentary[3] should have been translated into Tib. by *skad cig* and not by *yun riṅ* which means *ciram*. Undoubtedly the reading *kṣaṇam* is better than *ciram*.

CSV: अत्राह। अनादिकालप्रवृत्तस्यास्य जन्मसन्तानस्य कथमन्तो भविष्यतीति। उच्यते—।

200

ji ltar sa bon mthaḥ mthoṅ z'iṅ |
de la thog ma yod min ltar |
de bz'in rgyu ni ma tshaṅ phyir |
skye bahaṅ ḥbyuṅ bar mi hgyur ro || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya ba las slob ma spyod pa ste rab tu byed pa brgyad paḥo ||

In *a* for *mthaḥ* V wrongly has *mthar*. For *tshaṅ* after *ma* in *c* V and Vx of CS wrongly read *tshad*, while Vx of CSV has *chod* which cannot be accepted.

* यथा बीजस्य दृष्टोऽन्तो न चादिस्तस्य विद्यते।
तथा कारणवैकल्याज्जन्मनोऽपि न सम्भवः ॥२५॥
॥ योगाचारे चतुःशतके शिष्यचर्याप्रकरणमष्टमम् ॥

CSV: यथा नाम चिरकालप्रवृत्तस्य[4] हेतुपरम्परया प्रवर्तमानस्य बीजसन्तानस्यानादिमतोऽन्तो दृष्टोऽग्निदाहात् तथानादिकालप्रवृत्तस्य जन्म[5]परम्परया हेतुतः प्रवर्तमानस्या[6]नादिमतोऽपि विज्ञानबीजस्य जन्मनः[2] कारणवैक-

[1] Tib. api (kyaṅ) for eva.
[2] -ādikleśa- from Tib la sogs paḥi ñon mons paḥi. , HPS* rāgabandhana*
[3] "t a t k s a ṇ ṁ rāgo na jāyate."
[4] HPS ad. asya.
[5] Tib. skye ba ; HPS om. it.
[6] Tib om. it.

स्यात् पुनः [1]सम्भवो नास्ति। क्लेशापेक्षं हि कर्म जन्माक्षेप्तुं पर्याप्तम्। क्लेशाश्च[2] ज्ञानाग्निदहनेऽभावमुपगच्छन्ति[3]। तदसमर्थं[4] कर्म सहायाभावाज् जन्माक्षेप्तुम् ॥२५॥

The kārikā is quoted in MV, p. 220.

In the first line of the colophon in Tib. for *spyod* V wrongly reads *spyoṅ*. The name of the chapter given in Tib. is *slob ma spyod, śiṣyacaryā*. The vṛtti in the Tib. version has *slob ma yoṅs su spyod, śiṣyaparicaryā*; while in its Skt. version it has *ācāryāryadevīye bodhisattvayogācāre catuḥśatake pārikarmika-prakaraṇam aṣṭamam*.

---

[3] Tib. unnecessarily ad. yid (citta).

[4] Tib. ñon moṅs pa dag kyaṅ ; HPS te ca kleśāḥ.

[3] Tib. ye śes kyi mes bsrag pa la doṅs po med par ñe bar ḥgro ste | HPS jñānatejaḥsparśād abhāvam gatāḥ

[4] Tib deḥi phyir° mi nus ; HPS tad ayam asamarthaḥ karmasahā°.

Chapter IX

DṄOS PO RTAG PA DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

नित्यार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

201

CSV : समतिक्रान्त[1]प्रकरणजलधि[2]जलक्षोभ[3]क्षालित[4]चित्तसन्तानस्य तत्त्वामृतदेशनापात्रस्य शिष्यस्याचार्योऽतः परमवशिष्टैः प्रकरणैर्यथावस्थित-पदार्थतत्त्वाधिगमाय[5] तत्त्वविनिश्चयमारब्धुकामः संस्कृतस्योदयव्ययवत्त्वे-ना[6]सारतामुद्भावयन्नाह—।

thams cad ḥbras buhi don skye ba |
des na rtag yod min deḥi phyir |
thub pa ma gtogs ji ltahi dṅos |
de bz'in gśegs pa yod ma yin || 1 ||

In *c* for *ltaḥi* Vx of CSV *ltar*.

* सर्वं कार्यार्थमुत्पन्नं तेन नित्यं न विद्यते ।
तस्मान् मुनिमते नास्ति यथा भावस्तथा गतः ॥१॥

CSV : कार्यार्था हि प्रवृत्तिर्लोके न स्वाभाविको ।[0] संस्कृतस्य च भूतभौतिकचित्तचैत्तलक्ष्यलक्षणादेरेकस्यैकस्योदयाभावाद् यथासम्भवं[7] कलाप-रूपस्यैवोत्पादः । तस्य कलापस्य मिथः कार्यकारणावस्थानाद् यस्मिन् सति यद्भवति यदभावे च यन्न भवति तत् तस्य कारणम् इतरत् कार्यमिति । पृथिवी[8]मन्तरेण भूतत्रयस्याभावात् सत्यां च भावाद् भवति कार्यप्रयोजना पृथिव्या उत्पत्ति[9]रित्येवं सर्वमेव संस्कृतं यथावत्[10] कार्यार्थमुत्पन्नम् । यच्च

1 Tib. anantarātikrānta-(thal ma thag pahi), HPS samanukrānta.

2 Tib. rgya mtsho, HPS om. it.

3 Tib gyo bas ; HPS om. it.

4 HPS -prakṣā° for -kṣā°.

5 Tib. samastapadārthatattvayathāvadadhigamāya (dṅos po mthaḥ dag gi de ñid ji lta ba bz'in rtogs par bya bahi ched du).

6 Tib. °ḥjig pa ldan pa ñid kyis ; HPS -vyayatvenā°.

7 Tib. lit. yad yogyam (ci rigs).

8 In X for yin las med read yin la | sa med.

9 Tib skye ba, HPS samut°.

10 Tib. ji lta ba bz'in du ; HPS yathāsvam.

कार्यार्थमुत्पन्नं[1] न तन्नित्यम्। नित्यशब्दस्य स्वभावसत्यसारवस्तुद्रव्यपर्यायत्वात्। तदभावेन निःस्वभावमसत्यमसारमवस्त्वद्रव्यं[2] संस्कृत[3]मिति गम्यते[4]।° अत एव तन्मृषा मोषधर्मकं यदेतत् संस्कृतमित्युवाच शास्ता।[5] एतच्च[6] वक्ष्यमाण-युक्त्युपेतम्। तन्निश्चित्याचार्य [7] आह—

तस्मान् मुनिमते नास्ति यथा भावस्तथा गतः॥

अशैक्ष्यकायवाङ्मनोमौनयोगान् मुनिर्बुद्धो भगवान्। स एवानित्यशून्य-तोपदेशेन यथा भावानां स्वभावस्तथा गतो बुद्धस्तथागत इत्युच्यते नान्यो विपरीततत्त्वोपदेशेन यथास्थिततत्त्वार्थानभिसम्बोधात्। यथा चोक्तम्—।

अतीता तथता यद्वत् प्रत्युत्पन्नाप्यनागता।
सर्वधर्मास्तथा दृष्टास्तेनोक्तः स तथागतः॥ इति॥१॥

202

CSV: अत्राहुरेके। सत्यं यत् कार्यार्थमुत्पन्नं न तन् नित्यं भवतीति। ये तूभयाङ्गविकलाः पदार्थास्तद् यथाकाशादयो अन्तपर्यन्ताः[8]। येऽपि चैकाङ्गविकला पदार्थास्तद् यथा पृथिव्यादिपरमाणवस्ते नित्या भविष्यन्ति। तेषाम्भास्तित्वनास्तित्वानवगमान् नाविपरीतदर्शी तथागत इति। तेषां मतस्यायुक्ततामुद्भावयन्नाह आचार्यः —।

ma brten par ni yod ñid med |
gaṅ z'ig gaṅ na nam du yaṅ |
des na nam yaṅ gaṅ z'ig tu |
rtag pa ḥgaḥ yaṅ yod ma yin || 2 ||

In *b* for *du yaṅ* Vx of CSV reads *gyi tshe*. In *c* V with Vx of CS has *du* for *tu*. They read *a* and *b* as *b* and *a* respectively.

[1] Tib. om. yac ca kāryārtham utpannam and reads simply tasmāt (deḥi phyir)

[2] Tib. ad. vañcanātmakaṁ bālalokamohanam (slu baḥi bdag ñid can daṅ byis paḥi ḥjig rten ḥdrid pa yin no ||).

[3] Tib. ḥdus byas; This word is used in Tib. before niḥsvabhāva°, HPS wrongly asaṁskṛtam.

[4] Tib. rtogs so; HPS gaṇyate.

[5] See MV, p. 42.

[6] HPS ad. vacanam.

[7] Tib. om. ācārya.

[8] The reading paryantāḥ could not be ascertained by comparing our which is very indistinct here.

* अप्रतीत्यास्थिता नास्ति कदाचित् कस्यचित् क्वचित् ।
न कदाचित् क्वचित् कश्चिद् विद्यते तेन शाश्वतः ॥२॥

The fragments (HPS, p. 482) contain the whole kārikā excepting the last word, *kvacit*, in the first half. It is fully quoted in MV, pp. 397, 505. See MK, XXIV. 19 :

अप्रतीत्य समुत्पन्नो धर्मः कश्चिन् न विद्यते ॥

CSV : यथास्वं[1] हेतुप्रत्ययोत्पन्नानां सुखादीनामस्तित्वमुपलभ्य कथमयमर्थापत्त्याऽप्रतीत्यसमुत्पन्नानां नास्तित्वं न प्रतिपद्येत[2] । अर्हत्येवायं स्फुटतरं गगनोत्पलादीनामिवासत्त्वं प्रतिपत्तुम् । तच्चेन्न प्रतिपद्यते नियतमस्य तैमिरिकस्येव समारोपकृतं दर्शनवैकृतमभि[3]लक्ष्यत इत्यतः

अप्रतीत्यास्तिता नास्ति ।

स चैष न्यायः कालवस्तुदेशभेदभिन्ने पदार्थे सर्वत्राव्यभिचारीत्या[4]ह

कदाचित् कस्यचित् क्वचित्[5] ।

इति । यतश्चैवं

न कदाचित् क्वचित् कश्चिद् विद्यते तेन शाश्वतः ॥

पूर्वार्द्धेन सिद्धस्यैतन्निगमनम् ॥२॥

203

CSV : अथ स्यात् । सुखादयस्तावत् प्रतीत्यसमुत्पन्नाः सन्ति । तेषां च समवायिकारणमात्मा । न चासतः समवायिकारणत्वं न्याय्यमित्यतस्तत्-कार्योपलम्भादस्ति तावदात्मा । स चैष नित्यः । सद[6]कारणत्वात् । यदस्ति न चास्य कारणमुपलभ्यते तन्नित्यम् । सति चात्मनि तज्जातीया अपि पदार्था भविष्यन्तीति । अत्रोच्यते । स्यादेव[7] यद्यात्मैव स्यात् । न त्वस्ति ।[8] कथं कृत्वा[9] । एवम्[10] — ।

1 Tib. om. -svam.
2 Tib. rtogs ; HPS pratipādyeta.
3 Tib. mnon par ḥgyur ro ; HPS upala°.
4 HPS om. iti.
5 Tib. gaṅ na ; HPS om it.
6 Tib. yod la ; HPS sadā°.
7 Tib. de ltar ḥgyur ba z'ig go ; HPS syus tajjātiyāḥ padārthā yady°.
8 Tib. om. it.
9 Tib. om. it.
10 Tib. ḥdi ltar ; HPS yasmāt.

rgyu med par ni dṅos po med |
rgyu ldan rtag pa yod ma yin |
des na rgyu med las grub ni |
de ñid mkhyen pas grub min gsuṅs || 3 ||

In *a* Vx of CS *pa* for *par*. In *b* V and Vx of CS′ *min pa* for *ma yin*.

* न विना हेतुना भावो हेतुमान् नास्ति शाश्वतः ।
तेनाकारणतः सिद्धिः सिद्धिर्नेत्याह तत्त्ववित् ॥३॥

In the fragments (HPS, p. 483) before *hetumān nāsti śāśvataḥ* (*b*) the following words from the Vṛitti are carelessly added: *hīyate nityatvaṁ yasmāt*. These words with the preceding ones are to be corrected and arranged as in the commentary quoted below:

CSV: भावः स्वभाव आत्मेति[1] पर्यायाः । स विना हेतुना न सम्भवति। तथा हि। परैर्गैवास्याकारणत्वमभ्युपेतम् ।[2] यन्निर्हेतुकं तत्[3] खरविषाणवन् नास्तीति सिद्धम् । आकाशादिभिरनैकान्तिकतेति चेत् । न ।[4] तेषामपि तद्वदेवास्तित्वस्य निषिध्यमानत्वात् । अथैवं[5] दोषपरिजिहीर्षयाभ्युपेतविरुद्धमपि हेतुमत्त्वमङ्गीक्रियते एवमप्यस्य हीयते नित्यत्वम् । यस्माद्

हेतुमान् नास्ति शाश्वतः ।

हेतुमत्त्वात् सुखादिवदनित्य[6] इत्यभिप्रायः । यत एतदेवं

तेनाकारणतः सिद्धिः सिद्धिर्नेत्याह तत्त्ववित् ॥

अस्या देशनाया यथोपवर्णितोपपत्त्यनुगमाद्[7] विपरीतार्थवित् तथागत एवेति सिद्धम् ॥३॥

204

CSV: अथ स्याद् घटसुखादेः कृतकस्यार्थस्यानित्यत्वमुपलभ्यार्थापत्त्याऽकृतकस्यात्मादेर्नित्यत्वं भविष्यतीति । एतदप्ययुक्तम् । यस्मात्[8] कृतकस्य घटसुखा-

[1] After ātmā Tib. ad. nityo dhruvaḥ (rtag pa daṅ brtan pa).

[2] Tib. °syākāraṇavattve'bhyupeto'kāra° (rgyu daṅ mi ldan pa ñid du khas len par byed na rgyu med pa can°).

[3] Tib. gan z'ig rgyu med pa de ni; HPS tac ca nirhetukam kha°.

[4] Tib. ma yin te, HPS om. it.

[5] Tib. om. evam.

[6] Tib. mi rtag pa yin no; HPS °nityavad ity abhi°.

[7] For anugamād Tib. lit. anusambandhāt (rjes su ḥbrel).

[8] HPS ad. evam iṣyamāṇe.

देरस्तित्वमुपलभ्य [1]तद्विपर्ययेणार्थापत्त्याऽकृतकस्याकाशादेर्नास्तित्वमापन्नमिति । तदेव प्रतिपादयन्नाह —।

mi rtag byas par mthoṅ gyur nas |
ma byas gal te rtag na ni |
byas la yod pa ñid mthoṅ nas |
rtag pa yod ñid min par gyur || 4 ||

In *c* after *byas* Vx of CS reads *pa* for *la* . In *d* all *ḥgyur* for *gyur.*

* अनित्यं कृतकं दृष्ट्वा शाश्वतोऽकृतको यदि ।
कृतकस्यास्तितां दृष्ट्वा नास्ति तेनास्तु शाश्वतः ॥४॥

CSV: न चाविद्यमानस्य नित्यत्वं युज्यत[2] इति नास्त्येव नित्यस्य वस्तुनोऽस्तित्वम् । आकाशकुसुमवत् ॥[3]४॥

Here as regards the reading of *d* in the Skt. kārikaā V observes that it is 'incompréhensible' and then changing the reading as *nāstitaivāstu śāśvataḥ* says "je restitute d'aprés la version tibétaine, et le contexte la confirme". This cannot be accepted. The original reading is not incomprehensible, nor does the Tib. version mean what V thinks. Let the original reading, *nāsti tenāstu śāśvataḥ,* be construed thus : *tena śāśvato nāsti* (*iti*) *astu* and the meaning will be perfectly clear and quite in accordance with the context and the introducti n of the Commentator. On the contrary, the restoration of V himself is incomprehensible. I cannot understand what he means by *nāstitā eva astu śāśvataḥ,* or how it can be construed. It is to be noted that owing to different genders *śāśvataḥ* cannot be adjective of *nāstitā* . Nor can the Tib. version mean what V says.

205

CSV: अथ स्यादाकाशप्रतिसंख्यानिरोधाप्रतिसंख्यानिरोधाना[4]मभि-

[1] Tib om. tat.
[2] In X read rigs for rig
[3] Tib. yod pa ma yin pa ni rtag pa ñid du rig(s) pa ma yin pas dnos po rtag pa yod pa ñid ma yin pa ñid te | nam khaḥi me tog bz'in no || For nāvidya° kusumavat HPS na cāvidyamānasya nityatvam nāpi sad evānityam vastu
[4] HPS first apratisankhyāni° then pratisankhyāni,° not supported by Tib. and other works,

धर्मशास्त्रपरि[1]पठितानामसंस्कृतकानां[2] नित्यत्वास्तित्वेना[3]भ्युपगमादसंस्कृतकस्यासत्त्व-प्रतिपादनमभ्युपेतेन बाध्यत इति। एतदपि नास्ति। यस्मात् —।

mkha la sogs rnams rtag go ces |
so sohi skye bo dag gis rtog |
mkhas pa rnams kyis de dag la
hjig rten pas kyaṅ don mi mthoṅ || 5 ||

In *a* Vx of CSV *nam mkaḥ la sogs* for *mkhaḥ la sogs rnams* and *z'es* for *ces*. In *b* V and Vx of CS *rtogs* for *rtog*. In *d* for *mi* Vx of CSV *ma*, and for *mthoṅ* Vx of CS *thoṅ*.

* आकाशादीनि कल्पन्ते नित्यानीति पृथग्जनैः।
लौकिकेनापि तेष्वर्थान् न पश्यन्ति विचक्षणाः ॥५॥

CSV: रूपाभावमात्र एवाकाशव्यवहारान् न किञ्चनाकाशं नाम वस्तुरूपमस्ति। रूपान्तराभावे[4] तु रूपिणामुत्पत्तिप्रतिबन्धाभावात् स एव रूपान्तराभावो भृशमस्यान्तः काशन्ते भावा इत्याकाश[5]मित्याख्यातः। तदस्यावस्तुसतोऽकिञ्चनस्य नामधेयमात्रोपदेशविमूढै[6]र्यद्वस्तुत्वमारोपितं न तत् प्रमाणमिति न तेनास्माकमभ्युगमबाधाचोदनं न्याय्यम्।[7] तथा हि। पदार्थ-स्वभावापण्डिता[8] आकाशाभिधाने प्रयुज्यमाने लौकिकेनापि ज्ञानेनाभिधेयं नाम न किञ्चित् स्वरूप[9]मुपलभन्ते यथा पृथिव्याद्यभिधानेषु काठिन्यादिकम्। किमुत पदार्थस्वभावज्ञानावस्थिताः[10] सर्वं बाह्यं चाध्यात्मिकं च वस्त्वनुपलभ-मानास्तस्य स्वरूपमुपलप्स्यन्त इति। एवमप्रतिसंख्यानिरोधप्रतिसंख्या-निरोधयोरपि[11] वक्तव्यम् ॥५॥

206

CSV: अत्राह। नित्यमेवाकाशं विभुत्वात्। यदनित्यं न तद् विभु।

[1] Tib. om. pari-.
[2] HPS ad. satāṁ.
[3] Tib. clearly nityatvenāstitvena ca (rtag pa ñid daṅ yod pa ñid du).
[4] Tib °bhāvena (med pas).
[5] See AKV, 1.5; p 15, ll. 19-20.
[6] HPS ad. abhidharmaśāstre vaibhāṣikair.
[7] Tib. om. na tenā° nyāyyam.
[8] Both HPS and Tib. °svabhāvapaṇḍitāḥ.
[9] Tib. om. it.
[10] Tib. dṅos poḥi raṅ bz'in mkhyen pa la gnas śiṅ; HPS °jñānāvasthāḥ.
[11] Tib. evam anyasya nirodhadvyasyāpi (de bz'in du ḥgog pa gz'an gñis la yaṅ).

तद्यथा घट इति। अत्रोच्यते। यद्यजातस्यासत्त्वप्रतिपादनेन[1] तदधिकरण-सर्वाधेयासम्भवोऽप्यर्थादुपपादितस्तथापि परमतप्रसिद्धपदार्थस्वरूपविशेषापाकरण-मुखेन तन्मतस्यायुक्ततामुद्भिभावयिषुराकाशस्य विभुत्वप्रतिषेधेन नित्यता-मपाकर्त्तुकाम आह —।

phyogs śes bya ba phyogs can ni |
kun la gnas pa ma yin te |
dehi phyir phyogs can la phyogs ni |
gz'an yaṅ śin tu gsal bar yod || 6 ||

In *a* Vx of CS and V *z'es* for *śes*. In *c* Vx of CSV *de* for *dehi*. In *d* Vx of CSV *la* for *yaṅ* ; and Vx of CS *ba* for *bar*.

* प्रदेशिनि न सर्वस्मिन् प्रदेशो नाम वर्तते।
तस्मात् सुव्यक्तमन्योऽपि प्रदेशोऽस्ति प्रदेशिनि ॥६।

CSV : आकाशस्य येऽवयवास्तेऽस्य प्रदेशाः। तैः प्रदेश्याकाशम्।[2] तस्मिन् योऽन्य[3]संयोगो प्रदेशः स तदतिरसंयोगिनि प्रदेशे वर्तते। यदि हि वर्तते तदा[4] तेना[5]भिन्नदेशस्या[6]पि[7] घटस्य सर्वगतत्वं स्यात्। न चैतद-स्तीत्ययुक्तमेतत्। अपि च यदि सर्वोऽपि[8] प्रदेशः सर्वत्र वर्तते सोऽपि व्यापित्वात्[9] प्रदेशिवत् प्रदेशाभिधानभाग् न स्यात्। प्रदेशाभावाच्च प्रदेशिनोऽप्यभावः स्यात्। अथैतद्दोषपरिजिहीर्षया प्रदेशिनि सर्वस्मिन् प्रदेशो नाम न वर्तत इत्यभिमतं तदावश्यं सुव्यक्तमन्योऽपि प्रदेशोऽस्ति प्रदेशिनीत्यभ्युपेयम्। ततश्चासर्वगतप्रदेशवत आकाशस्य प्रदेशिनो घटादिवद् विभुत्वमवहीयेत। न च परस्परव्यतिभिन्न[10]प्रदेशमात्रव्यतिरेकेण प्रदेशो नाम कश्चिदुपलभ्यत इति कुतोऽस्यासिद्ध[11]सत्ताकस्य नित्यत्वमिति न नित्यमाकाशम् ॥६॥

[1] Tib °pratipādanārtham (°bstan paḥi don gyis).

[2] For pradeśi Tib. avayavi (cha śas can); HPS pradeśasya. For ākāśasya ye° kāśam Tib. ākāśam hy ākāśasya ye'vayavās tair avayavir avayavi (nam mkhaḥ ni nam mkhaḥi cha śas gaṅ dag yin pa de dag gis cha śas can du ḥgyur la).

[3] Tib. ghaṭa- (bum pa) for anya-.

[4] Tib. deḥi ched du (X daṅ) = tan nimittam, according to Skt. it would have been deḥi ḥtshe.

[5] Tib. om. tena.

[6] Tib. °deśād (yul tha mi dad paḥi phyir),

[7] In Tib. api after ghaṭsya.

[8] Tib. phyogs thams cad kyaṅ ; HPS yadi pradeśo'pi sarvatra°.

[9] Tib. vyāpipradeśaivat (khyab pa yin paḥi phyogs can bz'in du).

[10] Tib. phan tshun tha dad paḥi phyogs° ; HPS parasparāvyati°.

[11] For -asiddha- Tib. -siddha- (grub pa).

207

CSV : कालवादी तु मन्यते। कालकृतौ जगत्प्रवृत्त्युपसंहारावुपलभ्य कालसद्भावो[1]ऽनुमीयते। तथा हि। सत्स्वपि बीजादिषु[2] प्रत्ययेषु न सर्वदाङ्कुरादेरुदय उपलभ्यते। अथ कदाचिदेवोपलभ्यते। तदवस्थानविरोधिकालसन्निधाने च निवर्तते। तदेवम् —।

gan z'ig yod na dṅos po la |
hjug daṅ ldog pahaṅ dmigs par hgyur |
de ni gz'an gyi dbaṅ ḥgyur te |
des na hbras bur yaṅ hgyur ro || 7 ||

In *c* V with Vx of CS *gyur* for *hgyur*.

* यस्मिन् भावे प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्चोपलभ्यते।

The second half is thus restored by V :

anyāyattaś ca so'py asti kāryaṁ tenaiva vidyate || 7 ||

It is not clear, nor does it give the sense of the Tib. text. One may, therefore, suggest the following :

अन्यायत्तो भवत्येष कार्यस्तेन च जायते ॥७॥

CSV having read the first half of the kārikā runs .

स तथानुमितः कालो नामास्ति। तस्य च सतोऽपि कारणानुपलब्धेर्नित्यत्वमिति। ननु चैवं सति नित्यत्वात् कालस्य तदायत्तोदयानामङ्कुरादीनां सदैवोत्पादः प्राप्नोति। अथ सतोऽपि[3] कदाचित् कार्यक्रियासूपरत[4]व्यापारतास्येति कल्प्येत। एवमपि सैवास्यासत्त्वमापादयिष्यति। अथ सतोऽपि बीजादिवत् कार्यप्रवृत्तियोग्यात्मातिशयासम्मुखीभावान् नास्ति सर्वदा का[5][र्यमिति। एवमपि

[1] Tib. -sambhavaḥ (srid par) for -sadbhāvaḥ.

[2] Tib. sa bon la sogs , HPS bījakṣitisalilajvlanapavanākhyeṣu.

[3] HPS ad. na

[4] For -uparata- (Tib. log, in the sense of ldog) ; HPS -upanata.

[5] Reconstrued from Tib. : ḥbras bu yod pa ma yin no z'e na | de ltar na yaṅ sa bon la sogs pa rnams ltar deḥi run baḥi bdag ñid kyi khyad par de ro ḥgaḥ ba ñid yin paḥi phyir mi rtag par hgyur la | de yaṅ ciḥi phyir thams cad kyi tshe mi ḥdod | ci ste rkyen gz'an la rag las pa de ni mi ñe na thams cad kyi tshe yod pa ma yin no sñam du sems na | de lta na yan rkyen yod na yod paḥi phyir dan | med na med paḥi phyir dan | byun nas kyaṅ slar med paḥi phyir nes par

de ni gz'an gyi dbaṅ ḥgyur te |

deḥi ḥjug pa daṅ ldog pa gaṅ la rag las pa de la rag las paḥi phyir de gz'an la rag las

बीजादिवद् तद्योग्यात्मातिशयः स कदाचिदेव भवतीति न नित्यः। सोऽपि कुतः सर्वदा नेष्यते। अथ प्रत्ययान्तरायत्तस्य तस्यासन्निधाने सर्वदा न भवतीति। एवमपि प्रत्ययस्य भावे भावादभावे चाभावाद् भूत्वा पुनर्न भवतीति नूनम्

अन्यायत्तो भवत्येषः।

तस्य प्रवृत्तिर्निवृत्तिश्च यदायत्ता तदायत्तत्वात् सोऽन्यायत्तो भवति। तस्मादङ्कुरादिवत् कार्यत्वं नातिक्रामतीति प्रतिपादयन्

तेन कार्यश्च जायते ॥

इत्याह। कार्यभूतश्चाङ्कुरादिवदनित्य एव][5] ॥७॥

See Chapter XI.

208

CSV: gz'an yaṅ dus rgyur smra bas hgro ba hjug pa la dus rgyuhi dṅos por rtog pa na de na phyihi hbras bu ñid du khas blaṅs par hgyur ro || ji ltar byas nas śes na | gaṅ gi phyir— |

=अन्यच्च। कालहेतुवादिना जगत्प्रवृत्तौ कालस्य हेतुभावकल्पनायां पश्चात् तस्य फलत्वमेवाभ्युपगम्येत। कथं कृत्वेति। यस्मात्—।

ḥbras bu med par rgyu la ni
rgyu ñid yod pa ma yin te |
de yi phir na rgyu rnams kun |
ḥbras bu ñid du thal bar ḥgyur || 8 ||

In *c* Vx of CSV *rgyuḥo cog* (X *chog*) for *rgyu rnams kun*.

V na kāryeṇa vinā hetor hetutvaṁ yena vidyate |
hetūnām eva sarveṣām kāryatā tat prasajyate || 8 ||

It is not idiomatic to write *kārya-hetu.* One should write either *kārya-kāraṇa* (see MK, XIV. 2) or *hetu-phala* (Op. cit, XX. 2-6, 8-16). In the second half *eva* after *hetūnām* is not necessary, nor is it supported by any text. The following may, therefore, he suggested:

par ḥgyur ro || deḥi phyir myu gu la sogs pa ltar ḥbras bu ñid las mi ḥdaḥo z'es bstan paḥi phyir |

des na ḥbras bur yaṅ ḥgyur ro |

z'es bya bar smros te | ḥbras bur gyur pa ni myu gu la sogs pa bz'in du mi rtag pa kho nar ḥgyur ro ||

विना फलेन यद्देतोर्हेतुभावो न विद्यते ।
हेतूनां तेन सर्वेषां फलभावः प्रसज्यते ॥८॥

CVS: ci yaṅ mi byed pa la rgyu ñid mi srid paḥi phyir ḥdir rgyu z'es bya baḥi dṅos po raṅ gz'an gyis ci yaṅ yod pa ma yin pas don ḥbras bu ḥbyuṅ baḥi rgyu can gyi ñid du ḥgyur ba na ji ltar raṅ gi ḥbras bu[1] ḥbras buḥi ñid du mi hgyur || ḥbras bu ñid yin na yaṅ myu gu la sogs pa ltar ḥdi rtag pa ñid du lta ga la ḥgyur || deḥi phyir de ltar na rgyu daṅ ḥbras bu dṅos po rnam par gnas pa med paḥi phyir gñi ga yaṅ ran gi ṅo bos grub pas yod pa ma yin no ||

ci ste ḥbras bu z'es bya ba ni rgyu byuṅ nas ḥbyuṅ ba yin te ḥdi ltar sa bon yod na myu gu hbyuṅ gi | myu gu yod na sa bon ni ma yin te | deḥi phyir rgyu la hbras bu ñid yod pa ma yin nam sñam na ḥdi yan yod pa ma yin te | gaṅ gi phyir sa bon gyi miṅ can gyi dnos po gan yin pa de myu gu skye baḥi sna rol tu yoṅs su rtog pa na rnam par rtog pa gz'an gsum pa med paḥi phyir rgyur gyur pa ham rgyu ma yin par gyur pa z'ig rtog gran | de la re z'ig me la sogs pa ltar rgyu ma yin par ḥgyur ba las ni ḥdi skye bar ma rigs so || rgyu ñid kyan ḥbras bu skyes pas mtshon pa z'ig ste | des na ḥbras bu skye baḥi sṅa rol tu mi srid do || ci ste ḥbras bu skye baḥi bya baḥi rjes su ḥgro ba med par yan cun z'ig ḥbras bu ñid du rtogs na ni deḥi tshe thams cad thams cad kyi ḥbras bu ñid du gyur na ḥdi ni de ltar yaṅ ma yin te | dehi phyir rgyu med pa can ñid du thal baḥi phyir rgyu ni ḥbras bu skye ba la ma bskos pa daṅ las grub pa yod pa ma yin no || deḥi phyir na rgyuḥo cog

ḥbras bu ñid du thal bar ḥgyur
z'es bya ba kho na ma thob med do ||

—किञ्च। अक्रियस्य हेतुत्वं न सम्भवतीतोऽत्र हेतुर्नाम न कश्चित् पदार्थः स्वेतरोऽस्तीति फलार्थोदयस्य हेतुत्वे न कथं स्वस्यैव फलत्वम्। फलत्वे चाङ्कुरादिवदस्य नित्यत्वदृष्टिः कुतो भवेत्। तस्मादेवं हेतुफलव्यवस्थाभावाद् द्वयमपि स्वरूपेण न सिध्यति।

[1] Here this ḥbras bu seems to be unnecesarv.

अथ फलं नाम हेतुर्भूत्वा भावः। तथा हि बीजसद्भावेऽङ्कुरो भवति। न त्वङ्कुरसद्भावे बीजम्। तस्मान्न हेतोः फलत्वमिति। एतदपि न भवति। यस्माद् यो बीजाख्यो भावस्तस्याङ्कुरोत्पत्तेः प्राक् परिकल्पनायामन्यस्य तृतीयस्य विकल्पस्याभावाद्धेतुभूतो वाहेतुभूतो वा कल्प्येत। तत्र तावदन्याादिवद-हेतुभूतादस्योत्पत्तिर्न युज्यते। हेतुरेव च फलं जायत इति प्रदर्श्यते। तेन फलं प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवति। अथोत्पत्स्यमानस्य फलस्य विनाप्यन्वयं किञ्चित् फलत्वप्रतीतिः। तदा सर्वं सर्वस्य फलं भवेदित्येवमपीदं न भवति। तस्माद-हेतुत्वप्राप्तेः हेतुः फलोत्पादे न स्थाप्यते न च कर्मसिद्धिर्भवति। तस्माद्धेतूनां सर्वेषां

फलभावः प्रसज्यते
इति न खलु न लभ्यते ॥८॥[1]

209

CSV: gal te dus smra ba rnams kyi bar (?) na dus hdi hgro ba sna tshogs kyi rgyur hgyur na ni deḥi tshe des ṅes par sṅar gyi gnas skabs las tha dad pahi ṅo bo can gyi rnam par hgyur ba hbras bu skye ba la phan ḥdogs pa ñid du ḥgyur bar bya dgos te | hdi ltar ḥjig rten na |

=यदि कालवादिनां...कालोऽस्य विचित्रस्य जगतः कारणं तदा तेन नियतं पूर्वावस्थातो नानारूपेण विकारेण कार्यस्योत्पत्तावुपकारः कर्तव्यः। तथा हि लोके —।

rgyu ni rnam par ḥgyur ba na |
gz'an gyi rgyu ru ḥgyur ba ste |

[1] V says that this kārikā is cited in MA, p. 150. But the fact is not so. The kārikā quoted there from Bz'ı brgya pa (CŚ) runs thus:

ḥbras bu med par rgyu yı nı |
rgyu ñid yod pa ma yın pa |
de yı phyir na ḥbras bu kun |
rgyu ñıd du ni thal bar ḥgyur ||

It may be translated thus:

vinā phalena yad dhetor hetubhāvo na vıdyate |
phalānāṁ tena sarveṣām hetubhāvaḥ prasajyate ||

Poussin translates it (Le Muse'on, 1910, p. 557): "En l'absence d'effet, la qualité de cause de la cause n'existe pas; par conséquent tout effet sera nécessairement cause.

Is the kārikā found ın our CS' changed by Candrakīrtti in hıs MA ?

gaṅ la rnam par ḥgyur yod pa
de ni rtag ces byar yod min || 9 ||

V hetuś ced vikṛto'nyasya kāraṇaṁ jāyate nanu |
vikāro yasya bhavati śāśvataḥ sa na yujyate || 9 ||

There is nothing in the Tib. text for V's *nanu* in *b* and *yujyate* in *d* of his restoration.

The original Skt. of *a* and *b* is found in the following line quoted in CSV, 201, and preserved in the fragments (HPS, p. 481) :

कारणं विकृतिं गच्छञ्जायतेऽन्यस्य कारणम् ।[1]

And *c* and *d* may be translated as follows :

विकृतिर्जायते यस्य शाश्वतमिति तन्न हि ॥९॥

CSV : sa bon z'es bya ba rtsa baḥi rgyu gaṅ yin pa de ni raṅ ñid rnam par ḥgyur bar gyur pa na myu guhi rgyu ñid du ḥgyur te | sṅar gyi gnas skabs ma gtoṅ[2] bar ni ma yin no || de ltar gal te ḥgro ba sna tshogs dus kyis byas par ḥgyur na ni deḥi tshe dus kyaṅ ṅes par ḥbras bu bskyed pa la thag riṅ gnas paḥi gnas skabs sṅa ma spoṅ z'in rnam par ḥgyur bahi gnas skabs ḥbras bu ḥbyuṅ ba daṅ mthun par ḥgyur bar bya dgos pa | dehi phyir sa bon ltar mi rtag pa ñid do || z'es bśad pa ni

gaṅ la rnam par ḥgyur yod pa |
de ni rtag ces byar yod min ||

= बीजमिति यत् मूलकारणं तत् स्वयं विकृतिं गच्छदङ्कुरस्य कारणं भवति न पूर्वावस्थाया अपरित्यागे। तथा हि। यदि विचित्रं जगत् कालकृतं स्यात् तदा कालोऽपि नियतं कार्योत्पादने पूर्व्वां दूरस्था(?)मवस्थां त्यजन् विकृतावस्थः कार्योत्पादानुरूपो भवेत्। तस्माद् बीजवदनित्य एवेत्युच्यते—

विकृतिर्जायते यस्य शाश्वतमिति तन्न हि ॥९॥

[1] The corresponding Tib. version as found there runs :

rgyu ni rgyu ru ḥgyur ba na |
gz'an gyi rgyu ru ḥgyur ba ste |

But it does not give the same sense as we have in the Tib. and Skt. versions. One may translate it thus :

kāraṇam kāraṇaṁ syāc cej jāyate'nyasya kāraṇam |

Evidently here in *a* in the Tib. text we should read rnam par for rygu ru.

[2] X btaṅ.

210

CSV : ci ste mi hgyur na ni dehi tshe hdihi rgyuhi dṅos por yoṅs su rtog pa don med pa hbah z′ig tu mdzad[1] kyi | dehi rgyu can du hdod pahi hbras bu yaṅ rgyu med pa can skye bar hgyur ro || z′es bśad pa |

= अथ न भवेत्[2] तदास्य हैतुभावपरिकल्पना केवलं निरर्थकमेव क्रियते। तद्धेतुमत्त्वेनेष्टं फलमप्यहेतुकं जायत इत्युच्यते —।

rtag pa gaṅ gi rgyu yin paḥi |
dṅos de ma byuṅ ba las skye |
raṅ ñid hbyuṅ bar gyur de la |
rgyu nī ldog par hgyur ba ste || 10 ||

In *b* V wrongly reads *med* for *de* . In *c* Vx of CSV *byuṅ* for *ḥbyuṅ*, and *log* for *ldog* in *d*.

V śāśvataṁ kāranaṁ yasyābhāvo'bhāvād bhavisyati |
svata evodbhavas tasya hetuś caivaṁ nirthakah || 10 ||

V's restoration does not seem to be right, nor is there any thing in the Tib. text for his *evaṁ nirathakaḥ* in *d*. The following may be proposed :

शाश्वतं कारणं यस्य भावोऽभूत्वा स जायते।
स्वयमेवोद्भवस्तस्य कारणं विनिवर्तते ॥१०॥

CSV having read the first two lines of the kārikā runs :

sa bon rnam par ḥgyur ba las skyes paḥi myu gu ni sa bon las gz′an ñid du mi srid paḥi phyir daṅ | sa bon gyi rjes su byed paḥi phyir daṅ | lhan cig mi gnas paḥi phyir gz′an ñid skyes so sñam du....[3] mi bya ste | mi ḥdra ba lhan cig gnas pa rnams la rgyu ñid mi srid paḥi phyir daṅ | dus rtag paḥi phyir rgyu la hbras bu las gz′an ñid yod do || de ñid kyi phyir mi ḥdra ba daṅ lhan cig gnas pa yaṅ yod de | ḥbras bu skyes kyaṅ dus rnam par mi hgyur baḥi phyir ro || dehi phyir hbras bu gaṅ z′ig dus las skyes pa de ni ma byuṅ ba las byuṅ ba z′ig ste | rgyu daṅ rkyen la bltos pa med par ḥgyur z′iṅ raṅ ñid hbyuṅ ṅo z′es

[1] X mzad or ma zad.
[2] It is with reference to the preceding kārikā
[3] Here in X four letters could not be read.

bya bahi don to || rgyu dan rkyen la rag las te hbyuṅ ba ham hbras bu ni ma byuṅ ba las hbyuṅ ṅo || z'es bya bar mi rigs te || de la bdag ñid thams cad kyis[1] ma byuṅ ba las byuṅ ba med pahi phyir ro || gaṅ la bdag ñid thams cad kyis yod pa mi srid pa de ni boṅ buhi rwa la sogs pa bz'in du rgyu daṅ rkyen dag gis bskyed par mi nus so || dehi phyir rgyuhi chos las ḥdas pahi rtag pa dṅos po gaṅ gi rgyur hdod pahi dṅos po de ma byuṅ ba las skyes pa | hdi ni rgyu med pa can kho nar skye ste | raṅ ñid kho na hbyuṅ ṅo | z'es bya bahi don to || de ltar yin daṅ | yaṅ hdi la rgyu yoṅs su rtog pa don med pas ci z'ig bya z'es bśad pa |

raṅ ñid byuṅ bar gyur de la |
rgyu ni ldog par hgyur ba ste ||

ruṅ ñid grub pahi phyir hgro ba hdi la rgyu dus śes bya ba dgos pa med par hgyur te | deḥi phyir rgyuhi rgyu ñid mi ruṅ ṅo ||

=विकृताद् बीजाज्जातोऽङ्कुरो बीजान्यत्वासम्भवाद् बीजानुविधायित्वात् सन्तानावस्थानाच्चान्य एव जात इति न मन्तव्यम्। असदृशानां च सन्तावस्थितानां हेतुत्वासम्भवात् कालस्य नित्यत्वाच्च हेतोः फलादन्यत्वम्। तस्मादेवासदृशेन सन्तावस्थानमपि भवति। जातेऽपि फले कालस्याविकारात्। तस्माद् यत् फलं कालाज्जातं तदभूत्वा जायते। हेतुप्रत्ययावनपेक्षमाणं स्वयमेवोद्भवतीत्यर्थः। हेतुप्रत्ययायत्त उद्भवे वा फलमभूत्वोद्भवतीति नेदं युज्यते। तत्र न सर्वात्मनाभूत्वा भावोऽभावात्। यस्य सर्वात्मना भावो न सम्भवति तत् खरविषाणवद् हेतुप्रत्ययाभ्यां जनयितुं न शक्यते। तस्माद्धेतुधर्मातीतो नित्यो भावो यस्य हेतुरिष्टः स भावोऽभूत्वा जायते। एष निर्हेतुको जायते। स्वयमेवोद्भवतीत्यर्थः। एवं चास्य किं निरर्थया हेतुत्वकल्पनयेत्युच्यते—

स्वयमेवोद्भवस्तस्य कारणं विनिवर्तते॥

स्वयमेव सिद्धेरस्य जगतो हेतुः काल इति निष्प्रयोजनम्। अतो हेतोर्हेतुत्वमयुक्तम् ॥१०॥

211

CSV : ḥdi las kyaṅ mi ruṅ ste | ḥdi ltar |

=इतश्चायुक्तम्। तथा हि—।

[1] X kyi.

dṅos po rtag pa las skyes pa |
ci lta bur na mi rtag ḥgyur |
nam yaṅ rgyu daṅ ḥbras bu gñis |
mtshan ñid mi mthun mthoṅ ma yin || 11 ||

In *b* Vx of CSV *ji* for *ci*

V bhāvaḥ śāśvatato jātaḥ so'nityo jāyate katham |
vailakṣaṇyaṁ dvayor hetuphalayor naiva dṛśyate || 11 ||

In this restoration Tib. *nam yaṅ*, Skt. *jātu, kadacit*, in *c* is left out untranslated. Moreover, as the word *śāśvata* for *rtag* in Tib. is used in *a* it would have been better to have used it also in *b* with the negative *a*, i.e. *aśāśvata* ; or *nitya* and *anitya* respectively in those two lines. I should like to render the kārikā as follows :

उत्पन्नः शाश्वताद् भावात् कथमशाश्वतो भवेत् ।
वैलक्षण्यं द्वयोर्हेतुफलयोर्जातु नेष्यते ॥११॥

CSV : hjig rten na ni sa bon mi rtag pa kho na la ḥbras bu myu gu z'es bya ba mi rtag pa hbyuṅ bar grags kyi || rtag pa hgah z'ig las mi rtag pa cuṅ zad cig hbyuṅ ṅo | z'es bya ba ni ma yin na | dus ni rtag la deḥi hbras bu ni mi rtag pas ji ltar de grub par ḥgyur || ji ltar ḥjig rten du |

nam yaṅ rgyu daṅ hbras bu gñis |
mtshan ñid mi mthun mthoṅ ma yin ||

=लोके ह्यनित्यस्यैव बीजस्य फलमङ्कुरो नामानित्यो जायत इति प्रसिद्धम् । कुतश्चिन्नित्यात् किञ्चिदनित्यं भवतीति न भवति चेत्तस्य नित्यस्य कालस्य फलमनित्यमिति तत् कथं सिध्येत् । यथा लोके
वैलक्षण्यं द्वयोर्हेतुफलयोर्जातु नेष्यते ॥११॥

212

CSV : deḥi phyir de ltar dus smra ba bkag pa yin daṅ | rdul phra rab smra ba ni sa la sogs paḥi rdul phra rab rtag ciṇ ma mthoṅ bas bskul ba yon tan daṅ ldan paḥi grogs can rdul phra rab gñis pa la sogs paḥi rim gyis yan lag can gyi[1] rdzas rtsom par byed pa rnams kyis ḥgro ba sna tshogs skyed par byed do

[1] X gyis.

sñam du sems so || dehi lugs kyaṅ mi rigs pa ñid du brjod paḥi phyir bśad pa

=तस्मादेवं कालवादी निषिद्धः। परमाणुवादी तु मन्यते नित्यानां पृथिव्यादिपरमाणूनामदर्शनेनोपदिष्टगुणवत्त्वं सगिंद्व्यणुकादिक्रमेणावश्यविद्रव्यारम्भक्रियाभिर्विचित्रं जगज्जायत इति। तन्मतमपि न युज्यत एवेत्युद्भावयन्नाह—।

gaṅ gi phyogs hgah rgyu yin z'in |
phyogs ḥgah rgyu ma yin des na |
de ni sna tshogs ḥgyur na go |
sna tshogs rtag par mi rigs so || 12 ||

In *b* Vx of CSV inserts *pa* between *yin* and *des*, and reads *des* for *de* in *c*. V and Vx of CS *ga la rigs* for *mi rigs so* in *d*.

V pradeśo yasya hetuh syād ahetur api kaścana |
bhinnatvād bhinnadesatvaṁ nityatā yujyate katham || 12 ||

V's *bhinnatvād bhinnadeśatvaṁ nityatā* cannot be defended; nor are here translated by him *des na* (*b*) and *de ni* (*c*). I should like to propose the following :

हेतुः कश्चन देशः स्याद् यस्याहेतुश्च कश्चन।
स तेन जायते नाना नाना नित्यो न युज्यते ॥१२॥

CSV : yan lag can thams cad rdul phra rab rtsam du thal ba spaṇ bar ḥdod pas rgyu la yod pahı zlum pa ñid gaṅ yin pa de ḥbras bu la yod pa ma yin no || z'es bya bar gdon mi za bar khas blaṅ bar byaḥo || gaṅ gi phyır hdı de ltar yin pa des na rdul phra rab rnams la bdag ñid thams cad kyi sbyor bar mı hthad do || gan gi tshe rdul phra rab rnams la bdag ñid kyi thams cad kyi sbyor ba yod pa ma yin pa deḥi tshe deḥi cha gaṅ gis rdul phra rab rdul phra rab gz'an daṅ sbyor baḥi cha de rgyu yin z'iṅ | gaṅ gis mi sbyor ba de rgyu ma yin no || de ltar na ni gaṅ gi[1] phyogs ḥgaḥ rgyu yin z'iṅ | phyogs ḥgah rgyu ma yın pa de ni du maḥi ṅo bo yin paḥi phyir sna tshogs pa z'ıg go || deḥi phyir ri mo bz'in rtag pa ma yin no || z'es bstan phyır bśad pa ni |
sna tshogs rtag par mi rigs so ||

[1] X gis.

z'es byaho ||

= सर्वस्यावयविनः परमाणुमात्रत्वप्राप्तिपरिजिहीर्षया हेतुवृत्ति यत् पारिमाण्डल्यं तत् फलवृत्ति न भवतीत्यवश्यं ग्राह्यम्। यस्मादेतदेवं तस्मात् परमाणुषु सर्वात्मना योगो नोपपद्यते। यदा परमाणुषु सर्वात्मना योगो न भवति तदा तस्य येनांशेन परमाणोः परमाण्वन्तरेण योगः सोऽंशो हेतु.। येन न योगः स न हेतुः। तथा सति यस्य कश्चिद्देशो हेतुः कश्चिद्देशो न हेतुः स नानास्वरूपत्वान्नाना। तस्माच्चित्रवदनित्य इति प्रतिपादयन्नाह

नाना नित्यो न युज्यते ॥

इति ॥१२॥

213

CSV : ci ste rdul phra rab rnams la cha śas byed paḥi phyir phyogs phyogs daṅ mi sbyor ba kho na yin gyi | thams cad bdag ñid thams cad kyis[1] sbyor bar ni hgyur te | dehi phyir phrad paḥi mtshan ñid can ldan pa yod la | phyogs daṅ ldan pa ñid kyaṅ ma yin no sñam na | ḥdi la bśad par bya ste |

=अथ परमाणुष्ववयवकरणात् प्रदेशस्य प्रदेशेनायोग एव। सर्वात्मना तु सर्वस्य योगः स्यात्। तस्मात् संयोगलक्षणवत्त्वमस्ति। प्रदेशवत्त्वं तु नास्तीति। अत्रोच्यते —।

rgyu yi zlum po gaṅ yin pa |
de ni ḥbras bu la yod min |
des na bdag ñid kun sbyor ba |
rdul phran rnams la mi ḥthad do || 13 ||

In *a* V and Vx of CS *ni* for *yi*, and Vx of CSV *bu* for *po*. In *c* V wrongly *spyor* for *sbyor*.

V vṛtto yo vidyate hetuḥ sa phalāya na kalpate |
aṇūnāṁ tena samyogaḥ svasmin naivopapadyate || 13 ||

As regards the restoration one can hardly follow it. I may propose the following :

हैतोर्यत् पारिमाण्डल्यं फले तन्नैव विद्यते।
योगः सर्वात्मना तस्मादणूनां नोपपद्यते ॥१३॥

[1] X kyi

CSV : rgyu daṅ zlum po ñid daṅ phyogs med pa z'es bya ba ni rdul phra rab rdzas kyi mtshan ñid do || gal te rdul phra rab bdag ñid thams cad kyis rdul phra rab gz'an daṅ sbyor z'iṅ phyogs kyis ma yin na ni dehi tshe rgyu ste | rdul phra rab la yod paḥi zlum po gaṅ yin pa de ḥbras bu rdul phran gñis pa la sogs pa la yaṅ thal bar ḥgyur te | deḥi phyir yan lag can thams cad rdul phra rab tsam ñid yin pahi phyir dbaṅ po las ḥdas pa ñid du ḥgyur na | de dag ni rdul phra rab tsam ñid ma yin no || des na rdul phra rab rnams bdag ñid thams cad kyis sbyor mi ḥthad do ||

= हेतुत्वं पारिमाण्डल्यमप्रदेशत्वं चेति परमाणुद्रव्यस्य लक्षणम्। यदि परमाणुः सर्वात्मना परमाण्वन्तरेण युज्यते न प्रदेशेन तदा हेतुः। परमाणुवृत्ति यत् पारिमाण्डल्यं तत् फले द्व्यणुकादावपि प्रसज्यते। तेन सर्वेषामवयविनां परमाणुमात्रत्वादतीन्द्रियत्वं भवति। न तु तेषां परमाणुमात्रत्वम्। तेन परमाणूनां सर्वात्मना योगो नोपपद्यते ॥१३॥

Cf. Śaṅkara on the *Vedāntasūtra* II 2. 12 :

संयोगस्याणोरण्वन्तरेण सर्वात्मना वा स्यादेकदेशेन वा।
सर्वात्मना चेदुपचयानुपपत्तेरणुमात्रत्वप्रसङ्गो दृष्टविपर्ययश्च।

and the widely quoted *kārikā* of Vasubandhu from his *Viṁsati-kārikā* (ed. Lévi), 12 :

षट्केन युगपद्द योगात् परमाणोः षडंशता।
तेषामप्येकदेशत्वे पिण्डः स्यादणुमात्रकः॥

214

CSV: yaṅ gaṅ gi tshe rdul phra rab gz'an daṅ bdag ñid thams cad kyis mi sbyor ba deḥi tshe |

=अपि च यदा परमाण्वन्तरेण सर्वात्मना न योगस्तदा —।

rdul phran gcig gi gnas gaṅ yin |
de ni gz'an gyi yaṅ mi ḥdod |
de phyir rgyu daṅ ḥbras bu gñis |
boṅ tshod mñam par ḥdod ma yin || 14 ||

In *a* Vx of CSV *gis* for *gi* ; and Vx of CS *khaṅ* for *gaṅ*. In *b* Vx of CS *phyir* for *gyi*. In *d* V *bod tshod* for *boṅ tshod,* but

the former does not give any sense, nor is it noticed by him, his restoration having omitted its meaning altogether. There are two phrases, *boṅ chod* and *bon tshod*, both in the same sense.

V aṇor ekasya yat sthānaṁ tad evānyasya neṣyate |
ubhayor hetuphalyor yaugapadyam na ceṣyate || 14 ||

In the Tib. text there is nothing of *yaugapadya* in V's restoration. I may suggest the following :

अणोरेकस्य यत् स्थानं तदन्यस्यापि नेष्यते ।
तद् द्वयोर्हेतुफलयोः संस्थानं नेष्यते समम् ॥१४॥

CŚV : dehi phyir de ltar rdul phra rab rdul phra rab gz'an daṅ bdag ñid thams cad kyis[1] sbyor ba med pahi yan lag can gyi rdzas rnams dbaṅ po las hdas pa ñid du ma gyur ro || rdul phra rab phyogs daṅ ldan pa ñid ni gyo ba med la | phyogs daṅ ldan pa ñid kyi phyir yaṅ hdi sna tshogs po ñid yin te | deḥi phyir rtag pa ñid ma yin no | z'es bya bar gnas so ||

=तस्मादेवं परमाणूनां परमाण्वन्तरेण सर्वात्मनाऽसंयुक्तानामवयविनां द्रव्याणां जातोन्द्रियत्वम्। अचोभ्यश्च प्रदेशवत्त्वं परमाणोः। प्रदेशवत्त्वाच्चास्य नानात्वम्। तस्मान् न नित्य इति स्थितम् ॥१४॥

215

CŚV : hdir ḥbras buhi rdzas rtsom[2] pahi dus na ñes pa hdod hgyur gyi[3] | hbras bu rtsom[2] pahi sṅa rol gyi gnas skabs su rdul phra rab rnams la cha śas med paḥi phyir ji skad smras paḥi skyon de thal ba med do | z'es bya ḥo | gnas skabs der yaṅ śar la sogs paḥi phyogs cha hdi bya ba yod do || deḥi tshe ṅes par |

=इह फलद्रव्यारम्भकाले दोष इष्टः। फलारम्भपूर्वावस्थायां तु परमाणूनां निरवयवत्वाद् यथोक्तदोषप्राप्त्यभाव इति। तस्यामप्यवस्थायां पूर्वादिप्रदेशांशोऽयं कार्यः। तदा नूनम्—।

gaṅ la śar gyi phyogs yod pa |
de la śar gyi cha yaṅ yod |

[1] X kyi.
[2] X tsam.
[3] X gyis.

gaṅ gis rdul la phyogs yod pa |
des rdul rdul phran min par bsñad || 15 ||

In *c* all *gi* for *gis*. In *d* V adds *na* after *des* and omits *par* after *min*.

V pūrvo yasya pradeśaḥ syāt pūrvāṁśas tasya vidyate |
aṇor yena pradeśaḥ syāt tenāṇur anaṇur bhavet || 15 ||

V has not translated the word *bsñad* in *d*. I should like to modify his restoration as below :

यस्य पूर्वः प्रदेशोऽस्ति पूर्वांऽशस्तस्य विद्यते ।
अणोर्येन प्रदेशोऽस्ति तेनाणुर्नाणुरुच्यते ॥१५॥

Here having read the first two lines of the kārikā the CSV runs :

deḥi phyir ḥdi phyogs daṅ ldan paḥi phyir bum pa la sogs pa bz'in du rdul phra rab ñid du mi ḥgyur ro | z'es bśad pa |

gaṅ gi rdul la phyos yod pa |
des rdul rdul phran min par bsñad ||

=तस्मादस्य प्रदेशवत्त्वेन घटादिवत् परमाणुत्वं न भवतीत्युच्यते
अणोर्येन प्रदेशोऽस्ति तेनाणुर्नाणुरुच्यते ॥१५॥

216

CSV : gal te rdul phra rab cha śas med par gyur na ni de la ḥgro ba med pas rdul phra rab gz'an daṅ sbyor ba med pa yin daṅ | yan lag can gyi rdzas rtsom par byed pa ñid du mi ḥgyur ro || ḥdi ltar ḥgro bahi dus na lus daṅ ldan paḥi don gyis |

=परमाणुश्चेन्निरवयवः स्यात् तस्य गत्यभावेन परमाण्वन्तरेण संयोगो न स्यात्। न च स्यादवयविद्रव्यारम्भ एव। तथा हि। गमनकाले देह्यर्थम्—।

mdun gyis len z'iṅ rgyab kyis ni |
gtoṅ bar ḥgyur na de dag gñis |
gaṅ la yod pa ma yin pa |
de ni ḥgro por yaṅ mi ḥgyur || 16 ||

In *a* V wrongly *cid*, and Vx of CS *ciṅ* for *z'iṅ*. In *b* V and Vx of CS *gyur* for *ḥgyur*. Vx of CSV *la* for *na* after *yin* in *c*

and *la* for *ni* in *d*. The reading *ni* is, however, supported by CSV. In the same line V wrongly *bor* for *por*.

V pūrvagrāhe'paro dūraṁ gacched yadi, tayor dvayoḥ |
sattā kāpi na vidyeta janmano'pi na sambhavaḥ 16 ||

As regards V's restoration I cannot follow him in any way. The whole thought of the original Tib. seems to have been changed here. The French translation is also not in accordance with his Skt. I may offer the following :

ग्रहणं पूर्वभागेण पश्चाद्भागेन वर्जनम् ।
तद् द्वयं नैव यस्यास्ति स गन्ताऽपि न जायते ॥१६॥

CSV : lus daṅ ldan z'ig[1] hgro ba mṅon du phyogs paḥi don gyis phyogs kyi sṅon phyogs gnon z'iṅ | rgyab kyi phyogs kyi rgyab phyogs gtoṅ ba las hgro ba poḥi hgro ba po ñid ñe bar rtog pa z'ig na cha med paḥi phyir rdul phra rab gaṅ la mdun daṅ rgyab ki yan lag gis len pa daṅ gtoṅ ba ñid med pa de ni ḥgro ba por mi ḥgyur la | de med pas ḥbras bu rtsom par byed pa ñid med paḥi phyir rdul phra rab dṅos po yod par smra bar mi rigs so ||

=गमनाभिमुखदेशार्थं देशस्य पूर्वः प्रदेशः पीड्यते पश्चाद्देशस्य पश्चात्प्रदेशश्च त्यज्यते। तेन गन्तुर्गन्तृत्वमुपप्रेक्ष्यते। अनंशत्वाद् यस्य परमाणोरग्रिमेण पश्चिमेन चावयवेन ग्रहणं वर्जनं च नास्ति स न गन्ता। तदभावात् कार्यारम्भ एव न भवतीति परमाणुवस्त्वस्तीति वक्तुं न युज्यते ॥१६॥

CSV : hdir smras pa | gal[2] te rdul phra rab med na ni ḥdi rnal ḥbyor pa rnams kyis dmigs par mi ḥgyur ba z'ig na | hdi ni rnal hbyor pa rnams kyis..mthoṅ bas dmigs[2] pa yaṅ yin no || dehi phyir rdul phra rab rtag pa yod do || bśad par bya ste |

=अत्राह। यदि परमाणोरभावो नायं योगिभिरुपलभ्येत। उपलभ्यते त्वयं योगिभिर्दर्शनेन। तस्मात् परमाणुर्नित्यः। उच्यते —।

217

gaṅ la daṅ po yod min z'iṅ |
gaṅ z'ig la dkyil yod min la |

[2] The X is very indistinct here.

gan la tha ma yod min pa |
mṅon med de ni gaṅ gis mthon || 17 ||

In *b* Vx of CSV *na* for *la*. In *c* Vx of CSV *ma yin* for *min pa*.

V yasyādir naiva bhavati madhyaṁ yasya na vidyate |
antaś ca yasya na bhavet kenāvyaktaḥ sa dṛśyate || 17 ||

I should like to modify it :

आदिर्न विद्यते यस्य यस्य मध्यं न विद्यते ।
विद्यते न च यस्यान्तः सोऽव्यक्तः केन दृश्यते ॥१७॥

CSV : cha śas med pahi rdul phra rab la mdun daṅ bar daṅ rgyab kyi cha yod pa ma yin te | deḥi phyir mnon par med do || mṅon pa ni gsal ba daṅ bzuṅ bar bya ba ñid daṅ blta bar bya[1] ..ces pahi don te | de med pahi phyir[1] mṅon par med do || blta bar bya ba ma yin pa ni sus kyaṅ blta bar bya ba nus pa yan ma yin pa | hdi rnal hbyor pa rnams kyis dmigs par ḥos pa ma yin no | deḥi phyir rdul phra rab rtag pa med do ||°

= अनवयवस्य परमाणोर्नाग्रांशोः न च पश्चादंशः । तस्माद्व्यक्तः । व्यक्तः स्पष्टो ग्राह्यो दृश्य इत्यर्थः । स न भवतीत्यव्यक्तः । दृश्यो न भवति केनापि द्रष्टुं न शक्यते । योगिभिरप्युपलब्धुमयमयोग्यः । तस्मात् परमाणुर्न नित्यः ॥१७॥[2]

218

CSV : hdir smras pa | rdul phra rab rnams ni rtag pa kho na ste | rags pa hbyuṅ[3] ba la[4] sa bon gyi ño bor ñe bar hgro baḥi phyir ro || gal te de rnams med na ni rags pa rnams sa bon med par ḥbyuṅ bar ḥgyur ro || hdi ltar gaṅ las bskal pa dan por rags pa rnams ḥbyuṅ bar ḥgyur ba ḥjig pahi dus na yan lag can gyi rdzas thams cad hthor z'iṅ rdul phra rab tsam z'ig lus pa na rags pa rnams srid pa yod pa ma yin no || yaṅ gaṅ dag gal te gnas skabs der rags bz'in du rdul phra rab rnams kyaṅ med par hgyur

[1-1] Here our X is very indistinct.

[2] See MK with MV, XI 2, Māṇḍūkyakārikā, IV. 31, Bhāgvatapurāṇa, XI. 28·2; Yogavāsiṣṭha, III. 11. 13; Ācārāṅgasūtra, 1.4.4 (PTS p 20); Nyāyopadeśa, 1 t.

[3] X byuṅ.

[4] X las.

na ni dehi tshe rags pa rnams rgyu med par hbyuṅ bar hgyur ro || dehi phyir yan lag can gyi rdzas kyi rgyu rdul phra rab rnams yod pa kho na yin la || de rnams kyaṅ rtag pa z'ig ste | yod la gryu dan mi ldan pa ñid kyi phyir ro || de yaṅ mi rigs te gan gi phyir— |

=अत्राह। परमाणवो नित्या एव। स्थूलानामुद्भवस्य बीजस्वभावानुगमात्। यदि ते न स्युर्बीजमन्तरेण स्थूलानामुद्भवो भवेत्। तथा हि। कुत्र प्रथमे कल्पे स्थूलानामुद्भवः। प्रलयकाले हि सर्वाण्यवयविद्रव्याणि विशीर्यमाणशरीराणि। न स्थूलानां सम्भवः। यदि तस्यामवस्थायां स्थूलवत् परमाणवोऽपि न स्युस्तदा हेतुमन्तरेण स्थूलानामुद्भवः स्यात्। तस्मादवयविद्रव्यस्य हेतुभूताः परमाणवः सन्त्येव। ते च नित्याः। सतोऽहेतुमत्त्वात्। तदपि न युज्यते। कुतः—।

hbras bu yis ni rgyu bz'ig pa |
des na rgyu ni rtag ma yin |
yaṅ na gaṅ na rgyu yod pa |
de na hbras bu yod ma yin || 18 ||

Here according to V in the Tib. text the reading in *a* begins with *ḥbras bu yi* (genitive). This is found also in our Vx of CŚ. But as the sense requires and the Vx of CŚV has it and is supported by CŚV itself and the Chinese the true reading must be *ḥbras bu yis* (instrumental). See kārikā 352 (=XV. 2) of which *a* is identical with *a* of the present kārikā, the reading of the former being: *hbras bu yis ni rgyu bz'ig pa.* In the same line, i.e. *a*, V with Vxx of CŚ and CŚV has wrongly *ṫśig* for *bz'ig* after *rgyu.* The same mistake occurs also in V's edition in kārikā 352*a.* In *d* Vx of CŚ has *rgyu yod pa* for *yod ma yin* while that of the CŚV reads *yod ma yi.* Both of them are evidently wrong.

V hetor vināśaḥ kāryeṇa tena hetur na śāśvataḥ |
atha hetur bhavati yah sa kāryaṁ naiva jāyate || 18 ||

Here *gaṅ na* in *c* and *de na* in *d* are taken by V as nominatives, Skt. *yaḥ* and *saḥ* respectively. This cannot be done. They must be taken in the locative case, as the particle *na* in both the places clearly shows. V's translation of the second half (i.e. *c* and *d*) is also objectionable, and his two versions, Skt.

and French, do not agree with each other The following may, therefore be suggested :

नष्टः फलेन यद्धेतुस्तेन हेतुर्न शाश्वतः ।
यस्मिंश्च विद्यते हेतुः फलं तस्मिन्न विद्यते ॥१८॥

CSV : gal te rdul phra rab rnams rgyu ñid du gyur na sa bon gyis myu gu bz'in du de rnams rdul phra rab gñis la sogs pa yan lag can gyi rdzas kyis ḥjig par ḥgyur ro ‖ dehi phyir ḥbras bu de la lhan cig mi gnas pahi phyir na rdul phra rab rnams sa bon ltar mi rtag par ḥgyur ro ‖° gaṅ gi tshe de ltar rgyu ñid mi srid pa dehi tshe rdul phra rab rtag par brtags pa don med pas ci z'ig dgos te | dehi phyir rdul phra rab rtag pa rnams med do ‖

=परमाणवश्चेद् हेतुरेव स्युरङ्कुरेण बीजवत्[1] ते द्व्यणुकादिभिरवयविद्रव्यै-र्विनश्येयुः । तस्मात् तस्मिन् फले सहानवस्थानात् परमाणवो बीजवन् न नित्याः ।° यदैवं हेतुत्वं न सम्भवति तदा परमाणूनां नित्यत्वपरीक्षा निरर्थेति किं [तैः] प्रयोजनम् । तस्मात् परमाणवो न नित्याः ॥१८॥

219

CSV : ḥdi las kyaṅ[2] rdul phra rab rnams rtag pa ma yin te | gaṅ gi phyir |

=इतोऽपि परमाणवो न नित्याः । कुत· —।

thogs ldan dṅos po rtag pa ni |
gaṅ duhaṅ snaṅ ba ma yin te |
des na nam yaṅ saṅs rgyas rnams |
rdul phran rtag pa ñid mi gsuṅ ‖ 19 ‖

In *b* Vx of CSV *du* for *duḥaṅ* and V wrongly *pa* for *ba*. In *d* V *gsuṅs* for *gsuṅ*.

V saṁyogi śāśvato bhāvo yena drsto na vidyate |
śāśvatatvam aṇos tena jātu buddhair na kathyate ‖ 19 ‖

In the above restoration of V *gaṅ duḥaṅ* in *b* is left out untranslated. I should like to modify the restoration as below:

[1] According to Tib. lit. bījenāṅkuravat.
[2] X kyis.

संश्लेषो शाश्वतो भावो न कस्मिन्नपि दृश्यते ।
शाश्वतत्वमणोस्तेन जातु बुद्धैर्न वर्ण्यते ॥१८॥

CSV : ḥdi na rdul phra rab la rdul phra rab gz'an gyis bdag ñid thams cad kyis hjug pa med pahi phyir rdul phra rab thogs pa daṅ bcas pa ñid yin la thogs[1] pahı bum pa ñid la sogs pa ltar rtarg pa ñid du yaṅ mi rigs te | dehi phyir rdul phra rab rtag pa ñid med do || gaṅ gi phyir rtag pa ñid yod pa ma yin pa |

des na nam yaṅ saṅs rgyas rnams |
rdul phran rtag pa ñid mi gsuṅ ||°

deḥi phyir ji ltar byc brag pa rnams kyi ltar bde bar gśegs pa rnams la rdzas kyi rdul phra rab ces bya ba yod pa ma yin no || deḥi phyir de bz'in gśegs pa rnams kyis[2] yaṅ rdul phra rab rtag pa ñid ston par mi mdzad do || ran ñid kyis de ltar ma gzigs paḥi phyir ro ||°

hdi ltar deḥi skye ba daṅ gnas pa daṅ hgag pa rnams rim gyis daṅ cig car med paḥi phyir mi ḥjug la | skye ba la sogs pa daṅ bral ba la ni yod pa ñid rigs pa yaṅ ma yin no ||

deḥi phyir ḥjig rten pahi dṅos po rnams ni ḥjig rten las ḥdas pa la yoṅs su mthoṅ bahi rnam par dpyad pa ma bcug par hjig rten na ji ltar yin pa de ltar khas blans par bya z'iṅ | ji ltar rnam par śes pa ḥjig rten pa yin pa de ltar rdul phra rab kyaṅ yin pas hdis rigs pa bcug na rdul phra rab gsal bar mi nus te | dehi rıg pa la ḥjig rten daṅ luṅ gi gnod pas gnod paḥı phyir ro ||

de ltar rdul phra rub tu smra ba bkag pa dan | °

—इह परमाणौ परमाण्वन्तरं सर्वात्मना न वर्तत इति परमाणोः संश्लेषित्वे संश्लेषिणां घटानामिव नित्यत्वमपि न युज्यते। तस्मात् परमाणोर्न नित्यत्वम्। येन न नित्यत्वं

शाश्वतत्वमणोस्तेन जातु बुद्धैर्न वर्ण्यते ॥°

तस्माद् वैशेषिकाणामिव सौगतानां दर्शने परमाणुद्रव्यमिति नास्ति। तस्मात् तथागतैरपि परमाणोर्नित्यत्वप्रतिपादनं न कृतम्। स्वयमेव तथाऽदर्शनात्।°

[1] Add here pa daṅ bcas.

[2] X nas.

एवं तस्योत्पत्तिस्थितिनिरोधाः क्रमेण यौगपद्येन च न भवन्तीति न वर्तन्ते। उत्पत्त्यादिविरहे च सत्त्वमपि न युज्यते।

तस्माल्लौकिका भावा लोकोत्तरपरिदर्शनविचाराप्रविष्टा लोके यथा भवन्ति तथाऽभ्युपगन्तव्याः। यथा विज्ञानं लौकिकं तथा परमाणुरपीति न्यायावतारेऽपि परमाणुः प्रकाशयितुं न शक्यते। तस्मा भूतस्य लोकागमविरोधेन विरुद्धत्वात्।

एवं निषिद्धः परमाणुवादः ॥°१८॥

220

CSV: kha cig dag saṅs rgyas rnams rdul phra rab dag rtag pa ñid du mi gsuṅ ba ḥdi ni bden mod kyi | gaṅ z'ig rtag pa ñid du gsuṅs pa de ni rtag par gyur ciṅ yod pa yin te | ji skad du bcom ldan ḥdas kyis dge sloṅ dag ma skyes pa daṅ | ma byuṅ ba daṅ | ḥdus ma byas pa de ni yod do | z'es gsuṅs la || chos ḥdus ma byas pa rnams ni rtag go | z'es kyaṅ gsuṅs so ||° deḥi phyir mya ṅan las ḥdus pa z'es bya ba rtag pa de yod do || gal te de yod par ma gyur na ni sdug bsṅal daṅ kun ḥbyuṅ gi bden paḥi ḥjug thogs su ḥphags paḥi bden pa gsum pa z'es bya bar ston par yaṅ mi ḥgyur ba z'ig na | ñe bar bstan pa yaṅ yin te | deḥi phyir de yod do || ḥdi la bśad par bya ste |

=[अत्र] केचित्। बुद्धैः परमाणूनां नित्यत्वं नोक्तम्। इदं सत्यमेव। यस्य तु नित्यत्वमुक्तं तन्नित्यमेव। यथा भगवता—अस्ति भिक्षवस्तदजातमभूतमसंस्कृतम्[1]—इत्युक्तोऽसंस्कृतधर्मा नित्या इत्यप्युक्तम्।° तस्मात् निर्वाणं नाम तन्नित्यम्। न चेद् दुःखसत्यस्य समुदयसत्यस्य च प्रवृत्तिरपि तृतीयार्यसत्यस्य शासनमपि न भवतीति भवत्युपदेशः। तस्मात् तदस्ति।[2] अत्रोच्यते—।

chiṅ daṅ bciṅ daṅ thabs las gz'an |
thar pa gal te yod na ni |
de las ci ḥaṅ mi skye ste |
des na de thar z'es mi brjod || 20 ||

[1] See U d ā n a, VIII. 3 : atthi bhikkhave ajātam abhūtam asaṁkhatam.

[2] The main point is that there is nothing nitya 'permanent.' To estblish this truth paramāṇus which are regarded as eternal are refuted. Here the opponent says that when one admits nirvāṇa which must be eternal one cannot hold that there is nothing eternal. The author gives his reply in the following kārikā.

In *a* for *bcin̄* found in Vx of CŚV and the Vṛtti throughout Vx of CŚ and V *bcin̄s*, Skt. *baddha*, supported by the Chinese reading *so chuan* In *b* V *thar ba* for *thar pa* repeating the mistake throughout his edition. In *d* Vx of CŚV omits *z'es* when the kārikā is quoted for the second time.

V baddhasya bandhanopāyād nirvānaṁ yadi bhidyate |
ajātaṁ tad atas tena nirvānam iti nocyate || 20 ||

V himself says that his Skt. version has not given him complete satisfaction and the Chinese version is also obscure. There is much deference here between the Chinese and the Tib. versions. The only point whcih I want to note is that in *a* the reding *bcin̄s, baddha,* though supported by the Chinese as said above, could not be accepted by me following the commentator, Candrakīrtti, as we shall see presently.

So far as the first half is concerned V's Skt. version does not agree even with his own French translation. Skt. *bandhanopāya* which can hardly be taken from the Tib. text, can in no way mean 'des moyens de déliverance.'

Before giving my own translation I should like to discuss a little as to how the Tib. word *thar pa* or *thar* is to be translated into Skt. V translates it (*b* and *d*) by *nirvāna*. This is not right. In Tib *nirvāṇa* is invariably *mya nan las ḥdas pa*, or *mya n̄an ḥdas pa*, or *mya n̄an ḥdas*, or more shortly *myan̄ ḥdas*; while for *mokṣa* one sees in Tib. *thar pa* or *thar*. Even in the same kārikā these two are distinguished. For intance, MK, XXV. II with both the versions, Skt. and Tib, may be quoted here. I cannot, therefore, agree with V in restoring also the kārikā 244 where in *b* he writes *nirvṛti* for *thar pa*[1]. The case is the same also with his restoration of the kārikā 222.

I may propose the following:

उपायाद् बन्धनाद् बन्ध्यादन्यो मोक्षो भवेद् यदि ।
न तस्माज्जायते किञ्चिन् मोक्षः स इति नोच्यते ॥२०॥

[1] For details see the kārikā.

CŚV : de la hchiṅ ba ni kun ḥbyuṅ gi bden paḥo | ḥchiṅ bar bya ba la raṅ dbaṅ med par byed pas hchiṅ bar hgyur ba ñid kyi phyir ro || bciṅ ba ni sdug bsṅal gyi bden pa ste | ñon moṅs paḥi gz'an gyi dbaṅ yin paḥi phyir ro || de ldog pahi thabs ni lam gyi bden pa ste | de ñon moṅs pa ldog par byed paḥi phyir ro || ḥchiṅ ba daṅ bciṅ bar bya ba med par ni ḥchiṅ bahi bya ba mi srid pas ḥchiṅ ba daṅ bciṅ bar bya ba dag gi yod pa ñid ni de yod paḥi rgyu can yin no || de bz'in du bzlog par bya ba daṅ zlog par byed pa med par ni zlog par yod par mi ḥgyur z'iṅ de yod pa las bzlog par bya ba daṅ | zlog par byed pa gñis yod pa ñid do || de la bzlog par bya ba ni kun nas ñon moṅs pa yin la | zlog par byed pa ni lam ste | mun pa la sgron me bz'in no || ji ltar bden pa gsum po ḥdi kun nas ñon moṅs pa daṅ de las log pa lam[1] dpags paḥi yod pa ñid yin pa de ltar ñon moṅs pa zad pahi mtshan ñid can gyi thar pa ni ma yin te | gaṅ gi phyir de las cuṅ zad kyaṅ ḥbyuṅ ba med do || ḥchiṅ ba daṅ thar pa gñis char (?) la yaṅ yan lag gi ṅo bor ñe bar mi soṅ baḥi phyir ro || gal te ḥdi ḥgaḥ z'ig tu ñe bar sbyor ba ñid du hgyur na ni deḥi tshe ḥdi hbras bu des dpags paḥi yod pa ñid du ḥgyur na | hdi ni de ltar yaṅ ma yin te | deḥi phyir ḥdi la yod pa ñid med do ||

ci ste thar pa ni grol baḥo sñam na | de ltar na yaṅ hdi grol bar gyur pa las don gz'an ma yin te | de ltar ma yin na de de daṅ ḥbrel ba med pa ñid pa ñid daṅ ci yaṅ mi byed pa ñid du ḥgyur ro || deḥi phyir ḥdi thar par brjod pa mi rigs te |

des na de thar[2] z'es mi brjod || °

dehi phyir ñon moṅs pa daṅ skye ba mi ḥbyuṅ ba de byas so || z'es bya bar brtag par mi rigs so || dṅos po rgyu daṅ rkyen gyi tshogs pa las ḥbyun ba rnams ni med pahi phyir sa bon tshi gu[3] las myu gu la sogs pa ltar nam yaṅ skye bar mi hgyur te | dehi phyir dehi don du don gz'an brtag pa chos mi legs so ||

bden pa gsum paḥi sgra brjod par bya ba ñid kyaṅ mi hgal te | ñon moṅs pa daṅ skye ba gñis slar mi ḥbyuṅ ba tsam z'ig bden

[1] X las.
[2] X adds pa after it.
[3] X chig pa or tshig pa.

pa gsum paḥi sgra brjod par bya ba yin paḥi phyir ro || dṅos po med par gyur pa la grańs kyıs yońs su bgrań ba yod pa ma yin pa yań ma yin te | bcom ldan ḥdas kyıs dge sloṅ dag lṅa po ḥdi dag ni mıṅ tsam ste | khas che[1] pa tsam tha sñad tsam kun rdzob tsam ste | ḥdi lta ste | ḥdas paḥi dus daṅ | ma ḥoṅs paḥi dus daṅ | nmkhaḥ daṅ | mya ṅan las ḥdas pa daṅ | gaṅ zag go z'es bya ba de lta bu la sogs pa gsuṅs paḥi pahyir ro ||

=तत्र बन्धनं समुदयसत्यम्। बन्ध्यस्यास्वतन्त्रीकरणेन बन्धनं भवतीति। बन्ध्यं दुःखसत्यम्। क्लेशस्य परतन्त्रत्वात्। तन्निवर्तक उपायो मार्गसत्यम्। क्लेशनिवर्तकत्वात्। बन्धनं बन्ध्यं च विना बन्धनकार्यं न सम्भाव्यत इति बन्ध्यबन्धनयोरस्तित्वं तदस्तित्वस्य हेतुः। तथा निवर्त्यं निवर्तकं च विना निवृत्तिर्न भवति। तत्सत्त्वान् निवर्त्यनिवर्तकयोः सत्त्वम्। तत्र निवर्त्यः सङ्क्लेशः। निवर्तको मार्गः। तमसि दीपवत्। यथा सत्यत्रयमिदं सङ्क्लेशतन्निवर्तकमार्गानुमित(?)सत्त्वमस्ति तथा क्लेशक्षयलक्षणो मोक्षो नास्ति। यतस्तस्मात् किञ्चिन्मात्रमपि न जायते। बन्धमोक्षयोरप्यवयवस्व-भावानुपगतत्वात्। स्याच्चेदस्य कुत्रचिदुपयोगस्तदा तेन फलेनानुमित(?)-मस्य सत्त्वं स्यात्। न चेदमेवमस्ति। तस्मान्नास्य सत्त्वम्।

अथ मोक्षो मुक्तिरिति मन्यते। तथाप्येष मुक्तिभूतत्वेन नार्थान्तरं भवति। एवमसति तस्मिन्नेव तेन सम्बन्धः। न च किञ्चित् क्रियते। तस्मादयं मोक्षो वक्तुं न युज्यते। तेन

मोक्षः स इति नोच्यते ॥°

तस्माज्जातिक्लेशयोरनुद्भवस्तत्कृत इति तत् परीक्षितुं युक्तम्। हेतुप्रत्ययसामग्र्युद्भवानां भावानामभावाद् बीजास्थितोऽङ्कुरादिवत् कदापि जातिर्न भवति। तस्मात् तदर्थमर्थान्तरपरीक्षाधर्मो न श्रेयान्।

तृतीयसत्य[2]वाच्यत्वमपि न विरुद्धम्। जातिक्लेशयोः पुनरनुद्भवमात्रस्य तृतीयशब्दवाच्यत्वात्। न चाभावभूतस्य संख्यया न परिसङ्ख्यानं भवति। उक्तं हि भगवता—पञ्चेमानि भिक्षवो नाममात्रं प्रतिज्ञामात्रं व्यवहारमात्रं

[1] X ḥohes.

[2] Referring to duḥkhanırodha.

संहृतिमात्रम् । तद्यथातीतोऽध्वानागतोऽध्वाकाशो निर्वाणं पुद्गलश्चेत्यादि[1] ॥२०॥[2]

221

mya ṅan ḥdas la phuṅ po rnams |
yod min gaṅ zag srid ma yin |
gaṅ du mya ṅan ḥdas gyur pa |
ma mthoṅ der myaṅ hdas gaṅ z'ig || 21 ||

In *c* V *ba* for *pa*.

skandhā na santi nirvāne pudgalasya bhavo na ca |
yena dṛṣṭaṁ na nirvāṇaṁ nirvānaṁ tena kiṁ bhavet || 21 ||

Grammatically *gaṅ du* in *c* and *der* in *d* cannot be translated by *yena* and *tena* respectively, as V has done. He says that his Skt. rendering is determined according to the Chinese version. But I think it is not so. I should like to translate the kārikā as follows :

स्कन्धाः सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सम्भवः ।
यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत् ॥२१॥

CSV : gz'an yaṅ bcom ldan hdas kyis ḥdi skad du | gaṅ śdug bsṅal ḥdi ma lus par rab tu spaṅs śiṅ | spaṅs pa bsal ba(?) | zad pa hdod chags daṅ bral ba hgag pa ñe bar z'i ba | nub pa sdug bsṅal gz'an yaṅ ñid mtshams mi sbyor ba daṅ | ñe bar mi len pa ḥdi ni z'i ba gya nom pa ste | ḥdi lta ste | phuṅ po kun spaṅs pa | srid pa zad pa hdod chags daṅ bral ba | ḥgag pa mya ṅan las ḥdas paho | z'es gsuṅs te | luṅ ḥdi las na rnam pa thams cad du | mya ṅan ḥdas la phuṅ po rnams yod min | gaṅ zag srid ma yin || gal te mya ṅan las ḥdas pa la phuṅ po rnams yod ciṅ | gaṅ zag kyaṅ yod na ni deḥi tshe de dag yod paḥi phyir mya ṅan las ḥdas par gyur pa dmigs pa daṅ mdo daṅ ḥgal ba daṅ mya ṅan las ḥdas pa ḥkhor ba las mi hdaḥ bar ḥgyur ro ||

[1] This passage is quoted by Guṇaratna in his commentary on the Ṣaḍdarśanasamuccaya, Bib. Ind., 1905, pp. 46-47 reading saṁjñā- for nāma-, katamāni pañca for tad yathā, and sahetuko vināśaḥ for nirvāṇm.

[2] In explaining the kārikā in his note Tucci has quoted the following śloka from the LA, III. 70, p. 186 :

bandhyabandhananirmuktā upāyaiś ca vivarjitāḥ |
tīrthyā mokṣaṁ vikalpenti na ca mokṣo hi vidyate ||

dehi phyir mya ṅan las hdas pa de la mya ṅan las ḥdas par gyur pa hgaḥ yaṅ ma dmigs so || deḥi phyir |

gaṅ du mya ṅan hdas gyur pa |
ma mathoṅ der myaṅ hdas gan z'ig ||

mya ṅan las ḥdas pa ni mya ṅan las hdas pa ste | de yaṅ dṅos poḥi ṅo bo yin pahi phyir rten la rag las so || hdiḥi rten yaṅ mya ṅan las hdas par gyur pa yin la || de yaṅ phuṅ po rnams sam | gaṅ zag gin na || de med pas rten med par hgyur te | phyogs de las mya ṅan las hdas pa gaṅ z'ig yin par hgyur || rnam pa gcig tu yaṅ mya ṅan las hdas pa dṅos po bden par smra bahi mya ṅan las hdas pa rtog pa na rten du gyur pa z'ig gam | brten par gyur pa z'ig rtog gnan || de la re z'ig rten du gyur pa ni mi ruṅ ste | hdi ltar |

mya ṅan hdas la phuṅ po rnams |
yod min gaṅ zag srid ma yin ||

de dag med pas gaṅ du mya ṅan las hdas par ḥgyur ba hgaḥ z'ig kyaṅ ma dmigs pa der mya ṅan las hdus pa gaṅ z'ig tu hgyur || de ltar na re z'ig mya ṅan las hdas pa rten du gyur pa ni srid do || gaṅ yaṅ du brten[1] par gyur pa yin pa der yaṅ ñes pa de ñid yin te | gaṅ gi phyir |

mya ṅan hdas la phuṅ po rnams |
yod min gaṅ zag srid ma yiṅ |
gaṅ du mya ṅan hdas gyur pa |
ma mthoṅ der myaṇ ḥdas gaṅ z'ig ||

rten med pahi brten pa mi srid pahi mya ṅan las hdas pa gaṅ z'ig ḥgyur || yod pa ma yin pa la ni rtag pa ñid rig pa ma yin pas dṅos po rtag pa rnams yod pa ma yin no ||

= अन्यच्च । उक्तमेवं भगवता—यद्दुःखं निरवशेषमिदं प्रहीणम् । क्षयो विरागो[2] निरोध उपशमोऽस्तदुःखमयुक्तान्यसन्धिकं[3] निरुपादानमिदं शान्तं प्रणीतमिति ।[4] एवं—सर्वस्कन्धप्रहाणं भवक्षयो विरागो निरोधो निर्वाणमिति ।[5] अस्मादागमात् सर्वथा निर्वाणे स्कन्धा न भवन्ति ।

[1] X du ma rten.
[2] Cf Suttanipata, 225 : khayaṁ virāgaṁ.
[3] Sandhi 'joint,' cf. tisandhi of bhavacakka, Sammohavinodinī, pp. 190—191.
[4] Samyutta nikāya, I, 136 : santo paṇīto.
[5] Op. cit. I. 136.

न च सम्भवति पुद्गलः। यदि निर्वाणे स्कन्धाः स्युः पुद्गलोऽपि स्यात्। तदा तेषां सत्त्वान् निर्वाणोपलम्भे सूत्रविरोधो निर्वाणं च संसारानतीतं स्यात्। तस्मात् तस्मिन् निर्वाणे निर्वाणभूतं किञ्चिदपि नोपलभ्यते। तस्माद्

यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत्।

निर्वाणं हि निर्वृतिः। तच्च भावरूपत्वादाधारायत्तम्। आधारश्चास्य निर्वाणभूतः। स च स्कन्धा वा पुद्गलो वा। तदभावे चाधाराभावः। तत्त्वे निर्वाणं किं भवेत्। एकरूपेण च निर्वाणपदार्थस्य सत्यत्ववादिना परिकल्प्यमानं निर्वाणमाधारभूतमाधेयभूतं वा परिकल्प्यते। तत्र तावदाधारभूतं न युक्तम्। तथा हि

स्कन्धा सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सम्भवः।

तयोरभावेन यत्र निर्वाणं जायते न तु किञ्चिदुपलभ्यते किं तत्र निर्वाणं भवेत्। तथा च निर्वाणं तावन्नाधारभूतं सम्भवति। यत्र पुनराधेयभूतं तत्रापि स एव दोषः। यतः

स्कन्धाः सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सम्भवः।
यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत्॥

निराधारस्याधेयस्याभावान् निर्वाणं किं भवेत्। असति च न ज्ञायते नित्यत्वमिति न सन्ति नित्या भावाः ॥२१॥

222

CSV: grańs can pa rnams ni yon tan dań skyes bu tha dad par śes pa las chen po la sogs paḥi ḥjug paḥi rim pa log pas rnam par ḥgyur bahi tshogs rnam pa thams cad du z'i bas thar paḥi gnas skabs na skyes bu śes pa yod pa ñid gnas paḥi phyir bdag grol ba yod pa yin dań | ji skad brjod pahi ñes pa spańs pas thar par rtog par byed do | de dag gi de yań |

—साङ्ख्या हि गुणपुरुषभेदज्ञानान् महदादिप्रवृत्तिविपरीतक्रमेण विकृतिसमूहानां सर्वथा शान्त्या मोक्षावस्थायां पुरुषस्य ज्ञानावस्थानादात्मनो मुक्तिर्यथोक्तदोषप्रहाणेन च मोक्षो भवतीति कल्पयन्ति। तेषां तत्रापि—।

srid daṇ bral la thar paḥi tshe |
śes yod yon tan ci z'ig yod |
śes med pa yi yod pa yaṇ |
gsal bar yod pa min dań mtshuńs || 22 |

In *a* V *baḥi* for *paḥi*. In *d* it is better to read *med* for *min*; for *daṅ* V with Vx of CS *de*.

V nirvāṇaṁ yad bhavābhāve tadā jñānena ko guṇah |
ajñānasya hi yo bhāvah sa vyaktam nāstitāsamah || 22 ||

I should like to offer the following :

ज्ञानेन मोक्षकाले स्याद् भवहीनस्य को गुणः ।
सत्त्वेऽज्ञानस्य च व्यक्तं स्यात् सत्त्वं नास्तितासमम् ॥ २२ ॥

As regards V's rendering of *yod pa min daṅ mtshuṅs* in *d* by *nāstitāsama* cf. *nāstitātulya* in the kārikā 242*c* which is rendered into Tib. by *med dan mtshuns*. One may, however, use here *nirābhāsasama* agreeing with the Chinese as Tucci has shown in his Italian translation.

CSV : srid daṅ bral la thar paḥi tshe |
śes yod yon tan ci z'ig yod ||

grol bar gyur paḥi skyes bu la ni thar paḥi gnas skabs na śes pa yod pa ñid yod par brtag par mi rigs so | de dag gi lta na blos lhag par z'en pahi don la skyes bus śes par byed ciṅ | śes pa yod pa ñid kyaṅ mehi tsha ba ñid ji lta ba bz'in du dehi raṅ gi ṅo bo z'es bya bar mṅon par ḥdod la | de yaṅ yul ji ltar bstan pa yoṅs su gcod pahi bdag ñid can yin no || raṅ bz'in yul ñe bar loṅs spyod pahi ḥdod pa rig ciṅ skyes bu dan tha mi dad par rtogs nas rim gyis dbaṅ pohi tshogs ḥbyuṅ ba na skyes buḥi yul ñe bar loṅs spyod paḥi rgyu yin no | gaṅ gi tshe yul ñe bar loṅs spyod paḥi skyes bu ḥdod pa log pa deḥi tshe de la srid pa ldog go || srid pa ni ḥdod pa la ni[1] | srid pa daṅ bral ba de la ni śes pa yod pa ñid kyis yon tan ḥgaḥ yod pa yaṅ ma yin no || des ni dehi tshe don hgah yaṅ dag par mi myoṅ ste | rnam par ḥgyur bahi tshogs rgyu daṅ hbras buḥi bdag ñid can mthaḥ dag rab tu z'i bar ḥgyur baḥi phyir ro || dehi phyir grol baḥi bdag la thar pa śes pa yod pa ñid mi rigs so ||

ho na ni dehi tshe skyes bu śes pa yod pa ma yin par ḥgyur la rig[2] go z'e na | de ltar na yaṅ |

[1] After this there is one letter more which could not be read in X.

[2] X rag.

śes med pa yi yod pa yaṅ |
gsal bar yod pa min daṅ mtshuṅs

pa ma yin nam ? śes pa yod pa las tha dad med paḥi raṅ gi ṅo bo can gyi skyes bu la śes pa yod pa ñid med na śes pa med pa la gaṅ z'ig bden pa yod par brtags pa de ni ches gsal bar yod pa ma yin pa mo gśam gyi bu la sogs pa daṅ ḥdra ba z'ig go ||

— ज्ञानेन मोक्षकाले स्याद् भवहीनस्य को गुणः ।

मुक्तभूतस्य पुरुषस्य मोक्षावस्थायां ज्ञानास्तित्वं कल्पयितुं न युक्तम्। तेषां हि दर्शने पुरुषो बुद्ध्याध्यवसायाऽर्थं जानाति। ज्ञान[1]मप्यग्नेरुष्णत्ववत् तत्स्वरूपमित्यभीष्टम्। तदपि यथोपदर्शितविषयपरिच्छेदस्वभावकम्। प्रकृतिर्हि विषयसम्भोगकामा भाज्यात् पुरुषादभेदेन प्रतीतेः कर्मेन्द्रियसमूहोद्भवे पुरुषस्य विषयोपसम्भोगहेतुर्भवति। यदा विषयोपसम्भोगकामः पुरुषस्य निवर्तते तदा भवो निवर्तते। भव इष्टं (?) तस्य भवहीनस्य ज्ञानसद्भावेन न कश्चिदपि गुणः। तेन तदा न कोऽप्यर्थः सम्यगनुभूयते। हेतुफलात्मकस्य विकारसमूहस्य सर्वतः प्रशान्तत्वात्। तस्मान् न मुक्तस्यात्मनो मोक्षज्ञानं युज्यते।

अथ तदा पुरुषस्य ज्ञानं नास्तीति ख्याप्यते। एवमपि

सत्त्वेऽज्ञानस्य च व्यक्तं स्यात् सत्त्वं नास्तितासमम्।

इतीदं किं न स्यात्। ज्ञानभावादभिन्नस्वभावस्य पुरुषस्य ज्ञाननास्तित्वेऽज्ञानस्य यत् सत्त्वं[2] कल्प्यते तद् व्यक्ततरं वन्ध्यापुत्रादिवन्नास्ति ॥२२॥

223

CSV : ci sto grol bahi gnas skabs can śes pa yod pa ñid kyi nus pa yod paḥi phyir bdag yod do sñam du sems na ḥdi yaṅ sñiṅ po med pa z'ig sto | gaṅ gi phyir |

— अथ मोक्षावस्थायां ज्ञानास्तित्वमतिसत्त्वादात्मा विद्यत इति मन्यते। इदमप्यसारम्। कुतः—।

thar pa bdag cig yod na ni |
śes yod sa bon srid pa yod |

1 Lit. jñānasattvam api.

2 Tib. gives satyam (bden pa). It seems that the mistake is due either to the wrong reading satyam for sattvam in the Skt. MS. used by the Tib. translator, or to his misreading the word.

de med na ni srid pa la |
bsam pahaṅ yod pa ma yin no || 23 ||

In *a* Vx of CSV *gcig* for *cig.* In *b* V worngly reads *yoṅs po na* for *yod sa bon.* In *d* he has *pa ḥaṅ* for *paḥaṅ* omitting *no* at the end.

ātmaiva yadi nirvāṇam jñānaṁ pūrṇam bhavo bhavet |
tadabhāve hi saṁsāre bhāvanāpi na vidyate || 23 ||

V's restoration can in no way be accepted. I may offer the following :

आत्मा यदि भवेन् मोक्षे ज्ञानबीजस्य सम्भवः ।
तदभावो यदि भवभावनापि न विद्यते ॥२३॥

CSV : gal te grol bahi gnas skabs su bdag brtag par nus na ni deḥi tshe bdag yod daṅ deḥi rten can śes pa yod pa ñid kyis nus pa yod par hgyur ba z'ig na | de ni śes pa yod pa ñid kyi raṅ gi ṅo bo can yin pa ñid kyi phyir de med par yod pa ma yin pas rten med pahı nus pa yaṅ mi srıd do ||°

gaṅ gi tshe rten med pas de dag rnam pa thams cad du yod pa ma yin pa deḥi tshe

de med na ni srid pa la |
bsam paḥaṅ yod pa ma yin no ||

=यदि मुक्त्यवस्थायामात्मा प्रत्येतुं शक्येत तदात्मनः सत्त्वेन तदाश्रित-ज्ञानसत्त्वेन च शक्तिर्भवेत् । सा च ज्ञानास्तित्वस्वरूपेति तदभावे न भवतीति निराश्रया शक्तिर्न सम्भवति ॥°

यदाश्रयाभावेन ते[1] सर्वथा न विद्येते तदा
तदभावो यदि भवभावनापि न विद्यते ॥२३॥

224

CSV : myu gu la sogs pahi nus pahi rten sa bon tshig par gyur na myu gu la sogs paḥi rgyun mi ḥjug pa bz'in du rnam pa thams cad du bdag gi rgyun tsam z'ig kyaṅ mi ḥjug pas thar par rigs so || gaṅ gi phyir ḥdi de ltar yin pa deḥi phyir |

अङ्कुरादिशक्त्याश्रये बीजे दग्धभूतेऽङ्कुरादिसन्तानाप्रवृत्तिवदात्मनोऽपि सन्तानमात्रस्य सर्वथाप्रवृत्त्या मोक्षो युक्तः । यस्मादेतदेवं तस्मात्—।

[1] jñānāstitva and tacchakti.

sdug bsñal las thar mi rnams la |
gz'an ni yod pa min par nes |
de phyir rnam pa kun tuḥan bdag |
zad pa legs z'es bya bar brjod || 24 ||

In *b* for *ni* Vx of CSV *las*.

V naresu duḥkhamuktesu paro nāma na vidyate |
sarvathātmākṣayas tena śreyān ityabhidhīyate || 24 ||

In *c* in Skt. *ātmākṣayas* is evidently misprint for *ātmakṣayas*.

Here Tib. *ṅes* at the end of *b* is left out untranslated. It could be translated by Skt. *niścita*, *dhruva*, etc. and adverbially also by *nūnam*. The word *para* in the masculine gender in the same line is for Tib. *gz'an*. But V's own trnslation in French is not in accordance with it, for he takes there the word in the sense of 'rien', and in that case the word *para* should have been put in the neuter gender.

Accordingly I may change the translation as follows :

नृषु दुःखाद् विमुक्तेषु नूनमन्यन्न विद्यते ।
श्रेयानात्मक्षयस्तस्मात्सर्वथाप्नोति कथ्यते ॥२४॥

CSV : sdug bsñal las grol ba ni sdug bsñal yaṅ mi ḥbyuṅ ba yin no | sdug bsñal yaṅ skye ba daṅ ḥgag paḥi chos can gyi ḥdu byed las daṅ ñon moṅs pas bskyed pa rnams yin la | de rnams la brten nas kyaṅ gaṅ zag tu ḥdogs te | de ni bdag yin no || sdug bsñal ḥgags na ni de daṅ grub pa daṅ bde ba gcig paḥi ñe bar len pa po bdag rnam pa thams cad phyis mi ḥbyuṅ baḥi bdag ñid kyis zad pa gaṅ yin pa de ñid legs paḥo | z'es byaḥi grol baḥi bdag yod pa ni ma yin no || de ni re z'ig rgyu med pa can ñid kyi phyir raṅ ñid kyis yod pa ma yin te | mo gśam gyi bu bz'in no || deḥi raṅ gi ṅo bo yod na yaṅ de rtag pa ñid kyis rnam par mi ḥgyur baḥi phyir bciṅs pa daṅ thar pa gñis la khyad par med pas sña ma bz'in du | [1]

—दुःखान्मुक्तस्य दुःखं नोद्भवति । दुःखानि चोत्पादनिरोधधर्मकाणि संस्कार-कर्मोपात्तानि [illegible] चोपजायन्ते । तानि च प्रतीत्य पुद्गलो बध्यते । स आत्मा । दुःखे

[1] From here we have the Skt. original found in the fragments (HPS, p. 495).

च निवृत्ते तेन सह सिद्धिसुखैकोपादातुरात्मनः सर्वथा पश्चादभूतात्मकत्वेन यः क्षयः स एव श्रेयानिति नास्ति मुक्त आत्मा। स तावदकारणत्वेन न स्वयं विद्यते। वन्ध्यापुत्रवत्। तस्य स्वरूपसद्भावे च नित्यत्वेनाविकाराद् बन्धमोक्षोभयविशेषाभावेन पूर्व[1]मिव संसारनिवृत्तिर्न स्यात्। विशेषाभ्युपगमे च[2] विकारसद्भावादनित्यः स्यात्। अनित्यस्य[3] च सकारणत्वं स्यात्। ततश्च दुःखसन्तानः सदृश एव स्यात् स्ववादत्यागश्च।[4] तस्मान्न युक्तमस्यात्मानमभ्युपेतुम्। अभ्युपेत्यापि हि यत्परं प्रति प्रतिपादनासामर्थ्यादुक्तदोषाच्च परित्याज्यं किं तेनाभ्युपगतेन प्रयोजनमिति त्यज्यतामात्मवादः ॥२४॥

225

CSV: यद्येवं मुक्तावस्थायां मुक्तात्मनोऽप्यसद्भावः संस्काराणां चापुनरुत्पत्त्या सर्वथा[5] परिक्षयरूपं परमार्थसंज्ञकं निर्वाणं वर्ण्यते तदलमेतेनेदृशेन परमार्थेनार्थितेनेत्यत आत्मकामस्य[6]—।

hjig rten pa ḥdi ñid bla yi |
don dam rnam kun ma yin te |
hjig rten pa la cuṅ zad yod |
dam pahi don la yod ma yin || 25 ||

rnal hbyor spyod pa bz'i brgya las dṅos po rtag pa dgag pa bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa dgu paho || 9 ||

* वरं लौकिकमेवेदं परमार्थो न सर्वथा।
लौकिके विद्यते किञ्चित्परमार्थे न विद्यते ॥ २५ ॥

॥[7]योगाचारे चतुःशतके नित्यार्थप्रतिषेधभावना[8]सन्दर्शनं नवमं प्रकरणम् ॥९॥

CSV: नैव ह्यात्म[9]कामो लोचनामयसम्पाताशङ्कयाक्ष्णोरुत्पाटनमनुतिष्ठति करोति त्वामयोपघातमेव। तथा संसारदुःखोद्विग्नस्य दुःखत्याग

[1] See p 66, note 1.
[2] Tib khyad par khas len na yaṅ, HPS °gamena.
[3] For anityasya Tib tataḥ (deḥi phyir).
[4] Tib. raṅ gi rtsod pa btan bar ḥgyur ro || After syāt HPS: evam ca sati svabhāvatyāgaḥ syāt.
[5] Tib. atyantaṁ (gtan).
[6] Tib. ātmaśreyaskāma-.(bdag legs su ḥdod pa).
[7] CSV throughout ad. bodhisttva- (byaṅ chub sems dpaḥi)
[8] CSV in Tib. ad samāpatti (tiṅ ne ḥdzin), HPS nityārthapratiṣedho nāma navamam.°
[9] Tib. ad. śreyas (legs).

एव ज्यायान् न तु सर्वाभावः। सर्वाभावे हि सति सर्वस्य सुखस्याप्युच्छित्त्या न किञ्चिदनेनात्मन उपकृतं भवति। ततश्च

वरं लौकिकमेवेदम्।

लौकिके हि[1] त्वया किञ्चिदङ्गीक्रियते यत् प्रतीत्यसमुत्पन्नमुपदाय च प्रज्ञप्तम्।[2] किञ्चिन्नाङ्गीक्रियते यत् तीर्थिकैरभूतमारोपितं स्वाभाव्यं च भावानाम्। अथवा यददत्त[3]फलमतीतं कर्म [4]तत्फलञ्चा[5]नागतं प्रत्युत्पन्नाश्च संस्कारा इत्येतत् तव लौकिके[6]ऽस्ति। तदवशिष्टं नास्तीति वरमेतल्लौकिकं यत्र न सर्वाभावः। परमार्थस्तु[7] न श्रेयान् सर्वथाप्यात्मनो[8]ऽप्यसन्नाशात्॥२५॥

---

[1] Tib. ad. asmin (lit. tasmin, der).

[2] After yat Tib. cakṣurādy aṅkurādi vā pratītyāropitaṁ ghaṭapaṭagṛha..vanasenārāmayānanaukādi (mig la sogs pa daṅ | myu gu la sogs paham brten nas btags pa bum pa daṅ | snam bu daṅ | ra sde (?) daṅ | khyim daṅ | ngas daṅ | dmag daṅ | kun dgaḥ ba daṅ | bz'on pa daṅ | gru la sogs pa rnams so ||) omitting pratītya° prajñaptam.

[3] After yat Tib. ad. kuśalākuśalādi (dge ba daṅ mi dge ba la sogs paḥi). For adatta Tib. anuddhṛta (ma phyuṅ ba).

[4] Tib. subha- (bde baḥi) for tat.

[5] Tib. vā (ḥam) for ca.

[6] Tib. ḥiig rten pa la , HPS laukikena.

[7] HPS. ad. sarvathā.

[8] Tib. does not support api before and after ātmano

CHAPTER X

BDAG DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

आत्मप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

226

CSV: अत्राह । यद्यात्मा नाम कश्चित् स्वरूपतः स्यात्तस्य निर्वाणे सर्वथोच्छेददर्शनात्

नास्म्य[1]हं न भविष्यामि न मेऽस्ति न भविष्यति ।

इति परिशङ्कितस्य स्यादेवं

वरं लौकिकमेवेदं परमार्थो न सर्वथा ।
लौकिके विद्यते किञ्चित्परमार्थे न विद्यते ॥

न चात्मा नाम कश्चित्स्वरूपतः सम्भवति । यदि हि स्यात् स नियतं स्त्रीत्वेन वा स्यात् पुरुषत्वेन वा नपुंसकत्वेन वा । ततोऽन्यस्य कल्पनान्तरस्याभावात् । द्विविधं ह्यात्मानं वर्णयन्ति तीर्थिका यदुतान्तरात्मानं बहिरात्मानं च । तत्रान्तरात्मा नाम यः शरीरागारान्त[2]र्व्यवस्थितः शरीरे[3]न्द्रियसङ्घात[4]स्तत्र तत्र प्रवर्तयितान्तर्व्यापारपुरुषो जगदहङ्कारनिबन्धनः कुशलादिकर्मफलोपभोक्ता[5] प्रतितन्त्रमनेकविकल्पभेदभिन्नः । बहिरात्मा तु देहेन्द्रियसङ्घातरूपोऽन्तरात्मन उपकारी[6] । तत्र यस्तावदय[7]मन्तरात्मा स यदि स्त्रीत्वेन परि[8]कल्प्येत तदा तस्याजहद्रूपत्वाज्जन्मान्तरपरिवर्ते[9]ऽपि लिङ्गान्तराप्रतिपत्त्या नित्यमेव स्त्रीत्वं स्यात् । न चैवं भवति[10] । व्यत्ययोपलब्धेः स्त्रीत्वादीनामात्मगुणत्वाभावाच्च ।°[11] एवं स्त्रीत्वे नपुंसकत्वे च वाच्यम् । तदेवम् —।

[1] HPS nāsty aham

[2] Tib. om. -antar-.

[3] Tib. tadindriya° (deḥi dban poḥi).

[4] HPS °tasya tatra

[5] Tib kuśalākuśalanānāgamopadiṣṭakarmaphalabhoktā (dge ba dan mi dge ba dan luṅ du ma bstan paḥi las kyi ḥbras buḥi za ba po).

[6] Tib. phan ḥdogs paḥo ; HPS apakārīva.

[7] Tib. om. ayam.

[8] Tib. om. pari-.

[9] Tib. tshe gz'an du rjes (=āyurantarānu-) ; the reading is incomplete.

[10] Tib. ma yin te ; HPS dṛśyate.

[11] After this there is a long gap in HPS.

gaṅ tshe naṅ bdag bud med min |
skyes min ma niṅ ma yin pa |
de tshe mi śes ḥbaḥ ẓ'ig las |
kyod bdag pho yo sñam du sems || 1 ||

In *a* Vx of CS *na* for *naṅ*. In *d* V *ḥo* for *yo*.

* अन्तरात्मा यदा न स्त्री न पुमांश्च नपुंसकम् ।
तदा केवलमज्ञानाद् भावस्तऽहं पुमानिति ॥१॥

CSV: पुमानित्युपलक्षणत्वादहं स्त्री नपुंसकमिति सर्वमेवाज्ञानाद् भवति । विचार्यमाणस्य वस्तुनस्तत्र तथासिद्धत्वादज्ञानं मुक्त्वा नान्यत्तथापरिकल्पकारणं[1] युक्तम् । रज्जुस्वरूपापरिज्ञाने सर्पाध्यारोपवदित्यभिप्रायः[2] ॥१॥

227

CSV: एवं तावदन्तरात्मनो यः स्त्रीत्वादिपरिकल्पो नासौ वस्त्वनुविधायीति स्थितम् । अथ मन्यसे बहिरात्मनो लिङ्गान्येतानि स्त्रीपुंनपुंसकत्वानि तत्सम्बन्धादन्तरात्मन्यपि परि[3]कल्प्यन्त इति । [4]स्यादेतदेवं यदि बहिरात्मनोऽप्येतानि युज्यन्ते ।[4] कथं कृत्वा । इहाकाशस्य तावन्महाभूतत्वायोगाच्चत्वार्येव महाभूतानि । यस्यापि[5] पञ्च महाभूतानि तस्याप्याकाशस्य शरीरारम्भकत्वायोगाच्चत्वार्येव महाभूतानि कारणभावं प्रतिपद्यन्ते । तेषु च स्त्रीपुंनपुंसकत्वानि स्वरूपतो न विद्यन्ते । यदि स्युस्तदा तत्स्वभावानुरोधात् सर्वदेहानां नियतलिङ्गता स्यात् । कललादपि च लिङ्गोपलब्धिः स्यान्न चैतदस्तीत्यतः — ।

gaṅ tshe ḥbyuṅ ba thams cad la |
pho mo ma niṅ yod min pa |
de tshe ci ste de dag ñid |
brten nas pho mo ma niṅ yin || 2 ||

* यदा सर्वेषु भूतेषु नास्ति स्त्रीपुंनपुंसकम् ।
तदा किं नाम तान्येव प्राप्य स्त्रीपुंनपुंसकम् ॥ २ ॥

CSV: किं नामात्र कारणं यत् स्वरूपतो लिङ्गरहितानि महाभूतानि

[1] Tib. tathāparikalpanād apratītikāraṇam (de ltar yoṅs su brtags (X btags) pa las° ma rtogs paḥi rgyu).

[2] Tib. ad. here something more.

[3] Tib. om. pari-.

[4]—[4] For this Tib. naivam (ḥdi ni de ltar ma yin no).

[5] Tib. ad. darśane (ltar na).

प्राप्य स्त्रीपुंनपुंसकानि देहानां सम्भविष्यन्ति। तदेवं बहिरात्मनोऽपि स्त्रीपुं-नपुंसकत्वानामयोगात् केवलमज्ञानात्[1] तवायमभिप्रायः पुमानहं स्त्र्यहं[2] नपुंसकमहमिति[0] ॥२॥

228

CSV: इतश्चात्मा स्वरूपतो नास्ति। [3]यदि ह्यात्मा स्वरूपतः स्यात् स यथैकस्याहङ्कारस्यालम्बनं तथा सर्वेषामप्यहङ्कारस्यालम्बनं स्यात्[4]। न हि लोकेऽग्नेरौष्ण्यं स्वभावः कस्यचिद्[5]नौष्ण्यं भवति। एवमात्मा यदि स्वरूपतः स्यात् सर्वेषामात्मेति स्यादहङ्कारविषयश्च। न चैतदेवम् तथा हि—।

khyod kyi bdag gaṅ ṅahi bdag min |
des de bdag min ma ṅes phyir |
dṅos po mi rtag pa rnams la |
rtog pa skye bar ḥgyur min nam || 3 ||

In *a* Vx of CSV *ṅa* for *ṅaḥi*. In *b* Vx of CS *dag* for *bdag*. In *d* Vx of CSV *skyes par* for *skye bar*.

* यस्तवात्मा ममानात्मा तेनात्मा नियमान्न सः।
नन्वनित्येषु भावेषु[6] कल्पना नाम जायते ॥३॥

CSV: यो हि तवात्मा त्वदहङ्कारविषय आत्मस्नेहविषयश्च स एव ममानात्मा भवत्यस्मदहङ्काराविषयत्वादात्मस्नेहाविषयत्वाच्च। यत एतदेवं तेन नियमान् न सः। यश्च नियमादात्मा न भवति स स्वभावतो नास्तीति त्वज्यतामसदर्थं आत्माध्यारोपः। यद्यात्मा नास्ति क्व ताविमावहङ्कारात्मस्नेहा-वित्याह

नन्वनित्येषु भावेषु कल्पना नाम जायते।

यथोपवर्णितेन न्यायेन स्वरूपसिद्धस्य स्कन्धव्यतिरिक्तस्यात्मनः सर्वथा-भावान्[7] नन्वनित्येषु रूपवेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानाख्येषु भावेष्वात्मेति कल्पना अभूता[8]र्थारोपणं क्रियत आत्मा सत्त्वो जीवो जन्तुरिति।[9] यथा[10]

[1] Tib ma śes pa las ; HPS marks here a lacuna

[2] Tib bdag ; HPS om. aham.

[3] Tib ad. tathā hi. (de ltar ni)

[4] Tib. ḥgyur , HPS om. it.

[5] Tib. ad. agneḥ (me).

[6] HPS abhāveṣu

[7] Tib anupalambhāt (ma dmigs paḥi phyir) for abhāvāt.

[8] HPS svabhūtārthā°.

[9] For nanv anityeṣu° jantur iti Tib reads : anityeṣu bhāveṣu rūpādisaṁjñakeṣu niḥsvabhāveṣv ātmeti sattva iti jīva iti jantur iti manuja iti kāraka iti vedaka ityādy aham iti viparītakalpanā kriyate (dṅos mi rtag pa gzugs la sogs paḥi miṅ can raṅ bz'in med pa rnams la bdag dan | sems can daṅ | srog daṅ | skye ba po dan | śed las skyes daṅ | byed pa po daṅ tshor ba pa z'es bya ba la sogs pa bdag go sñam du log par rtog par byed do ||)

[10] Tib ji ltar , HPS yadā.

ह्रौन्धनमुपादायाग्निरेवं स्कन्धानुपादायात्मा प्रज्ञप्यते[1]। स च स्कन्धेभ्य-स्तत्त्वान्यत्वेन पञ्चधा च निरूप्यमाणः स्वभावतो नास्तीत्युपादाय प्रज्ञप्त्या परिकल्प्यत इत्यनित्येषु संस्कारे[2]ष्वात्मपरिकल्पना भवतीति स्थितम् ॥२॥

As regards the reading in *b* of the Skt. kārikā HPS and V take *niyamāt* and it is supported by the Vṛtti in both the versions, Skt. and Tib. But according to the Tib. text of the kārikā we must read *aniyamāt* (*ma ṅes phyir*), as Poussin has done in MV, P. 199, where the kārika is quoted by Candrakīrtti.

Now, with reference to the Tib text some divergencies have already been noted. There is some thing more. Poussin (*loc. cit.*) has quoted there the Tib. original found in his text. For *b* it has *des bdag ṅes med de phyir bed*. Here after *des bdag*, as Poussin has rightly suggested, one should read *ṅes med phyir de med*. In *d* it has *rtog pa z'es kyaṅ ñe bar skye*, which can literally be translated by *kalpanā nāmāpy upajāyate*, or in metre *kalpanety upajāyate*. This differs from our text as we have it both in the fragments and in the MV. According to the reading found in Vxx of CS and CSV as well as in V's edition the lit. Skt. is *kalpnā nanu jāyate*, there being nothing for *nāma* in the Skt. text.

229

CSV : अत्राह[3]। अस्त्येवात्मा स्वभावतः। प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणत्वात्। यद्यात्मा न स्यात् कः शुभमशुभं वा[4] कर्म कृत्वा तत्फलं संवेदयेत। स हि शुभमशुभं वा[4] कर्म कृत्वा जातिगतियोन्यादिभेदभिन्ने त्रैधातुके कर्मानुरूपं जन्म-प्रबन्धमनन्तं[5] सुखदुःखदुःखफलोपभोगनिबन्धनमासादयति। स ह्यभिसंस्कर्ता च प्रत्यनुभविता च। स बध्यते चाधर्मेण स्पृश्यते मुच्यते च।[6] तस्मादस्ति स्वरूपत आत्मेति। किं पुनरयमात्मा[7] जन्मान्तरपरिवर्तेषु[8] देहभेदविकारमनुबध्यतेऽथ

[1] Tib. ḥdogs = badhyate

[2] Tib. ḥdu byed ; HPS saṁsāreṣu.

[3] Tib. om. āha.

[4] Tib. ad. acala or dhruvaka (mi gyo ba).

[5] Tib. simply mthaḥ yas ; HPS anantaprabhedaṁ.

[6] For adharmeṇa° spṛśyate Tib. bādhyate spṛśyate badhyate (gnod pa daṅ reg pa daṅ bciṅ ba)

[7] Tib. om. ayam ātmā and reads idānīm (ḥdi tshe).

[8] Tib. simply janmāntareṣu (rabs gz'an du).

न। यदि तावन्[1] नानुरुध्यते तदा किमनेनाकिञ्चित्करेणात्मपरिकल्पनेन।[2] अथानुरुध्यते। तदा नियतं तव —।

skye dań skye bar skyes bu ni |
lus bz'in rnam par ḥgyur bar ḥgyur |
khyod kyi de la lus las gz'an |
ñid dań rtag ñid mi rigs so || 4 ||

In *a* before *dań* Vx of CŚV *skyes* for *skye*.

* देहवद्विकृतिं याति पुमाञ्जन्मनि जन्मनि।
देहात्तवान्यता तस्य नित्यता च न युज्यते ॥४॥

In *c* of the Skt. text HPS, p. 487, wrongly reads *dehāntena* for *dehāt tava* supported by Tib., and V has followed him.

CŚV: नासौ देहादन्यो देहविकारानुविधायित्वाद् देहैकदेशवत्। नापि नित्यो देहाऽनन्यत्वात्। तस्मादयुक्त[3] आत्माध्यारोपः[4] ॥४॥

230

CŚV. hdir smras pa | gal te bdag rań gi ṅo bos grub par mi ḥgyur na ni deḥi tshe lus kyi gyo ba bskums[5] padań rkyoń ba la sogs pa rnams kyi ḥjug pa por gań z'ig ḥgyur | skul ba po med paḥi śiṅ rta ni rgyu ba yań ma yin te | deḥi phyir gdon mi za bar śiṅ rtaḥi skul ba po lha sbyin ltar lus kyi gyo baḥi rgyu nań gi byed paḥi skyes bu ḥgaḥ z'ig khas blańs par byaho || ḥdi yań mi rigs so | z'es bstan pahi phyir bśad pa |

=अत्राह। यद्यात्मा न स्वरूपेण सिद्धस्तदा देहस्य चेष्टासङ्कोचनप्रसारणादीनां कः प्रवर्तयिता। न ह्यचालको रथश्चलति। तस्मादवश्यमेव रथचालकदेवदत्तवद्देहचेष्टाहेतुः कश्चिदन्तःकरण[6]पुरुषोऽभ्युपेतव्यः। इदमपि न युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह —।

reg dań mi ldan dṅos po la |
bskul ba z'es bya mi skye ste |

[1] Tib om. it.
[2] After ātma- (badg tu) Tib. btags for brtags In Tib. pari- of parikalpanena is omitted.
[3] Tib. deḥi phyir Before ayukta HPS dehas tv ātmavd iti
[4] In X read sgro btags for sgro ḥdags. [5] X bskum.
[6] For -karaṇa- one may also read vyāpāra-.

de phyir lus kyi gyo ba la |
srog ni byed pa por mi ḥgyur || 5 ||

In *a* Vx of CŚV *las* for *la*. In *b* V wrongly *bsgul* for *bskul*. In *c* Vx of CŚV *dbye* for *gyo*.

V asparśavatsu bhāvesu ceṣṭā nāma na jāyate |
tasmac charīreceṣṭāyā jīvaḥ kartā na jāyate || 5 ||

I think *bskul ba* in *b* means *preraṇā*, *cālanā*, and not *ceṣṭā* as V writes. I should like to modify his restoration as below :

भावस्य नास्पर्शवतः प्रेरणा नाम जायते ।
तस्माद्देहस्य चेष्टायाः कर्ता जीवो न जायते ॥५॥

CŚV : śiṅ rta ni reg pa daṅ mi ldan paḥi don ḥgas kyaṅ bskul bar mi nus te || reg pa daṅ ldan pa kḥo nas de bskul baḥi phyir || khyod cag gis yoṅs su brtags paḥi bdag kyaṅ reg pa daṅ mi ldan pa z'ig ste | dus ltar lus med paḥi phyir ci la yaṅ mi reg ciṅ don ḥgaḥ z'ig gis reg pa yaṅ ma yin no || gaṅ gi tshe ḥdi de ltar yin pa deḥi tshe gaṅ las lus kyi gyo baḥi rgyu ñid kyis ḥdi yod pa ñid rjes su dpog par ḥgyur ba reg pa dan mi ldan paḥi dṅos po ḥdi las bskul ba ste | spoṅ (?) ba ḥbyuṅ bar ji ltar ḥgyur || gz'an yaṅ bdag ḥdi ni phyogs med paḥi phyir reg pa daṅ mi ldan no || gaṅ z'ig phyogs mi ldan pa de la ni sbyor ba yod ma yin no || sbyor ba dan bral ba la ni bskul ba yod pa ma yin pas bya ba daṅ ldan pa ñid kyis de yod pa ñid du khas blaṅ bar mi rigs so ||°

=यथो हि केनचिदस्पर्शवता पदार्थेन प्रेरयितुं न शक्यते। स्पर्शवतो हि सा प्रेरणा। भवद्भिः परीक्षित आत्मापि न स्पर्शवान् कालवद्देशाभावात्। कस्याप्यस्पर्शवता केनचित्पदार्थेन स्पर्शो न भवति।[1] यदेतदेवं तदा कुतो देहचेष्टाहेतुत्वेनास्य सद्भावानुमानमस्पर्शवतोऽस्माद्भावात् प्रेरणा च।...अथवाय-मात्मा प्रदेशाभावान्न स्पर्शवान्। योऽप्रदेशो न तस्य संयोगः। संयोगविरहितस्य च प्रेरणा न भवतीति न क्रियावत्त्वेन तत्सद्भावोऽभ्युपगन्तुं युज्यते ॥°५॥

231

CŚV : yaṅ gal te bdag ḥdi rtag par ḥgyur na ni | de yoṅs su mi[2] bsruṅ bar bya baḥi phyir mi ḥtshe baḥi bdag ñid can gyi chos

[1] See kārika 333.

[2] Not in X.

ñe bar bstan par mi ḥgyur te | nam mkhaḥ bz'in no | mtshon rnon po daṅ me daṅ dug daṅ thog babs pa rnams kyis ni deḥi spu yaṅ ḥgul bar mi nus so || de ñid kyi phyir bśad pa |

= अपि च। यद्ययमात्मा नित्यः स्यात्तस्यापरिरक्षणीयत्वादहिंसात्मक-धर्मोपदेशो न स्यादाकाशवत्। असिसाधाराग्निविषाशनिपातादिभिरस्य रोमापि कम्पयितुं न शक्यते। तस्मादेवोच्यते—।

mi htshe ba daṅ bdag rtag pa |
ḥdi la rgyu ni ci yod sñam |
rnam pa kun tu śiṅ srin las |
rdo rje bsruṅ byar mi hgyur ro || 6 ||

In *c* Vx of CSV *tuḥaṅ* for *tu* adding *so* after *las* and *aṅ* before *rdo* in *d*.

V śāśvatasyāmarasyāsyātmano hetur hı ko matah |
sarvathā kīṭakād vajrabhaksaṇaṁ naiva jāyate ||

V takes *mi ḥtshe ba* (*a*) to mean *amara,* but literally it does not give the sense. For Skt. *amara* we have Tib. *ḥchi ba med.* V seems to have confounded *ḥtshe* with *ḥchi.* The former means in Skt. *hiṃsā, upadrava, kṣaya, kṣati.* V translates *s'iṅ srın* (*c*) by *kītaka.* This is also not quite right. *Srin* is to be taken for *srin bu,* Skt. *krmi* or *kīṭa.* But what is the meaning of *s'ıṅ* used before it ? V has ignored it. It means a *taru* 'tree', as well as *kāstha* 'wood'. Here the latter is meant. So *s'ıṅ srin* literally means *kāṣṭha-kṛmi* or *-kīṭa,* i.e. *ghuṇa* 'wood-eating worm'. The full Tib. from is *s'in gi srin bu.* V's another mistake in thıs kārikā lies in his rendering *brsuṅ* (*d*) by *bhakṣaṇa,* the word actually meaning *rakṣaṇa.* The following translation may, therefore, be offered :

अहिंसा नित्य आत्मा च को हेतुरिह मन्यते।
सर्वथा घुणतो वज्रो रक्षणीयो न जायते ॥६॥

CSV : gnod par dogs pa med paḥi rdo rje ni śin gi śrin bu las yoṅs su bsruṅ bar mi rtsom mo || de bz'in du bdag rtag par yod na ni mi ḥtshe bahi bdag ñid can gyi chos mi rigs na | mi tshe baḥi bdag ñid can gyi chos mi rigs na mi tshe bahi bdag ñid

can gyi chos ḥdi ni yod pa yaṅ yin te | dehi phyir rtag paḥi bdag khas mi blaṅ ba ḥam | yaṅ na rgyu gz'an z'ig brjod par bya dogs na | de yaṅ ma brjod pas ḥdi ni mi rigs so ||

=अनपकाराशङ्कस्य वज्रस्य घुणात्परिरक्षणं नारभ्यते । तथात्मा नित्यश्चेदहिंसात्मको धर्मो न युज्यते । विद्यत एव चायमहिंसात्मको धर्मः । तस्मादात्मा वा नित्यो नाभ्युपगन्तव्यः कारणान्तरं वा वक्तव्यम् । तच्च नोच्यत इति न तद्युक्तम् ॥६॥

232

CSV : ḥdir smras pa | bdag ni rtag pa kho na ste | skye ba dran pa yod paḥi phyir ro || ḥdu byed skyes ma thag tu ḥjig paḥi ṅaṅ can rnams la ni tshe rabs gz'an dran par mi rigs so || skye ba gz'an gyi ḥdu byed rnams ni gaṅ du skyes pa [de] ñid du ḥjig la | ḥdir ni gz'an dag cig kho na skye ba yin no || deḥi phyir bdag ḥdas paḥi dus na skye ba ḥdi lta bu daṅ ḥdi lta bu z'ig tu gyur to sñam du skye ba dran par mi rigs so || bdag rtag pa yod na ni de ñid tshe rabs gz'an du rgyu baḥi phyir rjes su dran par rigs so || ḥdi yaṅ ma ṅes pa ñid du brjod paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह । नित्य एवात्मा जातिस्मरणसद्भावात् । उत्पन्नेषु संस्कारेष्वनन्तरभङ्गशीलेषु जात्यन्तरस्मरणं न युज्यते । जन्मान्तरसंस्कारा हि यत्रोत्पन्नाः [तत्र] एव नश्यन्ति । इहान्य उत्पद्यन्ते । तस्मादात्मासीते काल एवमेवमभूदिति स्मृतिर्न युज्यते । स्याच्चेदात्मा नित्यस्तदैव जात्यन्तरचारित्वेनानुस्मृतिर्युज्यते । अस्याप्यनैकान्तिकत्वमुद्भावयन्नाह— ।

skye ba dran pa yod paḥi phyir |
gal te khyod kyi bdag rtag na |
sṅon byas pa yi rma mthoṅ nas |
khyod kyi bdag go ces mi rtag || 7 ||

In *d* Vx of CSV *lus ko* for *bdag go.*

V smṛtisantānasiddhyartham ātmā nityo matas tava |
dṛṣṭvā bhāgyakṣayaṁ tasya so'nityaḥ kiṁ na te mataḥ || 7 ||

I cannot understand how Tib. *a* could be translated by V's

Skt. *a*. Nor is acceptable his rendering of *c* and *d*. I should like to translate the karika as given below :

जातिस्मरणसद्भावादात्मा ते यदि शाश्वतः ।
क्षतं पूर्वकृतं दृष्ट्वा तवात्मा किमशाश्वतः ॥ ७ ॥

So far as the above reading of *d* in Tib. is concerned. But, as has already been pointed out, Vx of CSV reads here *lus*, *kāya*, 'body' for *bdag*, *ātman*, which is supported not only by CSV itself but also by the Chinese version reading *shên*, *kāya*, 'body'. Accordingly the whole kārikā in Skt. should read as follows :

जातिस्मरणसद्भावादात्मा ते यदि शाश्वतः ।
क्षतं पूर्वकृतं दृष्ट्वा कायस्ते किमशाश्वतः ॥ ७ ॥

CSV : hdi ni tshe rabs gz'an dag tu mtshon cha la sogs pas bsnun pa las byuṅ baḥi rmahi srol (?) rnams de lta bus ñe bar mtshan[1] paḥi lus can la la dag rnam par ḥjig ciṅ | de ltar mṅon par mtshan pahi lus daṅ ldan pa kho nar ḥgyur te | skye ba daṅ rjes su dran pa ni[2] ji ltar ñams su myoṅ ba ltar tshe rabs gz'an gyis byuṅ mthah ston par lhur byed pa dmigs so || deḥi phyir skye ba dran pa yod pas byas pahi bdag rtag pa ñid du yoṅs su rtog[3] pa ltar de dag gi lus rtag pa ñid du brtog par bya dogs na ḥdi ni de ltar yaṅ ma yin pas de yod pa ma yin no ||°

deḥi phyir skye ba dran pa yod pa hdi las bdag rtag pa ñid du mi rigs te | lus kyaṅ rtag pa ñid du thal bar ḥgyur baḥi phyir ro ||

= इह जात्यन्तरेषु शूलाद्याघातोद्भूतानि क्षतानि भवन्ति । तथोपलक्षितकायाः केचिदह्निमश्यन्ति। तथाभिलक्षितकायाश्चैव जायन्ते। जन्मानुस्मरणं च यथानुभवं काले जात्यन्तरजातावसानप्रकाशतत्परमुपलभ्यते । तस्माज्जातिस्मरणसद्भावकृतात्मनित्यत्वपरिकल्पनावत्तेषां कायनित्यत्वं कल्पयितव्यं चेदेवमपीदं न भवतीति न तद्भवति ।°

तस्माज्जातिस्मरणसद्भावादेतस्मादात्मा नित्यो न युज्यते कायस्यापि नित्यत्वप्रसङ्गात् ॥ ७ ॥

[1] X mtshon [2] X na. [3] X rtag.

233

CSV : yaṅ ji ltar bdag ḥdis skye ba dran no | z'es bya bar rtog | gal te raṅ gi ño bo kho nas yin na ni de mi rigs te | de ni mi rtog pahi raṅ gi ño bo yin pahi phyir ro || ci ste sems pa can daṅ ldan pa las yin no sñam du rtog pa na de yaṅ mi rigs te | raṅ gi ño bo btaṅ bar thal bar ḥgyur bahi phyir ro || de ñid bstan pahi phyir bśad pa |

= अपि च। कथमयमात्मा जन्म स्मरतीति कल्प्यते। यदि स्वभावादेवेति। न तद् युज्यते। तस्याकल्पकस्वभावत्वात्। अथ सचित्तत्वादिति कल्प्यते। तदपि न युज्यते। स्वभावत्यागप्रसङ्गात्। तदेव प्रतिपादयन्नाह —।

sems pa can daṅ ldan bdag kyaṅ |
gal te śes po ñid yin na |
de yis sems pa can sems pa |
min z'iṅ skyes bu rtag mi ḥgyur || 8 ||

In *b* Vx of CSV *pa* for *po* ; and *no* for *na* . In *d* V with Vx of of CS z'es for *z'iṅ*.

V ātmanaś cec ciattavato jñātṛtavaṁ jāyate tadā |
nāsti cittaṁ ca caittaṁ ca pumān nityo na jāyate ||

I cannot agree with V in rendering *sems pa can daṅ ldan* in *a* by *caittavat*. There is nothing of *caitta* either in *a* or in *c* in the Tib. text. The Tib. word for *caitta* is *sems las byuṅ ba*. *Sems pa* means *citta* or *cetanā*[1] both of which are synonymous in such cases. My translation of the kārikā will be as follows :

आत्मनश्चेत्सचित्तस्य ज्ञातृत्वं जायते ततः।
सचित्तस्य न चित्तं स्यात्पुरुषो न च शाश्वतः ॥ ८ ॥

CSV : gal te blo la sogs pa rnams ni bdag gi yon ton yin z'iṅ de rnams daṅ ldan pas bdag yon tan gyi rjes su mthun par ḥjug ciṅ | dṅos po rnams kyaṅ raṅ bz'in mi ḥdor ba yin la | de rnams don gz'an pa daṅ ḥbrel ba las bya bahi khyad par daṅ ldan par gyur na ni ḥo na de rnams la khyad par sṅar yod pa ma yin par rnam par ḥgyur ro | rnam par ḥgyur ba daṅ

[1] See MK, XVII, 2-4. For caitanya we have śes yod (kārikās 235, 236, 238, 240).

ldan pa ʳrnams la ni raṅ gi ṅo bo yod pa yaṅ ma yin pas khyod kyi bdag raṅ bz′in med de | ri mo la sogs pa bz′in du rnam par hgyur ba daṅ ldan paḥi phyir ro ||

gz′an yaṅ ji ltar sems pa can ñid daṅ ldan pas bdag sems pa can du hgyur ba de bz′in du sems pa can ma yin pahi bdag daṅ ldan pa sems pa can yaṅ sems pa can ma yin par cihi phyir mi ḥgyur ||

deḥi phyir ḥdi la skye ba dran pa ñid mi rigs pa hbah z′ig tu ma zad kyi sems pa can ñid kyaṅ mi rigs paḥi phyir rtag paḥaṅ ma yin pas bdag la rtag pa ñid yod pa ma yin no ||

=यदि बुद्ध्यादय आत्मनो गुणास्तद्योगेनात्मा गुणानुरूपं प्रवर्तते। भावा अपि प्रकृतिं न त्यजन्ति। ते चेदर्थान्तरसम्बन्धात् क्रियाविशेषवन्तस्तदा तेषां विशेषस्य पूर्वमभावेन विकारत्वम्। विकारवतां च स्वरूपं नास्तीति नास्ति तवात्मनः स्वरूपम्। चित्रादिवद् विकारवत्त्वात्।

अन्यच्च। यथा चित्तवत्त्वेनात्मा चित्तवांस्तथाचित्तात्मकत्वेन चित्तवानपि किमचित्तवान्न स्यात्।

तस्मादिह न केवलं जातिस्मरणमेवायुक्तमन्तवस्य सचित्तत्वमपि न युक्तमिति नित्यत्वमपि न भवतीति नास्त्यात्मनो नित्यत्वम्॥ ८॥

234

CSV : gz′an yaṅ bdag ḥdi jı ltar sems dpaḥ can ñid daṅ ldan pas sems pa de bz′in du bde ba daṅ sdug bsṅal la sogs pa daṅ ldan pas sṅar gyi raṅ gi ṅo bo ñams paḥi phyir khyad par de daṅ deḥi ḥthob par ḥgyur te | deḥi phyir ḥdi mi rtag pa ñid du ḥgyur z′es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अन्यच्च। यथायमात्मा सत्त्ववत्त्वेन चेतयति तथा सुखदुःखादिमत्त्वेन पूर्वस्वरूपविनाशात् तं तं विशेषं प्राप्स्यति। तस्मादयमनित्य एव जायत इति प्रतिपादयन्नाह —।

bde ba la sogs daṅ ldan srog |
bde sogs bz′in du sna tshogs mthoṅ |
de phyir bde la sogs bz′in te |
rtag pa ñid duḥaṅ mi ruṅ ṅo || 9 ||

V jīvaḥ sukhādimān dṛṣṭo vibhinnaḥ sa sukhādivat |
tasmāt sukhādivat tasya nityatāpi na yujyate ||

I shall accept it modifying the first half :

जीवः सुखादिमानात्मा दृश्यते यत्सुखादिवत् ।
तस्मात्सुखादिवत्तस्य नित्यत्वापि न युज्यते ॥ ९ ॥

CSV : gal te bde ba daṅ sdug bsṅal gyi gnas skbas dag tu ḥdi la khyad par ḥgaḥ yaṅ med na ni de dag phan tshun tha dad par mi ḥgyur te | deḥi phyir bdag gi yon tan ḥdi rnamss tha dad par mi ḥgyur ro || deḥi phyir gdon mi za bar bdag ḥdis bde ba la sogs pa sna tshogs paḥi rjes su byed par bya dgos la | dehi rjes su byed pa ñid kyaṅ bde ba la sogs pa kho na ltar hdi rtag pa ñid du yaṅ mi rigs so ||°

= यदि सुखदुःखावस्थास्वस्य न कश्चिदपि विशेषः स्यान्न स्यात्तासामन्योन्यं भेदः । ततश्चैषामात्मगुणानां भेदो न स्यात् । अतोऽवश्यमनेनात्मना विविधं सुखाद्यनुविधातव्यम् । तदनुविधाने च सुखादिवदेवास्य नित्यत्वं न युक्तम् ॥° ९ ॥

235

CSV : yaṅ gz'an dag ni gaṅ gi ltar na skyes bu sems pa can ma yin pa de la ñes pa ḥdir ḥgyur gyi kho bo cag gi ltar na ni skyes bu śes pa yod paḥi raṅ bz'in yin paḥi phyir mi ḥdod pa ni yaṅ med do | z'es smraḥo || deḥi lugs[1] kyaṅ mi rigs pa ñid du brjod paḥi phyir bśad pa |

=अपि चान्य आहुः । यस्य दर्शने पुरुषो न सचित्तस्तस्यैष दोषः । अस्माकं तु दर्शने पुरुषश्चैतन्यस्वरूप इति नानिष्टं भवतीति । तेषां मतमप्ययुक्तमित्युद्भावयन्नाह —।

gal te śes pa yod rtag na |
byed pa log par ḥgyur ba ste |
gal te me ni rtag ḥgyur na |
bud śin gis don yod mi ḥgyur || 10 ||

In *d* Vx of CŚ *ma* for *mi*.

कारणं जायते मिथ्या चैतन्यं शाश्वतं यदि ।

The second half is lost and V reconstructs :

nityo yadi bhaved agnir indhanaṁ niṣprayojanam || 10 ||

I shall change it a little :

शाश्वतश्चेद्भवेदग्निरिन्धनं स्यान्निरर्थकम् ॥१०॥

CSV : ḥdi gaṇ gi tshe mig la sogs pa byed par gyur pa rnams kyi ḥjug pa dag gzugs la sogs pahi don rnams la hbab pa dehi tshe gzugs la sogs paḥi blo gzugs la sogs pahi rnam pas rjes su bsgyur ba rnams ñe bar skye z'iṅ blos z'en par byas pahi don de yaṅ skyes bus sems par byed do || śes pa yod pa ñid kyaṅ yul rtog paḥi raṅ gi ṅo bo yiṇ la skyes bu de yaṅ de las tha mi dad paḥi raṅ gi ṅo bo daṅ rtag pa yaṅ yin te | rtag tu ñe baḥi phyır ro || skyes buḥi raṅ gi ṅo bo las tha mi dad par gnas paḥi phyir śes pa yod pa ñid kyaṅ rtag tu ñe ba yin no || deḥi phyir hdi la mig la sogs paḥi byed pa dogs pa med pahi phyir don med par ḥgyur ro ||°

gaṅ gi ltar na bud śıṅ med par me mi ḥbyuṅ z'iṅ yod na ni hbyuṅ ba dehi ltar na ni bud ś'iṅ tshol bar rigs na | gaṅ gi ltar na me rtag pa yod do | z'es bya ba khas len pa de lta na bud ś'iṅ ñe bar sogs dogs pa med pa kho na ste | ḥdi ni de daṅ hdraho ||°

=इह यदा करणभूतानां चक्षुरादीनां प्रवृत्तयो रूपाद्यर्थेषु पतन्ति तदा रूपादिबुद्धयो रूपादिप्रकारेणानुपरिणममाना उपजायन्ते। तं च बुद्धिव्यवसायज्ञातमर्थं पुरुषश्चेतयते। चैतन्यं च विषयकल्पनास्वरूपम्। स च पुरुषस्तस्मादभिन्नस्वरूपो नित्यश्च। सर्वदा सन्निधानात्। पुरुषस्वरूपादभेदेनावस्थितेश्चैतन्यं च सर्वदा सन्निहितम्। तस्मादस्य चक्षुरादिकरणं निष्प्रयोजनत्वान्निरर्थकम्।°

यस्य दर्शने इन्धनस्याभावेऽग्निर्न भवति भावे च भवति तस्य दर्शने इन्धनन्यायो युक्तः। यस्य तु दर्शनेऽग्निर्नित्य इत्यभ्युपगम[1]स्तस्य[2] निष्प्रयोजनमेवेन्धनोपार्जनम्। तद्वदेतत्। ततश्चास्य महदादेर्विकारग्रामस्य निष्फलैव प्रवृत्तिरिति व्यर्थ एवास्य शास्त्रे प्रक्रियाप्रणयनश्रमो लक्ष्यते ॥१०॥

236

CSV : अथ स्याच्चैतन्यशक्तिरूपः पुरुषः। तस्य चक्षुरादिकरणव्यापार-

[1] The following portion (°mas tasya °lakṣyate) is found in the fragments. HPS, p. 488.

[2] Tib. om. tasya adding tathā satı (de lta na).

निबन्धनवृत्त्यभिव्यक्तचैतन्यवृत्त्य[1]भिव्यक्तिः[2]। उपभोक्ता हि पुरुषः। स विषयोपभुक्तिक्रियाभिनिवृत्त्या[3] विषयं चेतयते। सा ह्यस्य विषयोपभुक्तिश्चैतन्यवृत्त्यात्मिका क्रिया। सा च न विना चक्षुरादिना करणग्रामेण भवतीति कुतोऽस्य विकारग्रामस्य वृथात्वमिति। उच्यते। यदि चैतन्यं[4] चैतन्यवृत्तिस्वरूपं [5]सा च क्रियात्मिका तदास्य क्रियाया[6] धर्मानतिक्रमेण भवितव्यम्। कश्च क्रियाणां धर्मः। द्रव्याश्रयत्वं चलत्वं च। तथा हि ।

rdzas ni bya ba ji bz'in du |
hjig pahi bar du gyo ba med |
des na skyes bu yod śes pa |
yod pa med ces byar mi rigs || 11 ,

In c Vx of CSV wrongly *ces* for *śes* ; and *bya bar* for *byar* in *d* adding *so* after *rigs*

* आ विनाशाच्चलं नाम द्रव्यं नास्ति क्रिया यथा
पुरुषोऽस्ति नचैतन्यमिति तेन न युज्यते ॥ ११ ॥

CSV द्रव्यव्यापाररूपा हि क्रिया। सा चोदयात्प्रभृत्या विनाशाच्चला। तथा हि। वृक्षादयः पवनाद्यु[7]पनिपातमन्तरेणा[8]नारब्धक्रिया उदयात् प्रभृत्या विनाशात्[9] तिष्ठन्त्यविचलाः। कम्पनक्रिया त्वेषां[10] पवनादिप्रत्ययसम्पातादुपजायमाना आविनाशं[11] चलतां नातिवर्तते। यस्मादेतदेवं

पुरुषोऽस्ति न चैतन्यमिति तेन न युज्यते ॥

यथा वृक्षादयश्चलनक्रियाप्रारम्भात् प्रागवस्थायां वृक्षाद्यात्मना द्रव्यरूपेणोपलभ्यन्ते नैवं पुरुषः। स हि चैतन्यरूपमात्रत्वान्न तद्व्यतिरिक्तः। द्रव्यरूपत्वाभावाच्च[12] चैतन्यरहितेनाप्यात्मनास्तीति न शक्यते कल्पयितुम्। ततश्च पुरुषो

1 According to Tib. the compound horo is with -vṛityā (ḥjug pas) and not-vṛtteḥ.
2 HPS °vyakteḥ.
3 Tib. mṅon par grub pas ; HPS °nivṛtyā.
4 Tib. śes pa yod pa ; HPS om it.
5 Tib. de yaṅ bya baḥi raṅ bz'in can yin na ; HPS om. sā° °tmikā.
6 Tib. bya baḥi ; HPS kriyayā.
7 Tib. om. -abhi-.
8 Tib. mi rtsom ; HPS °ntareṇa nārabdha°.
9 Tib skyes nas ḥjig paḥi bar ni ; HPS om. udayāt° °śāt.
10 Tib. ḥdi rnams kyi : HPS eṣā.
11 In X wo should road ḥjig bar du for ma z'ig bar du.
12 For sa hi° dravyarūpatvābhāvāc ca Tib. Sa hi caitanyarūpamātratvāt tadvyatiriktadravyarūpatvābhāvāc ca (de ni śes pa yod pa ñid kyaṅ raṅ bz'im yin pahi phyir daṅ | de las tha dad paḥi rdzas kyi raṅ bz'in med paḥi phyir).

विद्यते[1] न चैतन्यमिति न युज्यते । यच्च[2] चैतन्यशक्तिसद्भावात्[3] पुरुषस्यास्तित्वं कल्प्यते[4] तदप्ययुक्तम् । निराधारायाः शक्तेरसद्भावात् ॥११॥

237

CSV : अपि चायं पुरुषो यदि चैतन्यव्यक्तेः पूर्वं[5] चैतन्यशक्तिरूपः स्यात् तदा —।

gz'an du śes pa yod paḥi khams |
mthoṅ z'iṅ gz'an du śes yod de |
lcags kyi z'u ñid bz'in dehi phyir |
skyes bu rnam par hgyur bar ḥgyur || 12 ||

In *c* Vx of CSV adds *na* after *bz'in*.

* चेतनाधातुरन्यत्र दृश्यतेऽन्यत्र चेतना ।
द्रवत्वमिव लोहस्य विकृतिं यात्यतः पुमान् ॥१२॥

CSV : चैतन्यस्य द्वैरूप्यकल्पनायामन्यत्र पृथक्त्वेन चेतनायाश्चेतनाधातुश्चेतनाबीजं चेतनाशक्तिर्दृश्यते त्वया चेतनाशक्तेश्चान्यत्र पृथक् चेतना । तस्मा[6]च्चेतनाधातोश्चेतना प्रवर्तमाना चेतना[7]धातुसमानदेशा प्रवर्तते । दृष्टान्तमाह । द्रवत्वमिव लोहस्येति । इह[8] यथा लोहं द्रवत्वमापद्यमानं लोहदेशाभिन्नदेशं भवति तद्वत् । बीजाङ्कुरयोर्ह्याविर्भावतिरोभावदर्शनान्न समानदेशता । न च पुरुषस्याविर्भावतिरोभावाविति समानदेशत्व[9]मस्ति । अत एवाचार्यो[10] द्रवत्वमिव लोहस्येति[11] लोहस्य द्रवताद्दृष्टान्तमाह । न च चैतन्यशक्तिरूपात् पृथक् पुरुषो[12]ऽस्ति व्यक्तः । ततोऽनन्यत्वात् । तदयं शक्तिरूपापन्नो व्यक्तिरूपतामापद्यमानो

द्रवत्वमिव लोहस्य विकृतिं यात्यतः पुमान् ॥

विक्रियमाणत्वाच्च लोहवदेव नास्यात्मनो नित्यत्वमिति सिद्धम् ॥ १२ ॥

[1] Tib yod ; HPS saṁvidyate
[2] Tib. gaṅ yaṅ ; HPS yac caitanya°.
[3] Tib. ad. tadā (dehi tshe)
[4] Tib rtog pa ; HPS kalpyeta
[5] Tib jñānasyāsya pūrvam (śes pa hdiḥi sṅa rol na).
[6] Tib śes pa yod pa mthoṅ ste | dehi phyir ; HPS om. cetanā | tasmāt.
[7] Tib. om. cetanā.
[8] Tib. ḥdir ; HPS om. it
[9] HPS -deśam asti.
[10] Tib om ācāryah.
[11] lcags kyi z'u ñid bz'in z'es ; HPS om. drava° syeti.
[12] Tib. puruṣaśaktir vyaktāsti (skyes buhi nus pa gsal bar yod pa).

238

CSV : अन्ये पुनराहुः । न ह्यस्माकं चेतन्यरूपः पुमान् । किं तर्हि —।

śes yod yid tsam z'ig la ste |
skyes bu nam mkhaḥ bz'in du che |
deḥi phyir de yi ño bo ni | |
śes pa yod ñid min ltar mthoṅ || 12 ||

In *a* Vx of CSV *s'ed* for *śes*. In *c* V and Vx of CS *de* for *deḥi*; and V *na* for *ni*. In *d* Vx of CSV adds *pa* after *yod*.

* चेतन्यं च मनोमात्रे महांश्चाकाशवत्पुमान् ।
अचैतन्यं ततस्तस्य स्वरूपमिव दृश्यते ॥१३॥

CSV : आत्मा हि प्रतिशरीरे सर्वप्राणभृतामाकाशवद् विभुः । तस्य च मनोमात्रसंयुक्ता चेतना न सर्वव्यापिनी । मनश्चात्मनः परमाणुमात्रदेश-संयुक्तम् । तेन मनसा संयुज्य पुरुषस्तदभिन्नदेशं चैतन्यमुत्पादयति । ततश्च यथोक्तदोषानवसरोऽस्मत्पक्ष[1] इति । उच्यते । यत एव ह्याकाशवदति-[2] महतोऽस्य[3] पुरुषस्य मनोमात्रे चैतन्यमभ्युपेयते[4] त्वया

अचैतन्यं ततस्तस्य स्वरूपमिव दृश्यते ।

एवं सत्यचेतन एव पुरुषः प्राप्नोति । न हि परमाणुमात्रप्रदेशचेतना-सम्बन्धेन सचेतनः पुरुष इति शक्यं[5] वक्तुम् । न हि लवणपरमाणुमात्रसम्पर्काद् गङ्गानदी[6]जलं लवणमिति शक्यं सम्भावयितुम् । तद्वदेतत् । द्रव्यं चात्मा चेतन्यं च गुणरूपम् । तयोः परस्परभेदादचेतनस्वरूप एव पुमान् । न चास्याचेतनस्य घटस्येवात्मत्वं कल्पयितुं न्याय्यमिति न युक्त आत्मा ॥१३॥

239

CSV : यदि चायमात्मा प्रतिसत्त्वं सर्वगतः स्यात् तदा —।

gal te kun la bdag yod na |
gz'an gyis de cis ṅar mi rtogs |
de ñid kyis ni de ñid la |
sgrib ces bya bar mi ḥthad do || 14 ||

[1] It is locative in Tib.; HPS nominative clearly reading -pakṣaḥ.

[2] Tib. śin tu che ba; HPS iti for ati

[3] Tib. ḥdiḥi, HPS om it.

[4] HPS ad. nanu not supported by Tib.

[5] Tib. nus pa; HPS yuktaṁ.

[6] Tib. kluṅ; HPS -hrada-,

In *a* Vx of CSV *bdag kun la* for *kun la bdag*. In *b* V *ces* for *cis*; Vx of CSV *der nar cis* for *de cis ṅar*; and V with Vx of CS *rtog* for *rtogs*. In *c* V and Vx of CS *na* for *ni*.

* परस्तर्केति किं नाहमहं सर्वंगतो यदि ।
तेनैवावरणं नाम न तस्यैवोपपद्यते ॥१४॥

In *a* of the Skt text after *paras* I have proposed to read *tarketi*, a form in Buddhist Skt., the classical one being *tarkayati*. This reading is clearly suggested by *trogs* in *b* as shown above. The reading given by HPS, *taveti*, can not be accepted; nor can we follow V's amended reading, *tasyeti*, for it cannot be construed, nor is supported by Tib. For the use of Buddhist Skt. by Āryadeva see the word *duṣyati* from √*dviṣ*, XVIII. 2 (=177).

CSV: यदि तावित्कया[1] कल्पनया[2]हं सर्वंगतः सर्वव्यापी स्यामाकाशवत् तदा सत्त्वान्तरेऽपि[3] मदात्मनः सद्भावात् किमिति तस्य तस्मिन् ममेवाहङ्कारो नोत्पद्येत। एवं ह्यस्य सर्वगतत्वं युज्यते यदिह ममेव परस्यापि मदात्मनि स्यादहङ्कारः। न च परात्मनास्य मदात्मनः परशरीरे युक्तमावरणम्। न हि परात्मदेशे [4]मदात्मनोऽसद्भावः सर्वात्मनां व्यापित्वाभ्युपगमात्। यदा च समान-देशता तदा न तेन तस्यावरणं शक्यं कर्तुमिति प्रतिपादयन्नाह

तेनैवावरणं नाम न तस्यैवोपपद्यते।

समानदेशत्वात् स्वात्मस्वरूपस्येव स्वात्मना नास्त्यावरणमित्यहङ्कार-विषयत्वं परात्मनोऽपि प्रसज्यते। न त्वेवं[5] भवतीति न सर्वंगत आत्मा ॥१४॥

240

CSV: एवं तावदुभयमतेऽप्यात्मनोऽस्तित्वमयुक्तमिति प्रतिपाद्य गुणानामपि सकलजगत्कर्तृत्वासम्भवेनायुक्ततां[6] प्रतिपादय[7]न्नाह —।

[1] Tib. khyod kyi; HPS bhāvikayā which has no sence here.
[2] For kalpanā Tib. lugs, lit. mata, nyāya.
[3] Read yan for yon which looks also to be yod in X.
[4] HPS asmad, but Tib does not support it.
[5] Tib. de ltar yaṅ ma; HPS tenaivaṁ for na tvevaṁ
[6] Tib. ma rigs pa ñid du; HPS -nāyuktarūpatām
[7] Tib. udbhāvayan (brjod paḥi phyir) for prati°.

gaṅ gi yon tan byed po daṅ |
rnam kun śes yod ma yin pa |
de dag daṅ ni smyon pa la |
khyad par ci yaṅ yod ma yin || 15 ||

* येषां गुणानां कर्तृत्वमचैतन्यं च स °श्रः।
तेषामुन्मत्तकानां च न किञ्चिद् विद्यतेऽन्तरम् ॥१५॥

CSV: सत्त्वरजस्तमांसि त्रयो गुणाः। तेषां साम्यावस्था[1] प्रधानम्। प्रसवावस्था प्रकृतिः। सेदानीं त्रिगुणात्मिका प्रकृतिरचेतनापि सती पुरुषस्य विदितविषयोप[2]भोगौत्सुक्यात् पुरुषेणाभेदं[3] प्रतिपद्य सकलं विकारग्रामं प्रसूते। तत्रायं क्रमः। प्रकृतेर्महान्। महानिति बुद्धेः पर्यायः। महतोऽहङ्कारः।° एवं येषां वादिनां गुणानां कर्तृत्वमचैतन्यं चेत्यभिप्रायो वस्तुतत्त्वविचक्षणाः

तेषामुन्मत्तकानाञ्च न किञ्चिद् विद्यतेऽन्तरम्

इति पश्यन्ति। उन्मत्तको हि नाम विपर्यस्तविज्ञानसन्ततिः। स हि विपर्यस्तेन विज्ञानेन यथार्थं न प्रतिपद्यते विपरीतं चावधारयत्यसदर्थं च प्रलपति। तथा चायमपि साङ्ख्यः ॥° १५ ॥

241

CSV: अपि चास्यायं पुरुषो विकारग्रामस्याकर्ता च भोक्ता च। गुणास्तु कर्तारो न तु भोक्तारः। तदयं कर्तृत्वमभोक्तृत्वं च निरुपपत्तिकं गुणानामावेदयन्नत्यन्तायुक्ततामेवात्मनः प्रकटयतीति प्रतिपादयन्नाह —।

yon tan rnams kyis rnam kun tu |
khyim la sogs dag byed śes kyi |
za ba rnam par mi śes pa |
ḥdi las mi rigs gźan ci yod || 16 ||

In *a* V wrongly *kyi* for *kyis*; Vx of CSV *du* for *tu*

* कर्तुं नाम विजानन्ति घटादीन् सर्वथा गुणाः।
भोक्तुं च न विजानन्ति किमयुक्तमतः परम् ॥१६॥

CSV: युक्तिविरुद्धत्वाल्लोकासम्मतत्वाच्चास्य मतस्य नातः परमयुक्ततर[4]मस्तीत्यभिप्राय इति ॥१६॥

[1] Tib. lit. samāṁśāvasthā (cha mñam paḥi gnas skabs ni).
[2] In X read ñe bar for ce bar.
[3] Tib. tha mi dad par; HPS abhedyam.
[4] Tib. om. -tara-

242

CSV : एवं तावद्गुणानां कर्तृत्वमयुक्तम् । यस्याप्या[1]त्मैव कर्ता धर्माधर्मयोः फलस्य चोपभोक्तेति मतं[2] तस्याप्यात्मनो नित्यत्वमयुक्तम् । [तथा हि[3] —] ।

bya ba daṅ ldan rtag pa med |
kun tu soṅ la bya ba med |
bya ba med pa med daṅ mtshuṅs |
bdag med la khyod cis mi dgaḥ || 17 ||

In *a* Vx of CSV *rtags* for *rtag*. In *b* MV, p. 116, note 3, *ḥgro* for *soṅ*.

* क्रियावान्क्षाश्वतो नास्ति नास्ति सर्वगते क्रिया ।
निष्क्रियो नास्तितातुल्यो नैरात्म्यं किं न ते प्रियम् ॥ १७ ॥

CSV : इह करोतीति कर्ता । तस्य क्रियानिबन्धनं कर्तृत्वम् । न ह्यकिञ्चित् कुर्वाणो निर्हेतुकः कश्चित् कर्तेति युज्यते । सति च क्रियावत्त्वे नियतं तु[4] क्रियाप्रागव[[5]स्थाविशेषोऽभ्युपगन्तव्यः । पूर्वापरावस्थयोर्निर्विशेष-

[1] Tib. ad. darśane (ltar na) before ātmā

[2] Tib. ḥdod pa , HPS mahat.

[3] Tib. de ltar.

[4] Tib. does not support tu and ad. kriyārambhakāle'sya tat- (bya ba rtsom paḥi dus na ḥdi la bya ba deḥi)

[5] Tib gnas skabs khyad par khas blaṅ bar byaho || sṅa phyiḥi gnas skbs dag tu khyad par med paḥi bdag ni sṅar gyi gnas skabs bz'in du bya ba dan ldan pa ñid du mi ḥgyur ro || reg[1] pa me dan rlun la sogs pa bya ba dan ldan pa inams la ni rtag pa ñid yən ma yin te | de bz'in du ḥdi la yan yod par mi ḥgyur ro || gz'an yan bdag ḥdiḥi bya ba dan ldan pa ñid mi rigs te | thams cad na yod pa ñid du khas blnas paḥi phyir ro || bya ba z'es bya ba ni byed pa po biten paḥam las la brten par ḥgyur ba z'ig go || de ḥan rnam pa gñis te | byed paḥi no bo dan | dnos paḥi no boḥo || de la byed pa po la brten pa byed paḥi no bo ni ḥdi lta ste ḥgro baḥi bya baḥo de ni ḥgro ba po lhas sbyin la gnas te | de dan ḥbrel ba las lhas sbyin hgro z'es bya bar brjod do de ni thams cad du son ba ma yin paḥi phyir rkan pa ḥdegs pa daṅ ḥjog paḥi mtsḥan ñid can gyi bya bas yul sna phyi gñis gton ba dan len paḥi phyir bya ba daṅ boas pa rigs so || gal te ḥdi thams cad du soṅ ba ñid du rtog na deḥi tshe gan du ḥgro bar ḥgyur ba ḥdi ñe bar mi gnas pa gan z'ig na yod | gaṅ gi phyir ḥdi de ltar yin pa deḥi phyir

kun tu soṅ la bya ba med |

°de bz'in du las la gnas paḥi bya ba ḥgul baḥi bdag ñid can sbyar la sogs pa nas phyi baḥi[2] no bo gan yin pa dan hchod pa la sogs paḥi mi ḥgul baḥi bdag ñid can gaṅ yin pa de yan byed pa po la gnas paḥi byed pa dan dnos po gñis dan mtshuns pai rig par byaḥo || deḥi phyir de ltar na

स्यात्मनः पूर्वावस्थावत् क्रियावत्त्वं नास्ति। न च स्पर्शवतां (?) क्रियावतां वाताग्न्यादीनां नित्यत्वम्। तद्वदस्यापि न सद्भावः। अपि चास्यात्मनः क्रियावत्त्वं न युक्तम्। सर्वगतत्वाभ्युपगमात्। क्रिया हि कर्त्राश्रिता वा कर्माश्रिता वा। सा च द्विविधा। व्यापाररूपा भावरूपा च। तत्र कर्त्राश्रिता व्यापाररूपा। तद्यथा गमनक्रिया। सा हि गन्तृदेवदत्तस्था। तत्सम्बन्धाद् देवदत्तो गच्छतीत्युच्यते। स च सर्वगतो न भवतीति पादोत्क्षेपणावक्षेपण-लक्षणया क्रियया पूर्वापरदेशत्यागग्रहणाभ्यां क्रियावान् युज्यते। अयं तु यदि सर्वगतः कल्प्येत तदा क्वायं गच्छेदनुपस्थितश्च क्व भवेत्। यस्मादेतदेवं तस्मात्

नास्ति सर्वगते क्रिया।

°तथा कर्मस्थापि क्रिया या कम्पात्मिका संयोगादितो बाह्यरूपा (?)। या च पाकादिरकम्पात्मिका। सापि कर्तृस्थेन व्यापारेण भावेन च द्वाभ्यां सम्प्रयुक्ता ज्ञेया। तस्मादेवं

क्रियावाञ्छाश्वतो नास्ति नास्ति सर्वगते क्रिया।

इति स्थितम्। अथात्मा क्रियारहित इति। एवमपि ननु

निष्क्रियो नास्तितातुल्यः।

निष्क्रियो हि भाव आकाशकुसुमसमो न सन्।° आत्मनश्च निष्क्रियत्वात् सर्वथासद्भावेन

नैरात्म्यं किं न ते प्रियम्।

यदि नित्य आत्मा नास्ति केन हेतुना नैरात्म्यं ते न प्रियम्। सकलासद्दृष्टि-निवृत्तिहेतुतः प्रियमवश्यमेव स्यात् ॥ १७ ॥]

bya ba dan ldan rtag pa med |
kun tu son la bya ba med |

ces bya ba gnas pa yin no || ho na ni bdag bya ba dan bral bar hgyur ro z'e na | de ltar na yan |

bya ba med pa med dan mtshuns |

ma yin nam | dnos po bya ba med pa ni yod pa ma yin pa nam mkhah me tog la sogs pa dan mtshuns par hgyur ro ||° bdag kyan bya ba med pahi phyir rnam pa thams cad du yod pa ma yin pas

bdag med la khyod cis mi dgah |

gal te bdag rtag pa yod pa ma yin na rgyu gan gis khyod bdag med pa la mi dgah ste | dam pa ma yin pahi lta ba mthah dag ldog pahi rgyu yin pahi phir dagh ba kho nar hgyur dgos so ||

[1] Here the first letter of the word is illegible It can be read either d or r Thus the reading is either dag, śuddha, or reg, sparśa, used in the sense of reg pa dan ldan, sparśavat,.

[2] The reading seems to be defective.

The kārikā is cited entirely in MV, p. 116, while in the fragments (HPS, p. 490) there is only *a*.

243

CSV: yaṅ gal te bdag ces bya ba hdi ḥgah z'ig meḥi tsha ba ñid ltar raṅ gi ṅo bos yod na ni dehi tshe de raṅ gi ṅo bo des yod paḥi phyir ṅes par dmigs pa z'ig na de ltar yaṅ ma yin no ‖ hdi ltar de ni rgol ba dag gis |

=अपि च। यद्यात्मेत्ययं कश्चिदग्नेरौष्ण्यवत् स्वरूपेण स्यात् तदा स तेन स्वरूपेण सद्भावान्नियतमुपलभ्येत। न त्वेवमस्ति। तथा हि स वादिभिः— ।

la lar kun tu soṅ bar mthoṅ |
la lar skyes bu lus tsam z'ig |
la lar rdul tsam z'ig mthoṅ ste |
śes rab can gyis med ces mthoṅ ‖ 18 ‖

In *b* Vx of CSV once *las* for *lar*. As regards the reading in *c* V's text (noir et rouge) has *la lar skyes bu rdul tsam z'ig* which is found also in our Vx. He has, however, changed it as follows observing that it is according to the Tib. commentary: *la lar mthoṅ ste rdul tsam z'ig*. But the actual wording or the order of the words is different there as I have given above. There is no reason for his making the change which is worse. In *d* Vxx of CS and CSV *gyi* for *gyis*; and V with Vx of CS *par* for *ces*.

V sarvagaḥ kenacid dṛṣṭo dehamātras tu kenacit |
dṛṣṭo'ṇumātraḥ kenāpi prājñenāsan sa dṛśyate ‖ 18 ‖

V has here ignored Tib. *skyes bu*, Skt. *puruṣa* or *pumas*, leaving it untranslated. I may offer the following

दृश्यते सर्वगः कैश्चित्कैश्चित्कायमितः पुमान्।
दृश्यतेऽणुमितः कैश्चित्प्राज्ञैर्नास्तीति दृश्यते ॥ १८ ॥

CSV de la kha cig dag gis ni lus re re z'ig[1] tha mi dad paḥi bdag thams cad du soṅ bar rtogs so ‖ gz'an dag gis ni ḥgro ba mthaḥ dag gi bdag zla ba ltar gcig kho nar rtogs so ‖ deḥi tha dad pa ni lus tha dad pa las btags pa po ste | ḥbru mar daṅ chu la sogs paḥi snod tha dad pas zla ba ḥi gzugs brñan tha dad pa bz'in no ‖ de yaṅ thams cad du soṅ ba z'ig ste | de ltar

[1] X z'in.

la lar kun tu son bar mthon
ṅo ||

la lar[1] skyes bu lus stam z'ig
ste | ḥdi ltar la la dag gis ni sbraṅ bu mchu riṅs dan grog ma daṅ glaṅ po che la sogs pa rnams la bdag lus stam z'ig yin pahi phyir z'um pa daṅ rgyas pa ñid du rtogs so || gz'an dag gis ni hdi z'um pa daṅ rgyas pahi chos ñid du mi bzod pa na bdag rdul phra rab tsam z'ig tu rtogs so || de bz'in gśegs paḥi gsuṅ la brten te yaṅ dag pahi śes pa skye z'iṅ rten ciṅ ḥbrel bar hbyuṅ bahi chos ñid mṅon par śes pa śes rab can dag gis ni yod pa ma yin pa kho nar dmigs so ||

gal te de raṅ gi ṅo bos yod na ni dehi tshe nes par dṅos poḥi de kho na ñid phyin ci ma log par mthoṅ bahi saṅs rgyas pa dag gis bdag ñid des dmigs par ḥgyur z'iṅ | mu stegs can rnams la yaṅ de ltar lta ba tha dad par mī ḥgyur ba z'ig na hdi thams cad yod pa yaṅ yin pas bdag raṅ gi dṅos po no bos yod pa ma yin no ||

=तत्र केचित्प्रतिशरीरमभिन्नं सर्वगतमात्मानं प्रतिपद्यन्ते। अन्ये सकलजगदात्मानं चन्द्रवदेकमेव प्रतिपद्यन्ते। तस्य च भेदो देहभेदादौपचारिकः। तैलघृतजलादिपात्रभेदेन चन्द्रप्रतिबिम्बभेदवत्। स च सर्वगतः। एवं

दृश्यते सर्वगः कैश्चित्कैश्चित्कायमितः पुमान्।

एवं केचिद् भ्रमरसारसपिपीलिकाहस्त्यादीनामात्मा कायमात्र इति [तस्य] सङ्कोचं विस्तारं च प्रतिपद्यन्ते। अन्येऽस्य संकोचविस्तारधर्ममसहमाना आत्मा परमाणुमात्र इति प्रतिपद्यन्ते। तथागतोक्तिमाश्रित्य जातसम्यग्ज्ञानाः प्रतीत्यसमुत्पादधर्माभिज्ञानप्रज्ञावन्तस्तु [स] नास्त्येवेत्युपलभन्ते।

यदि स स्वरूपेण स्यात् तदा नियतं स खलु भावोऽविपरीतदर्शनैर्बुद्धैरात्मत्वेनोपलभ्येत। तीर्थिकानां चैवं नाना दर्शनं न स्यात्। अस्ति चैतत् सर्वमिति नास्त्यात्मा स्वभावरूपेण ॥ १८ ॥

244

CSV : yaṅ gal te bdag raṅ gi ṅo bos yod na ni deḥi tshe de rnam par mi ḥgyur ba ñid kyi phyir grol bar mi ḥgyur ro || ñe

[1] X las.

bar htshe ba daṅ bcas śig de la rgyab kyis phyogs paḥi skyes bu la ni de ldog pa bde bar ḥgyur srid kyi | bdag rtag paḥi ñe bar ḥtshe ba med pa la ni ma yin no ||

= अपि च। यद्यात्मा स्वरूपेण स्यात् तदा निर्विकारत्वेन मुक्तिर्न स्यात्। सोपद्रवस्य हि तत्र पराङ्मुखस्य पुरुषस्य ततो निवृत्त्या कुशलं सम्भवति न त्वात्मनो नित्यस्य निरुपद्रव्यस्य।

rtag la gnod pa ga la yod |
gnod med thar pa ga la yod |
des na gaṅ gi bdag rtag pa |
de yi thar pa mi rigs so || 19 ||

In *a* V and Vx of CŚV *z'ig* for *yod*. See kārikā 267. In *b* V *ba* for *pa*. In *d* Vx of CŚV *la* for *yi*.

V nityasya kasyacid duḥkham aduhkhasyāsti nirvṛtih |
nityo yasya bhaved ātmā tasya mokṣo na yujyate || 19 ||

Here *ga la* in *a* and *b* means Skt. *kutaḥ* or *katham*, as V himself, too, has taken elsewhere (kārikā 351). It cannot mean *kasyacit* as he writes here. He seems to have confounded it with *gaṅ la*. In the same line *gnod* should not have been translated by *duḥkḥa* for which in Tib. generally we have *sdug bsṅal*. I should like to use here *bādhā* (See AKB, Tib, p 23, ll. 15-16; AKV p. 35, ll. 9, 12).

As regards the translation of *thar pa* by *nirvṛti*, as he has done, see my note on the kārikā 220 where I have fully discussed it. I would translate the kārikā as follows :

शाश्वतस्य कुतो बाधा मोक्षो बाधां विना कुतः।
तेनात्मा शाश्वतो यस्य तस्य मोक्षो न युज्यते ॥ १९ ॥

CŚV : phan pa daṅ gnod pa dag las khyad par med pahi phyir na gaṅ z'ig thar paḥı gnas skabs su yod par hgyur ba | ḥdi la de ltar med pa ni ci z'ig yod || deḥı phyir rnam pa thams cad du khyad par med paḥi phyir bdag rtag par smra ba la thar pa mi rigs so ||°

= उपकारापकाराभ्यां निर्विशेषात् का स्यान्मोक्षावस्था। कस्यास्या एवमभावे तस्मात्सर्वथा निर्विशेषादात्मनित्यत्ववादिनो मोक्षो न युज्यते ॥° १९ ॥

245

CŚV : gz'an yan ya mtshan can thams cad kyis bdag tu hdzin pa dan | bdag gir[1] hdzin pa rnam pa thams cad zad par bya baḥi phyir grol ba khas blaṅs te | deḥi phyir de dag la grol baḥi gnas skabs na |

=अन्यच्च। सर्वैः पार्षिकैरात्मग्राहात्मीयग्राहयोः सर्वथा क्षपणीयत्वात् मुक्तिरभ्युपगता। तस्मात्तेषां मुक्त्यवस्थायाम्— ।

gal te bdag ces bya yod na |
bdag med sñam pa mi rigs śiṅ |
de ñid rig pa ṅes pa las |
mya ṅan hdas hgyur z'es byahaṅ brdzun || 20 ||

In *a* Vx of CŚV wrongly adds *ba* after *bya* . In *b* after *sñam* Vx of CS *par* for *pa*, while that of CŚV *ste* for it. In *c* V with Vx of CS *rigs* for *rig* ; and for *ṅes* which is supported by Vxx of CS and CŚV V reads *des* which does not give here any sense. It seems, however, that he was aware of that reading (*ṅes*), for he gives its Skt. equivalent, *nūnam* (*a*), though wrongly construed. In *d* V and Vx of CŚV *gyur* for *ḥgyur*.

V nūnam ātmā yadi bhaven nairātmyaṁ naiva bhāvyate |
suyuktito'pi nirvāṇaṁ vitathaṁ tasya jāyate || 20 ||

I cannot follow V specially with regard to the second half of his restoration. Nor is there anything in the Tib. text for his *su* in *suyuktito* (*c*) and *tasya* (*d*). I may offer the following :

भवेदात्मेति चेन्नैव युक्तं नैरात्म्यचिन्तनम्।
तत्त्वज्ञानेन नियतं निर्वाणमिति चाऽनृतम् ॥ २० ॥

CŚV : gal te bdag raṅ gi ṅo bos yod na ni deḥi tshe raṅ gi ṅo bo la ldog pa med paḥi phyir thar paḥi gnas skabs na yaṅ yod pa ñid du ḥgyur ro || deḥi phyir thar paḥi gnas skabs na[2] bdag tu ḥdzin paḥi rgyu gegs dbyuṅ med paḥi bdag yod paḥi phyir bdag med do | z'es de ltar bdag tu ḥdzin pa spaṅs pa mi rigs so || deḥi phyir bdag gi de kho na ñid rig pa ṅes pas bdag tu ḥdzin pa

[1] X gar.

[2] X nas.

spaṅs pa las mya ṅan las ḥdaḥ bar hgyur ro | z'es bya ba yaṅ brdzun te | der yaṅ ṅar ḥdzin pa yod paḥi phyir ro ||°

=यद्यात्मा स्वरूपेण स्यात्तदा स्वरूपनिवृत्त्यभावान्मोक्षावस्थायामपि [तस्य] सद्भावः स्यात्। तस्मान्मोक्षावस्थायामनपनीतात्मग्राहहेतुप्रतिबन्धस्यात्मनः सद्भावादात्मा नास्तीत्येवमात्मग्राहप्रहाणं न युक्तम्। तस्मादात्मतत्त्वज्ञानेन नियतमात्मग्राहप्रहाणान्निर्वाणं भवतीत्यप्यनृतम्। तत्राप्यात्मग्राह-सद्भावात् ॥° २० ॥

246

CSV : ci ste bdag yod na thar pahi gnas skabs na bdag tu hdzin pa hjug par thal bas hjigs nas grol bahi gnas skabs na bdag yod pa ñid du khas mi len na | de ltar yin daṅ[1] ma yin nam ||

=अथात्मसद्भावे मोक्षावस्थायामात्मग्राहप्रवृत्तिप्राप्त्या भयान्मुक्त्य-वस्थायामात्मनोऽस्तित्वं नाभ्युपगम्यते। नन्वेवमपि[1] भवति—।

gal te grol ba med ñid na |
de ni sṅar yaṅ med pa ñid |
mi ldan pa la gaṅ mthoṅ ba |
de ni raṅ bz'in z'es byar bśad || 21 ||

In *a* Vx of CSV [*yod* for *med*, and *med* for *ñid* after *pa* in *b*. V wrongly *pa* for *ba* after *mthon* in *c*, and *bar* for *byar* in *d*.

V yadi nāsty eva nirvāṇaṁ tat prāg api na vidyate |
dṛṣṭaṁ yan mānuṣe nāma sattvaṁ tasyaiva bhāṣyate ||21||

I am unable to accept it. In *c* the Tib. text *mi ldan pa* does not mean *mānuṣa* as V thinks. I may translate the kārikā as follows :

मुक्तो यदि भवन्नैव भवेत्प्रागपि नैव सः।
असंयुक्ते हि यद्दृष्टं स स्वभाव इतीर्यते ॥ २१ ॥

CSV : ḥbrel ba can gyi chos daṅ mi ldan z'iṅ khyad par raṅ

[1] Here comes the kārikā.

gi ṅo bo tsam la gnas pahi dṅos po tsam la cha ji tsam z'ig dmigs pa de ni deḥi raṅ bz'in no | z'es bya bar rnam par bz'ag ste | de las gz'an paḥi chos daṅ ma ḥdres pahi phyir ro || dper na zad mi śes paḥi gser gyi de las gz'an paḥi hbrel ba can lcags yoṅs su zad pa las rnam par byaṅ baḥi gnas skabs gaṅ yin pa de dehi raṅ bz'in du rnam par bz'ag pa de bz'in du grol bahi bdag gi śes pa rnam par byaṅ baḥi gnas skabs su śes pahi khyad par gyi ṅo bo gaṅ[1] hdra ba z'ig snan ba de yaṅ dehi raṅ bz'in yin no || z'es bya bar rigs na[2] cuṅ zad cig snaṅ ba yaṅ ma yin te | bdag tu hdzin pa ḥjug par thal bar ḥgyur bahi phyir ro || deḥi phyir thar pahi sṅa rol gyi gnas skabs na yaṅ deḥi raṅ bz'in de kho na yin par rigs so ||°

deḥi phyir bdag raṅ gi ṅo bos grub pa yod pa ma yin no | z'es bya par gnasso ||

=सम्बन्धिधर्मासंयुक्तस्य स्वरूपविशेषमात्रावस्थितस्य भावमात्रस्य यावानंश उपलभ्यते स तस्य स्वभाव इति व्यवस्था। धर्मान्तरामिश्रणात्। यथाम्लातक्षयस्य सुवर्णस्य तदन्यस्य सम्बन्धिनो लोहस्य परिक्षयाद् या विशुद्धावस्था [स] तस्य स्वभावो व्यवस्थाप्यते तथा मुक्तस्यात्मनो विशुद्धज्ञानावस्थायां ज्ञानस्य यः स्वरूपविशेषो दृश्यते तत्तस्य स्वरूपमिति युक्तिर्नैषदपि दृश्यते। अहङ्कारप्रवृत्तिप्रसङ्गात्। तस्मान्मोक्षस्य पूर्वावस्थायामपि स तस्य स्वभावो भवत्येवेति युक्तम्

तस्मादात्मा स्वरूपेण न सिध्यतीति स्थितम् ॥२१॥

247

CSV : ḥdir smras pa | gal te bdag med na dehi tshe skad cig re re la ḥjig pahi ṅaṅ can gyi ḥdu byed rnams skyes ma thag tu hjig paḥi phyir chad par lta bar ḥgyur la || dṅos po skad cig mahi rten bdag skad cig ma ma yin pa yod pas rnam par thams cad du med par khas ma blaṅs pa las chad par lta ba yod pa ma yin no || bśad par bya ste |

=अत्राह। यद्यात्मा न स्यात्तदा प्रतिक्षणविनाशशीलानां संस्काराणा-मुत्पत्त्यनन्तरं भङ्गादुच्छेददृष्टिः। वैनाशिकानां भावानामाश्रय आत्मा त्ववैनाशिक इति सर्वथाभावानभ्युपगमान्नास्त्युच्छेददृष्टिः। उच्यते

[1] X oi for gaṅ. [2] Read ni.

gal te mi rtag chad yin na |
da duṅ rtsa sogs rnams cis yod |
ḥdi ni gal te bden ḥgyur na |
su lahaṅ gti mug kyaṅ mi ḥbyuṅ || 22 ||

In *a* V and Vx of CŚV *na ni* for *yin na*. In b V *rtsha* (evidently for r*tsa ba*) for *rtsa*, and with Vx of CŚ *ci ste yod* for *rnams cis yod*. In *d* V *ḥgyur* for *ḥbyuṅ*.

V ucchedo yady anityasya tṛṇādeḥ sambhavaḥ katham |
sad idam cet tadā kasyāpy avidyaiva na jāyate || 22 ||

In the Tib. text there is nothing for V's *tṛṇādi* in *b*, *rtsa logs* meaning *mulādi*. Evidently he has confounded *rtsa* with *rtswa* which means *tṛṇa*. The word *bden* in *c* should be translated by *satya* and not by *sat* as he has done. In his restoration he has ignored *da duṇ* '*still*', Skt. *adyāpi* (*b*). In *d gti mug* should be rendered into Skt. by *moha* and not by *avidyā*. Accordingly I may suggest the following :

उच्छेदश्चेदनित्यस्य मूलाद्यद्यापि किं भवेत् ।
यदि सत्यं भवेदेतन्न मोहः कस्यचिद्भवेत् ॥२२॥

CŚV : ḥjiġ rten na ni mi rtag paḥi don chad pas rtog pa yod pa ma yin te | ḥdi ltar skal pa daṅ po nas bz'ag[1] pa rtsa daṅ lcug[2] ma dan ljon śin la sogs pa rnams rgyu dan ḥbras buḥi hbrel ba ḥjug paḥi rim pa rnam par chad pa med par da duṅ yaṅ ḥbyuṅ bar dmigs so || yan gal te mi rtag pa chad par ḥgyur na ni deḥi tshe[3] rgyun mi ḥjug paḥi mtsan ñid can gyi hjig par ḥgyur te | deḥi phyir ji ltar rtsa la sogs pa ḥdi rnams da duṅ duḥan dmigs par ḥgyur | dmigs pa las ni mi rtag pa la chad pa yod pa ma yin no | z'es bya bar rtogs so || ḥdi ni gdon mi za bar de ltar khas blaṅ bar byaḥo | de lta ma yin te | mi rtag pa chad do | z'es bya baḥi lta ba ḥdi gal te ji lta baḥi don can du ḥgyur na ni deḥi tshe ṅes par sems can gaṅ la yan gti mug kyaṅ mi ḥbyuṅ ṅo ||°

mi rtag pa yaṅ chad pa yin pas ṅes par chad pa ñid kyi phyir ma rig pas ḥjug par mi bya ba z'ig go || deḥi phyir ḥkhor ba ldog paḥi sgrib pa med par bsgrub par bya bar ḥgyur la || ḥjig rten

[1] X z'ags. [2] X lcugs. [3] Not in X.

thams cad kyi ma rig pa spaṅs pas ḥgaḥ yaṅ de kho na ñid ma mthoṅ ba ñid du mi hgyur ba z'ig na | hdi ni de ltar yaṅ ma yin pas mi rtag pa la chad pa med do ||

=लोके हि नानित्यार्थोच्छेदेन कल्पना। तथा हि। प्रथमकल्पात् स्थितानां मूलमूलाङ्कुरद्रुमादीनां हेतुफलसम्बन्धप्रवृत्तिक्रमोऽविच्छेदेनाद्याप्युपलभ्यते। अपि च। यद्यनित्यस्योच्छेदस्तदा सन्तानाप्रवृत्तिलक्षणो विनाशः। ततश्च कथमेतानि मूलादीन्यद्याप्युपलभ्यन्ते। उपलम्भाच्च नानित्यस्योच्छेद इत्यवगम्यत इत्यवश्यमेवैवमभ्युपगन्तव्यम्। न चैवम्। यद्यनित्यस्योच्छेद इतीयं दृष्टिर्यथार्था तदा नियतं न कस्यापि सत्त्वस्य मोहः।°

अनित्यस्योच्छेद इति च नियमेनोच्छेदादविद्यया प्रवृत्तिर्न स्यात्। तस्मात्संसारविपर्यासावरणं विनैव साध्यं स्यात् सर्वस्य च लोकस्याविद्याप्रहाणात्किञ्चिदपि तत्त्वं नादृष्टमित्येवमपि न भवतीति नानित्यस्योच्छेदः ॥२२॥

248

CSV : ci ste dṅos po mthaḥ dag ḥbyuṅ baḥi rgyu bdag rtag pa ñid yod pas rgyu des hjug pa rtsa la sogs pa rnams la chad par lta ba yod pa ma yin no sñam na | de yaṅ yod pa ma yin te | dṅos po rtag pa rgyu daṅ rkyen la rag ma las par ḥbyuṅ ba ḥgaḥ la yaṅ yod pa ñid med do | z'es sṅar bstan te | yod pa ma yin paḥi boṅ bu rwa ltar ḥgro ba ḥjug paḥi rgyu ñid du mi rigs pas de yod paḥi rgyu can ḥgro baḥi ḥjug pa yod pa ma[1] yin no || yaṅ na bdag yod du chud mod ḥdiḥi ḥgro ba hjug paḥi rgyu ñid ni mi rigs so || ḥdi ltar |

=अथ सकलभावोद्भवहेतोरात्मनो नित्यत्वमिति न तेन हेतुना प्रवृत्तमूलादीनामुच्छेददृष्टिरिति। तदपि न भवति। न हि क्वापि हेतुप्रत्ययानायत्तोद्भवो नित्यो भावो विद्यत इति प्राक् प्रतिपादितम्। असतश्च खरविषाणवज्जगत्प्रवृत्तिहेतुत्वं न युक्तमिति नास्ति तत्सद्भावनिबन्धना जगत्प्रवृत्तिः। अथवा यद्यात्मसद्भावो निवेश्यते अमतोऽस्य प्रवृत्तिहेतुरेव न युक्तो भवेत्। तथा हि —।

bdag ni yod par gyur naḥaṅ gzugs |
gz'an las ḥbyuṅ bar snaṅ gyur la |

[1] X la.

gz'an las gnas par snaṅ gyur z'iṅ |
gz'an las rnam par hjig par snaṅ || 23 ||

In *d* Vx of CS with X of V *hjigs pa snaṅ gyur snaṁ* for *rnam par ḥjig par snaṅ*

V sttāyām ātmano rūpam anyodbhūtam hi dṛśyate |
dṛṣṭvaiva sthitim anyasya vināśo'nyasya dṛśyate || 23 ||

Here in Tib. *gz'an las* used thrice (*b*, *c*, and *d*) is evidently ablative, but V has taken it twice (*c* and *d*) as genitive without authority. Consequently the thought is upset. I may suggest the following :

सद्भावेऽप्यात्मनो रूपस्योद्भवो दृश्यतेऽन्यतः ।
दृश्यते स्थितिरन्यस्माद्विनाशो दृश्यतेऽन्यतः ॥२३॥

CSV : gal te dṅos po rnams bdag gi rgyu can du hgyur na ni de rnams bdag las gz'an du gyur pahi dṅos po gz'an las hbyuṅ bar mi hgyur ba z'ig na | nor bu daṅ bud śiṅ daṅ ñi ma phrad pa las me hbyuṅ ba daṅ | zla ba daṅ phrad na nor bu chu śel las chu hdzag pa daṅ | sa bon la sogs pa dag las myu gu la sogs pa rnams hjug[1] pa daṅ nur nur po la sogs pahi ḥbyuṅ ba chen po dag las ji ltar goṅ bu[2] mer mer po daṅ | gor gor po daṅ | mkhraṅ gyur daṅ | rkaṅ lag hgyur[3] ba daṅ | ñiṅ lag hgyur[3] ba rnams daṅ | de las mig la sogs pa rnams dmigs pa yaṅ yin no || de ltar na gzugs ni gz'an las ḥbyuṅ bar dmigs so || yaṅ gal te hdi dag thams cad bdag gi byed pa po can ñid yin na ni gzugs ḥdi ḥjug pa de kho na las yin par rig yod[4] | rgyu gz'an brtags pas ci z'ig bya ||° dehi phyir rgyu kho na las hgro ba ḥjug par hgyur bas bdag rgyu ñid du brtag pa don med pa hdis ci bya ||°

ji ltar gzugs gz'an las hbyuṅ ba mthoṅ na de bz'in du gnas pa yaṅ gz'an las yin par snaṅ ste | rgyu bud śiṅ daṅ sbyor[5] ba la sogs pa las me la sogs pahi don gnas par mthoṅ bahi phyir ro ||

gz'an las rnam par hjig par snaṅ |

[1] X ḥdzug.
[2] X du See note 1, p 98
[3] X ḥgyus. See MVp. (Bib Ind), XXXVIII. 5, p. 42, where we have rkan lag hgyur ba.
[4] X rag mod.
[5] X sbor.

ste | bud śiṅ ma tshaṅ ba la sogs pahi rgyu las so ||° dehi phyir bdag raṅ gi ṅo bos yod pa ma yin no ||

=यदि भावा आत्महेतुकास्त आत्मनः पृथग्भूतान्नावान्तरान् नोद्भवेयुः। मणीन्धनसूर्यसंयोगादग्निरुद्भवति। चन्द्रसमागमे चन्द्रकान्तमणितः सलिलं स्रवति। बीजादिभ्योऽङ्कुरादयः प्रवर्तन्ते। कललादिभ्यो महाभूतेभ्यो यथा पिण्डादर्बुदाद्घनात्[01] प्रशाखायाः प्रत्यङ्गेभ्यश्च तेभ्यश्चक्षुरादीन्युपलभ्यन्ते। एवं सति रूपमन्यस्मादुद्भवतीत्युपलभ्यते। अपि च यद्येतत् सर्वमात्मकर्तृकमिव स्याद्रूपस्यास्य प्रवृत्तिस्तस्मादेवेत्युपलभ्येतैव। किं हेत्वन्तरपरीक्षया।° ततश्च हेतुत एव जगत्प्रवृत्तिरिति किमनया निरर्थयात्मकर्तृकत्वपरीक्षया।°

यथा रूपस्यान्यस्मादुद्भवो दृश्यते स्थितिरप्येवमन्यस्माद्दृश्यते। इन्धनसंयोगादेर्हेतोरग्न्याद्यर्थसिद्धेर्दर्शनात्।

विनाशो दृश्यतेऽन्यतः।

इन्धनवैकल्यादेर्हेतोः।° तस्मान्नास्त्यात्मा स्वरूपेण ॥२३॥

249

CSV: gaṅ gi tshe rtag pa las skye ba med pa dehi tshe ḥjig rten na |

=यदा न नित्याज्जातिस्तदा लोके –।

ji ltar sa bon byas pa las |
myu gu byas pa skye ḥgyur ba |
de bz'in mi rtag thams cad ni |
mi rtag dag las ḥbyuṅ bar ḥgyur || 24 ||

V yathaiva kṛtakād bījād aṅkuraḥ kṛtako bhavet |
anityebhyas tathā sarvam anityaṁ kila jāyate || 24 ||

I may slightly modify it:

यथा हि कृतकाद्बीजाज्जायते कृतकोऽङ्कुरः।[2]
अनित्येभ्यस्तथा सर्वमनित्यमेव जायते ॥ २४ ॥

[1] Here I could not translate the Tib. word mkhraṅ gyur which according to Jachke means the fourth stage of the development of the foetus. The Skt. words in this connection are the following: kalala, nur nur po (In the MVp. loc. cit. read nur for chur); ghana, gor gor po, piṇḍa, goṅ bu (Accordingly I read bu for du, p. 97, note 2); arbuda, mer mer po, peśī, nar nar po (We have not it in our text); praśākhā, rkaṅ lag ḥgyur ba ('hands and feet'). See Aṣṭāṅgahṛdaya, Śārīrasthāna, 1. 55; Caraka, Śārīrasthāna, 4 8; Suśruta, Śārīrasthana, 3. 18.

[2] Cf. MKā, IV. 59:

yathā māyāmayād bījāj jāyate tanmayo'ṅkuraḥ.

CSV : ji ltar rgyu dan rkyen gz'an la rag las te ḥbyuṅ bahi sa bon byas pa raṅ bz'in gyis ma grub ciṅ rten ciṅ hbrel bar hbyuṅ ba las myu gu byas pa ste | raṅ ñid kyis rnam par gnas pa ma yin pa raṅ bz'in med ciṅ raṅ bz'in gyis stoṅ pa ste | de bz'in du mkhas pas dpe hdi dṅos po gz'an rgyu dan hbras buḥi gnas skabs mi snaṅ ba chod pa daṅ phra ba rnams daṅ | tshor ba la sogs pa gzugs can ma yin pa rnams daṅ | rgyu las daṅ ñon moṅs pa las ḥdas pa hdu byed zag pa med pa rnams kyaṅ ran bz'in med pahi rgyu las raṅ bz'in med pa hbyuṅ ba yin no | z'es bya bar ṅes par byaḥo ||

=यथा हेतुप्रत्ययान्तरायत्तोद्भवात् स्वभावासिद्धाद्बीजात् प्रतीत्य-समुत्पादादङ्कुरः कृतकः स्वयमव्यवस्थितो निःस्वभावः प्रकृतिशून्यस्तथा पण्डितेमानेन दृष्टान्तेन भावान्तराणामप्रकाशावृताः सूक्ष्मा हेतुफलावस्था अरूपिणो वेदनादयो हेतुकर्मक्लेशातीता अनास्रवाः संस्काराश्च (?) निःस्वभावाद्द्हेतोर्निःस्वभावा जायन्त इति निर्णेयम् ॥ २४ ॥

250

CSV : de ltar yin daṅ gaṅ du ḥdu byed rnams la rtag pa daṅ chad[1] pahi rdo rjeḥi thog hjig rten pa daṅ ḥjig rten las hdas paḥi rgyu daṅ hbras buhi ḥbrel ba rab tū ḥjoms pa ḥbab pa de yaṅ mkhas pas rten ciṅ ḥbrel bar hbyuṅ baḥi rig sṅags kyis ches rgyad riṅ por bzlog pa yin no | z'es bstan pahi phyir bśad pa |

=एवं च यत्र संस्काराणां शाश्वतोच्छेदवज्राशनिर्लौकिकलोकोत्तर-हेतुफलसम्बन्धप्रोन्मूलनः पतति [तत्र] तमपि पण्डितः प्रतीत्यसमुत्पादमन्त्र-प्रशंसयातिदूराद्द्वारयतीति प्रतिपादयन्नाह— ।

gaṅ phyir dṅos po hjug hgyur ba |
des na chad par mi hgyur z'iṅ |
gaṅ phyir dṅos po ldog hgyur ba |
des na rtag par mi hgyur ro || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya las bdag dgag pa bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu paḥo ||
In *b* Vx of CSV *de nas* for *des na*.

[1] X tshad

* यस्मात्प्रवर्तते भावस्तेनोच्छेदो न जायते ।
यस्मान्निवर्तते भावस्तेन नित्यो न जायते ॥ २५ ॥
=योगाचारे चतुःशतके आत्मप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं दशमं प्रकरणम् ॥१०॥

CSV : dnos po ni ḥbyuṅ baḥi chos can te ḥbras bu myu gu la sogs paḥo || gaṅ gi phyir rgyu sa bon z'es bya ba las ḥbras bu myu gu ḥbyuṅ ba deḥi phyir sa bon z'es bya ba chad par mi ḥgyur ro || gal te myu gu la sogs paḥi rgyun ma skyed par me daṅ phrad pa las yin pa ltar sa bon ḥgag par ḥgyur na ni deḥi tshe chad pa lta bar ḥgyur na myu gu la sogs pa ḥjug pa yod par mthoṅ ba las ni sa bon chad[1] par lta mi srid do ||

tshig leḥur byas paḥi dṅos pohi sgra gñis pa ni rgyu rjod par byed pa ste | ḥdi las ḥbras bu ḥbyuṅ ba z'es byas nas so || yaṅ gal te myu gu z'es bya bahi ḥbras bu z'ugs kyaṅ raṅ gi ṅo bos gnas pas sa bon mi ldog na deḥi tshe sa bon rnam par mi ḥbyuṅ ba mathoṅ baḥi phyir rtag par lta bar ḥgyur na | ḥdi ni de ltar yaṅ ma yin te | sa bon ldog[2] par mathoṅ bahi phyir ro || gal te ldog par mi ḥgyur na ni deḥi tshe de[3] las myu gu gz'an yaṅ ḥbyuṅ bar ḥgyur ba z'ig na ḥdir ni de yaṅ ma yin pas |

gaṅ phyir dṅos po ldog ḥgyur ba |
des na rtag par mi ḥgyur ro ||

de yaṅ raṅ gi ṅo bos ma grub pas sa bon daṅ myu gu gñis de ñid raṅ gz'an ñid du rtog pa dag mi srid pa las ḥgrub pas dṅos po rnams raṅ bz'in med par ches gsal bar grub bo ||

=भावो भवनधर्मी फलमङ्कुरादिः । यस्माद्बीजाख्याद्धेतोः फलमङ्कुरो भवति तस्माद्बीजं नामानुच्छेदम् । यद्यङ्कुरादिसन्तानमनुत्पादयदग्निसं-योगादिव बीजं निरुध्यते तदोच्छेददृष्टिः । अङ्कुरादिप्रवृत्तिसद्भावदर्शनात्तु बीजस्योच्छेददृष्टिर्न सम्भवति ।

कारिकायां कृतो द्वितीयो भावशब्दो हेतुवाचकः फलमस्माद्भवतीति कृत्वा । अपि च । यद्यङ्कुराख्ये फले प्रवृत्तेऽपि स्वभावावस्थित्वा बीजं न निवर्तेत तदा बीजस्याविकारदर्शनाच्छाश्वतदृष्टिः । न त्वेदेवं भवति ।

[1] X tshad [2] X log. [3] Not in X.

बीजनिवृत्तिदर्शनात्। यदि न निवर्त्तेत तदा तस्मादङ्कुरान्तरमपि भवेत्। न चेह तद्भवतीति

यस्मान्निवर्तते भावस्तेन नित्यो न जायते।

सोऽपि स्वभावेनासिद्ध इति बीजाङ्कुरौ द्वावपि तत्त्वान्यत्वकल्पनासम्भवाद्-सिद्धाविति भावानां निःस्वभावत्वमतिव्यक्तं सिद्धम् ॥२५॥

The Skt. kārikā is cited in MV, p. 367.

— — —

CHAPTER XI

DUS DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

कालप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

251

CSV : ḥdir dus smra ba ni gzugs la sogs pa rnams gaz'an las ḥbyuṅ ba mthoṅ baḥi phyir daṅ | ḥjig rten gyi mṅon sum ma yin paḥi phyir daṅ | ḥbras bu ḥgaḥ mad ma mthoṅ ba rjes su dpag las go bar bya ba ma yin pa ñid kyi phyir na bdag yod pa ma yin no || z'es gaṅ smras pa yin gyi | rnam pa thams cad du dṅos po rtag pa rnams med pa ni ma yin te | dus yod paḥi phyir ro || ḥdi na sa daṅ chu dan me daṅ rluṅ daṅ nam mkhaḥ dan sa bon la sogs pa rnams yod kyaṅ res ḥgaḥ myu gu daṅ me tog la sogs pa rnams kyi skye ba daṅ ḥjig pa dag med paḥi phyir la | ci ste res ḥgaḥ yod paḥi phyir dus z'es bya ba ḥbras bu de mthoṅ ba las dpag pa yod do || de ni skad cig daṅ thaṅ cig daṅ yud tsam la sogs pa gsal bar bya z'iṅ | ḥdas pa daṅ ma ḥoṅs pa daṅ da ltar byuṅ ba ste dus gsum na rnam par gnas paḥi dṅos po las tha dad pa rtag pa z'ig go | z'es smraho ||

ḥdi la brjod par bya ste | gal te dus śes bya ba dṅos po las tha dad ciṅ bar(?) śes[1] grub pa yod par ḥgyur na ni de skye ba daṅ ḥjig pahi rgyu ñid du ḥgyur na | de ltar yaṅ ma yin te | dṅos po las tha dad par ḥdzīn par thal bar ḥgyur baḥi phyir ro ||

gaṅ z'ig yod na[2] dṅos po la |
hjug daṅ ldog paḥaṅ dmigs ḥgyur ba |
de ni gz'an gyi dbaṅ ḥgyur te |
des ni ḥbras bur yaṅ ḥgyur ro ||

z'es bya ba la sogs pas dgag z'in paḥi phyir yaṅ raṅ gi mtshan ñid kyis grub paḥi dus la ḥjug pa daṅ ldog paḥi rgyu ñid yod pa ma yin no ||

gz'an yaṅ dus gsum pa gaṅ dag dus kyi khyad par gyi ṅo bor rnam par bz'ag pa de dag kyaṅ lus can ma yin pa ñid kyis raṅ

[1] X śis.

[2] X ni.

bz'in las ṅes par mi nus paḥi phyir raṅ gi ṅo bos rnam par bz'ag par mi nus kyi de dag gi bsñad par bya baḥi dṅos poḥi khyad par bum pa la sogs pahi sgo nas ni rnam par bz'ag par nus so || de dag ni dṅos po las tha dad pahi raṅ bz'in yin z'iṅ tshor ba la sogs pa ltar ñams su myoṅ baḥi rnam pa ma yin la | gzugs daṅ sgra la sogs pa bz'in dbaṅ poḥi sgo nas yoṅs su gcod par bya ba yaṅ ma yin no || deḥi phyir bum pa la sogs paḥi sgo kho na nas de dag gi khyad par yoṅs su gcod pahi phyir dehi sgo nas dus gsum bkag pas dus dgag par mdzad par bz'ed pas bśad pa |

=अत्राह कालवादी। रूपादीनामन्यस्मादुद्भवदर्शनाल्लोकस्याप्रत्यक्षत्वात्कस्यचित्तत्यस्य फलस्यादर्शनेनानुमानागम्यत्वाच्च नास्त्यात्मेति यदुक्तं न [तेन] सर्वथा नित्यानां भावानामभावः। कालसद्भावात्। इह क्षितिसलिलज्वलनपवनाकाशबीजादिसद्भावेऽपि कदाचित्कुसुमाङ्कुरादीनामुत्पादभङ्गयोरभावादथ कदाचिद्भावात्कालो नाम तत्फलदर्शनाम्नानम्। स च क्षणपलमुहूर्त्तादिव्यञ्जनीयोऽतीतोऽनागतः प्रत्युत्पन्नश्च कालत्रयव्यवस्थिताद्भावाद्भिन्नो नित्य इति।

अत्रोच्यते। यदि कालो नाम भावाद्भिन्नो ज्ञानसिद्धो भवेद्भवेत्स उत्पादभङ्गहेतुः। न त्वेवमस्ति। भावाद्भिन्नत्वेन ग्रहणप्रसङ्गात्।

यस्मिन्भावे प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्चोपलभ्यते।
अन्यायत्तो भवत्येष कार्यस्तेन च जायते॥

इत्यादिना (207=IX. 7) प्रतिषिद्धत्वादपि स्वलक्षणसिद्धस्य कालस्य न प्रवृत्तिनिवृत्तिहेतुत्वम्।

अन्यच्च। ये त्रयः कालाः कालस्य स्वभावविशेषेणावस्थितास्तेऽप्यमूर्त्तत्वेन स्वरूपेण निर्णेतुमशक्यत्वान्न शक्यन्ते स्वभावेन व्यवस्थापयितुम्। तेषामाख्यातव्यस्य भावस्य विशेषो घटादिद्वारा शक्यो व्यवस्थापयितुम्। ते तु भावभिन्नस्वरूपा वेदनादिवदनुभवाकारा न रूपशब्दादिवदिन्द्रियद्वारा परिच्छेत्तव्याः। तस्माद्घटादिद्वारैव तेषां विशेषः परिच्छिद्यत इति तद्द्वारा कालत्रयनिषेधेन कालप्रतिषेधं कर्तुकाम आह—।

ma ḥoṅs bum la da ltar baḥi |
bum yod ma yin ḥdas pa med |

gaṅ phyir de gñis ma hoṅs pa |
de phyir ma hoṅs yod ma yin || 1 ||

In *a* V and Vx of CŚV *pa* for *la*. In *c* Vx of CŚV *pas* for *pa.*

V nānāgato vartamāno ghaṭo'tīto na vidyate |
anāgataṃ dvayam yena tena na syād anāgataḥ || 1 ||

According to the reading adopted by him V's French translation is right, but his Skt. is defective as it can not give that sense, nor does it include the meaning of *de* of *de gñis* in *c*. Following the commentary given below I should like to translate thus:

अनागते घटे वर्तमानोऽतीतश्च नो घटः ।
यस्मादनागतौ तौ द्वौ नास्ति तस्मादनागतः ॥ १ ॥

CŚV : ma ḥoṅs paḥi dus ñe bar mtshon par bya baḥi don du ma ḥoṅs paḥi bum pa ñe bar bkod la || de bz′in du ḥdas pa daṅ da ltar byuṅ baḥi dus ñe bar mtshon paḥi don du ḥdas pa daṅ da ltar byuṅ baḥi bum pa ñe bar bkod do || de la ma ḥons pa ni da ltar byuṅ baḥi dus su ma phyin paḥo || ḥdas pa ni de ñid las ḥdas paḥo || da ltar byuṅ ba ni skyes la ma ḥgags paḥo ||°

dus gsum po de dag kyaṅ phan tshun bltos pa ñid du gnas te | gñis gñis la ma bltos par re re med paḥi phyir ro ||°

de ma ḥons paḥi bum pa gaṅ yin pa de la da ltar baḥi bum pa yod pa ma yin la ḥdas pa yaṅ ma yin te | mtshan ñid tha dad paḥi phyir daṅ | gcig la gcig mi srid paḥi phyir ro || gaṅ gi tshe de ltar ma ḥoṅs paḥi bum pa la da ltar ba daṅ ḥdas pa gñis yod pa ma yin pa deḥi tshe da lta ba daṅ ḥdas pa gñis kyaṅ ma ḥons par ma ḥoṅs pas de gñis kyaṅ ma ḥons par ḥgyur ro || ji ltar ma ḥoṅs pa da ltar du ma ḥoṅs pa las ma ḥons pa yin pa de bz′in du da ltar daṅ ḥdas pa gñis kyaṅ ma ḥoṅs par ma ḥoṅs pas ma ḥoṅs par ḥgyur ro || gal te da ltar du ma ḥoṇs pa las ma ḥoṇs pa yin gyi ma ḥoṅs par ma ḥoṅs pa las ni ma yin no | z′e na | ḥdi ni de ltar ma yin te | ma ḥoṅs pa grub pa yod na ni da ltar daṅ ḥdas pa gñis ḥgrub na gaṅ gi tshe ma ḥoṅs pa ñid med pa deḥi tshe ji ltar ḥdas pa ḥam da ltar byuṅ bar ḥguyr | ḥdi la dgoṅs nas slob dpon ma ḥoṅs pa med par bstan pa bz′ed de | de ñid kyi phyir |

gaṅ phyir de gñis ma ḥoṅs pa |
de phyir ma ḥoṅs yod ma yin ||

z'es bśad de | gaṅ gi phyir gñi ga yaṅ ma ḥoṅs pa yin pa deḥi tshe gsum car yaṅ ma hoṅs pa ñid du hgyur la | gsum car ma ḥoṅs pa ñid yin na yaṅ da ltar byuṅ ba daṅ hdas pa gñis mi srid paḥi phyir gaṅ du ma ḥoṅs pa las ma ḥons par rnam par bz'ag || deḥi phyir ma ḥons pahi dus yod pa ma yin no ||

=अनागतः काल उपव्याख्यातव्य इति तदर्थमनागतो घट उपन्यस्तः। तथातीतप्रत्युपन्नकालोपव्याख्यानार्थमतीतप्रत्युत्पन्नघटोपन्यासः। तत्रानागतो न प्रत्युत्पन्नं कालं प्राप्तः। अतीतस्तत एवातीतः। प्रत्युत्पन्नो जातोऽनिरुद्धः।

ते च त्रयः कालाः परस्परापेक्षयैव स्थिताः। द्वौ द्वावनपेक्ष्यैकैको न भवतीति।°

यः सोऽनागतो घटो न तस्मिन्वर्तमानो घटो नाप्यतीतः। लक्षणभेदादितरेतरासम्भवाच्च। यदेवमनागते घटे वर्तमानोऽतीतश्च द्वावपि न विद्येते तदा वर्तमानोऽतीतश्च द्वावप्यनागतावनागतत्वेनानागतौ। यथानागतो वर्तमानेऽनागतत्वेनानागतस्तथा वर्तमानोऽतीतश्च द्वावप्यनागतावनागतत्वेनानागतौ। यदि वर्तमानेऽनागतत्वेनानागतो नानागतोऽनागतत्वेनेति। नैतदेवम्। अनागतसिद्धौ वर्तमानस्यातीतस्य च द्वयोः सिद्धिः। यदि त्वनागत एव नास्ति तदा कुतोऽतीतः प्रत्युत्पन्नो वा भवेत्। इदमभिप्रेत्याचार्योऽनागतस्याभावं प्रतिपादयितुकामस्तत एव

यस्मादनागतौ तौ द्वौ नास्ति तस्मादनागतः।

इत्याह। यस्मादुभावप्यनागतौ तदा त्रयोऽप्यनागता एव। त्रयाणामनागतत्वे चातीतप्रत्युत्पन्नयोरसम्भवात्कुतोऽनागतत्वेनानागतो व्यवस्थाप्यते। तस्मान्नास्त्यनागतः कालः॥ १॥

252

CSV : ci ste ma ḥoṅs paḥi bum pa rnam pa thams cad du med pa ñid ma yin gyi | ma ḥoṅs paḥi ṅo bor ma ḥoṅs paḥi bum pa la yod pa yin te | deḥi phyir ma yoṅs pa la yod pas ḥdas pa tha dad par grub pa yod na yaṅ ma ḥoṅs pa yod pa kho naḥo sñam du sems na | de lta na yaṅ |

=अथ मन्यते। अनागतो घटः सर्वथा नास्त्येवेति न। अनागतस्य

स्वभावोऽनागते घटे विद्यते। तस्मादनागतस्य सद्भावेन पृथगतीतस्यापि सिद्धिसद्भावे विद्यत एवानागत इति। एवमपि—।

gal te z'ig pa ma ḥoṅs paḥi |
no bo ma ḥons la yod na |
ma ḥoṅs bdag ñid du yod gaṅ |
de ni ji ltar ḥdas par ḥgyur || 2 ||

In *b* V and Vx of CS *bor* for *bo*.

V anāgatasya naṣṭasya svabhāvaś ced anāgate |
anāgataḥ svato yaḥ syāt so'tīto jāyate katham || 2 ||

In *a* of the Tib. text *z'ig pa* means *naṣṭa* as V says, and here *naṣṭa* is used in the sense of *atīta* as clear from the commentary and supported by Chinese. In order to make the sense clear I should, therefore, like to use the word *atīta* slightly modifying the restoration of V as follows :

यद्यतीतानागतयोः स्वभावः स्यादनागते।
अनागतः स्वयं यः स्यादतीतः स कथं भवेत्॥ २॥

CSV : gñi ga gal te ḥdas pa ma ḥoṅs pa ñid du ma ḥoṅs paḥi bum pa la yod do sñam du sems na ni deḥi tshe ḥdas pa ñid du mi rigs te | khyod kyi lugs kyis ma ḥoṅs pa la yod paḥi phyir te | ma ḥoṅs pa raṅ gi bdag ñid bz'in no || deḥi phyir ñes pa de ñid du ḥgyur ro ||

=यद्युभयमतीतत्वमनागतत्वं चानागते घटे विद्यत इति मन्यते तदातीतत्वं न युक्तम्। त्वन्मतेनानागतत्वस्य सद्भावात्। अनागतस्वभाववत्। तस्मात् स एव दोषः॥ २॥

253

CSV : yaṅ ma ḥoṅs paḥi dṅos po gaṅ yin pa de ci khyod la yod dam ḥon te med | smras pa ma ḥoṅs paḥi ṅo bor yod pas ma ḥoṅs pa yod ces bya bar rnam par ḥjog go || de ltar yin na ni ḥdi ma ḥoṅs pa ñid du mi ḥgyur ro || gaṅ las śes na |

=अपि च। योऽनागतो भावः स ते किं सन्नाहोस्विदसन्। उक्तमनागतस्वभावसद्भावेनानागतः सन्निति व्यवस्थापितम्। तथा सत्यस्यानागतत्वं न भवति। कस्मादिति —।

gaṅ gi phyir na ma hoṅs dṅos |
ma ḥoṅs bdag tu gnas hgyur ba |
de yi phyir na da ltar bar
ḥgyur te ma ḥoṅs ñid mi srid || 3 ||

In *b* V wrongly *du* for *tu*.

V anāgato yato bhāvaḥ svatas tiṣṭhaty anāgataḥ |
anāgatatvaṃ na tato vartamānasya jāyate || 3 ||

I do not like it and may offer the following :

यस्मादनागतो भावः स्वयं तिष्ठत्यनागतः ।
वर्तमानो भवेत्तस्मान्न सम्भवत्यनागतः ॥ ३ ॥

CSV : gaṅ z'ig la da ltar yod pa ñid yod pa de ni da ltar ba ñid du ḥgyur te | da ltar yod pahi phyir da ltar bahi raṅ gi bdag ñid bz'in no || ci ste de ni da ltar bahi bdag ñid du yod pa ma yin gyi | ḥoṅ kyaṅ ma ḥons paḥi bdag ñid du ste | deḥi phyir da ltar bar yod pa med paḥi phyir ḥdi la ma hoṅs pa ñid yod pa kho naḥo sñam du sems na brjod par bya ste | gaṅ z'ig gi raṅ bz'in gaṅ yin pa [de] bdag ñid der yod par gyur daṅ da ltar bar ḥgyur ro || hdi ltar sṅon po sṅon poḥi bdag ñid kyi yod pa da ltar bar ḥgyur kyi de ser poḥi bdag ñid kyis ma yin pa | de bz'in du ma hoṅs pa yaṅ ma ḥons paḥi bdag ñid du yod pa na da ltar ba ñid du ḥgyur bas ḥdi la ma ḥoṅs pa ñid du srid par bya ba mi nus so || gaṅ gi tshe de ltar ma ḥoṅs pa mi srid pa dehi tshe gaṅ z'ig ḥdas paham da ltar bar hgyur bar bsam par byaḥo || deḥi phyir dus gsum yod pa ma yin no ||

= यस्येदानीमस्तित्वं तस्य वर्तमानत्वमिदानीं सद्भावाद्वर्तमानस्वभाववत् । अथ न तस्य वर्तमानात्मकत्वमपित्वनागतात्मकत्वं तस्मान्न वर्तमानो भवतीत्यस्त्येवास्यानागतत्वमिति मन्यते । उच्यते । यस्य यः स्वभावस्तत्तत्र तदात्मकं वर्तमानं च । तथा हि । नीलं नीलात्मकत्वसद्भावेन वर्तमानं न तत् पीतात्मकत्वेन । तथानागतोऽप्यनागतात्मकत्वभावेन वर्तमान एव भवतीत्यस्यानागतत्वं सम्भावयितुं न शक्यते । यदैवमनागतो न सम्भवति तदा कोऽतीतो वर्तमानो वेति चिन्त्यम् । तस्मान्न कालत्रयसद्भावः ॥ ३ ॥

254

CSV : raṅ gi sde pa gaṅ dag dṅos po rnams la raṅ gi mtshan ñid

khas blaṅs nas de dus gsum kar yod pahi phyir raṅ bz'in mi ḥdod paḥi dṅos po kho na rgyu daṅ rkyen gyi tshogs pas gnas skabs de daṅ der hgyur ro | z'es smras pa de dag la brjod par bya ste |

=ये [तु] स्वयूथ्या प्रादुर्भावानां स्वलक्षणत्वाभ्युपगमात्ते कालत्रये भवन्तीत्यनिष्टस्वभावा भावा एव हेतुप्रत्ययसामग्र्या तस्यां तस्यामवस्थायां भवन्तीति। तान् प्रति वक्तव्यम्—।

ma hoṅs pa yod ḥdas pa yod |
da ltar ba yod ci z'ig med |
gaṅ gi dus kun yod pa ñid |
de yi mi rtag ñid ga las || 4 ||

In *c* Vx of CS and V *ñid pa* for *pa ñid*.

V anāgato'sty atīto'sti vartamāno'sti, nāsti kaḥ |
anītyatā kutas tasya yasya sattaiva sarvadā || 4 ||

I accept the first half the second half being changed as below :

अनागतोऽस्त्यतीतोऽस्ति वर्तमानोऽस्ति नास्ति कः।
सर्वकालास्तिता यस्य तस्यास्त्यनित्यता कुतः॥ ४॥

CSV : gaṅ gis dṅos po da ltar bar hgyur ba | ḥdihi raṅ gi ṅo bo gaṅ z'ig blo la snaṅ baḥi raṅ gi ṅo bo de ñid ma ḥoṅs pahi gnas skabs daṅ ḥdas pahı gnas skabs su ḥaṅ khas blaṅs paḥi rgol ba de la mi rtag pa lta ga la yod | dehi phyir na dṅos po rnams raṅ bzi'n gyis rtag pa ñid kyis rtag pa kho nar ḥgyur ro || de ltar yin daṅ de la luṅ daṅ ḥgal bar yaṅ ḥgyur te | bcom ldan ḥdas kyis

kye ma ḥdu byed rnams mi rtag |
skye z'iṅ ḥjig paḥi chos can yin |
skyes nas ḥjig par ḥgyur ba ste |
de dag ñe bar z'i ba bde ||

z'es gsuṅs so ||

=येन भावो वर्तमानो भवत्यस्य यः स्वभावो बुद्धिदृश्यः स्वभावः स एवानागतावस्थातीतावस्थयोरपीत्यभ्युपगमवादः। तत्र कुतस्तस्यानित्यतादृष्टिः। तस्माद्भावाः स्वभावान्नित्यत्वेन नित्या एव। एवं च तस्यागमविरोधः। उक्तं हि भगवता—

अनित्या वत संस्कारा उत्पादव्ययधर्मिणः ।
उत्पद्य [ते] निरुध्यन्ते तेषामुपशमः सुखः ॥[1]

इति ॥ ४ ॥

255

CSV : ji ltar ma hons pa la ma hons pa ñid mi srid pas ma hons pa ñid med pa de bz'in du hdas pa la yan hdas pa ñid mi srid pa ñid med par bstan pahi phyir bśad pa |

=यथानागतस्यानागतत्वासम्भवेनानागतत्वं नास्ति तथातीतस्याप्यतीतत्वासम्भवादेवाभावं प्रतिपादयन्नाह— ।

hdas pa las ni hdas hgyur ba |
ci yi phyir na ḥdas par hgyur |
hdas pa las ni ma hdas pa |
ci yi phyir na hdas par ḥgyur || 5 ||

In *a* Vx of CSV *la* for *las* ; V with Vx of CS *gyur* for *ḥgyur* ; and Vx of CS *pa* for *ba*.

V atītāj jāyate'tītaḥ so'tīto jāyate katham |
anatītaś ced atītāt so'tīto jāyate katham || 5 ||

I may offer the following :

स्यादतीतादतीतश्चेदतीतो जायते कुतः ।
अतीतादनतीतश्चेदतीतो जायते कुतः ॥ ५ ॥

CSV : hdas paḥi dus gan yin pa de ci hḍas pahi ran gi no bo las ḥdas sam hon te ma ḥdas | re z'ig gal te ḥdas pa las ḥdas na ni de hdas pa z'es bya bar mi rigs so || ḥdas pa z'es bya ba ni thal zin pa la bya ste | gan z'ig da lta de las hdas śin brgal ba de ji ltar ḥdas par ḥgyur || ḥo mahi dnos po las ḥdas paḥi z'o la ḥo ma z'es bya ba dan byis paḥi dnos po las hdas paḥi lan tsho la bab pa la byis pa z'es bya bar brjod pa ma yin no || de ltar na ḥdas pa las ḥdas pa ni hdas paho | z'es bya bar mi run no ||

ci ste ḥdas pa ni ḥdas pa las ma ḥdas pa kho naḥo sñam du

[1] Its Pali version is found in the Samyuttanikāya, II, 193
anıccā vata saṃkhārā uppādavyayadhammino |
uppajjitvā nirujjhanti tesaṃ vūpasamo sukho ||
As regards *c* there is entire agreement between Tib and Pali ; but in Skt there is one syllable wanting and in the above restoration it is supplied by [te] Tib. does not give the reading vyupaśamaḥ as in Pali (*vūpasama*)

sems na de ltar na yaṅ hdas pa las ni ma ḥdas pa ste ḥdas pa las mi hdaḥ ba hdas pahi bya bas mi stoṅ ba ciḥi phyir na ḥdas par hgyur ba || de las ḥdas pa ñid mi srid pa kho naḥo sñam du dgoṅs so || dehi phyir de ltar na ḥdas pa las ma ḥdas par yaṅ ḥdas par mi rigs so ||°

deḥi phyir hdas paḥi dus raṅ gi ṅo bos yod pa ma yin no || ḥdas pa med na yaṅ de la mi bltos pahi hdas pa ma yin pa yaṅ mi srid pas dus gsum char yaṅ ṅo bo ñid kyis yod pa ma yin no ||

=योऽतीतः कालः स किमतीतस्वरूपादतीत आहोस्विदनतीतः। यदि तावदतीतादतीतः। सोऽतीत इति न युज्यते। अतीतत्वं नामातिक्रान्तस्य व्यापारः। य इदानीं तस्मादतीतोऽतिक्रान्तः कथं सोऽतीतः। दुग्धभावादतीतं दधि दुग्धमिति बालभावादतीतस्य प्राप्तयौवनस्य बाल इति चाभिधानं न भवति। एवमतीतादतीतोऽतीत इति न युज्यते।

अथ मतमतीतोऽतीतादनतीत एवेति। एवमप्यतीतादनतीतोऽतीतं नात्येत्यतीतव्यापारेणाशून्यः कस्मादतीतः। तस्मादतीतत्वासम्भव एवेत्यभिप्रायः। तस्मादेवमतीतादनतीतोऽप्यतीतो न युज्यते।°

तस्मान्नास्त्यतीतः कालः स्वरूपेण। अतीताभावे च तदनपेक्षितोऽनतीतोऽपि न सम्भवतीति न कालत्रयं स्वरूपेण विद्यते॥ ५॥

256

CSV : bye brag tu smra ba gaṅ z′ig dus thams cad yod pa ñid du smra baḥi phyir thams cad yod par smra ba ñid bsṅags par byed pa de la slar yaṅ brgal z′iṅ brtag par bya ste | gaṅ ma ḥons par don yod pa ñid du rtog pa de skyes pa ḥam ma skyes pa z′ig la rtog graṅ | de la re z′ig |

=यो वैभाषिकः सर्वकालसद्भावं वस्तु सर्वास्तिवादमेव प्रशंसति तस्य पुनर्विवादः परीक्षितव्यः। यस्यानागतस्यार्थस्यास्तित्वं कल्प्यते स जातोऽजातो वा कल्प्यते। तत्र तावत्—।

gal te ma ḥoṅs skyes yod na |
ci ltar da lta bar mi ḥgyur |
ci ste de la skyes med na |
ma hoṅs rtag par ḥgyur ram ci || 6 ||

In *b* Vx of CS *ji* for *ci* ; V wrongly *de* for *da* ; V with Vx of CSV *ltar* for *lta*.

V anāgataś ced utpanno vartamānaḥ katham na saḥ |
athānutpāda evāsya nityaṃ kiṃ vāsty anāgataḥ || 6 ||

I should like to translate differently :

भवेज्जातोऽनागतश्चेद्वर्तमानो भवेन्न किम् ।
अथाजातो भवेत्तस्य शाश्वतः किमनागतः ॥ ६ ॥

CSV having read the first half of the kārikā runs :

gal te ma ḥons paḥi dṅos po skyes par ḥgyur te yod do | z'es bya ba yoṅs su rtog na ni de skyes pa ñid du gyur pas yod pa ñid kyi phyir da ltar bar ḥgyur gyi ma ḥoṅs par mi ḥgyur ro || ci ste ma skyes par gyur pa de la yod pa ñid du rtog na de ltar na yaṅ

ci ste de la skyes med na |
ma ḥoṅs rtag par ḥgyur ram ci ||

gaṅ z'ig ma skyes par gyur daṅ yod pa de ni mya ṅan las ḥdas pa bz'in du rtag pa kho nar ḥgyur te | deḥi phyir mya ṅan las ḥdas pa kho na ltar deḥi ma ḥoṅs pa ñid ñams par ḥgyur ro ||

=यद्यनागतो भावो जात इति परिकल्प्यते । स जात एवेति वर्तमानो भवेन्नानागतः । अथाजातस्य तस्यास्तित्वं कल्प्यते । एवमपि

अथाजातो भवेत्तस्य शाश्वतः किमनागतः ।

यदजातं विद्यमानं च तन्निर्वाणवन्नित्यमेव । तस्मान्निर्वाणवदेव तस्यानागतो मन्तव्यः ॥ ६ ॥

257

CS'V : [अथानागतो यद्यप्यजातस्तथापि सोऽसंस्कृतवन्नाविनाशी ।][1] तथा हि । हेतुप्रत्ययैस्तस्यानागतभावविनाशेन[2] वर्तमानता भवति । न चैवमसंस्कृतं स्वरूपात्प्रच्यवत[3] इति नास्यासंस्कृतवन्नित्यत्वमिति । एवमपि कल्प्यमाने[4]— ।

[1] Tib ci ste ma hons pa ma skyes pa yin mod kyi | de ltar na yaṅ de ni ḥdus ma byas ltar mi ḥjig pa ma yin no ||

[2] Tib rgyu dan rkyen rnams kyis deḥi ma ḥons pahi dnos po ñams pas | HPS tasyānāgatabhāvavyutpā[da] hetupratyayair.

[3] Tib om. pra.

[4] Tib. kalpite (brtags na).

skye ba med kyaṅ hjig pa las |
gal te ma ḥoṅs mi rtag na |
hdas la ḥjig pa yod min te |
de ni rtag par cis mi rtog || 7 ||

In *c* V with Vx of CS *pa* for *la*. In *d* Vx of CSV *rtogs* for *rtog*.

* विनापि जन्मना भङ्गादनित्यो यद्यनागतः ।
अतीतस्य न भङ्गोऽस्ति स नित्यः किं न कल्प्यते ॥ ७ ॥

CSV : यदि स्वरूपप्रच्युतिसद्भावादनागतस्य नित्यत्वं [नेष्यते भावस्या-][1] तीतस्य तर्हि स्वरूपप्रच्युति[2]र्नास्तीति स नित्य इति कल्प्यताम् ॥ 7 ॥

258

CSV : [3]कस्य वा पदार्थस्य शक्यमनित्यत्वं कल्पयितुम् । यदा च न शक्यते तदा सर्वपदार्थानामनित्यत्वस्यासम्भवान्नित्यतैव सम्भाव्यते ।[4] तत्र तावत्—।

hdas pa daṅ ni da ltar ba |
hdı ni mi rtag ḥgyur min la |
de dag las gz'an rnam pa ni |
gsum paḥaṅ de la yod ma yin || 8 ||

* अनित्यो वर्तमानोऽयमतीतश्च न जायते ।
ताभ्यामन्या तृतीयापि गतिस्तस्य न विद्यते ॥ ८ ॥

CSV : यस्तावदयं वर्तमानः पदार्थस्तस्य तावद[5]नित्यत्वं नास्ति । स हि वर्तमानत्वात्स्वभावादच्युतेर्वर्तमान इति व्यपदिश्यते । यस्य चानित्यत्वं स वर्तमान एव न भवत्यभावेनाभिसम्बन्धात् । भावाभावयोश्च युगपदसम्भवाद्[6] वर्तमानस्यानित्यत्वं न सम्भवति । तथा[7]तीतस्याप्यनित्यत्वं न सम्भवति । विनष्टो ह्यतीत उच्यते । न च विनष्टस्य पुनरपि विनाशो न्याय्यो निष्प्रयोजनत्वादाश्रयाभावादनवस्थाप्रसङ्गाच्च । एवं तावद्

अनित्यो वर्तमानोऽयमतीतश्च न जायते ।

न च वर्त्तमानातीतौ मुक्त्वा तस्यानित्यत्वस्य[8] तृतीयोऽवकाशो युज्यत इत्याह—

ताभ्यामन्या तृतीयापि गतिस्तस्य न विद्यते ॥

[1] Tib. mı ḥdod na nı | ḥo na dnos po
[2] Tıb om. pra-.
[3] Tib begins the sentence with atha vā (yan na) omıtting vā after kasya
[4] Tib. bhavati (hgyur ro).
[5] For tāvat read in X tsam or sñed after jı.
[6] HPS °sambhavāt. varta.°
[7] Tib. de bz'in du , HPS om ıt.
[8] In X read mi rtag pa ñid de la for mı° de las.

उत्पन्नस्य यदानित्यता[1]ऽयस्यानित्यत्वमसम्भाव्यं तदोत्पत्तिशून्यस्यानागतस्याकाशादेरिव तत्स्यादित्यन्तमसङ्गतम्[2] । न चानित्यतारहितस्याकाशादेरध्वत्रयकल्पना युक्ति[3]मती । तद्वत्स्वभावभाववादिनो न युक्तमध्वत्रयम् ॥ ८ ॥

259

CSV : अत्राह । अस्त्येवानागतो भावस्तस्य सत्सु प्रत्ययेषु जन्मदर्शनात् । न ह्यसतः पूर्वं[4] पश्चाज्जन्म युज्यते वन्ध्यापुत्रादेरिव । ततश्च जन्मदर्शनादस्त्येवानागतो भाव इति । एवमपि कल्प्यमाने— ।

dṅos po gaṅ z'ig phyis skye ba |
de ni gal te sṅar yod na |
de yi phyir na phya smra ba |
rnams kyi phyogs ni log mi hgyur || 9 ||

In *c* Vx of CSV throughout *phyug* for *phya*. In *d* V with Vx of CS *kyis* for *kyi*.

* यः पश्चाज्जायते भावः स पूर्वं विद्यते यदि ।
न मिथ्या जायते पक्षस्तस्मान्नियतिवादिनाम् ॥ ९ ॥

In *d* of the Skt. text for *tasmāt* suggested by Tib. *de yi phyir* HPS *teṣāṃ* which is here superfluous and not supported by CSV.

CSV : य उत्पादात्प्रागवस्थो भावो हेतुप्रत्ययैः पश्चाज्जायते[5] स यद्युत्पादात्पूर्वं स्वरूपतोऽस्तीति कल्प्यत एवं सति नियतिवादिनां[6] प्रतिनियतस्वभावं निर्हेतुकं पुरुषकारशून्यमुपपत्तिविरुद्धं जगद्दर्शयतां नाभ्युपगमो मिथ्या स्यात् । न च न मिथ्या तेषां वादः । तत्पक्षस्य दृष्टादृष्टविरोधात् । पुरुषकारानपेक्षत्वात्तेषां जगत.[7] प्रतीत्यसमुत्पादाभावः । तदभावाच्च खरविषाणवत्सर्वं जगदग्राह्यं स्यादित्ययुक्तो नियति[8]वादः । यदि चायमनागतसद्भाववादो[9] न्याय्यः स्यात्तदा नियतिवादिनामपि[10]वादो न्याय्यः स्यादित्ययुक्तो[11]ऽनागतार्थसद्भाववादः ॥ ९ ॥

[1] Tib. mi rtag paḥi, HPS nityatā° [2] Tib lit asambaddham (ma ḥbrel ba).
[3] In X read rigs for rig. [4] Construe: pūrvam asataḥ as in Tib (snar med pa).
[5] Tib. gal te gan z'ig skye baḥi sṅa rol na dṅos po med cin no bo med paḥi phyir rgyu daṅ rkyen rnams kyis bskyed pa=yo bhāva utpādāt prāk svarūpābhāvān nāsti [paścāt] hetupratyair utpādyate
[6] Tib niyativādaḥ (phya smra ba ste ; X phyug for phya), and the sentence ends here.
[7] HPS °virodhāt puruṣakārā°. After teṣāṃ Tib ad darśane (lta na). Both HPS and Tib simply jagat (ḥgro), but the latter indicates that it should be in the genitive case.
[8] For niyati Tib curiously gnam gyis bskos pa. The phrase is the tittle by which the Chinese emperor is addressed in Tibet. Figuratively it means cakravartirāja.
[9] Tib smra ba ḥdi, HPS asya and -vādino for ayam and -vādo respectively.
[10] Tib api after vādo (smra ba yan) [11] HPS °yukto nāgatārtha°.

260

CSV : इतश्चायुक्तो यतः— ।

gaṅ z'ig ḥbyuṅ bar byed pa de |
sṅar yod ces byar mi rigs te |
gal te yod pa skye ḥgyur na |
skyes zin pa yaṅ ḥbyuṅ bar ḥgyur || 10 ||

In *a* Vx of CSV *ni* for *de*.

* सम्भवः क्रियते यस्य प्राक्सोऽस्तीति न युज्यते ।
सतो यदि भवेज्जन्म जातस्यापि भवेद्भवः ॥ १० ॥

CSV : यस्यार्थस्य हेतुप्रत्ययैः सम्भव उत्पादनं[1] क्रियते स जन्मनः पूर्वमस्तीति न युज्यते । यदि हि तस्या[2]स्तित्वं स्यात्तदा सतो विद्यमानस्य पुनरपि[3] जन्म स्यात् । न च सतः पुनरपि[4] जन्म न्याय्यं निष्प्रयोजनत्वात् ।° इति न युक्तोऽनागतपदार्थसद्भाववादः ॥ १० ॥[5]

261

CSV : अत्राह । यद्यनागतं न स्याद्यदेतदनागतार्थालम्बनं योगिनां प्रणिधिज्ञानं [तद्] यथार्थं न स्यात् । अस्ति चैतद्यथार्थं योगिनां ज्ञानम् । यथार्थानागतव्याकरणात्[6] । तस्य च तथैव भावात् । न ह्यसत्सु वन्ध्यापुत्रादिष्वेतत्सम्भवति । तस्मादस्त्येवानागत इति ।[7] उच्यते । तात्विकया[8] कल्पनया[9]— ।

ma ḥoṅs pa yi dṅos mthoṅ na |
dṅos po med pa cis mi mthoṅ |
gaṅ la ma ḥoṅs yod ḥgyur ba |
de la riṅ ba yod ma yin || 11 ||

[1] Tib. hbyun ba ste skyed par, HPS utpādanam sambhavah.
[2] Tib om. tasya
[3] For sato°rapi Tib sadātmakasayāpi (yod cin bdag pa yan)
[4] Tib. om punar.
[5] See MV, p 15 : na ca vidyamānasya punar utpattau prayajanaṃ paśyāmaḥ ; p. 13, MA, VI, 3 : tasmad dhi tasya bhavane na guno'sti kaścij, jātasya janma punar eva ca naiva yuktam ; p 14, AKV : utpannasya punar utpattau kalpyamānāyām anavastthāprasaṅgaḥ ; Sikṣāsamuccaya, p. 282, from Bhagavatī (=Aṣṭasāhasrikā Prajñāpārāmatā) · kiṃ punah subhūte utpanno dharma utpatsyata utānutpannah subhūtir āha. nāhaṃ sāriputra utpannasya dharmaasyotpattim icchāmi na cānutpannasyeti
[6] After atrāha Tib. runs · astyevānāgatas tadālambanād yogipraṇidhijñānād yathārthānāgatavyākaraṇāt tasya ca tathaiva bhāvāt (ma hoṅs pa ni yod pa ñid de | de la dmigs pa rnal hbyor pahi smon lam (X nas) śes pa yod paḥi phyir dan | don ji lta ba bz'in du ma hoṅs pa luṅ bstan paḥi phyu dan | de yaṅ de kho na ltar yod paḥi phyir ro ||).
[7] Tib. om. here this sentence being put at the beginning only omitting tasmāt.
[8] Tib khyod kyi ; HPS tāttvikayā. See note 9
[9] In Tib. both the words are locative.

In *c* V and Vx of CS *gyur* for *ḥgyur* ; Vx of CS *pa* and Vx of CSV *la* for *ba*.

* दृश्यतेऽनागतो भावः केनाभावो न दृश्यते ।
विद्यतेऽनागतं यस्य दूरं तस्य न विद्यते ॥ ११ ॥

CSV : उत्पादात्प्रागवस्थायामनागतो भावो नास्ति स्वरूपत इति प्रतिपादितम् । यदि चाविद्यमानः पदार्थो योगिभिर्दृश्येत वन्ध्यापुत्रादयोऽपि दृश्येरन् । द्वयोरपि तुल्यं स्वभावासत्त्वम् । तत्रैको दृश्यते नापर इति न युज्यते ।° अपि च यस्या[1]नागतोऽर्थः स्वरूपतोऽस्ति तस्य न तद् दूरं[2] स्यात् । अस्ति चास्य दूरत्वम् । दूरा[3] धर्माः कतमे । अतीतानागताः । अन्तिका[4] धर्माः कतमे । प्रत्युत्पन्नाः । इत्यभ्युपगमात् । एव[5]मनागतमस्य[6] दूरम्[7] । तद्वास्य दूरत्वमयुक्तमिति प्रतिपादयन्नाह—

विद्यतेऽनागतं यस्य दूरं तस्य न विद्यते ।

वर्त्तमानस्य विद्यमानत्वादित्यभिप्रायः ॥ ११ ॥

262

CSV : यथानेन कल्याणमित्रसम्पर्केण धर्मश्रवणद्वारे[8]न्द्रियपरिपाकादिकाद्[9] भाविनः प्रत्यया[10]द्दानशीलाद्यात्मकः कर्तव्यो[11] धर्मः सोऽप्यनागतार्थसद्भाववादित्वात्तस्या[12]स्त्येवेति । तदा— ।

gal te byas pa med kyaṅ chos |
yod na ṅes sdom don med ḥgyur |
ci ste cuṅ zad byed na yaṅ |
ḥbras bu yod pa mi srid do || 12 ||

* धर्मो यद्यकृतकोऽप्यस्ति नियमो जायते वृथा ।
अथ स्वल्पोऽपि कर्तव्यः सत्कार्यस्य न सम्भवः ॥ १२ ॥

CSV : यदर्थमस्य कायवाङ्मनसां संयमः स धर्मोऽस्याकृत एवास्तीति तदुपार्जनाय नियमश्रमोऽस्य वृथा । तेन[13] विनापि तस्य सम्भवात् ।[14] अथास्य

[1] After yasya Tib. ad. darśane (ltar na).
[2] Tib. does not support dūre as in HPS.
[3] HPS dūraṃ not supported by Tib
[4] HPS āntikaṁ not supported by Tib
[5] Tib de ltar na ; HPS om it
[6] Tib. om it
[7] HPS dūre.
[8] Tib. phrad pas chos mñan paḥi sgo nas , HPS °mitrasamparkadharmaśravaṇedriya°.
[9] Tib. °pākād (smin pa las).
[10] Tib bhūtena pratyayena (byuṅ baḥi rkyen gyis).
[11] Tib. bya dgos pa , HPS om. it
[12] Tib. de la , HPS om tasya.
[13] Tib. om. it.
[14] Tib. med kyaṅ de yod paḥi phyir ro | HPS tena vinipātasyāsambhavāt.

तेन नियमेन तस्य धर्मस्य कश्चिद्विशेषो निष्पाद्यते स एव विशेषः पूर्वमसन् पश्चात्क्रियत इति व्याहन्यतेऽस्या[1]नागतार्थ[2]सद्भाववादित्वमिति प्रतिपादयन्नाह

अथ स्वल्पोऽपि कर्तव्यः सत्कार्यस्य न सम्भवः ॥ १२ ॥

263

CSV : अथोदयात्पूर्वापरयोरप्यवस्थयोरस्यास्तित्वं स्यात्तदास्य[नित्यत्वम्][3] आपद्यते । अथानेनानित्यत्वमङ्गीक्रियते तदास्य— ।

mi rtag yin na ci lta bur |
ḥbras bu yod ces bya bar hgyur |
gaṅ la thog ma mthaḥ yod pa |
de ni ḥjig rten mi rtag brjod || 13 ||

In *a* Vx of CSV *ji* for *ci* ; V *ltar* for lta ; Vx of CSV *bu* for *bur*. In *d* Vx of CSV *la* for *ni* ; Vx of CSV *bśad* for *brjod*.

V anitye sati saṭkāryaṃ kathaṃ nāmāsya jāyate |
ādyantau yasya lokasya so'nitya iti bhāṣyate || 13 ||

The first half of the original kārikā excepting the word *bhaviṣyati* (see below) is found in the fragments (HPS, p. 493). V's restoration of the second half is objectionable. The Tib. text does not say here that the *loka* is *anitya*, as he thinks. It means that it is said in the *loka* (or the *loka* says) that a thing which has *ādi* and *anta* is *anitya*. I may offer the following translation :

* अनित्ये सति सत्कार्यं कथं नाम* भविष्यति ।
आद्यन्तौ यस्य विद्येते तल्लोकेऽनित्यमुच्यते ॥ १३ ॥

CSV :

mi rtag yin na ji lta bu |
ḥbras bu yod ces bya bar ḥgyur |

ḥdi gñis ni phan tshun ḥgal baḥi phyir ro z'es bya bar dogs[4] so || ḥdi ltar

gaṅ la thog ma mthaḥ yod pa |
de la ḥjig rten mi rtag bśad |

gaṅ gi sṅa rol du dṅos po gz'an med pa de ni ḥjig rten na thog

[1] HPS ad tarhi after asya
[2] Tib. ma ḥoṅs paḥi don=anāgātārtha , HPS om it.
[3] Tib. rtag pa ñid , HPS marks here a lacuna reading cāpa° for following āpa°.
[4] X dgos.

ma z'es bya la | gaṅ gi hog rol du dṅos po gz'an med pa de ni mthah z'es brjod la || don gaṅ la thog ma daṅ tha ma yod pa de ni mi rtag paḥo | z'es hjig rten mṅon pa ḥdod do ||° deḥi phyir thog ma daṅ tha ma yaṅ yod pas rtag par smra ba med daṅ | deḥi hbras bu yod par smra ba mi rigs so ||

=अनित्ये सति सत्कार्यं कथं नाम भविष्यति ।

द्वयोरप्यनयोरन्योन्यविरोधादित्याशङ्का । एवम्

आद्यन्तौ यस्य विद्येते तल्लोकेऽनित्यमुच्यते ॥

यस्य पूर्वं भावान्तरं नास्ति स लोक आदिर्नाम। यस्य पश्चाद्भावान्तरं नास्ति सोऽन्त इत्युच्यते। यस्यार्थस्यादिरन्तश्च सोऽनित्य इति लोकोऽभीप्सति।° तस्मादाद्यन्तसद्भावान्न नित्य उच्यते। न च तस्य सत्कार्यवादो युज्यते ॥ १३ ॥

264

CSV : gaṅ z'ig ḥbras bu yod par smra ba la skyon mthoṅ bas ma ḥoṅs pa med de | z'es bya bar rtogs pa deḥi ltar na yaṅ |

=यस्य सत्कार्यवादे दोषदर्शनेनानागतं नास्तीति लब्धिस्तस्य दर्शनेऽपि—।

sgrim pa med par thar ḥgyur te |
grol la ma ḥoṅs yod ma yin |
de ltar yin na chags med par |
ḥdod chags kyaṅ ni ḥbyuṅ bar ḥgyur || 14 ||

In *a* for *sgrim* V with Vx of CS *bsgrim*. For the last two lines Vx of CSV reads:

chags med par yaṅ ḥdod chags ni |
de lta yin na ḥbyuṅ bar ḥgyur ||

V ayatnataś cen nirvāṇaṃ tasya na syād anāgatam |
vināpi rāgaṃ rakto'pi nanv evaṃ sati jāyate || 14 ||

V wrongly translates *thar* in *a* by *nirvāṇa* and leaves out *grol* in *b* untranslated. He adds *tasya* for which there is nothing in Tib. Apparently he refers by it to *thar*, *mokṣa*, his *nirvāṇa*, taking *grol* in the same sense. The extract given below from the CSV will, however, show that *grol* here does not mean *mukti* (or *mokṣa*), but *mukta*.

I may translate the kārikā as follows:

अप्रयत्नेन मोक्षः स्यान्मुक्तानां नास्त्यनागतम् ।
तथा सति विना रागं स्याद्रक्तस्यापि सम्भवः ॥ १४ ॥

For *hdod chags* in the sense of *rakta* in *d* see MK, XIV. 2; and for *sambhava* 200.[d]

CSV : ma hons pahi ñon mons pa dan skye ba dag med pas sgrim pa med par te hphags pahi lam bskyed pa med par yan hdi grol bar hgyur ro || grol ba rnams la ni hphags pahi lam gyi stobs kyis ma hons pahi ñon mons pa dan skye ba gñis mi skye bahi phyir ma hons pa yod pa ma yin no || ji ltar grol ba rnams la ma hons pa med par sgrim par sgrub par byed pa yin te | de rnams bz'in du hbras bu ma hons pa med par smra ba hdi yan sgrim pa med par thar par hgyur na | hdi ni de ltar yan ma yin pas hbras bu med par smra bar mi rigs so || thar par thal bar hgyur ba hbah z'ig tu ma zad kyi | hdihi phyir na rgyu med pa can du skye (?) bar yan hgyur ro || z'es bstan pahi phyir bśad pa |

chags med par yan hdod chags ni |
de lta yin na hbyun bar hgyur ||°

de chags pa med par hdod na rgyu med pa can ñid du hgyur na | rgyu med pa can ni srid pa yan ma yin te | dgra bcom pa la yan hdod chags yod par thal bar hgyur bahi phyir ro || dehi phyir rgyu med pa can gyi skye ba med do || gan gi tshe skye ba rgyu med pa can mi srid pa dehi tshe ma hons pa med pa ñid du mi rigs so ||

= अनागतयोः क्लेशजन्मनोरभावादप्रयत्नेनार्यमार्गोत्पादनं विनाप्यस्य मुक्तिर्भवेत् । मुक्तानामार्यमार्गफलेनानागतयोः क्लेशजन्मनोर्द्वयोरनुत्पादादनागतं नास्ति । यथा मुक्तानामनागतं विना प्रयत्नः साध्यते [तथा] तेषामिवनागतफला-भाववादेऽप्यस्मिन् विना प्रयत्नं मोक्षो भवेच्चेदेवमपीदं न भवतीत्यसत्कार्यवादो न युज्यते । न केवलं मोक्षप्रसङ्ग एव क्षतिरपित्वस्मादहेतुक उत्पादोऽपि भवेदिति प्रतिपादयन्नाह—

तथा सति विना रागं स्याद्रक्तस्यापि सम्भवः ॥°

विना रागं स इष्यते चेदहेतुक एव स्यात् । अहेतुकस्य च न सम्भावना । अर्हतोऽपि रागप्रसङ्गात् । तस्मान्नास्त्यहेतुक उत्पादः । यदाहेतुक उत्पादो न सम्भवति तदानागतं नास्त्येवेति न युज्यते ॥ १४ ॥

265

CSV : de ni ḥbras bu yod pa daṅ med par smra ba gñi gaḥi ltar na yaṅ rgyus ḥbras bu sgrub par mi nus pa mṅon par gsal bar bya bahi phyir bśad pa |

=तत्र सत्कार्यासत्कार्यवादिनोरुभयोरपि दर्शने हेतुना फलसिद्धिरशक्येत्यभिव्यञ्जयन्नाह— ।

ḥbras bu yod ñid gaṅ hdod daṅ |
ḥbras bu med ñid gaṅ ḥdod la |
khyim gyi don du ka ba la |
sogs paḥi rgyan ni don med ḥgyur || 15 ||

In *b* Vx of CS *ciṅ* for *ñid*. In *c* Vx of CSV *las* for *la* ; and in *d* *rgyun* for *rgyan*.

* स्तम्भादीनामलङ्कारो गृहस्यार्थे निरर्थकः ।
सत्कार्यमेव यस्येष्टं यस्यासत्कार्यमेव च ॥ १५ ॥

It is cited in MV, p. 393, and CSV, XIV. 21=346 (HPS, p. 511).

CSV : graṅs can daṅ bye brag tu smra ba dag ni hbras bu yod par smra ba ñid do || graṅs can paḥi ltar na ni gaṅ z′ig yod pa de kho na yin la | gaṅ z′ig yod pa ma yin pa de med pa kho na ste | med pa la skye ba med ciṅ yod pa la hjig pa med do | z′es khas len te | de ni med pa mi byed pahi phyir daṅ | ñe bar len pa hdzin paḥi phyir daṅ | nus pas nus pa byed paḥi phyir daṅ z′es bya ba la sogs pas ḥbras bu yod pa ñid skye ste | ḥbras bu med par smra ba yin na ni thams cad las [thams cad][1] ḥbyuṅ bar ḥgyur na | ḥdi ni de ltar yaṅ ma yin no || deḥi phyir yod pa kho na ḥbras bur ḥgyur ro sñam du sems so || bye brag tu smra ba po yaṅ raṅ bz′in ma byuṅ ba las ḥbyuṅ bar thal bas ḥjigs pas dus gsum char du yaṅ yod pa ñid du rtog ciṅ | °

bye brag pa daṅ mdo sde pa daṅ rnam par śes par smra ba dag ni ḥbras bu med pa smra ba ste | de dag gis ni ḥbras bu yod pa skye ba don med par sems śin ḥbras bu med pa kho na skyeḥo || z′es bya bar rtogs so ||°

[1] See sarvataḥ sarvasambhavaḥ, CSV, XIV. 21=364 (HPS, p. 511) ; p. 120, note 2.

dehi phyir rgol ba gñis po hdi dag las re z'ig hbras bu yod par smra ba la khyim gyi don du ka ba daṅ sgo sgogs (?)[1] la sogs pa rnams kyi rgyan pa tra daṅ bya la sogs pa bkod paḥi khyad par spras pahi bdag ñid can gaṅ yin pa de ni mi ruṅ ste | dehi ḥbras bu khyim yod pahi phyir daṅ | rnam pa gz'an du bsgrub par bya ba ñid du khas len na yaṅ hbras bu med par smra bar thal bar ḥgyur bahi phyir ro || gaṅ z'ig hbras bu med par smra ba deḥi ltar na yaṅ ka ba la sogs pahi rgyan ji skad bśad par dgos pa med pa ñid du hgyur te | dehi ḥbras bu med pahi phyir ro || mo gśam gyi bu yod pa ma yin pa ni sus kyaṅ sgrub par nus pa ma yin te | de bz'in du hbras bu med pa smra ba la yaṅ ḥbras bu khyim hgrub par mi ḥgyur ro ||°

=साङ्ख्यवैभाषिकौ सत्कार्यवादिनावेव। साङ्ख्यदर्शने यत्सत्तदेवास्ति यन्न सत्तन्नास्त्येव। असतोऽनुत्पत्तिः सतश्चाविनाश इत्यभ्युपगमः। तत्रासद्-करणादुपादानग्रहणाच्छक्तस्य शक्यकरणाच्चेत्यादिना[2] सदेव कार्यं जायते। असत्कार्यवादश्चेत्सर्वतः [सर्व]सम्भवः स्यात्। न चेदमेवमस्ति। तस्मात्सदेव कार्यं जायत इति। वैभाषिकोऽपि स्वभावानुद्भूतादुद्भवप्राप्तिभिया कालत्रयेऽपि सदेव कल्पयति।°

वैशेषिकसौत्रान्तिकविज्ञानवादिनोऽसत्कार्यवादिनः। ते हि सतः कार्यस्योत्पत्तिर्निरर्थेत्यसदेव कार्यमुत्पद्यत इति प्रतियन्ति।°

तस्मादनयोर्द्वयोर्वादिनोः सत्कार्यवादिनस्तावद्दृष्टार्थं यः स्तम्भद्वार-कवाटादीनामलङ्कारो मर्कटविहङ्गादिविन्यासविशेषखचितस्वरूपः स न युज्यते। तस्य कार्यस्य गृहस्य सत्त्वात्। प्रकारान्तरसाध्यत्वाभ्युपगमे चासत्कार्यवादप्रसङ्गात्। यस्यासत्कार्यवादस्तस्यापि दर्शने स्तम्भाद्यलङ्कारस्य यथोक्तप्रयोजनाभाव एव। तस्य कार्यस्यासत्त्वात्। असन्हि वन्ध्यापुत्रो न शक्यः केनापि निष्पादयितुम्। एवमसत्कार्यवादेऽपि कार्यं गृहं न सिध्यति॥° १५॥

266

CSV : ḥdir smras pa | khyod kyis hdas pa daṅ ma ḥoṅs paḥi dus dag bkag mod kyi | de ltar na yaṅ re z'ig da lta ba ni yod pa yin te | de yod pas ma ḥons pa yaṅ yod par ḥgyur ro || ma ḥoṅs

[1] X skyas.

[2] See Sāṅkhyakārikā, 9.

paḥi gnas skabs kyi dṅos po ni yoṅs su hgyur bas da ltar ba ñid du hgyur ro || gal te mi hgyur na ni gaṅ z'ig yoṅs su hgyur bas da ltar bar hgyur || dehi phyir da ltar yod pas ma ḥoṅs pa yod do ||

bśad par bya ste | gal te yoṅs su hgyur ba ñid yod na ni de ltar ḥgyur ba z'ig na | de ni srid pa ma yin te | ci ste z'e na | ḥdi na yoṅs su hgyur ba ḥdi ma hoṅs pahi don la rtog pa na raṅ gi ṅo bo ñams pas rtog gam gnas pas rtog graṅ na | gal te re z'ig raṅ gi ṅo bo ñams pas yin na ni dehi tshe gcig hjig ciṅ gz'an skye ba yoṅs su hgyur ba yin pas skye ba daṅ hjig pa dag kho na la yoṅs su ḥgyur ba z'es bya bar hgyur gyi || gnas paḥi rdzas kyi chos gz'an la gnas chos gz'an hbyuṅ ba ni yoṅs su hgyur ba ma yin no || ci ste kho bo cag gi yoṅs su hgyur ba ni hdi ḥdra ba kho na yin te | hdi ltar dper na ba laṅ gi khu bcud kyi rdzas gnas pahi chos gz'an ḥo mahi dṅos po log daṅ chos gz'an z'ohi dṅos po hbyuṅ ba yoṅs su hgyur ba yin pa de bz'in du yon tan gsum po rdul daṅ mun pa daṅ sñiṅ stobs rnams kyis[1] ma hoṅs pahi gnas skabs log daṅ da ltar bahi gnas skabs hbyuṅ ba yoṅs su hgyur baho sñam du sems na | yoṅs su hgyur ba hdi yod pa ñid du bz'ag par mi nus te | hjig rten gyis ni ma ḥons pahi yon tan gsum po ḥdi dag yod pa ñid du dmigs nas de dag gi yoṅs su hgyur bar dmigs pa med pa ñid do || z'o ḥo maḥi rnam par ḥgyur ba yin par rnam par bz'ag par nus pa yaṅ ma yin te | ho mahi gnas skabs ñid du ni ḥo ma la ḥo ma z'es bya la || ho mahi gnas skabs kho nar gnas paḥi ho ma la z'oḥi dṅos po yod par yaṅ ma yin no || gal te yod par hgyur na ni ḥo ma kho na la z'o z'es bya bar ḥgyur na ḥdi ni rigs pa yaṅ ma yin te || deḥi phyir ḥo ma la ni z'ohi dṅos po yod pa ma yin no || gaṅ gi tshe ḥo ma la z'oḥi dṅos po yod pa deḥi tshe gz'an gaṅ z'ig la srid par hgyur || deḥi phyir yoṅs su ḥgyur ba med do || ḥo ma daṅ z'ohi gnas skabs las tha dad par ba laṅ gi khu baḥi rdzas z'es pa cuṅ zad cig dmigs pa yaṅ ma yin no || de ltar na |

=अत्राह। यद्यपि त्वयातीतानागतौ कालौ निषिद्धौ तथापि वर्तमानस्तावदस्ति। तत्सद्भावेनानागतोऽप्यस्ति। अनागतावस्थो भावः परिणामेन वर्तमानो भवति। यदि न भवेत्कस्य परिणामेन वर्तमानो भवेत्। तस्माद्द्वर्तमानसद्भावेनानागतोऽस्ति।

[1] X kvis.

उच्यते। स्यादेवं यदि परिणाम एव स्यात्। न तु स सम्भवति। किमिति। इहानागतस्यार्थस्य परिणामेऽस्मिन् कल्प्यमाने स्वरूपस्य विनाशेन वा कल्प्यते स्थित्या वा कल्प्यते। यदि तावत्स्वरूपविनाशेन तदैकं विनश्यत्यन्यदुत्पद्यत इति परिणामेन विनाशोत्पादयोरेव परिणाम इति भवेत्। स्थिते द्रव्यस्य धर्मान्तरे [तद्]वृत्तिधर्मान्तरोद्भवो न परिणामः। अथास्माकं परिणाम ईदृश एव। तथा हि। यथा गोरसद्रव्यवृत्तेर्धर्मान्तरस्य दुग्धभावस्य निवृत्तिर्धर्मान्तरस्य दधिभावस्योद्भवस्य परिणामस्तथा रजस्तमःसत्वानां त्रयाणां गुणानामनागतावस्थानिवृत्तिर्वर्तमानावस्थोद्भवस्य परिणाम इति मतम्। नास्य परिणामस्यास्तित्वं स्थापयितुं शक्यते। लोकस्यैषामनागतानां गुणत्रयाणामस्तित्वोपलम्भात्तेषां परिणामो नोपलभ्यत एव। न च दधि दुग्धस्य विकार इति शक्यं व्यवस्थापयितुम्। दुग्धावस्थायामेव दुग्धस्य दुग्धत्वमिति। न च दुग्धावस्थायामेव वर्तमानस्य दुग्धस्य दधिभावः। यदि भवेद्दुग्ध एव दधीति भवेत्। न चेदं युज्यते। तस्मान्न दुग्धस्य दधिभावः। यदा दुग्धस्य दधिभावः स्यात्तदान्यस्यापि कस्यचित्स्यात्। तस्मान्नास्ति परिणामः। न च दधिदुग्धावस्थातो भिन्नं गोरसद्रव्यमात्रं किमप्युपलभ्यते। तथा च —।

dṅos rnams yoṅs su ḥgyur ba yaṅ |
yid kyis kyaṅ ni ḥdzin mi ḥgyur |
de ltar na yaṅ da ltar ba |
yod par mi mkhas rnams kyis rtog || 16 ||

In c for *de ltar* V with Vx of CS *de lta*. In *d* Vx of CSV *rtogs* for *rtog*.

V manasāpi na gṛhyante bhāvā hi pariṇāminaḥ |
vartamānasya tat sattām kalpayanty avicakṣaṇāḥ || 16 ||

The defect of this reconstruction is clear from the CSV quoted above. I would change it as follows :

भावानां परिणामोऽपि मनसापि न गृह्यते।
तथापि वर्तमानोऽस्ति कल्पयन्त्यविचक्षणाः ॥ १६ ॥

CSV : dṅos po rnams kyi yoṅs su ḥgyur ba ni mig la sogs pahi dbaṅ po rag las[1] pa mthoṅ ba lnas mi ḥdzin pa ḥbaḥ ẓig tu ma z'ad kyi | chod pa daṅ phra ba daṅ gzugs can ma yin paḥi don

[1] Or rag lus ; X rags

yoṅs su gcod par nus paḥi yid kyis kyaṅ mi hdzin no ||° de ltar skye bo blun po la bltos nas da ltar ba z'es bya bar raṅ gi ṅo bos yoṅs su brtag par nus pa yaṅ ma yin pas dus gsum med do || **16** ||

= भावानां परिणामो हि न केवलं चक्षुरादीन्द्रियायत्तदर्शनपञ्चकेन न गृह्यते सूक्ष्मावृतारूपार्थपरिच्छेदसमर्थेन मनसापि न गृह्यते।° एवं जडजनानपेक्ष्य वर्तमानो नाम स्वरूपेण परीक्षितुं न शक्यत इति नास्तीति नास्ति कालत्रयम् ॥ १६ ॥

267

CSV : ḥdir smras pa || dus rnams ni yod pa kho na ste | deḥi rgyu dṅos po yod paḥi phyir ro || dus de ni raṅ ñid kyis lus can ma yin pahi phyir dṅos po kho na ñe bar bzuṅ nas yoṅs su gcad par nus kyi | raṅ ñid kyis ni ma yin no || deḥi phyir dus mṅon par gsal bahi rgyu mtshan yod pas dus yod do ||

bśad par bya ste | gal te dehi rgyu dṅos po ñid yod na ni dus hdi yod par ḥgyur ba z'ig na srid pa yaṅ ma yin no || ji ltar mi srid pa de ltar bstan paḥi phyir bśad pa |

= अत्राह। सन्त्येव कालास्तद्धेतोर्भावस्य सत्त्वात्। ते हि स्वयममूर्तत्वाद्भावमेवोपादाय परिच्छेत्तुं शक्यन्ते न स्वयमेव। तस्मात्कालाभिव्यक्तिनिमित्तसद्भावादस्ति कालः।

उच्यते। स्यात्कालस्यास्य सत्त्वं यदि तद्धेतुर्भाव एव स्यात्। न तु [स] सम्भवति। यथा च न सम्भवति तथा प्रतिपादयन्नाह—।

gnas med dṅos po ga la yod |
mi rtag pas gnas ga la yod |
gal te daṅ por gnas ḥgyur na |
tha mar rñiṅs par mi hgyur ro || 17 ||

In *a* V and Vx of CS (with CSV, 271) *z'ig* for *yod*. For *pas* in *b* see CSV on 271*b*. In *c* for *por* V and Vx of CS *po*, and for *ḥgyur* V *gyur*. In *d* for *rñiṅs par* in accordance with CSV, V with Vx of CS *sñiṅ por*, and that of CSV *sñiṅs par*.

V asthiraḥ kasyacid bhāvo'nityatvāt kasyacit sthiraḥ |
ādau yadi sthiro bhāvas tasyānyatvm na jāyate || 17 ||

It is not possible to follow V. For his translation of *ga la* in *a*

and *b* see kārika 244 with my note thereon. He takes *tha mar* in *d*, Skt. *ante*, to mean *anyatra*. This can hardly be supported. Undoubtedly the mistake is due to his taking the word *itara* given in a dictionary as one of the Skt. equivalents of *tha ma*, in the sense of *anya* 'other,' not thinking that the word is used there to mean *nīca* 'low,' 'vile,' 'inferior.' He has, however, taken the word in its right sense in kārikā 355. The other defect in V's translation is that he has entirely avoided the meaning of *rñiṅs par* (his *sñiṅ por*). I may suggest the following :

स्थितिं विना कुतो भावोऽनित्यत्वेन स्थितिः कुतः ।
स्थितिर्यदि भवेदादौ गच्छेदन्ते न जीर्णताम् ॥ १७ ॥

CSV : gnas med dṅos po ga la yod |

ḥdi na dṅos po skad cig re re la skye ba daṅ ḥjig pa daṅ ldan pa rnams la gnas pa rnam pa thams cad du yod pa ma yin la | gnas pa med pas dus kyi rgyu dṅos po yod pa ma yin no || gnas med pa ñid bstan paḥi phyir bśad pa |

mi rtag pas gnas ga la yad |

mi rtag pa ñid kyis zos (?) paḥi dṅos po la gnas pa mi srid do || gal te gnas pa yod na ni gnas pa daṅ ldan paḥi dṅos po slar rga ba daṅ ḥbrel bar mi ḥgyur te | rga ba ni gnas pa daṅ ḥgal baḥi phyi ro || gz'an ḥaṅ |

gal te daṅ por gnas ḥgyur na |
tha mar rñiṅs par mi hgyur ro ||

phyi ma rñiṅs pa med par thal bar ḥgyur baḥi phyir sṅar ñid nas gnas pa med par rtogs par gyis śig ||

= स्थितिं विना कुतो भावः ।

इहैकस्मिन् क्षण उत्पादभङ्गवतां भावानां सर्वथापि स्थितिर्नास्ति । स्थित्यभावेन कालस्य हेतुर्भावो नास्ति । स्थित्यभावमेव प्रतिपादयन्नाह

अनित्यत्वेन स्थितिः कुतः ।

अनित्यत्वेन भुक्तस्य (?) भावस्य स्थितिर्न सम्भवति । यदि स्थितिः स्यात् स्थितिमान् भावः पुनर्जीर्णो न स्यात् । जरायाः स्थितिविरुद्धत्वात् । अन्यच्च

स्थितिर्यदि भवेदादौ गच्छेदन्ते न जीर्णताम् ।

268

CSV : hdi las kyaṅ gnas pa med do || ḥdi ltar |

= इतश्च स्थितिर्नास्ति । तथा हि ।

ji ltar rnam śes gcig gis ni |
don gñis rnam par mi śes pa |
de bz′in rnam par śes gñis kyis |
don gcig rnam par mi śes so || 18 ||

For *a* Vx of CSV *rnam śes gcig gis ji lta bur.* In *c* V and Vx of CS omit *par* adding *ni* after *kyis.*

V vijānāti yathā naikam vijñānam vastuyugmalam |
vijānāti tathā naikam vastu vijñānayugmalam || 18 ||

I may suggest the following :

विजानाति यथा नार्थद्वयं विज्ञानमेककम् ।
विज्ञानद्वयमेवं न विजानात्यर्थमेककम् ॥ १८ ॥

CSV : gal te dṅos po la gnas pa z′es bya ba z′ig yod na ni deḥi tshe rim gyis rnam par z′es pa du maḥi śes byar ḥgyur ro ||° ḥdi ni srid pa yaṅ ma yin te | śes pa daṅ śes bya gñis skad cig ma ñid yin paḥi phyir ro || gaṅ gcig gis bzuṅ ba de gz′an gyis bzuṅ bar nus pa yaṅ ma yin te | dehi phyir gnas pa med do ||° gnas pa med pa las kyaṅ dṅos po med pa yin daṅ dus kyaṅ med do || z′es bya bar grub bo ||

= यदि भावस्य स्थितिर्नाम भवेत्तदा[ऽयं] क्रमेणानेकविज्ञानज्ञेयो भवेत् ।° नास्य सम्भावनापि । ज्ञानज्ञेययोर्द्वयोः क्षणिकत्वात् । यदेकेन गृहीतं न तदन्येन ग्रहीतुं शक्यते । तस्मान्नास्ति स्थितिः ।° स्थितेरभावाच्च न भावो नापि काल इति सिद्धम् ।

269

CSV : ḥdir smras pa | gnas pa ni yod pa ñid de | da[1] ltar baḥi dus kyi mtshan ñid yin paḥi phyir ro || gnas pas ni da[1] ltar baḥi dus mtshon par byed de | gnas pa daṅ bral baḥi da ltar ba ñid mi srid pahi phyir ro || ḥdi la brjod par bya ste |

= अत्राह । अस्त्येव स्थितिः । वर्तमानकाललक्षणत्वात् । स्थित्या हि

वर्तमानः कालो लक्ष्यते। स्थित्या विरहितस्य वर्तमानत्वासम्भवात्। अत्रोच्यते—।

gal te dus la gnas yod na |
gnas pa dus su mi hgyur ro |
ci ste gnas med na gnas pa |
med par mthaḥ yaṅ yod ma yin || 19 ||

In *a* Vx of CSV once *pa yod* for *yod na*.

V sthiratā yadi kālasya sthiraḥ kālo na jāyate |
asthiraś cet katham tiṣṭhed asann ante na vidyate ||

This cannot be accepted. See the commentary. I shall translate it differently :

स्थितिर्यदि भवेत्काले स्थितिः कालो भवेन्न हि।
अथ स्थितिर्न विद्येत नान्तोऽपि स्याद्विना स्थितिम् ॥ १९ ॥

As regards *b* CSV seems to take it differently as shows the following extract :

CSV : de la

gal te dus la gnas pa yod[1]

do sñam du sems na ni ḥo na ni

gnas pa dus su mi hgyur ro ||

dper na rten daṅ rten pa dag tha dad pahi phyir khyim na yod paḥi lha sbyin khyim ñid du mi ḥgyur ba de bz'in du

gnas pa dus su mi hgyur te |

dus la yod paḥi phyir ro || deḥi phyir dus kyi raṅ bz'in ma yin pas de dus kyi mtshan ñid ma yin no || ci ste gnas pa med na ni gnas pa daṅ bral baḥi dus la mthaḥ yoṅs su hjig pa yaṅ yod par mi ḥgyur ro || deḥi phyir da ltar byuṅ bahi dus yun du gnas pa ḥgyur la || dus de rtag pahi phyir da ltar byuṅ baḥi dṅos po yaṅ rtag par ḥgyur na | ḥdi ni de ltar yaṅ ma yin te | deḥi phyir gnas pa med do ||

= तत्र

स्थितिर्यदि भवेत्काले

इति मन्यते तदा

स्थितिः कालो भवेन्न हि।

यथाधाराधेययोर्भेदाद्वृद्धे विद्यमानो देवदत्तो गृहमेव न भवत्येवं स्थितिः कालो भवेन्न हि।

काले सद्भावात्। तस्मात्कालस्य स्वभावो नास्तीति न सा कालस्य लक्षणम्। अथ स्थितिर्न स्यात्। स्थित्या रहितस्यान्तः परिच्छयोऽपि न स्यात्। ततः प्रत्युत्पन्नः काल आयात्यां तिष्ठेत्। तस्य कालस्य नित्यत्वात् प्रत्युत्पन्नो भावोऽपि नित्यो भवेत्। एवमपीदं न भवति। तस्मान्नास्ति स्थितिः॥ १९॥

270

CSV: ḥdir smras pa | gnas pa de ni yod pa ñid de | de daṅ ldan pahi dṅos po la mi rtag pa ñid yod paḥi phyir ro || gnas pa daṅ bral bahi dnos po yod pa ma yin paḥi phyir rten med pahi mi rtag pa ñid mi srid pa z'ig na | dṅos po la mi rtag pa ñid yod pahaṅ yin te | dehi phyir de yod pas gnas pa yaṅ yod par ḥgyur ro ||

ḥdi la bśad par bya ste | gal te mi rtag pa ñid ces bya ba hgaḥ z'ig yod par hgyur na ni de dṅos po las gz'an ñid dam gcig ñid du ḥgyur graṅ na | gñı ga ltar yaṅ mi hthad do || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह। अस्त्येव सा स्थितिः। तद्वतो भावस्यानित्यत्वात्। स्थिति-रहितस्य भावस्यासत्त्वादनाश्रयस्यानित्यत्वस्यासम्भवे भावेऽनित्यत्वस्यापि सत्त्वम्। तस्मात्तत्सत्त्वेन स्थितेरपि सत्त्वम्॥

अत्रोच्यते। यद्यनित्यत्वं नाम किञ्चित्स्यात्तद्भावादन्यदेव वैकमेव वा स्यात्। उभयथापि नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह—।

gal te mi rtag dṅos gz'an na |
dṅos po mi rtag par mi ḥgyur |
gcig na mi rtag ñid gaṅ yin |
de ñid dṅos po ga la gnas || 20 ||

In *c* Vx of CSV *ga* for *gaṅ* and *de* for *po* in *d*.

V bhāvāntaram anityaṃ ced bhāvo'nityo na vidyate |

भिन्ने भावादनित्यत्वे भावोऽनित्यो न जायते ।
एकत्वे यदनित्यत्वं स हि भावः स्थितिः कुतः ॥ २१ ॥

CSV: gal te mi rtag pa ñid dṅos po las gz'an ñid du hgyur na ni deḥı tshe mı rtag pa ñid mtshan ñid tha dad paḥi phyır dṅos po rtag par hgyur na dṅos po ni rtag pa yaṅ ma yin pas mi rtag pa ñid la gz'an ñid yod pa ma yin no || ci ste gcig ñid ḥdod na de lta na yaṅ de las tha dad pahi dṅos po mi srid paḥi phyir mi rtag pa ñid gaṅ yin pa de ñid dṅos po yin pas dṅos po mi rtag pa ñid kyi bdag ñid can yin paḥi phyir gnas pa gtan mi srid pa kho na ste | deḥi phyir gnas pa med do || gnas pa med pas ni mi rtag pa ñid kyaṅ yod pa ma yin z'iṅ | gnas pa daṅ mi rtag pa gñis med pas kyaṅ dṅos po med la | de med paḥi phyir na dus kyaṅ yod pa ma yin ro || z'es bya ba grub bo || 21 ||

= अनित्यत्वं चेद्भावादन्यदेव तदानित्यत्वलक्षणभेदाद्भावो नित्यो भवति। न च भावो नित्य इति नानित्यत्वस्यान्यत्वम्। अथैकत्वमिष्यते तथापि भावस्तस्मात्पृथग्न सम्भवतीति यदनित्यत्वं स एव भाव इति भावस्यानित्यत्वात्मकत्वात्स्थितिः सर्वथैव न सम्भवति। तस्मान्नास्ति स्थितिः। स्थित्यभावेनानित्यत्वमपि नास्तीति स्थित्यनित्यत्वयोर्द्वयोरभावेन नास्ति भावः। तदभावेन कालोऽपि नास्तीति सिद्धम् ॥ २० ॥

271

CSV: gaṅ sṅar

gnas med dṅos po ga la z'ig[1] |
mi rtag pas[2] gnas ga la yod ||

ces brjod pa de la smras pa | mi rtag pa ñid yod kyaṅ gnas pa yod pa kho naho || ji ltar byas nas śe na | gnas pahi dus na ni gnas pa ches stobs daṅ ldan gyi mi rtag pa ñid ni ma yin la || stobs chuṅ bas stobs daṅ ldan pa ḥjoms par nus pa yaṅ ma yin no || ḥdi yaṅ mi rigs so || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= यत्पूर्वं (267 *a-b*)

स्थितिं विना कुतो भावो-

इत्युक्तं तत्राह। अनित्यत्वे विद्यमानेऽपि विद्यत एव स्थितिः। कथं कृत्वेति। स्थितिकाले स्थितिर्बलवत्तरा नानित्यत्वम्। न च दुर्बलो बलवन्तं विनाशयितुं शक्नोतीति। इदमपि न युज्यत इति प्रतिपादयन्नाह—।

mi rtag ñid gar stobs chuṅ der |
gnas pa stobs chuṅ ma yin na |
phyi nas de dag ṅes par go |
bzlog par ci yis mthoṅ bar hgyur || 21 ||

In *a* Vx of CSV *gñi* for *ñid* ; Vx of CS *gaṅ* for *gar* ; and with V *des* for *der*.

V anityaṃ durbalaṃ yena durbalaṃ san na jāyate |
tatsthitir niyatam paścān nivṛttiḥ kena dṛśyate || 21 ||

This can hardly be accepted. I may suggest the following :

दुर्बलानित्यता यत्र स्थितिस्तत्र न दुर्बला।
किं पश्चान्नियमाद्दृष्टस्तयोः पदविपर्ययः ॥ २१ ॥

CSV : gal te gnas pahi dus na mi rtag pa ñid stobs chuṅ na gaṅ gis na phyi chos mthun par gnas pa de hjoms par ḥgyur ba phyi nas de stobs daṅ ldan pa ñid cis yin | deḥi phyir sṅa rol ñid du de ches stobs daṅ ldan pa ma yin pa ñid yin pa ḥam | yaṅ na ya nas[1] ches stobs[2] daṅ ldan pa ma yin pa ñid du hgyur ro || deḥi phyir dṅos po rtag paham gnas pa med par hgyur na hdi ni rigs pa yaṅ ma yin no || dehi phyir de yod pa ma yin no ||

= यदि स्थितिकालेऽनित्यत्वं दुर्बलं केन पश्चाद्धर्मसाम्ये सा स्थितिर्हन्यते। केन तस्य पश्चाद्बलवत्त्वम्। तस्मात्तत्पूर्वमेव वा पश्चादेव (?) वा न बलवत्तरम्। तस्माद्भावो नित्यो वा स्थितिहीनो वा स्यात्। न चेदं युक्तम्। तस्मान्न सा विद्यते ॥ २१ ॥

272

CSV : gz'an yaṅ |

= अन्यच्च।

gal te mi rtag stobs chuṅ min |

kun la gnas pa med pa daṅ |
yaṅ na thams cad mi rtag min || 22 ||

The last two lines are not quoted in CSV. V has unnecessarily taken liberty to change *min* in *a* and *d* to *yin*, and translated the kārikā accordingly.

V anityaṃ durbalaṃ yena sarvabhāveṣu vidyate |
sadasattvam ca sarvasminn atha sarvam aśāśvatam || 22 ||

I think none can concur here with V in regard to his translation or the changing of the reading. He himself says that in all the Tib. versions (including, I may add, Vxx of CS and CSV) the reading is *min* in *a* and *d*. But why has he emended it ? He says : "le verse reste incomprêhensible avec la négation. C'est pourquoi j'ai pris une liberte' avec notre texte. La version chinoise toutefois confirme notre lecture." As the following extract of CSV will show the kārikā is not incomprehensible with the readings, nor confirms the Chinese version his emendation. Tucci writes in his Italian translation from Chinese : "Il Vaidya non intende bene, ed ha torto di sostituire al *min* di *a* e *d* : yin." In showing the corresponding Skt. of Tib. Tucci has evidently left out the Skt. word for *min* in *a*, *alpa* being the meaning of *chuṅ* and not of *chuṅ min*. V's restoration, specially of *c*, is also objectionable. The following may, however, be suggested :

भवेत्सर्वेषु भावेष्वनित्यत्वं दुर्बलं न चेत् ।
स्थितिर्भवेन्न सर्वत्र न वा सर्वमशाश्वतम् ॥ २२ ॥

CSV : gal te mi rtag pa ñid stobs chuṅ ba ma yin pas stobs daṅ ldan par ḥgyur te | dṅos po kun la gnas śin || gal te dṅos po mthaḥ dag[1] la khyab pas gnas na ni deḥi tshe thams cad la yaṅ gnas pa med do || ci ste kun la mi gnas na ni dehi tshe chos thams cad mi rtag pa ma yin gyi || dehi tshe hgah z'ig ni rtag par ḥgyur te gaṅ na gnas pa ches stobs daṅ ldan paho || Cha ḥgaḥ z'ig ni mi rtag par ḥgyur te gaṅ na mi rtag pa ñid ches stobs daṅ ldan paḥo || de lta na thams cad mi rtag pa ma yin paḥam yaṅ na

= यद्यनित्यत्वं दुर्बलं न भवेद्बलवद्भवेत्सर्वेषु च भावेषु तिष्ठेत्। यदि भावानामेकमन्तं (?) व्याप्य तिष्ठेत्तदा सर्वेष्वपि न तिष्ठेत्। अथ सर्वेषु न तिष्ठेत्तदा न सर्वे धर्मा अनित्याः स्युः। तदा कश्चिद् [अंशो] नित्यो यत्र स्थितिर्बलवत्तरा। कश्चिदंशोऽनित्यो यत्रानित्यत्वं बलवत्तरम्। एवं सति न सर्वेऽनित्याः। न वा [सर्वे] स्थिताः ॥ २२ ॥

273

CSV : gz'an yan mi rtag pa ñid hdi mtshan gz'i dan lhan cig ḥbyuṅ ba ham dus phyis hbyun ba z'ig tu hgyur graṅ na | de la |

=अन्यच्च। अनित्यत्वमिदं लक्ष्येण सह वा जायते पश्चात्काले वा। तत्र—

gal te rtag tu mi rtag ñid |
yod na rtag tu gnas yod min |
yaṅ na rtag par gyur zin nas |
phyi nas mi rtag par hgyur ro || 23 ||

V nitye'nityam yadi bhaven nityam sattā na jāyate |
nitye ksīṇe'tha tat paścād anityaṃ kila jāyate || 23 ||

I think it cannot be accepted. See the commentary quoted below. I may suggest the following :

यदि नित्यमनित्यत्वं भवेन्नित्यं स्थितिर्न हि।
नित्यो भूत्वाथवा पश्चादनित्यः खलु जायते ॥ २३ ॥

CSV :

gal te rtag tu mi rtag ñid |
yod na rtag tu gnas yod min ||

mtshan ñid mtshan gz'i la mi ḥkhrul baḥi phyir ro || gal te mi rtag pa ñid rtag tu rjes su ḥbrel na ni deḥi tshe gnas pa rtag tu yod pa ma yin te | mi rtag pa daṅ rjes su hbrel baḥi phyir ro ||

yaṅ na rtag par ḥgyur zin nas |
phyi nas mi rtag par ḥgyur ro ||

gal le ji skad bśad paḥi skyon spaṅ bar ḥdod nas phyi nas dṅos po mi rtag par hdod na ni deḥi tshe dṅos po de sṅar gnas pa daṅ ldan pas lhag par ḥgyur nas phyis mi rtag pa ñid daṅ ldan pas mi rtag par ḥgyur ro || z'es bya bar ḥgyur na | gaṅ dṅos po gcig rtag pa yaṅ yin la mi rtag pa yaṅ yin no || z'es bya ba de yaṅ

= यदि नित्यमनित्यत्वं भवेन्नित्यं स्थितिर्न हि ।

लक्ष्यलक्षणाव्यभिचारात् । यद्यनित्यत्वं नित्यमनुबद्धं न तदा स्थितिर्नित्यम् । अनित्यत्वानुबन्धात् ।

नित्यो भूत्वाथवा पश्चादनित्यः खलु जायते ॥

यदि यथोक्तदोषजिहासया पश्चाद्भावोऽनित्य इष्टस्तदा स भावः पूर्वं स्थितिमानित्यतिरिक्तो भूत्वा पश्चादनित्यत्ववानित्यनित्य इत्येको भावो नित्योऽपि भवत्यनित्योऽपि भवतीति यत्तदपि न युक्तम् ॥ २३ ॥

274

CSV : yaṅ ḥdus byas kyi mtshan ñid rnams phan tshun mi ḥkhrul bahi phyir |

= अपि च । संस्कृतलक्षणानामन्योन्यमव्यभिचारात्—

gal te gnas pa mi rtag daṅ |
lhan cig dṅos po la yod na |
mi rtag log par hgyur ba ham |
yaṅ na gnas pa brdzun par ḥgyur || 24 ||

In *c* V wrongly *pa* for *ba*.

V anityena yadā sārdhaṃ sattā bhāveṣu vidyate |
anityaṃ jāyate mithyā mithyā sattāpi jāyate || 24 ||

I should like to change it as follows :

अनित्यत्वेन सहिता स्थितिर्भावे भवेद्यदि ।
मिथ्या वा स्यादनित्यत्वं स्थितिः स्याद्वितथाथ वा ॥२४॥

CSV :

gal te gnas pa mi rtag daṅ |
lhan cig dṅos po la yod na |

de ltar na yaṅ |

mi rtag log par ḥgyur ba ḥam |
yaṅ na gnas pa brdzun par ḥgyur ||

gal te dṅos po de gnas pa deḥi tshe dehi mi rtag pa ñid log par ḥgyur ro || ci ste ḥjig na ni deḥi tshe gnas pa brdzun par hgyur bas gnas pa mi rigs so || gnas pa de med pas kyaṅ dṅos po med pa la dṅos po yod pa ma yin na yaṅ dehi rten can gyi dus med pas dus raṅ bz'in med par grub po ||

= अनित्यत्वेन सहिता स्थितिर्भावे भवेद्यदि ।

तथापि

मिथ्या वा स्यादनित्यत्वं स्थितिः स्याद्वितथाथ वा ॥

यदि स भावस्तिष्ठति तदा तस्यानित्यत्वं मिथ्या। अथ नश्यति। स्थितिर्वितथेति स्थितिर्न युक्ता। स्थितेश्च तस्या अभावेन भावो नास्ति। भावस्य चाभावे तदाश्रयिणः कालस्याभावात्कालस्वभावो न सिध्यति ॥ २४ ॥

275

CSV: ḥdir smras pa | dṅos poḥi rgyu can gyi dus ni yod pa ñid do || ḥdi ltar ḥdu byed ḥdas paḥi rten can ḥdas paḥi dus ni yod do || gal te dṅos po ḥdas pa med na ni bdag ḥdas paḥi dus na ḥdi lta bu daṅ ḥdi lta bu z'ig tu gyur to sñam du ḥdas pa la dmigs pa dran pa ciḥi yul can z'ig tu ḥgyur | deḥi phyir deḥi yul can gyi dran pa yod pas dṅos poḥi rgyu can gyi dus yod pa ñid do || z'es brjod do || ḥdir dran pa ḥdi ñams su myoṅ bar gyur paḥi yul kho na la ḥjug ste | da ltar[1] baḥi yul rnam par śes pas dṅos su dmigs bz'in pa la ni dran pas dgos pa ci yaṅ med do ||[0] deḥi phyir gaṅ la dmigs paḥi dran pa dmigs paḥi dṅos po de yod pa yin no || de yaṅ sñiṅ po med do || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अत्राह। अस्त्येव भावहेतुकः कालः। तथा हि। अस्त्यतीतसंस्काराश्रयः कालः। यद्यतीतो भावो न स्यान्ममातीते काल एवमेवमभूदिति मननेऽतीतालम्बना स्मृतिः किंविषया स्यात्। तस्मात्तद्विषयकस्मृतिसद्भावादस्त्येव भावहेतुकः काल इत्युच्यते। अत्र स्मृतिरियमनुभूत एव विषये प्रवर्तते। वर्तमानविषयविज्ञानेन वस्तुत उपलभ्यमानस्य स्मृत्या न किमपि प्रयोजनम्।[0] तस्माद्यदालम्बना स्मृतिरालम्बनभूतः स भावो विद्यते। तदप्यसारमिति प्रतिपादयन्नाह—

mthoṅ zin dṅos po mi snaṅ z'iṅ |
slar yaṅ sems skye min des na |
dran pa z'es bya log pa yi |
don la log pa kho na ḥbyuṅ || 25 ||

[1] X lta.

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las dus dgag pa bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu gcig paho || 11 ||

In *b* V and Vx of CS *kyı* for *skye*, and *yis* for *yi* in *c*.

V yo bhāvaś cetasā dṛṣṭaḥ so'dṛsto na punar bhavet |
smrtir nāma bhaven mithyā mıthyā bhāvo'pi jāyate || 25 ||

Probably ıt is by mistake that thıs kārikā is printed in Romans instead of Italıcs ın V's text showing thereby that ıt is preserved in the fragments (HPS) or elsewhere, but as it is found nowhere, so far as I know, and does not correspond to the Tib. text I take it to be his own restoration.

It seems to me that there are some mistakes in the restoration as will be evident from the commentary quoted below, and as such it cannot be accepted. I may offer the following:

न दृष्टो दृश्यते भावश्चित्तं न जायते पुनः ।
तेन मिथ्या स्मृतिर्नामार्थोऽस्या मिथ्यैव जायते ॥ २५ ॥

= इति योगाचारे चतुःशतके कालप्रतिषेधभावनासन्दर्शनमेकादशं प्रकरणम् ॥ ११ ॥

CSV : da ltar baḥı gnas skabs kyi dṅos po deḥi raṅ gi ṅo bo dṅos su byed paḥi śes pa da ltar bas mthoṅ bas gaṅ yin pa de ni slar mi snaṅ ṅo || don gcig rnam par śes pa gñis kyis yoṅs su bcad par bya ba ñid yin pa ni goṅ du bkag zin te | tshul de ñid kyis[1] mthoṅ zın paḥi dṅos po mı snaṅ no || gaṅ gi tshe mi snaṅ ba deḥi tshe dehi yul can gyi sems slar yaṅ mi skyeḥo ||°

deḥi phyir dran paḥı dmigs pahi hdas pahi dṅos po yin no || gal te de raṅ gi ṅo bos yod na ni deḥi tshe dran pa de yod paḥi don la dmigs pahi phyir raṅ gi ṅo bos grub pa z'ig na | gaṅ gi tshe ḥdas paḥi dṅos po de ran bz'in med pa deḥı tshe de la dmigs paḥi dran pa yaṅ raṅ bz'in med pa yin te | dehi phyir log pa yin no || z'es bya bar grub po || log pa z'es bya ba ni raṅ bz'in med pa daṅ | rten ciṅ hbrel bar ḥbyuṅ ba z'es bya ba daṅ | don gz'an ma yin pa ste | dṅos po med paḥi don ni log paḥi don ma yin no || hdas paḥi dṅos po rnam pa thams cad med pa ni ma yın te | dran par bya ba yin paḥi phyir daṅ | deḥı ḥbras bu mthoṅ baḥı phyir ro ||

[1] After thıs ın X there seems to be a letter whıch could not be read.

raṅ gi ṅo bos yod pa yaṅ ma yin te ¦ rtag pa ñid du thal baḥi phyir daṅ ¦ dṅos su ḥdzin par thal bar ḥgyur baḥi phyir ro rnam pa de lta buḥi dṅos po las skye ba na dran pa yaṅ rnam pa de lta bu yin pas |

des na |
dran pa z'es bya log pa yi |
don la log pa kho na ḥbyuṅ ||

z'es bya ba grub ste | sad paḥi gnas skabs su rmi lam gyi gnas skabs kyi ñams su myoṅs paḥi yul dran pa bz'in no ||

=वर्तमानावस्थस्य तस्य भावस्य यत्स्वरूपं साक्षात्कर्तुं वर्तमानेन ज्ञानेन दर्शनादस्ति न तत्पुनर्दृश्यते। एकस्य ह्यर्थस्य विज्ञानद्वयेन परिच्छेद्यत्वं पूर्वमेव निषिद्धम्।[1] तेनैव न्यायेन दृष्टो भावो न दृश्यते। यदा न दृश्यते तदा तद्विषयकं चित्तं पुनर्न जायते।[0]

तस्मात्स्मृतेरालम्बनमतीतो भावः। यदि स स्वरूपेण स्यात्तदा सा स्मृतिः सतोऽर्थस्यावलम्बनात्स्वरूपेण सिध्येत्। यदा तु सोऽतीतो भावः स्वरूपेण नास्ति तदा तदालम्बना स्मृतिरपि नास्ति। तस्मान्मिथ्येति सिद्धम्। मिथ्येति स्वभावेनाभावः प्रतीत्यसमुत्पादश्च नार्थान्तरम्। भावाभावार्थो हि न मिथ्यार्थः। नातीतार्थः सर्वथा न भवति। स्मरणीयत्वात्तत्फलदर्शनाच्च। स्वरूपेण सन्नपि च न भवति। नित्यत्वप्रसङ्गाद्वस्तुतो ग्रहणप्रसङ्गाच्च। तादृशाद्भावाज्जायते चेत् स्मृतिरपि तादृशी भवति।

तेन मिथ्या स्मृतिर्नामार्थोऽस्या मिथ्यैव जायते॥

इति सिद्धम्। जाग्रदवस्थायां स्वप्नदर्शनावस्थानुभवविषयकस्मृतिवत्॥ २५॥

[1] 268 (=XI. 18)

CHAPTER XII

LTA BA DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

दृष्टिप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

276

CŚV: ḥdir smras pa | khyod kyis bdag med pa ḥdi chos bsal z′iṅ rgyas par bstan la | de bz′in gśegs pa yaṅ ḥdi thugs su chud pa po daṅ | ñe[2] bar ḥdoms pa po yin na | de ciḥi phyir chos ḥdi la hjig rten phal cher ḥjug par mi ḥgyur || gaṅ gi phyir chos hdi ni mdzad pa po daṅ rnam par ḥchad pa po daṅ chos kyi che baḥi bdag ñid rnams kyis ches dkar ba z′ig ste | deḥi phyir thar pa hdod pa thams cad kyis ḥdi la hjug par rigs ni | lugs kyi khyad par ñe bar bśad pa gz′an rnams ci ste ḥbyuṅ ||

bśad par bya ste | chos hdi la rab tu gsuṅ ba po daṅ rnam par ḥchad pa po daṅ | chos kyi raṅ gi ṅo boḥi bdag ñid chen po dag yod mod kyi | de lta na yaṅ ñan pa poḥi che baḥi bdag ñid śin tu rñed par dkaḥo || ḥdi ltar |

= अत्राह। त्वया खल्वेष नैरात्म्यधर्मो व्यक्तं विस्तरशः प्रदर्शितः। तथागतोऽप्ययमवबोधकश्चोपदेशकश्च। तत्किमित्यस्मिन् धर्मे लोको भूयसा न प्रवर्तते। यस्मादयं धर्मः कर्तुर्व्याख्यातुर्धर्मस्य च माहात्म्येन शुक्लतर स्तस्मात्सर्वेषां मोक्षकामाणां युक्तेह प्रवृत्तिः। किं विचारविशेषोप-देशान्तरैः।

उच्यते। यद्यपि धर्मस्यास्य प्रवक्तुर्व्याख्यातुर्धर्मस्य च स्वभावेन माहात्म्यमस्ति तथापि श्रोतुर्माहात्म्यमतिदुर्लभम्। तथा हि—।

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |
ñan po snod ces bya bar bśad |
smra po yon tan rnam gz′an du |
mi ḥgyur ñan pa po lahaṅ min || 1 ||

In *c* V and Vx of CS *por* for *po*, and V wrongly *rnams* for *rnam*. In *d*V Vx of CSV *po la yan* for *pa po lahaṅ*.

V sākṣī dhīmān arthapatiḥ śrotā draṣṭeti bhāṣyate |
vaktur guṇā na cānyasya nāpi śrotur bhavanti te || 1 ||

None can accept it. I may offer the following:

शङ्कुष्ठो बुद्धिमानर्थी श्रोता पात्रमितीर्यते ।
अन्यथा न गुणो वक्तुर्न श्रोतुरपि जायते ॥ १ ॥

In Tib. *gzu* or *gzu ba* means 'a post,' *śaṅku*, and *gnas* 'standing' or 'position,' *sthāna, sthiti*. Hence the literal meaning of *gzur gnas* is 'one standing on a post' implying thereby one who being firmly fixed in a position does not move in the least not inclining to any side. This idea has, as seems to me, found its full expression in the word *śaṅkuṣṭha* (Pāṇini, VIII. 3,97) which closely correspond to Tib. *gzur gnas*. As the following extract from the CSV will show, it means an impartial person (*apakṣapatita*). Accordingly taking the figurative sense one may employ *niṣpakṣaḥ* or *nyāyastha* for *śaṅkuṣṭhaḥ* in the restored karikā.

For *gzur gnas* V uses *sākṣin* which is not appropriate, nor is supported by CSV. S.C. Das has given the meaning ('witness'), no doubt, but he has also given the synonym *gzu bo* which means 'upright' 'honest.' And undoubtedly the Tib. phrase is used here in the second sense.

In *a* V translates *don gñer ba* by *arthapati* by which he wants to mean "le maître des objects des sens." I think it has no authority. I translate it by *arthin*. See CSV, 184 (HPS, p. 476) where *nivṛttyarthī* is translated by *zlog pa don du gñer ba*.

For his *draṣṭā* in *b* there is nothing in Tib. Possibly he takes it for Tib. *snod* which actually means in Skt. *bhājana* or *pātra*, and not *draṣṭṛ*.

The second half of his kārikā is also objectionable.

CSV:

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |
ñan po snod ces bya bar bśad |

de la gzu bor gnas pa ni gaṅ phyogs su ma lhuṅ baḥo || phyogs su ma lhuṅ ba yaṅ gaṅ z'ig ce na | gaṅ z'ig raṅ daṅ gz an gyi

phyogs dag la rjes su chags pa daṅ rgyab kyis phyogs pa daṅ bral baḥo de ni de ltar sems kyi rgyud ma ñon moṅs[1] paḥi phyir legs par bśad pa rin po chehi khyad par tshul[2] ba lhur byed pa kho na yin pas kun nas ñon moṅs pahi phyogs ḥdor baḥi rtsa ba ni gzu bor gnas pa ñid yin no || deḥi phyir de ltar na ñan pa po gzu bor gnas pa ni dam pahi chos kyi bdud rtsi phul du byuṅ bahi snod yin no || gzu bor gnas par gyur kyaṅ gal te blo daṅ ldan par hgyur na ste | legs par bśad pa daṅ ñes par bśad pa dag gi sñiṅ po daṅ sñiṅ po med par rnam par dpyod pa[3] la mkhas paho[4] || de ni blo daṅ ldan pa ñid kyis sñiṅ po med pa btaṅ nas sñiṅ po len no || de ltar gal te ñan pa po blo daṅ ldan par gyur na ni de de ltar snod du ḥgyur ro || de ltar gzu bor gnas śiṅ blo daṅ ldan par gyur kyaṅ legs par bśad pa ñan pa don du gñer bar ḥgyur z'iṅ ri mohi skyes buḥi rnam pa ltar mi brtson pa ma yin te | de ltar na |

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |
ñan po snod ces bya bar bśad

do || ñan pa po rnams de lta bu yin na ni ṅes par |

smra po yon tan rnam gz'an du |
mi ḥgyur ñan pa po lahaṅ min||

de la smra ba poḥi yon tan dag ni zur dod pa daṅ phyin ci ma log pa daṅ | gsal ba daṅ | ma ḥkhrugs par brjod pa daṅ | ñan pa pohi lhag paḥi bsam pa khoṅ du chud pa daṅ | sems la zaṅ ziṅ med pa ñid de | de lta bu la sogs pa dag go || ñan pa po yaṅ chos daṅ chos smra ba po gñis la gus pa daṅ | yid gtod pa ñid daṅ | gzu bor gnas pa ñid daṅ | blo daṅ ldan pa ñid daṅ | don du gñer ba ñid do || deḥi don du gñer ba ñid ni chos daṅ chos smra ba dag la gus par byed pa daṅ yid gtod pa ñid la sogs pa dag gis rtogs par byed do || de ltar yin daṅ smra ba po la yon tan rnam pa gz'an du mi ḥgyur la || ñan pa po lahaṅ yon tan rnam pa gz'an du mi hgyur ro || ñan pa po rnam pa de lta bu yod na ni smra ba po la yon tan skyon gyi ṅo bor mi ḥgyur ro || ñan pa poḥi skyon las ni yon tan yaṅ skyon gyi ṅo bor rnam par ḥgyur la || skyon yaṅ yon

[1] X ñon ma moṅs. [2] X tshol. [3] X dbye ba. [4] X naḥo.

tan gyi ṅo bor rnam par ḥgyur gyi || bśad zin paḥi mtshan ñid can gyi ñan pa po thos pa las byuṅ ba la sogs paḥi yon tan phyin ci ma log pahi tshogs kyi gz'ir gyur pa yod na ni | smra ba po la yon tan rnam pa gz'an du mi ḥgyur la | ñan pa po la yon tan skyon gyi ṅo bor mi ḥgyur ro ||

CŚV : blun po bdag la bstan[1] pa na ci bdag cag la śes rab med dam ci z'ıg bya | rtogs[2] par byed pa po med de | z'es de skad du gaṅ smra ba po ma yin no || ḥdi ni *lhag paḥi bsam pa bskul baḥi mdo* las rtogs[2] par byaḥo ||

= तत्र ऋजुः यः पक्षेऽपतित । कः पुनः पक्षेऽपतितः । यः स्वपक्षे परपक्षे चानुरागेण प्रतिघेन च पक्षरहितः । स ह्येवं चित्तसन्तानाक्लेशात्सुभाषितरत्नविशेषयुक्तितत्परो भवतीति संक्लेशपक्षक्षेपमूले शङ्को तिष्ठति । तस्मादेवं सति ऋजुः श्रोतोत्तमस्य सद्धर्मामृतस्य भाजनम् । ऋजुभूतोऽपि यदि प्राज्ञः स्यात् स्वात्सुभाषितदुर्भाषितसारासारविचारपटुः । स हि प्राज्ञत्वेनासारं त्यक्त्वा सारं गृह्णाति । श्रोता चेदेवं प्राज्ञो भवेत्स भाजनं भवेत् । एवं ऋजुः प्राज्ञभूतश्च सुभाषितश्रवणार्थी संचितपुरुष इव न वीर्यहीनो भवति । एवं

ऋजुर्बुद्धिमानर्थी श्रोता पात्रमितीर्यते ।

श्रोतृषु च तादृशेषु नूनं

अन्यथा न गुणो वक्तुर्न श्रोतुरपि जायते ॥

तत्र वक्तुर्गुणा अपक्षपातित्वमवैपरीत्यं स्पष्टत्वमकोपवक्तृत्वं श्रोत्रध्याशयावगन्तृत्वं निरामिषचित्तत्वञ्चेत्येवमादयः । श्रोतुरपि धर्मे धर्मवादिनि च द्वयोः श्रद्धा मनोनिवेशः ऋजुत्वं बुद्धिमत्त्वमर्थित्वं च । तस्यार्थित्वं च धर्मे धर्मवादिनि च श्रद्धया मनोनिवेशादिना च प्रतीयते । एवं च सति वक्तुर्गुणो नान्यथा जायते । श्रोतुरपि गुणो नान्यथा जायते । श्रोतरि हि तादृशे वक्तुर्गुणो दोषरूपो न भवति । श्रोतुर्दोषाद्गुणोऽपि दोषरूपेण विक्रियते दोषोऽपि च गुणरूपेण विक्रियते । उक्तलक्षणस्तु श्रोता श्रवणाद्युद्भूताविपरीतगुणगणानामाधारो भवति । वक्तुर्गुणो नान्यथा जायते । न च श्रोतुर्गुणो दोषरूपो भवति ।

नास्त्यस्माकं जडात्मनां देशनायां कापि प्रज्ञा किमपि कर्तव्यं वा । नास्ति प्रतिपत्तेत्येवं न कोऽपि वक्ता । प्रत्येतव्यमेतद् अ भि प्रा यो प दे श सू त्रे ॥१॥

[1] X bstod (praśaṃsā). [2] X rtôg.

277

CŚV : de ñid kyi phyir bcom ldan ḥdas kyis |
=तस्मादेव भगवता— ।

srid daṅ srid thabs z'i ba yi |
thabs daṅ de bz'in z'i gsuṅs te |
ḥjig rten yoṅs su mi śes gaṅ |
de ni thub paḥi lta bur[1] mṅon || 2 ||

In *d* V *na* for *ni.*

V ukto bhavo bhavopāyaḥ śivopāyas tathā śivam |
yal lokenāparijñātaṃ dṛṣṭaṃ tan munisannibham || 2 ||

V's reconstruction of *d, dṛṣṭaṃ tan munisannibham,* is not intelligible to me, nor is it followed by his own translation.[2]

It seems to me that in *d* the reading *lta bur* does not give here any appropriate sense, and as such may be changed to *lta bar,* though the former is found in all the xylographs concerned including CŚV. As regards the last two lines of the kārikā the following may be gathered here from the vṛtti: The teaching of Buddha regarding the four things, *srid* 'bhava' etc., produces its effect only on those who have proper *thos pa* 'śravaṇa,' *bsam pa* 'manana,' and *sgom pa* 'bhāvanā.' But those who do not practise them and consequently are not competent (*snod* 'bhājana' or 'pātra') may complain saying "Why are the things not explained perfectly? We cannot understand them exactly." But this is their mistake (*khrul ba* 'bhrānti). Only for this the Buddha, the Blessed One, cannot be blamed, because he has taught the four Noble Truths, and this being so where is the fault of the speaker? It is not the fault of the sun that a born-blind (*dmus loṅ* 'jātyandha') does not see the light. The

[1] Read bar.
[2] "On trouve chez le sage (Boudha) tout ce que le monde ne connaît pas parfaitement. (Les autres prêcheurs sont inféieurs au Boudha, qui, seul, connaît la vérité du saṃsāra et du nirvāṇa.")

Chinese translation is here too free. I may propose the following accepting the first half as reconstructed by V:

उक्तो भवो भवोपायः शिवोपायस्तथा शिवम् ।
यल्लोके न परिज्ञातं व्यक्तं तद्दर्शने मुनेः ॥ २ ॥

CSV: de la srid pa ni hbras bur gyur paḥi[1] ñe bar len paḥi phuṅ po lṅaḥo || srid paḥi thabs ni rgyur gyur paḥi ḥdu byed rnams so || z'i ba ni mya ṅan las ḥdas pa ste | ñe bar ḥtshe ba thams cad log paḥi raṅ bz'in yin pahi phyir ro || z'i baḥi thabs ni ḥphags paḥi lam yan lag brgyad do || de ltar bcom ldan hdas kyis thar pa ḥdod pa rnams la ḥphags paḥi bden pa bz'i ñe bar bstan te | blaṅ bar bya ba daṅ dor bar bya baḥi ḥbras bu daṅ bcas pa dag ñe bar bstan paḥi phyir ro || de la thos pa daṅ bsam pa daṅ sgom pa daṅ ldan z'iṅ yaṅ dag pa ji lta ba so so raṅ gis khoṅ du chud pa rnams kyi rgyud la ni bcom ldan ḥdas kyis ñe bar bstan pa don ji lta ba bz'in kho na yin gyi | thos pa daṅ bsam pa daṅ sgom pa la mṅon par brtson pa la dor[2](?) ba rnams ni bdag ñid snod ma yin par ma ḥphags[3] pa ni gaṅ gi phyir kho bo cag gis don ji lta ba bz'in mi rtogs pas ṅes par ḥdi yaṅ dag par ma bśad do || z'es ḥkhrul pa de thub paḥi yin pa ltar ṅes par byed do || de tsam gyis ni saṅs rgyas bcom ldan ḥdas noṅs pa daṅ ldan pa yaṅ ma yin no || hphags paḥi bden pa bz'i ston par mdzad pa ñid kyis skyes buḥi don ma lus pa ñe bar ston paḥi mdzad pa po yin pahi phyir smra ba poḥi skyon ga la yod || deḥi phyir na thub paḥi lta bar[4] z'es bśad de || kha cig dag gis des ñe bar bstan paḥi dṅos poḥi de kho na ñid ji lta ba bz'in ṅes par ma zin paḥi phyir ro || dmus loṅ gis ma mthoṅ ba ni snaṅ bz'in paḥi ñi maḥi skyon ma yin te | ma loṅ ba rnams kyis de mthoṅ baḥi phyir ro ||

= तत्र भवः फलभूतमुपादानस्कन्धपञ्चकम् । भवोपाया हेतुभूताः संस्काराः । शिवं निर्वाणम् । सर्वोपद्रवनिवृत्तिस्वभावत्वात् । शिवोपाय आर्य आष्टाङ्गिको मार्गः । एवं भगवता मोक्षकामेभ्य आर्यसत्यचतुष्टयमुपदिष्टम् ।

[1] X ḥgyur baḥi.
[2] Here two letters could not be read in X; the first of them seems to be *b*.
[3] X ḥphrigs.
[4] X bur.

सफलयोर्हेयोपादेययोरुपदेशात्। तत्र श्रवणमननभावनावतां सम्यग्यथावत् प्रत्यात्ममवगच्छतां परम्परायां भगवतोपदिष्टोऽर्थो यथावदेव भवति। त्वत्र (?)-श्रवणमननभावनाभ्युद्यमास्तु स्वयमभाजनभूता अनार्या नास्माभिरर्थो यथावत्प्रतीयत इति नूनमयं न सम्यग्भाषित इति सा भ्रान्तिर्मुनेरिति निश्चिन्वन्ति। न तावता बुद्धो भगवानपराध्यति। आर्यसत्यचतुष्टयसंप्रकाशकत्वेन निरवशेषपुरुषार्थसंप्रकाशकत्वादिति कुतो वक्तुर्दोषः। तस्मान्मुनेर्दर्शन इत्युच्यते। केचित्तदुपदिष्टं वस्तुतत्त्वं यथावन्न निश्चितमिति। न हि जात्यन्धेनादृष्टालोकस्य सूर्यस्य दोषो भवत्यनन्धैस्तस्य दर्शनात्॥ २॥

278

CSV: ḥdir smras pa | de bz'in gśegs deḥi mṅon par mtho baḥi gtam thams cad ni ches don gsal ba yin na | ṅes par legs paḥi gtam ni dṅos po thams cad med par ston pa lhur len pa ñid kyis kho bo cag lta bu rnams kyis rtogs par mi nus te | ḥdi ltar bcom ldan ḥdas dṅos po thams cad kyi raṅ gi ṅo bo sun ḥbyin par z'ugs paḥi phyir kho bo cag gi yid mgu bar mi mdzad de || bśad par bya ste |

= अत्राह। तस्य तथागतस्याभ्युन्नतासु सर्वासु कथास्वत्यर्थं व्यक्तासु [अपि] सर्वभावाभावप्रदर्शनपरत्वेन न निःश्रेयसकथास्माहशैरवगन्तुं शक्यते। एवं च भगवान् सर्वभावस्वरूपदूषणप्रवृत्तत्वान्नास्माकं मनः सन्तोषयति। उच्यते—।

thams cad btaṅ bas mya ṅan las |
ḥdaḥ bar ya mtshan can kun ḥdod |
kun sun ḥbyin la de dag ni |
mi dgar ḥgyur baḥi rgyu ci z'ig || 3 ||

In *d* V *dkaḥ* for *dgar*; Tucci reads *dgaḥ* which is not supported by any X examined by V and myself.

V sarvatyāgena nirvāṇam sarvapāṣaṇḍinām matam |
na teṣām dūṣaṇaiḥ sarvaiḥ kiñcid vaimukhyakāraṇam || 3 ||[1]

This is reconstructed by V according to the fragments of the commentary in which most of the words occur. See below. I would accept it making a slight modification:

[1] According to the reading adopted by V in d, as shown above, it should read in Skt.: kiñcit kṛcchrasya kāraṇam.

सर्वत्यागेन निर्वाणं सर्वपाषण्डिनां मतम् ।
न सर्वदूषणे तेषां किञ्चिद्वैमुख्यकारणम् ॥

CSV: [[1]साङ्ख्यवैशेषिकादीनां सर्वपाषण्डिनां निखिलसुखदुःखादिभावसंक्लेशनि-[1]]वृत्त्या मोक्षावाप्तिरिति निश्चयः[2] । यदा चैवं सर्वत्यागेन सर्वपाषण्डिनां निर्वाणमभिमतं तदा न किञ्चिन्[3] मया[4]ऽपूर्वमुक्तं[5] यद्वैमुख्यकारणं भवेत् । पाषण्डिकै[6]र्येषामेव हि पदार्थानां निर्वाणे पुनरप्रवृत्त्या निर्वृति[7]रभिसमीहिता[8] तेषामेव मया[9] नैःस्वाभाव्यप्रतिपादनपरेण शास्त्रेणास[10]द्दर्शनकण्ट[11][[12]कोद्धरणात्मकेन[12]] निर्वाणनगरगामिमार्गपरिशोधनमनुष्ठितम् । तत्किमिति हृदि[13] भयमसत्कल्पयित्वा[14] भवान् बिभेति । आधीयतां[15] मनःपरितोषः क्रियतामात्मसादयं धर्मो निवेश्यतां चेतसि[16] सांक्लेशिकवस्तु[17]निवारणकथा ॥° ३ ॥[18]

279

CSV: ननु च यदि सर्व[19]पाषण्डिनामप्ययमेवाभिप्रायो यदुत सर्वत्यागेन निर्वाणमिति कः पुनर्भवतस्तीर्थिकानाञ्च विशेषः । अयं विशेषो यत्तीर्थिकानां सर्वत्यागाभिप्रायमात्रं न[20] पुनः सर्वत्यागोपायाख्यानम् । अनुपदिष्टे च सर्वत्यागोपाये— ।

gaṅ z'ig gtoṅ thabs mi śes de |
ci z'ig gtoṅ bar byed par ḥgyur |
des na ṅes par thub pa yis |
gz'an du z'i ba med ces gsuṅs || 4 ||

[1-1] Tib. graṅs can pa daṅ bye brag pa la sogs pa ya mtshan can thams cad kyis bde ba daṅ sdug bsṅal ba la sogs pa dṅos po kun nas ñon moṅs pa mthaḥ dag log pas.
[2] Tib. abhyupagamaḥ (khas blaṅs).
[3] Tib. ad. api (yaṅ).
[4] Tib. om. it.
[5] HPS upacaritam for uktam in Tib. (gsuṅs pa).
[6] Tib. ya mtshan can rnams kyis, HPS om. it.
[7] Tib. mya ṅan las ḥdaḥ bar; HPS nivṛttir.
[8] Tib. lit. iṣṭā (ḥdod).
[9] Read in Tib. bdag gis for °gi.
[10] Here before asad- two or three letters in Tib. could not be read, but they seem to be yod pa.
[11] HPS °darśanakaṭā followed by marks of a gap.
[12-12] Tib. tsher ma ḥbyin paḥi bdag ñid can gyi. Here in X tsher ma is conjectured only tshe being legible.
[13] The Tib. equivalent could not be read in X being very indistinct.
[14] Tib. brtags nas; HPS āñkhya.
[15] Tib. bskyed pa, lit. utpādyatām.
[16] Tib. bdag ñid la, lit. ātmani.
[17] Tib. °kasarvavastuśokanivā° (°ñon moṅs paḥi doṅs po thams cad mya ṅan las).
[18] After this there is a long passage in the Tib. version which is omitted in the fragments.
[19] Tib. om. sarva-
[20] HPS ad. tu.

In *c* Vx of CSV wrongly *yi* for *yis*.

* किं करिष्यति स त्यागं त्यागोपायं न वेत्ति यः ।
शिवमन्यत्र नास्तीति नूनं तेनोक्तवान्मुनिः ॥ ४ ॥

CSV: सर्वत्यागाश्रयेऽपि स्थिते[1] तीर्थिकमतावलम्बी त्यागोपायानभिज्ञः किं त्यागं करिष्यति । यश्च जानाति सर्वधर्मस्वभावशून्यतालक्षणं सर्वत्यागोपायं परमार्थसत्यम् । अत एव

शिवमन्यत्र नास्तीति नूनं तेनोक्तवान्मुनिः ॥°[2] ४ ॥

280

CSV: ननु च तत्रा[3]प्यपर्यन्तत्वाद्[4] ज्ञेयस्यातीन्द्रियेष्वर्थेषूपदिष्टेष्वसमक्षत्वात् तेषां संशय एव जायते किमसावर्थो यथोपदिष्टस्तथैवाहोस्विदन्यथेति । न हि तद्विषयं निश्चयकारणमस्तीति । तत्राप्युच्यते— ।

sañs rgyas kyis gsuṅs lkog gyur la |
gaṅ z'ig the tshom skye ḥgyur ba |
de yis stoṅ pa ñid bsten te |
ḥdi ñid kho nar yid ches bya || 5 ||

In *c* Vn of CSV *brten* for *bsten*.

* बुद्धोक्तेषु परोक्षेषु जायते यस्य संशयः ।
इहैव प्रत्ययस्तेन कर्तव्यः शून्यतां प्रति ॥ ५ ॥

CSV: न हि सर्वे भावाः प्रत्यक्षज्ञानगम्या अनुमानगम्या अपि विद्यन्ते । शक्यं चात्रानुमानं कर्तुं दृष्टान्तसद्भावात् । इह सर्व[5]त्यागोपायः सर्वधर्मस्वभावशून्यता । सा चाशक्या केनचिदन्यथात्वमासादयितुम् । सूक्ष्मश्चायमर्थो नित्यसन्निहितोऽपि सर्वजनासमक्षत्वात् । तस्य चोपपत्त्या सर्वधर्मस्वभावग्राहविनिवारणमुखेनोपपादिता यथावत्ता । अत्रैव तावदास्थीयतां निश्चयः । अथात्र[6] किमेवमेवैतदुताहो अन्यथेत्यस्ति किञ्चिदनिश्चयकारणं तदुपदिश्यतां यदि तन्न निराकृतमुक्तवक्ष्यमाणप्रकरणप्रतिपादितनिश्चयेन । न च शक्यमनेन स्वल्पमप्यनिश्चयकारणं किञ्चिदभिधातुमिति सिद्ध एवायं दृष्टान्तः । ततश्चान्यदप्यसमक्षार्थप्रतिपादकवचनं भगवतो यथार्थमिति प्रतीयतां स्वनयेनैव तथागतोपदिष्टत्वात्स्वभावशून्यतार्थाभिधायकवचनवदिति कुतो बुद्धोक्तेषु परोक्षेषु संशयावकाशः ॥[7] ५ ॥

[1] Tib. gnas kyaṅ, HPS sthita tīrthika°.
[2] In the following line in CSV read śramaṇa (dge sbyoṅ) and not sravaṇa as reads HPS.
[3] Tib. ad. darśane (khyod kyi ltar na)
[4] Tib. paryantatvād (mthaḥ yas).
[5] Tib. thams cad, HPS om. it.
[6] Tib. ci ste ḥdi la; HPS reads it just before asti which follows.
[7] Here follows in Tib. a passage containing two ślokas, but it is omitted in the fragments.

281

CSV: न च तथागतवत्तीर्थिकानामपि शक्यमविपरीतार्था[1]भिधायित्वमवसातुं तेषां दृष्टधर्मे एव विपर्यस्तत्वात्। तथा ह्यस्य लोकस्य तैर्नित्यकारणपूर्विका प्रवृत्तिरुपदिश्यते। सा चाशक्यप्रतिपादना[2] दृष्टविरुद्धा चोपपत्तिविरुद्धा च। एवम्—।

gaṅ gis ḥjig rten ḥdi mthoṅ dkah |
de ni gz'an la blun pa ñid |
gaṅ dag de rjes ḥgro de dag |
śin tu yun riṅ bslus par hgyur || 6 ||

In *b* V wrongly *ba* for *pa*.

* लोकोऽयं येन दुर्दृष्टो मूढ़ एव परत्र सः।
वञ्चितास्ते भविष्यन्ति सुचिरं येऽनुयान्ति तम् ॥ ६ ॥

CSV: न हि सम्पूर्णे[3] चन्द्रमसि व्याहतदर्शनसामर्थ्यो [4]ध्रुवमरुन्धतीं वा पश्यतीति सम्भाव्यम्[5]। तद्वदयं तीर्थिको लोकस्य सत्त्वभाजनाख्यस्य हेतुफलव्यामूढ़त्वात् स्थूलमेवार्थं तावद्यदा न सम्यगीक्षते तदा कथमयमतिसूक्ष्मं वि[6]दूरदेशकालव्यवहितं सप्रभेदमर्थं ज्ञास्यतीति[7] सम्भावयितुं शक्यम्। तदिमं तीर्थिकं स्वयमत्यन्तविपर्यासितदर्शनं मृगतृष्णाजलवदनुपासनीयं तत्त्वदर्शनामलजलपिपासवः संसाराध्वपरिश्रमक्लमापनोदनाय

वञ्चितास्ते भविष्यन्ति सुचिरं येऽनुयान्ति तम् ॥

अपर्यवसानापरकोटिके[8] संसारे ते वत वञ्चिता भविष्यन्ति ये यथार्थशास्तारं बुद्धं भगवन्तमवधूय[9] दृष्टादृष्टपदार्थस्वभावव्यामूढ़ं मोक्षकामतया तीर्थिकमनुगच्छन्ति ॥ ६ ॥

282

CSV: कस्मात्पुनरेते मोक्षकामा[10] विपर्यस्तदर्शनं तीर्थिकमनुगच्छन्ति। स्वभावशून्यताधर्मोपदेशश्रवणभयात्। तद्भयं

[1] Tib. om. artha-.
[2] Tib. bstan par mi nus so, and thus does not support °pratipādyā of HPS.
[3] Tib. lit. pūrṇimā- (ña ba).
[4] Tib. ad. kaścid (ḥgaḥ z'ig gis).
[5] Tib. om. iti sambhāvyam.
[6] Tib. om. vi-.
[7] Tib. om iti sam°.
[8] For this Tib. phyi maḥi mur (?) gtugs pa med pa can. Should we read mthaḥ for mur ?
[9] For yathārtha° avadhūya Tib budhena bhagavatā yathāvad upadiṣṭam artham anupāsya (saṅs rgyas bcom ldan ḥdas kyis don ji lta ba bz'in ston pa la mi bsten par).
[10] HPS ad. [sta-] mevam which is not supported by Tib.

नास्त्य[1]हं न भविष्यामि न मेऽस्ति न भविष्यति ।

इत्यालम्बो[2]त्त्रासात् । त्रासश्चायं[3] सुचिरमहङ्कारममकाराभ्यासात् । अत एव कल्याणमित्रपरिग्रहात्सुचिराभ्यस्तमपि भावस्वभावाभिनिवेशमलं[4] त्यक्त्वा— ।

mya ṅan hdas par raṅ hgro gaṅ |
de ni śin tu bya dkah byed |
hdren slad bz'in duhaṅ dam pa ni |
ma yin yid hgro spro ma yin || 7 ||

In *a* V misprint *das hpar* for *hdos par*. In *c* V and Vx of CS *paḥi slad bz'in* for *slad bz'in duhaṇ*.

* स्वयं ये यान्ति निर्वाणं ते कुर्वन्ति सुदुष्करम् ।
गन्तुं नोत्सहते नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतो मनः ॥ ७ ॥

CSV: बुद्धो भगवान् स्वयं भूत्वा स्वयमेव निर्वाणपुरमुपयातः[5] । तस्ये[6]त्थं दुष्करकारिणो महाकारुणिकस्य[7]

गन्तुं नोत्सहते नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतो मनः ॥

न केवलमसतोऽहङ्कारममकारव्यवस्थितस्य[8] स्वयमेव निर्वाणं गन्तुं मनो नोत्सहते । अपि खलु दुष्करकारिणो[9] नेतुः पृष्ठतोऽप्य[10]सतो निर्वाणं गन्तुं मनो नोत्सहते[11] ॥ ७ ॥

283

CSV: कस्मात्पुनरस्य[12] नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतः पुद्गलस्य निर्वाणं गन्तुं मनो नोत्सहते । शून्यतायां त्रासात् । कस्य पुनरस्यां त्रासो भवतीति । यस्य भवति तं प्रति [13] प्रतिपादयन्नाह— ।

[1] See HPS p. 69 where the same line is quoted with the same reading, i.e. asti for asmi. It is quoted also in the Bodhicaryāvatārapañjikā, p 449, reading asti and not asmi. The second half of the kārikā as found in the above work is as follows:
iti bālasya saṃtrāsaḥ paṇḍitasya bhavakṣayaḥ ||

[2] Tib. brtags nas which means here kalpayitvā ; but the actual reading in Tib. seems to be according to Skt brten nas.

[3] Tib. skrag pa de yan , HPS tatrāyam

[4] Tib. mnon par z'en paḥi dri ma doi nas ; HPS °veśaṃ malavat.

[5] Tib. ñe bar gśegs te , HPS yāti

[6] Tib. om. tasya.

[7] thugs rje chen po mṅaḥ ba ; HPS om. it.

[8] HPS plural number, while Tib. singular

[9] Tib. mdzad dkah ba mzad pahi ; HPS yathopavarṇitasya.

[10] HPS ad. asya after api.

[11] Tib. mi sproḥo ; for notsahate HPS notsāhaṃ pravedayate.

[12] Tib. deḥi, lit. tasya , HPS anyasya. For rjes bz'in du in Tib. one may read slad.

[13] prati is not supported by Tib.

ma mthoṅ skrag par mi rtsom ste |
mthoṅ na rnam kun de bzlog ḥgyur |
des na ṅes par cuṅ zad cig |
śes la skrag par bsgrub par bya || 8 ||

For *bzlog* in *b* Vx of CSV once *ldog*. In *d* Vx of CSV once *brjad* for *bsgrub*.

* त्रासो नारभ्यतेऽदृष्टे दृष्टेऽपैति स सर्वशः ।
नियमेनैव किञ्चिज्ज्ञे तेन त्रासो विधीयते ॥ ८ ॥

According to the reading *brjod par bya* in *d* in Vx of CSV one should read here *abhidhīyate* for *vidhīyate*.

CSV: अव्युत्पन्नशास्त्रसङ्केता हि गोपालादयः । अतस्तेऽप्युपदिश्यमानायां शून्यतायां सर्वथा[1]नुप्रवेशाभाविना[2]दृष्टत्वाच्छून्यतार्थस्य तेषां त्रासो नोत्पद्यते तस्मिन् ।°

दृष्टेऽपैति[3] स[4] सर्वशः ।

दृष्टे हि शून्यताख्ये धर्मे स[5] [6]त्रासस्तत्खिडतानां सर्वथापैति[3] भवनिमित्तात्मात्मीयाभिनिवेशविगमात् । रज्ज्वां जात[7]सर्पविपर्यासस्य रज्जुदर्शने सति सर्पभयविगमवत् । यस्तु किञ्चिज्जानाति[8] तस्य नियमेनावश्यम्भावितया त्रासो विधीयते ॥° ८ ॥

284

CSV: किमर्थं पुनरमी किञ्चिज्ज्ञा उत्तरं पदं न पर्येषन्ते[9] यावते[10]षां ज्ञातव्यपरिसमाप्तिर्भवतीति ।[11] उच्यते । त्रासात् । किं पुनस्त्रासस्य कारणम् । आह । अनभ्यासः । तस्य पुनः किं कारणम् । विपरीताभ्यासः । तदेव प्रतिपादयन्नाह— ।

byis rnams ṅes pa kho nar ni |
ḥjug byed chos la goms pa ste |
de dag goms pa med pa yis |
ldog byed chos la ḥjigs par ḥgyur || 9 ||

[1] HPS sarvathā tadanu°
[2] Tib. rjes su ẓugs pa med pas, HPS °praveśābhave sati.
[3] Tib. ldog and not bzlog. [4] Tib. de; HPS om it. [5] Tib. om. it
[6] Tib. skrag par, HPS santrāsa°. [7] Tib. skyes paḥi; HPS upayāta°.
[8] Tib. ad. kiñcin na jānāti (cuṅ zad cig mi śes pa).
[9] In X read ḥtshol for tshol [10] Tib. om yāvatā.
[11] For bhavatīti X reads ma gyur gyi bar du go which does not give here any sense.

In *a* Vx of CSV *na* for *ni*.

* एकान्तेनैव बालानां धर्मोऽभ्यासः प्रवर्तके ।
धर्मान्निवर्तकात्तेषामनभ्यासतया भयम् ॥ ९ ॥

CSV: संसारप्रवृत्त्यनुकूलो हि धर्मः प्रवर्तकः । पृथग्जनपर्यापन्नायां च भूमौ स्थितानां सत्त्वानां[1] प्रवर्तक[2] एव धर्मोऽभ्यासः । भावानां[3] स्वभावशून्यता हि निवर्तको धर्मः संसारनिवृत्त्यनुकूलत्वात् । [तदभ्यास[4]]स्य परिपन्थ्यात्मस्नेहः । तदनुगतचित्तसन्तानत्वात्पृथग्जनास्तद्व्यावर्तकाद्धर्मात्सुतरां बिभ्यति ।[5] स्वभावशून्यतां प्रपातमिव मन्यमाना न तां यथावत्प्रतिपत्तुमुत्सहन्ते ॥ ९ ॥

285

CSV: तदेवमविद्यासान्द्रान्धकारप्रच्छादितपदार्थतत्त्वेऽनुपलभ्यमानापरकोटिके[6] संसारमहा[7]टवीकान्तारे प्रनष्टसन्मार्गस्य कस्यचिन्नाम[8] पुद्गलस्य भवति स्वभावशून्यताकथायां चेद्भक्तिः स[9] तदनुकूलप्रत्ययोप[सिद्धिद्वारेण यथोप-[10]] चीयमानप्रसादः शून्यतायां भवति तथा कार्यं करुणावता[11] कृतज्ञेन[12] च भगवति तथागते सद्धर्मान्तरायनिमित्तं कर्मात्मनो[13] महाप्रपातहेतुं परिजिहीर्षुणा[14] सङ्कटमप्यवगाह्य दुर्देयमपि दत्त्वा संग्रहवस्तुचतुष्टयेन संगृह्य सद्धर्मो(ऽय)[15] सद्धर्मभाजनेभ्य[16] [17]उपदेष्टव्यः । यस्तु न केवलं यथोपदिष्टं न बहु मन्यते अपि तु— ।

[1] Tib sems can, HPS pṛthagjanānām

[2] For pravartaka and nivartaka dharma or karman cf. Y o g i y ā j ñ a v a l k y a, I. 23:

nivartakaṃ hi puruṣaṃ nivartayati janmataḥ |
pravartakaṃ hi sarvatra punarāvṛttihetukam ||

[3] Tib. dṅos po rnams kyi; HPS om it.

[4] Supplied from Tib. de la goms paḥi

[5] bhāvānām svabhāvaśūnyatā° sutarāṃ bibhyati; this is found differently in Tib as follows: nivartako hi dharmas tadabhyāsaparipanthinī bhāvānāṃ svabhāvaśūnyatā saṃsāranivṛttyanukūlatvāt || ātmasnehānugatacittasantānatvāt° bibhyati (ldog par byed paḥi chos ni de la goms paḥi gegs dṅos po rnams kyi raṅ bźin ston pa ñid de ḥkhor ba ldog paḥi rjes su mthun paḥi phyir ro || so soḥi skye bo rnams ni sems kyi rgyud bdag la chags pa daṅ rjes su ḥbrel baḥi phyir de ldog par byed paḥi chos la ches śin tu ḥjigs la ||

[6] Tib. anādyante (thog ma dan tha ma dan mi ldan paḥi) for anu°koṭike.

[7] Tib. om. mahā.

[8] Tib. om. nāma.

[9] Tib. om. it.

[10] Tib. bsgrubs paḥi sgo nas ji ltar ḥphel bar.

[11] Tib. mahākāruṇikena (sñiṅ rje che ba).

[12] In X kṛta-, byas, is quite clear but not -jñena, śes pa, being illegible.

[13] Tib. om. karma. For kyis read kyi in bdag ñid kyis.

[14] Tib. yons su spaṅ bar ḥdod pas, HPS parijihīrsa [adbhyaḥ].

[15] Tib. ad. sarvaprayatnena (ḥbad pa thams cad kyis).

[16] Tib. -bhājanabhūtebhyaḥ (snod du gyur pa la)

[17] Tib. ad. janebhyaḥ (skye bo).

gaṅ z'ig gti mug ḥgaḥ z'ig gis |
bsgribs śiṅ de ñid gegs byed pa |
de la dge legs ḥgro ba yaṅ |
med na thar pa smos ci dgos || 10 ||

In *d* V *ba* for *pa*.

* विघ्नं तत्त्वस्य यः कुर्याद्वृतो मोहेन केनचित् ।
कल्याणाधिगतिस्तस्य नास्ति मोक्षे तु का कथा ॥ १० ॥

CSV: मोहेन केनचिदितीर्ष्यामात्सर्यकौसीद्यभयश्लोकविद्वेषादिना तत्त्वोपदेशभाजने जने यस्तत्त्वदेशनश्रवणादिविघातं[1] करोति तस्य सुगतेरपि तावद्देव[2]मनुष्यात्मिकाया नास्ति सम्भवो नियतं [दुर्ग-]तिगमनात्[3] किमुतास्य मोक्षकथावकाशः स्यात् ॥°१०॥

286

CSV: एवं[4] परात्मनोरत्यन्ता[5]पकारितां पश्यता[6] भगवता तथागते[7]-नोक्तम्— ।

tshul khrims las ni ñams bla yi |
lta las cis kyaṅ ma yin no |
tshul khrims kyis ni mtho ris ḥgro |
lta bas go ḥphaṅ mchog thob ḥgyur || 11 ||

In *c* Vx of CSV *bde ḥgror* (= *sugati*) for *mtho ris* (= *svarga*). In *d* V *du*, and Vx of CS *tu* for *thob*.

* शीलादपि वरं स्रंसो न तु दृष्टेः कथञ्चन ।
शीलेन गम्यते स्वर्गो दृष्ट्या याति परं पदम् ॥ ११ ॥

CSV: सूत्र उक्तं । वरं शीलविपन्नो न तु दृष्टिविपन्न इति° ॥ ११ ॥

287

CSV: एवमतिमहार्घता[8]मस्य तत्त्वदर्शनस्यावेत्यैतदविघाताय विदुषा यतितव्यम् । न चानेन तद्विघातभयदर्शिना सता सर्वत्रैवानवधार्य पात्रविशेषमेतन्नैरात्म्यदर्शनमुपदेष्टव्यमपात्रेषु । अपात्रे[9] हि तदुपदेशोऽनर्थायैव[10] स्यात् । [[11]उक्तं च

[1] Tib. gegs ; HPS vighātakam. [2] Tib. lha daṅ ; HPS om. it.
[3] Tib. ṅan ḥgror ḥgro bas ; HPS apā- for durgati-. [4] HPS ad. eva.
[5] Tib. om. atyanta. [6] Tib dṛṣṭvā (gzigs nas). [7] Tib. om. tathāgatena;
[8] Tib śin tu don che ba ñid du ; HPS °mahārghatām. [9] Tib om. it
[10] Tib. lit anarthahetur eva (don ma yin paḥi rgyu kho nar).
[11-11] Supplied from Tib:

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ।
पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥ (See p. 23.)

इति । भगवताप्युक्तम्—वरं खलु काश्यप पुद्गलदृष्टिः सुमेरुमात्रा न त्वेवाभिमानिकस्य शून्यतादृष्टिः । तत्कस्माद्धेतोः । सर्वदृष्टिगतानां शून्यता निःसरणम् यस्य खलु शून्यतादृष्टिस्तमहमचिकित्स्यम् [इति वदामि] इति ।[11]] अत एव

dam pa min la bdag ḥdzin mchog |
bdag med ston pa ma yin te |
gcig ni ṅan hgror ñid hgro ba |
tha mal ma yin śi ñid duḥo || 12 ||

In *a* Vx of CSV *yin* for *min*, and *la* for *ba* in *c*.

* अहङ्कारोऽसतः श्रेयान्न तु नैरात्म्यदर्शनम् ।
अपायमेव यात्येकः शिवमेव तु नेतरः ॥ १२ ॥

CSV: नैरात्म्यधर्माधिमुक्तिविरहितो ह्यात्मग्राहाभिनिविष्टोऽसद्धर्मसमाश्रयादृष्टिगहनानुचारी नरो[1]ऽसन्नित्युच्यते । तस्यासतो वरमात्मदेशना दुश्चरितनिवृत्त्यनुकूलत्वात् तस्याः । तथा ह्यसावात्मस्नेहानुगमना[2]द्धित[3]मात्मनो[4]ऽभिवाञ्छन् दुश्चरितनिवृत्तिं बहु मन्यते । निवृत्तपापस्य चास्य सुगतिगमनं भवति सुलभम् । नैरात्म्योप[5]देशस्तस्य प्रतिक्षेपविपर्यासबोधाभ्यां कायचित्तसन्तानं नियतमुपहन्ति । तदेवम्

अपायमेव यात्येकः शिवमेव तु नेतरः ।

नैरात्म्यदर्शनविप्रतिपन्नो ह्यविद्वानपायमेव याति न शिवम् । यस्तु नेतरः स शिवमेव याति नापायम् । इतरशब्दोऽयमनुत्कृष्टवाची । कश्चानुत्कृष्टः । यः[6] शून्यतार्थं विपरीत[7]मधिगच्छति प्रतिक्षिपति वा । तत्प्रतिषेधेन नेतरः । नेतर इत्युत्कृष्ट इत्यर्थः । यत एव शून्यतोपदेशादितरोऽपायनिष्ठ[8]स्तत एव

blun la ñe bar bstan pa ni |
ḥkhrug° ḥbaḥ z'ig go || (p. 23)

z'es kyaṅ bśad do || bcom ldan ḥdas kyis kyaṅ ḥod sruṅs gaṅ zag tu lta ba ri rab tsam ni blaḥi mnon paḥi ṅa rgyal can ston pa ñid du lta ba ni ma yin no || de ciḥi phyir z'e na | ḥod sruṅs lta bar gyur pa thams cad la ṅes par ḥbyun ba ni ston pa ñid yin na | gaṅ ston pa ñid du lta ba de ni gsor mi ruṅ no [z'es nas bśad do] z'es gsuṅs so ||

This quotation is from the K ā ś y a p a p a r i v a r t a, §§ 64-65 (varaṃ khalu° kasmād dhetoḥ in § 64, and srvadṛṣṭi° vadāmi in § 65) with some unimportant variations in both Skt. and Tib.

[1] Tib mi; HPS om. it.
[2] Tib -anubandhād (rjes su ḥbrel bas) for -anugamanād.
[3] Tib. hitaṃ sukhaṃ ca (phan pa dan bde ba).
[4] Tib. bdag ñid la, HPS ātmanā.
[5] Tib. ad. -dharma- (chos) after nairātmya-.
[6] Tib. gaṅ z'ig; HPS om. it.
[7] ston pa ñid kyi don phyin ci log tu; HPS viparītaṁ śunyatārtham
[8] Tib. mthar thug; HPS °niviṣṭa°.

शून्यतोपदेशान्नेतरो निर्वाणनिष्ठो जायते। शून्यतादर्शनप्रत्ययेन[1] सर्वत्र सङ्ग-परित्यागान्निवृत्तक्लेशकर्मगणो नियतं निर्वृतिपद[2]मुपयाति। [[3]अथवा योऽसन्नैरात्म्यधर्मं शृणोति स प्रतिक्षेपविपर्ययबोधाभ्यामपायमेव याति। यो न शृणोति स पुण्यकर्मप्रत्ययेन स्वर्ग[4]मेव ॥[3]] १२ ॥

288

CSV: किं पुनरिदं नैरात्म्यं नाम यदसत्सु नोपदेष्टव्यं सत्सु चोपदेष्टव्य-मिति तत्प्रतिपादयन्नाह— ।

z'i sgo gñis pa med pa daṅ |
lta ba nan rnams ḥjigs byed ciṅ |
saṅs rgyas kun gyi yul ḥgyur ba |
bdag med ces ni bya bar brjod || 13 ||

In *b* Vxx of CS and CSV *hjig* for *ḥjigs*. In *c* Vx of CSV *gyur* for *ḥgyur*, and Vxx of CS and CSV *la* for *ba*.

* अद्वितीयं शिवद्वारं कुदृष्टीनां भयङ्करम्।
विषयः सर्वबुद्धानामिति नैरात्म्यमुच्यते ॥ १३ ॥

CSV: यदद्वितीयं शिवद्वारं तन्नैरात्म्यम्। यत्कुदृष्टीनां भयङ्करं तन्नैरात्म्यम्। यो विषयः सर्वबुद्धानां तन्नैरात्म्यमुच्यते[5]। तत्रा[6]त्मा नाम यो[7]ऽपरायत्तस्वरूपः[8]स्वभावः। [9][तदभावो नैरात्म्यम्।][9] तच्च धर्मपुद्गलभेदाद्द्वैतं प्रतिपद्यते। धर्मनैरात्म्यं पुद्गलनैरात्म्यं चेति। तत्र पुद्गलो नाम यः[10] स्कन्धानु-पादाय प्रज्ञप्यते[11]। स च स्कन्धेषु पञ्चधा मृग्यमाणो न सम्भवति। धर्मास्तु स्कन्धायतन[12]धातुसंशब्दिताः पदार्थाः। तदेषां धर्माणां पुद्गलस्य च यथास्वं हेतुप्रत्ययाधीनजन्मत्वादुपादाय प्रज्ञप्यमानत्वाच्च स्वायत्तमपरायत्तं निजम-

[1] Tib. rkyen gyis; HPS pratyayaḥ (yam).
[2] Tib. mya nan las ḥdas paḥi go ḥphaṅ du, HPS nirvṛtimupa°.
[3]-[3] Tib yaṅ na dam pa ma yin gaṅ z'ig bdag med paḥi chos ñan pa de ni spaṅs pa daṅ phyin ci log tu rtogs pas ṅan ḥgro kho nar ḥgro la || gaṅ z'ig mi ñan pa de ni bsod nams kyi las kyi rkyen gyis bde ḥgro ñid duḥo ||
[4] Lit. sugati° (bde ḥgro) [5] Tib om ucyate [6] Tib. de la°, HPS taccā.°
[7] HPS yad for yaḥ Before aparāya° Tib. ad. bhāvānām (dṅos po rnams kyi).
[8] HPS -svarūpasvabhāvaḥ.
[9]-[9] Tib de med pa ni bdag med paḥo; HPS om. it.
[10] HPS ad. skandhapañcakasyopādānākhyasyopādātā.
[11] Tib. lit. pratīyate (brtags).
[12] Tib. skye mched = āyatana, HPS skandhā ghanadhātu°.

क्षतकं[1] रूपं नास्तीति पुद्गलस्य धर्माणां च नैःस्वाभाव्यं व्यवस्थाप्यते। यस्य चार्थस्य स्वरूपसिद्धिर्नास्ति तस्य केनान्येनात्मनास्तु सिद्धिरिति। तस्मा[2]त्सर्वथासिद्धलक्षणा[3] एव[4] पदार्था मूर्खजनस्य[5] विसंवादकेनात्मना प्रतीत्य वो[6]पादाय वा वर्त्तमाना मूढ़धियां सङ्गास्पदं भवन्ति[7]। यथास्वभावं तु सम्यग्दर्शनैः प्रतिभाव्यमाना धर्मपुद्गलयोः [सङ्गपरिक्षयवाहका भवन्ति।][8] सङ्गपरिक्षयश्च निर्वाणावाप्तिकारणम्।[0] विदितनैरात्म्यस्य हि सर्वेषु[9] भावेषु परिक्षीण[10]सङ्गस्य न क्वचित्काचित्प्रार्थना कुतो वा निमित्तोपलम्भ इत्यद्वितीयमेव शिवद्वारमेतन् नैरात्म्यम्।[11] तच्चैतत्कुदृष्टीनां भयङ्करम्।[0] नैरात्म्ये हि वस्तुनः सर्वथानुपलम्भात्कुदृष्टीनां वस्तुस्वरूपपरिकल्पसमाश्रयणाद[12]त्यन्तविनाशदर्शनाद्भयङ्करमेतन्नैरात्म्यम्। विषयः सर्वबुद्धानां नैरात्म्यम्। सर्वबुद्धानामिति श्रावकप्रत्येकबुद्धानुत्तरसम्यक्सम्बुद्धानाम्। ज्ञानविशेषविषयत्वेनावस्थानाद्विषयः सर्वबुद्धानामित्युच्यते। धर्मशरीराव्यतिरेकवर्तितां वा सर्वेषां सम्यक्सम्बुद्धानामावेदयन्नाह विषयः सर्वबुद्धानामिति। विशेषणमालया[13] सर्वधर्म[14]नैरात्म्यमुक्तमाचार्येण ॥ १२ ॥

289

CSV: एतच्च नैरात्म्यं सता मन्दधियो जनस्य[15] नोपदेष्टव्यम्। यस्मात् —।

chos ḥdi yi ni miṅ las kyaṅ |
dam pa min pa ḥjigs pa skye |
gz'an la ḥjigs pa mi skyed paḥi |
stoabs ldan z'es bya gaṅ z'ig mthoṅ || 14 ||

In *c* V and Vx of CS *bskyed* for *skyed.*

* अस्य धर्मस्य नाम्नोऽपि भयमुत्पद्यतेऽसतः।
बलवान्नाम को दृष्टः परस्य न भयङ्करः ॥ १४ ॥

[1] Tib. om. akṛtakaṁ; HPS °kṛtakarūpaṁ.
[2] Tib. deḥi phyir, HPS om. it.
[3] Tib. svalakṣaṇāsiddāḥ (raṅ gi mtshan ñid kyis ma grub pa).
[4] Tib om it.
[5] Tib. om it.
[6] Tib om. it, HPS ca for vā.
[7] Tib. ḥgyur la, HPS sambhavanti.
[8] Tib. chags pa yoṅs su zad pa hdren par ḥgyur ro |
[9] Tib. thams cad; HPS om it.
[10] Tib. kṣīṇāśeṣa° (chags pa ma lus pa zad pa la).
[11] HPS om. here a few lines.
[12] Tib. parikalpanāśrayiṇām (yoṅ su brtags paḥi rten can).
[13] Tib. phreṅ gis ni; HPS- mālaya-
[14] Tib. chos thams cad; HPS om. it.
[15] Tib. skye bo; HPS om it.

CSV: बलवन्नैरात्म्यदर्शनं सर्वासद्दर्शनोन्मूलनसमर्थत्वात्। दुर्बलमसद्दर्शनमुन्मूलनीयत्वात्। नियतं चैतद्यद्दुर्बल:[1] सबलाद्बिभेतीति। तस्माच्च दुर्बलस्य कुदर्शनेनात्मीकृतचित्तसन्तानस्यायं धर्म उपदेष्टव्यो भयहेतुरिति कृत्वा ॥ १८ ॥

290

CSV: ननु चोपदेष्टव्य एवायं धर्म: सकलकुदर्शनप्रमाथित्वात्। तथा ह्यवश्यं परप्रवादिन: सह धर्मेण[2] निग्रहीतव्या:। ततश्च वादार्थिना सता परमतविजिगीषुणा धर्मोऽयमपात्रेष्वप्यु[3]पदेष्टव्य इति। उच्यते। नैतदेवम्। यस्मात्[4]—।

chos hdi de bz'in gśegs rnams kyis |
rtsod pahi ched du ma gsuṅs so |
de ltaḥaṅ ḥdis ni gz'an smra rnams |
bsregs te me yis bud śiṅ bz'in ||15||

In *b* V and Vx of CS *te* for *so.* and *ḥdi* for *ḥdis* in *c*. In *d* V wrongly *gsregs* for *bsregs* and V and Vx of CS *yi* for *yis*.

* वादस्य हि कृते धर्मो नायमुक्तस्तथागतै:।*
परवादांस्तथाप्येष दहत्यग्निर्यथेन्धनम् ॥ १५ ॥

In *a* for *hi kṛte* suggested by me HPS reads *kṛtaśaḥ* which does not give any sense. In order to avoid this difficulty V emends the reading *vādasya kṣtaśaḥ* as given by HPS by *vivādasya kṛte.* But it is to be noted that CSV frequently reads *vāda* and not *vivāda.* V reconstructs the second half as follows :

tathāyam anyaśabadānām dāhako'gnir yathendhanam ||

It cannot be accepted. The word *agniḥ* cannot be construed here with *indhanam.*

CSV: यदि चायं धर्मो वादस्य कृते [उपदिष्ट:][5] स्यात् स्यादेतदेवम्। न त्वयं वादार्थ[6]मुपदिष्टो विमोक्षमुखेनोपदेशात्। यद्यप्येवं
[7][परवादांस्तथाप्येष दहत्यग्निर्यथेन्धनम् ॥

[1] Tib stobs chun ba ; HPS abalavān.
[2] Tib. chos daṅ mthun par. It means 'agreeing with dharma'
[3] For apātreṣv api Tib pātreṣu (snod dag la) which cannot be accepted.
[4] Tib. tathā hi (ḥdi ltar).
[5] Tib. bstan par ḥgyur. [6] Tib. °ched du ; HPS °dārtha upa°.
[7-7] de ltaḥan ḥdis ni gz'an smra rnams |
bsregs te me yis bud śin bz'in ||

वादार्थमनुपदिष्टोऽप्ययं धर्मः परवादं निराकरोत्येव। शोधनादिकार्यार्थमुपादत्तोऽग्निर्यद्यपि दाहार्थो न भवति तथापि दहनस्वभावेनेष्टं कार्यमनुविदधान इन्धनमपि दहति ॥ [07]] १५ ॥

291

CSV : yan ji ltar chos hdi dad pa can gyi rgyud la ñe bar skye ba na pha rol poḥi smra ba dag sreg par hgyur z'e na | bśad pa |

= कथं पुनरेष धर्मः श्रद्धावतः सन्ताने उपजातः परवादान्दहति। उच्यते— ।

chos hdi gaṅ gis śes gyur pa |
de ni gz'an la mi dgah ste |
des na bdag la chos hdi ni |
hjig pahi sgo daṅ hdra bar snaṅ ||16 ||

In *a* V *ba* for *pa*. and *dkah* for *dgaḥ* in *b* ; both the readings of V are wrong.

V dharmo'yaṃ yena vijñāto bhavet so'nyasya na priyah |
vināśadvāravat tena drsto dharmo'yam ātmanah || 16 ||

V's reconstruction of *b* is defective. See the commentary quoted below. I would translate the kārikā as follows :

जानाति य इमं धर्मं प्रीतिरन्यत्र तस्य न।
धर्मोऽयमात्मनस्तेन नाशद्वारमिवेक्ष्यते ॥ १६ ॥

CSV : dam pahi chos kyi de kho na ñid mthoṅ baḥi bdud rtsi myaṅs pa ni de las gz'an pahi lta baḥi ro la mnog med par byed pahi phyir de las gz'an pahi lta ba thams cad la de mi dgaḥo || slob dpon dam paḥi chos kyi bdud ṛtsihi ro myaṅs pa lta bur gyur pa skye bo blo daṅ ldan pahi yid tshim par byed paḥi tshig gsuṅ ba |

des na bdag la chos hdi ni |
hjig pahi sgo daṅ hdra bar snaṅ ||

slar mi skye bas ḥjig pa mthoṅ baḥi phyir chos ḥdi ni bdag med paḥi chos rtogs pahi rgyud la dam pa ma yin paḥi lta ba

rtsod pahi don du ma bstan yaṅ chos ḥdi ni pha rol pohi smra ba sel bar byed pa kho naḥo || me ñe bar len pa ni btso ba la sogs paḥi bya bahi don du yin la bud śiṅ bsregs paḥi don du ma yin mod kyi de lta na yaṅ sreg par byed pahi raṅ bz'in yin pas ḥdod paḥi bya ba rjes su sgrub ciṅ bud śin yaṅ sreg par byed do ||

thams cad hjig pahi rgyu yin no sñam du slob dpon la snaṅ ṅo || hdi ni mi dmigs pahi bdag ñid can yin pahi phyir hgah z'ig yan hjig pahi rgyu ma yin pas hjig pahi sgo daṅ hdra bar z'es bśad do || yaṅ na bstan pahi chos la dgoṅs nas ḥjig paḥi sgo daṅ ḥdra bar zes' bśad do || mya nan las ḥdas pa ni gtan du baḥi ḥjig pa yin la || der rjes su hjug pahi sgo ni rnam par thar paḥi sgo stoṅ pa ñid rtogs paḥi bdag ñid can yin la | bstan pahi chos kyaṅ slob dpon la de daṅ hdra bar snaṅ ste | ji ltar ḥphags pahi chos kyi raṅ bz'in thugs su chud par śes nas dad pa daṅ ldan pa lta ba gz'an mṅon par mi hdod pa de bz'in du luṅ gi chos rtogs pa yaṅ gz'an la mi dgaḥ sñam du dgoṅs so ||

=सद्धर्मतत्त्वदर्शनामृतरसास्वादनेन हि दर्शनान्तररसस्यासन्तोषकरत्वान्न स तदन्येषु सर्वेषु दर्शनेषु प्रीयते। आचार्य आस्वादितसद्धर्मामृतरसस्येव बुद्धिमतो जनस्य मनःसन्तोषकरं वचनमाह—

धर्मोऽयमात्मनस्तेन नाशद्वारमिवेक्ष्यते ॥

पुनरनुत्पादेन विनाशदर्शनाद्धर्मोऽयं नैरात्म्यधर्मावगन्तृमन्तानं सर्वासद्दर्शनविनाशहेतुरित्याचार्यस्य दृश्यते। अयमनुपलम्भात्मक इति न कस्यचिदपि विनाशहेतुरिति नाशद्वारमिवेत्युच्यते। अथ वोपदिष्टधर्माभिप्राया-न्नाशद्वारमिवेत्युच्यते। निर्वाणं ह्यात्यन्तिको विनाशः। तदनुसारि द्वारं विमोक्षद्वारं शून्यतावगमात्मकम्। उपदिष्टोऽपि धर्म आचार्यस्य तादृशो दृश्यते। यथार्थधर्मस्वभावावगमेन ज्ञानाच्छ्रद्धावतो दर्शनान्तरे नाभिरुचिरेव-मागमधर्मावगमे नान्यत्र प्रीतिरित्यभिप्रायः ॥ १६ ॥

292.

CŚV : ci ste ḥphags pa rnams la yan ciḥi phyir ḥdi skrag paḥi rgyur mi hgyur z'e na || bdag la chags pa log paḥi phyir ro || gaṅ la bdag la chags pa yod pa de ni de daṅ rjes su mthun paḥi dṅos poḥi lta ba ḥdod kyi de daṅ mi mthun pahi[1] bdag med par lta ba ni ma yin no ||

=अथार्याणामपि किमेष उत्त्रासहेतुर्न भवतीति चेत्। आत्मस्नेहनिवृत्तेः। यस्यात्मस्नेहस्तस्य तदनुकूला वस्तुदृष्टिरिष्टा न तदननुकूला नैरात्म्यदृष्टिः।

[1] X pas.

de ñid du bdag med sñam du |
de ltar gaṅ la dgoṅs gnas pa |
de ni yod pas ga la dgaḥ |
med pas ḥjigs par ga la ḥgyur || 17 ||

In *c* V and Vx of CS *gaṅ* for *ga*; the former is, however, supported by CSV in the course of explanation. V wrongly *dkaḥ* for *dgaḥ* in the same line.

V anātmacintā tattvena tasmād yasya matā bhavet |
satā kasya bhavet prītir asatā ca bhayam katham || 17 ||

I would suggest the following:

तत्त्वतो नैरात्म्यमिति यस्यैवं वर्तते मतिः ।
तस्य भावात्कुतः प्रीतिरभावेन कुतो भयम् ॥ १७ ॥

CSV: de ñid du bdag med sñam du |
de ltar gan la dgoṅs gnas pa |

hphags pa

de ni yod pas ga la dgaḥ |
med pas ḥjigs par ga la ḥgyur ||

gaṅ z'ig la phyi daṅ naṅ gi dnos pohi ran gi ṅo bo yons su mi rtog paḥi phyir z'es bya baḥi dṅos po hgah yaṅ raṅ bz'in gyis yod pa ma yin no | smra bar dgoṅs pa rnam par gnas pa de ni gaṅ med par mthon ba las de bdag med pa las ḥjigs par ḥgyur ba yod par lta ba yod pas yoṅs su tshim par ga la ḥgyur || de ñid kyi phyir de dag gi rjes su chags pa dan khoṅ khro ba daṅ bral baḥo z'es bya ste | yod par lta ba la rjes su chags pa med pahi phyir la || bdag med par lta ba la yaṅ khoṅ khro ba med paḥi phyir ro || deḥi phyir gñis la mi spyod ciṅ rtshod pa med pa hdi ni mya ṅan las ḥdas pahi groṅ khyer du bde blag tu ḥgro ste | deḥi phyir mya ṅan las ḥdas pa dam pahi gnas yin paḥi phyir na bdag med pa de deḥi ḥjigs paḥi rgyu ma yin no ||

तत्त्वतो नैरात्म्यमिति यस्यैवं वर्तते मतिः ।

आर्यस्य

तस्य भावात्कुतः प्रीतिरभावेन कुतो भयम् ॥

यस्य बाह्यस्याभ्यन्तरस्य च भावस्य स्वरूपापरिकल्पनया न कश्चिद्भावः

स्वभावेनास्तीत्यभिप्रायो वर्तते कुत्र तस्याभावदर्शनेन तस्मान्नैरात्म्य[दर्शना]द् भयं कुतो [वा] भावदर्शनात्परिसन्तोषः। तस्मादेव तयोरनुरागस्य प्रतिघस्य चाभाव इति। भावदर्शनेऽनुरागाभावान्नैरात्म्यदर्शनेऽपि प्रतिघाभावात्। तस्मादुभयमनाचरन् निर्विवादोऽयं निर्वाणनगरीं सुखेन गच्छति। तस्मान् निर्वाणं परमं स्थानमिति तन्नैरात्म्यं न तस्य भयहेतुर्भवति ॥ १७ ॥

293.

CŚV: dṅos por lta ba la mṅon par z'en paḥi mu stegs can mya ṅan las ḥdas pa la gyaṅ sar ḥdu śes pa rnams ni mya ṅan las ḥdas pa las hjig rten gcod par byed ciṅ skye bo sdug bsṅal mthah yas pahi rgyu dṅos por lta ba la sbyor ba na hgro ba rnams kyi sdug bsṅal mu mthaḥ med paḥi sa bon du gyur pa yin no || deḥi phyir |

=भावदर्शनाभिनिविष्टास्तीर्थिका निर्वाणे प्रपातसंज्ञिनो निर्वाणालोकस्योच्छेदं कुर्वन्तोऽनन्तदुःखहेतुभावदर्शनयोगगतानां जनानामपर्यन्तदुःखबीजभूता भवन्ति। तस्मात्—।

don min sa bon gyur pa yi |
mu stegs can maṅ mthoṅ nas ni
chos ḥdod pa yi skye bo la |
su z'ig sñiṅ brtse skye mi ḥgyur || 18 ||

In *b* Vx of CŚV *mdo* for *maṅ*. In *d* Vx of CŚV *mi brtse bar* for *brtse skye mi*.

V anarthabījabhūtaṃs tāṃs tān dṛṣṭvā tīrthikān bahūn |
dharmakāme jane kasya kṛpā nāma na jāyate || 18 ||

There is nothing in the Tib. text for V's *tāṃs tān* in *a* and *b*. I may suggest the following:

बीजभूताननर्थस्य विलोक्य तीर्थिकान् बहून्।
धर्मकामे जने कस्य करुणा नैव जायते ॥ १८ ॥

294

CŚV: yaṅ cihi phyir sems can rnams dge baḥi bar bsams pa can yin yaṅ phal cher mu stegs can rnams kyi lugs daṅ rjes su ḥbrel gyi bde bar gśegs pa pohi daṅ ma yin z'e na | de ni phra baḥi phyir ro ||° ji ltar bde bar gśegs pa po rnams kyi chos ḥdi phra ba

ñid daṅ | de las gz'an pa rnams kyi rigs pa ñid [ma] yin pa de ltar bstan paḥi phyir bśad pa |

=कस्मात्पुनः सत्त्वाः कुशलान्तराशया अपि भूयसा तीर्थिकानां मतमनुबध्नन्ति न तु सौगतानामिति ।° तस्य सूक्ष्मत्वात् । यथा च सौगतानामयं धर्मः सूक्ष्म एव तदन्येषाञ्चायुक्त एव तथा प्रतिपादयन्नाह— ।

śā kya gos med bram z'e ste |
gsum rnams kyi yaṅ chos yid daṅ |
mig daṅ rna ba yis ḥdzin pa |
dehi phyir thub paḥi gz'uṅ lugs phra || 19 ||

In *b* Vx of **CSV** *pa rnams kyiḥaṅ* for *rnams kyi yaṅ*. In *d* V and Vx of CS *de* for *deḥi*, and *smra* for *phra* supported by both the commentary and the Chinese version.

V śākyena cetasā dharmo nagnakena tu cakṣuṣā |
śrutyā gṛhīto vipreṇa muniproktas tataḥ śivaḥ || 19 ||

So far as the first three lines, *a*, *b*, and *c*, are concerned V's Skt. is good. But I wish he had kept the order of the words in the Tib. text. With regard to the last line, *d*, his rendering can hardly be defended. Apparently he has confounded *gz'uṅ* in the text with *gsuṅ* when he writes for the former *prokta* (in *muni-prokta*). The word *gz'uṅ* with *lugs* makes a phrase *gz'uṅ-lugs* meaning *samaya* 'comprehension', 'doctrine'. And, again, in writing *śiva* undoubtedly for *lugs* he seems to have confounded the latter with *legs* 'good'. Besides, he has taken the wrong reading *smra* for *phra* 'sūkṣma'.

I may give the following :

शाक्यैरचेलकैर्विप्रैस्त्रिभिश्चित्तेन चक्षुषा ।
कर्णेन गृह्यते धर्मः सूक्ष्मस्तत्समयो मुनेः ॥१९॥

CSV : bram ze rnams ni ḥdon pa sñin por byed pa ste | de rnams kyi de ni rna baḥi yul lo || gcer bu pa dag ni gtsaṅ sprar[1] spyod pa daṅ bral baḥi phyir lus dri ṅa baḥi ḥdam ḥphel bz'in pas gos śiṅ khru ras daṅ bral ba graṅ ba daṅ rluṅ daṅ ñi ma daṅ skra ḥbal ba la sogs paḥi sdug bsṅal gyi gz'ir gyur pa rnams te | de

[1] Sbrar ? X indistinct.

rnams kyi lugs de ni mthoṅ bas go bar bya ba yin te | deḥi phyir de rnams kyi chos ni mig gis[1] rnam par śes par bya ba yin no || śā kya dṅos po thams cad raṅ bz'in med par lta baḥi ñi mas sems kyi rgyud snaṅ bar byas śiṅ dam pa ma yin paḥi lta ba ma lus pas ḥjigs śiṅ tshaṅ tshiṅ du gyur paḥi ma rig pahi mun pa bcom pa | ḥdus byas rmi lam daṅ mig hphrul daṅ sgyu mahi na chuṅ [ma] daṅ gzugs brñan daṅ sprul pa daṅ mtshuṅs par mthoṅ ba ñon moṅs pahi dri ma ma lus pa bsal bas sems kyi rgyud dri ma med par gyur pa rnams ni de ltar mñam par bz'ag[2] pa dag kho nas ṅes par bya ba yin te | deḥi phyir de dag gi dge bahi bsam pa ni yid kyi rnam par śes pas go bar bya ba yin pas thub pahi gz'uṅ lugs phra ba yin no || deḥi phyir ma ṅes pas bsod nams hdod kyaṅ skye bo bde bar gśegs pa pohi chos la mi ḥjug go ||

=विप्रा हि पाठं सारं कुर्वन्ति। स तेषां कर्णविषयः। अचेलका हि शौचाचाररहितत्वाद्वर्धमानदेहदुर्गन्धपङ्कावलेपस्नानशाटिकारहिता हिमवातसूर्यकेशलुञ्चनादिदुःखाधारभूताः। तेषां स आचारो दर्शनेनावगन्तव्यः। तस्मात्तेषां धर्मश्चक्षुषा विज्ञेयः। शाक्यास्तु सर्वभावनिःस्वभावत्वदर्शनसूर्योद्भासितचित्तसन्ताना: समस्तासद्दर्शनभीता उन्मूलितगहनाविद्यातिमिराः संस्कृतं स्वप्नेन्द्रजालमायायुवति[3]प्रतिबिम्बनिर्माणसमं पश्यन्तो निखिलक्लेशमलापाकरणेन निर्मलभूतचित्तसन्तानाः समाहिताश्चैव निर्णेतव्याः। तस्मात्तेषां कुशलभावना मनोविज्ञानेनावगन्तव्येति मुनेः समयः सूक्ष्मः। तस्मादनिश्चयेन पुण्यकामोऽपि जनो न सौगते धर्मे प्रवर्तते ॥ १९ ॥

295

CSV: ḥdir smras pa | gal te blo rags paḥi phyir hjig rten phyi rol pa la bsten na[4] hjug na ho na hdir yaṅ de ltar rjes su sgrub par gyis śig | phyi rol paḥi bya ba rjes su mi hgrub ste | hdi ltar |

=अत्राह। यदि स्थूलबुद्धित्वाल्लोको बाह्योपासने प्रवर्तते अथेहाप्येवमनुविधीयताम्। न बाह्यं कार्यमनुविधीयते। तथा हि—।

ji ltar bram ze rnams la chos |
phal cher phyi hchos brjod pa ltar

[1] X gi. [2] X gz'ag. [3] See MV, pp. 45, 46, 463; BC, IX. 31. [4] X nas.

de bz'in gcer bu rnams la chos |
phal cher blun pa brjod pa yin || 20||

V brāhmanānām yathā dharmah kriyāprāyah prakīrtitah |
nirgranthānam tathā dharmo jadaprāyah prakīrtih || 20 ||

I do not think Tib. *phyi ḥchos* in *b* can be translated by *kriyā-* as V has done. The kārikā may be translated thus :

ब्राह्मणानां यथा धर्मः प्रायेण बाह्य उच्यते ।
नग्नकानां तथा धर्मः प्रायेण जड़ उच्यते ॥२०॥

CSV : bram ze rnams ni bzlas brjod dań sbyin bsreg dań bkra śis dań hgyod tshańs la sogs pahı bya ba dag gis gz'an dag las rñed pa dań bkur sti la sogs pa ḥdod pas phyi hchos par hdod do || de dag gı chos ni phal cher phyır hchos pa z'ıg ste | phyır ḥchos gtso bo yin no | z'es bya bahı don to || chos ḥdi ni thar pa hdod pa rnams la ḥgag pa[1] yin te | hkhor baḥi rjes su mthun pahi phyir la ||° jı ltar thar paḥi bar du gcod par byed pahi phyir bram ze rnams kyi chos phyi hchos phal che ba thar pa hdod pa rnams kyis spyod par bya ba ma yin pa de bz'in du gcer bu rnams kyi chos sems blun pa ñid du byed paḥi rgyu yan blun pa phal che baḥi phyir spyod par bya ba ma yın pas de ltar ñe bar bstan pa rjes su mi sgrub bo ||

=ब्राह्मणा मन्त्रजपदानहोममङ्गलप्रायश्चित्तादिभिः कार्यैरन्येभ्यो लाभसत्कारादीच्छया बाह्यमिच्छन्ति। तेषां धर्मः प्रायेण बाह्यः। बाह्यप्रधान इत्यर्थः। अयं धर्मो मोक्षकामाणां निषिद्धः। संसारानुकूलत्वात्।° यथा मोक्षपर्यन्तोच्छेदकत्वेन ब्राह्मणानां प्रायेण बाह्यो धर्मो मोक्षकामैर्नाचरितव्यस्तथा नग्नकानामपि धर्मश्चित्तजाड्यकरणहेतुर्जडप्राय इति नाचरितव्यः। अत एवमुपदेशो नानुविधीयते ॥२०॥

296

CSV : gan gi phyır bram ze hdi rnams kyi chos phyi hchos phal che ba de ñid kyı phyir ḥjig rten phal cher |

=यस्मादेषां ब्राह्मणानां धर्मो बाह्यप्रायस्तस्माल्लोकस्य प्रायेण—।

[1] X hgah ba.

ji ltar rig pa blaṅs pa las |
bram ze gus pa skye ba ltar |
de bz'in ñon moṅs blaṅs pa las |
gcer bu pa la brtse bar ḥgyur || 22 ||

In *a* Vx of CŚV *rigs* for *rig.*

V yathaiva vedagrahaṇe bhaktir viprasya jāyate |
nirgranthasya tathā kleśagrahaṇe jāyate matiḥ || 23 ||

V takes *rigs pa* in *a* to mean 'Veda', but in Tib. the actual word for it is *rig byed.* In the Tib. text there is nothing for his *mati* in *d.* In accordance with the Vṛtti quoted below and the Chinese version one may suggest the following restoration :

विद्याग्रहणतः श्रद्धा विप्रेषु जायते यथा ।
कृपा क्लेशग्रहणतो नग्नेषु जायते तथा ॥२१॥

CŚV : ji ltar ḥdon par byed pa tsam gyis sems raṅs par gyur pahi ḥjig rten ni rig[1] pa blaṅs pa las bram ze rnams la gus pa skye ba de bz'in du ñon moṅs pa blaṅs pa las mgo skyes[2] ḥbal ba la sogs pa lus yoṅs su dub pa las gos med pa rnams la brtse ba skyeḥo ||

=यथा पाठक्रियामात्रेणोल्लसितचित्तस्य लोकस्य विद्याग्रहणाद्ब्राह्मणेषु श्रद्धा जायते तथा क्लेशग्रहणात्केशलुञ्चनादिदेहपरिखेदादचेलकेषु कृपा जायते ॥२१॥

297

CŚV : ḥdi rnams kyi lus yoṅs su ñon moṇs paḥi sdug bsṅal ñams su myoṅ ba ni chos kyi ched du ḥgyur ba ḥdi ni mi srid de ñes pa spyod paḥi ḥbras bu yin paḥi phyir ro || z'es bstan paḥi phyir ro ||

=एषां शरीरपरिक्लेशदुःखानुभवो धर्मनिमित्तं भवतीति । नेदं सम्भवति । दुश्चरितफलादिति प्रतिपादनात् ।

sdug bsṅal las kyi rnam smin phyir |
ji ltar chos su mi ḥgyur ba |
de bz'in skye ba las kyi ni |
rnam smin yin phyir chos ma yin || 22 ||

[1] X rigs. [2] X te mgo. mgo skyes-mūrdhaja, śiroruha, keśa.

In *d* Vx of CSV *rnams* for *rnam*; and omits *yin* adding *na* after *phyir*.

V kleśakarmavipākena yathā dharmo na jāyate |
janmakarmavipākena tathā dharmo na jāyate || 22 ||

I think a slight modification, such as follows, is here necessary.

क्लेशः कर्मविपाकेण यथा धर्मो न जायते ।
जन्म कर्मविपाकेण तथा धर्मो न जायते ॥२२॥

CSV:

sdug bsṅal las kyi rnam smin phyir |
ji ltar chos su mi ḥgyur ba |

z'es bya ba smos so || ji ltar sgren mos rgyu ba rnams kyi ḥdi pahi sdug bsṅal gyi ñams su myoṅ ba yaṅ dmyal bahi sdug bsṅal gyi ñams su myoṅ ba bz'in chos kyi ched du mi hgyur ba ltar bram ze rnams kyi yaṅ |

de bz'in skye ba las kyi ni |
rnam smin phyir na chos ma yin ||

= क्लेशः कर्मविपाकेण यथा धर्मो न जायते ।

इत्याह । यथा नग्नचारिणामिह दुःखानुभवो नरकदुःखानुभववद्धर्मनिमित्तं न भवति ब्राह्मणानामपि

जन्म कर्मविपाकेण तथा धर्मो न जायते ॥ २२ ॥

298

CSV: gal te las kyi rnam par smin pa yin paḥi phyir mig la sogs pa tar sdug bsṅal daṅ skye ba chos su mi hgyur na ḥo na chos gaṅ z'ig yin z'e na | bśad par bya ste |

= यदि कर्मविपाकाच्चक्षुरादिवद्दुःखं जन्म च न धर्मस्तर्हि को धर्म इति । उच्यते—।

chos ni mdor na mi ḥtshe bar |
de bz'in gśegs pa rnams kyis gsuns |
stoṅ ñid mya ṅan ḥdas par te |
ḥdir ni de gñis ḥbaḥ z'ig go || 23 ||

In *a* V wrongly *ḥtsi* for *ḥtshe*. In *c* V and Vx of CS *ste* for *te*. In *d* V *na* for *ni*.

* धर्मं समासतोऽहिंसां वर्णयन्ति तथागताः ।
शून्यतामेव निर्वाणं केवलं तदिहोभयम् ॥ २३ ॥

The Skt. original is quoted in MV, p. 352.

CSV:

chos ni mdor na mi ḥtsḥe bar |
de bz'in gśegs pa rnams kyis gsuṅs |

ḥtshe ba ni gz'an la gnod par z'ugs pahi phyir sems can la gnod paḥi bsam pa daṅ | des kun nas bslaṅ baḥi lus daṅ ṅag gi las yin la || mi ḥtshe ba ni de las bzlog paḥi sgo nas dge ba bcuḥi las lam mo || gaṅ yaṅ cuṅ zad gz'an la phan ḥdogs pa de thams cad kyaṅ mi ḥtshe bahi khons su hdu ba yin no || de bz'in gśegs pa ṛnams kyis chos ni mdor bsdu na mi ḥtshe ba de ñid yin no z'es bstan to ||

stoṅ ñid mya ṅan ḥdas par te |
ḥdir ni de gñis hbaḥ zig go ||

raṅ bz'in stoṅ pa ñid du gan bśad pa de ñid saṅs rgyas bcom ldan ḥdas rnams kyis[1] mya ṅan las ḥdas par gsuṅs so ||° mi ḥtshe ba daṅ stoṅ pa ñid ces paḥi chos de gñis ni mtho ris daṅ byaṅ grol thob par byed pa ste | deḥi phyir

ḥdir ni de gñis ḥbaḥ z'ig go ||

ḥbaḥ z'ig ces bya ba ni yoṅs su dag pa ste | de bz'in gśegs paḥi bstan pa ḥdi kho nar ḥdi gñis chos yoṅs su dag par dmigs kyi gz'an du ni ma yin no || z'es raṅ daṅ gz'an gyi bdag ñid la mtho ris daṅ byaṅ grol gyi bde ba yaṅ dag par bskyed par ḥdod pas rtog par byaḥo ||

=धर्मं समासतोऽहिंसां वर्णयन्ति तथागताः ।

हिंसा परापकारापन्नत्वात्तत्स्वस्यापकारचिन्ता तत्समुत्थितं कायकर्म वाक्कर्म च । अहिंसा तद्विपरीतमुखेन दश कुशलकर्मपथाः । यदीषदपि परोपकारकं तत्सर्वमप्यहिंसान्तःसंगृहीतम् । तथागता हि धर्मं समासतः संक्षेपतः सैवाहिंसेति प्रतिपादयन्ति ।

शून्यतामेव निर्वाणं केवलं तदिहोभयम् ।

या स्वभावशून्यतोच्यते तदेव बुद्धा भगवन्तो निर्वाणं वर्णयन्ति । अहिंसा शून्यता चेति तद्धर्मद्वयं स्वर्गविमुक्तिप्रापकम् । तस्मात्

[1] X kyi.

केवलं तद्दिशोभयम् ।

केवलमिति परिशुद्धम् । तथागतप्रतिपादितेऽस्मिन्नेव धर्मद्वयमिदं परिशुद्धमुपलभ्यते नान्यत्रेति स्वपरात्मनोः स्वर्गस्य विमुक्तेश्च सुखं सम्यगुत्पादयितुकामेन प्रत्येतव्यम् ॥ २३ ॥

299

CSV: yaṅ ciḥi phyir phyi rol pa ḥdi dag bde bar gśegs paḥi bstan pa ḥdi mthoṅ bz'in du yaṅ chos gñis po ḥdi la mi gus śe na | raṅ gi phyogs la chags paḥi phyir ro|| ḥdi ltar |

= कस्मात्पुनरेषां बाह्यानां सुगतशासनमिदं पश्यतामपि धर्मद्वयेऽस्मिन्नादर इति । स्वपक्षरागात् । तथा हि— ।

raṅ phyogs ḥjig rten thams cad la |
skyes sa bz'in du sdug ḥgyur na |
deḥi ldog par byed pahi rgyu |
khyod la gan gis sdug par hgyur || 24 ||

In *b* Vx of CSV *pa* for *sa*. In *d* V and Vx of CS *bsñal* for *par*.

V svapakṣah sarvalokasya priyaḥ syāj janmabhūmivat |
nivṛttihetus te tasya yena duḥkhāya jāyate || 24 ||

I may suggest the following:

स्वपक्षः सर्वलोकस्य जन्मभूमिरिव प्रियः ।
तन्निवृत्तिकरो हेतुर्भवेत्केन तव प्रियः ॥ २४ ॥

CSV: raṅ gi phyogs la chags pa ni ḥkhor ba thog ma med pa nas goms pa z'ig ste | raṅ gi skye baḥi gnas ltar ḥjig rten gyi de yoṅs su btaṅ bar mi nus te | deḥi phyir raṅ gi lta ba la mṅon par z'en pas byis pa rnams de bz'ın gśegs paḥi chos ḥdi la mi ḥjug go|| mkhas pas raṅ skye baḥi sa yin yaṅ rgud paḥi rgyur gyur pa la re ba spaṅs nas ḥbyor ba byaṅ baḥi yul la brten par rigs la|| ḥdi ji ltar yın pa de latr raṅ gi phyogs la chags pa spaṅs nas gz'an gyi phyogs yin yaṅ yon tan daṅ ldan pa la yid gz'ug par bya ḥo||

= स्वपक्षरागोऽनादिसंसारादभ्यस्तः । स च स्वजन्मस्थानवल्लोकेन परित्यक्तुं न शक्यते । तस्मात्स्वदर्शनाभिनिवेशेन बालास्तथागतधर्मेऽस्मिन्न प्रवर्तन्ते । पण्डितास्तु स्वजन्मभूमेरपि व्यसनहेतुभूताया आशां प्रहाय

विशुद्धवेभवं देशमाश्रयितुमर्हन्ति । यथेदं तथा स्वपक्षरागं प्रहाय पश्चात्तरेऽपि गुणवति मनः प्रवर्तयितव्यम् ॥ २४ ॥

300

CSV: deḥi phyir de ltar phyogs su lhuṅ ba med par gyur pas |
=तस्मादेवमपक्षपातिना— ।

rigs paḥi don ni gz'an las kyaṅ |
blo ldan legs pa ḥdod pas blaṅ |
ñi mas steṅ mig ldan pa la |
kun gyi spyi thun ma yin nam || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las lta ba dgag pa bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu gñis paḥo ||

In *b* V *pas* for *pa*; Vx of CSV *blaṅs* for *blaṅ*. In *c* Vx of CS *ma sa* for *mas*; Vx of CSV adds *sa* after *mas* omitting *pa* and reads *steṅs* for *steṅ*.

V parasmād api yuktārthaṁ dhīman abhisamīpsate |
arkbimbam hı sāmānyam sarvasyākṣimato na kim || 25 ||

In this restoration Tib. *legs* in *b* and *steṅ* in *c* are left out untranslated, and *-bimba* in *c* is added though there is nothing of it in the Tib. text. Here *arkabimba* may have been taken by V from the Chinese version which reads for it *jih lun* 'sun's disc.' He should have written *-īpsati* for *-īpsate*. The following translation may be suggested:

ग्राह्योऽन्यतोऽपि युक्तोऽर्थः श्रेयस्कामेन धीमता ।
ऊर्ध्वमर्को नेत्रवतां सर्वसाधारणो ननु[1] ॥ २५ ॥

॥ योगाचारे चतुःशतके दृष्टिविप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं द्वादशं प्रकरणम् ॥ १२ ॥

CSV: blo gros daṅ ldan pa bdag ñid kyi yin pa lta bur sems pas gaṅ la lar legs par bśad pa dmigs pa de de las blaṅ bar byaḥo || chos ḥdi ḥgaḥ z'ig du phrag dog giś gnas pa ni ma yin te | thams cad du ño bo mtshuṅs paḥi phyir ro || dper na thams cad la rjes su chags pa daṅ khoṅ khro ba daṅ bral baḥi phyir ñi ma snaṅ baḥi bya ba la[2] mig dan ldaṅ pa thams cad la thun moṅ ba[3] yin pa de

[1] For nanu for ma yin nam (=min nam) see 193, 195, 199 (=VIII. 18, 20, 24).
[2] Read nı (?).
[3] X moṅs pa.

bz'in du chos ḥdi yaṅ gal te bsgrubs pas rdzogs par ḥgyur na | raṅ gi sde pa daṅ gz'an gyi sde pa thams cad la phan ḥdogs pa yin no|| deḥi phyir de ltar rig par byas nas gus pa daṅ ldan pas chos ḥdi bdag tu bya bar rigs so||

=बुद्धिमान् ह्यात्मीयमिव चेतसा यत्र क्वापि सुभाषितमुपलभेत तत् तस्मादादद्यात्। न क्वापीह धर्मे मात्सर्यं वर्तते। सर्वत्र समरूपत्वात्। यथा सर्वत्रानुरागप्रतिघविरहितत्वाद्दर्शनीयः सूर्यः सर्वेषां चक्षुष्मतां साधारणस्तथायमपि धर्मो यदि सिद्ध्या समाप्यते स्ववर्गस्य परवर्गस्य च सर्वस्यैवोपकारकः। तस्मादेवं विदित्वा श्रद्धावतार्यं धर्म आत्मीयः कर्तुं युक्तः ॥२५॥

CHAPTER XIII

DBAṄ PO DAṄ DON DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

इन्द्रियार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

CSV : ḥdir

rigs paḥi don ni gz'an las kyaṅ |
blo ldan legs par ḥdod pas blaṅ |

z'es gaṅ smras na gaṅ z'ig blo daṅ ldan pas blaṅ bar bya ba rigs paḥi don de yaṅ gan z'ig yin z'es ḥdzer to | bśad par bya ba ste | phyi naṅ gi dṅos po thams cad raṅ bz'in gyis bdag med par mthoṅ baḥo || gal te dṅos po thams cad raṅ bz'in med pa z'es bya ba ḥdi ñid rtogs par mi nus te | yod pa ma yin pahi boṅ buḥi rwa la sogs pa la ni mṅon sum ñid yod pa ma yin no || bum pa la sogs pa rnams daṅ sṅon po la sogs pa rnams ni mṅon sum yod pa ñid yin no || deḥi phyir bum pa la sogs pahi dnos po thams cad raṅ bz'in daṅ bcas par yod pa kho naḥo z'e na | ḥdi ni mi rigs te | ḥdi ltar |

= इह

ग्राह्योऽन्यतोऽपि युक्तोऽर्थः श्रेयस्कामेन धीमता ।

इति (XII. 25) यदुक्तं तत्र यो धीमता ग्राह्यो युक्तोऽर्थः स पुनः क इति कथ्यताम् । उच्यते । बाह्याध्यात्मिकाः सर्वे भावाः स्वभावेन निरात्मका इश्यन्ते । यदि सर्वेषां भावानां स्वभावेनाभाव इति । नेदं प्रत्येतुं शक्यते । नास्त्यसतां खरविषाणादीनां प्रत्यक्षत्वं घटादीनां नीलादीनाञ्च प्रत्यक्षत्वमस्त्येवेति । तस्माद्घटादयः सर्वे भावाः सस्वभावा एवेति । नेतद्युज्यते । तथा हि— ।

gzugs mthoṅ tshe na bum pa ni |
thams cad kho na mthoṅ mi ḥgyur |
bum pa mṅon sum z'es bya baḥaṅ |
de ñid rig pa su z'ig smra || 1 ||

In *a* CSV *che* for *tshe*. MV *bya ḥaṅ* for *bya baḥaṅ* in *c* and *rigs* for *rig* in *d*.

* सर्व एव घटोऽदृष्टो रूपे दृष्टे हि जायते ।
ब्रूयात्कस्तत्त्वविन्नाम घटः प्रत्यक्ष इत्यपि ॥१॥

This kārikā is cited in MV, p. 71.

CŚV : aṅ gi sgras ni deḥi ñe bar len pa sñon po la sogs pa dag kyaṅ mṅon sum yin no | z′es de kho na ñid śes pa su z′ig smra bar ḥgyur | ° bum pa rdzas brgyad kyi bdag ñid can yin paḥi phyir ro || mig gis ni gzugs gcig pu mthoṅ gi | dri la sogs pa dag ni ma yin te | yul tha dad paḥi phyir ro || deḥi phyir bum pa thams cad mig gis mi mthoṅ baḥi phyir° ||

=अपि शब्देन तदुपादाननीलादिरपि प्रत्यक्ष इति कस्तत्त्वज्ञो ब्रूयात् ।° घटस्य द्रव्याष्टकत्वात् ।[1] चक्षुषा ह्येकं रूपं दृश्यते न गन्धादि । विषयभेदात् । तस्मान्न सर्वो घटश्चक्षुषा दृष्ट इति °॥१॥

302

CŚV : ji ltar ji skad bśad pahi tshul gyis[2] bum pa la sogs pa rnams mṅon sum ñid yin par mi rigs pa de ltar de las gz′an paḥi dbaṅ pos yoṅs su bcad par bya ba brten nas gdags pa bsnams par bya ba daṅ myaṅ bar bya ba daṅ reg par bya ba rnams mṅon sum ñid yin pa bsal baḥi phyir bśad pa |

=यथा यथोक्तेन न्यायेन घटादीनां प्रत्यक्षत्वं न युज्यते एवमिन्द्रियान्तरेण परिच्छेद्यानां प्रतीत्य प्रज्ञापयितव्यानां (?) घ्रातव्यानां स्वादयितव्यानां स्प्रष्टव्यानां च प्रत्यक्षत्वं निराकर्तुमाह— ।

rnam par dpyad pa ḥdi ñid kyis |
blo mchog ldan paṣ dri z′im daṅ |
maṅar daṅ ḥjam pa thams cad dag |
so sor dgag par bya ba yin || 2 ||

In *a* V wrongly *dbyad* for *dpyad*.

* एतेनैव विचारेण सुगन्धि मधुरं मृदु ।
प्रतिषेधयितव्यानि सर्वाण्युत्तमबुद्धिना ॥ २ ॥

CŚV : dri z′im z′es bya ba ḥdis ni snas yoṅs su bcad par bya ba sna maḥi me tog daṅ pa dma daṅ ut pal daṅ tsan dan la sogs pa snaḥi dbaṅ poḥi yul mthaḥ dag ñe bar mtshon par byed do || gz′ugs la sogs pa mthoṅ ba med par mun khuṅ du yod dri tsam ḥdzin paḥi phyir ro || de bz′in du mṅar daṅ z′es bya ba ḥdis kyaṅ

[1] Dravyāṣṭakam=catvāri mahābhūtāni, catvāri ca upādāya-rūpāṇi (ḥbyuṅ chen po bz′i daṅ ḡgyur byas paḥi gz′ugs bz′i ste | CŚV).

[2] X gyi.

bu ram dan lan tshw dan nim pa la sogs pa lcehi dban pohi yul thams cad ñe bar mtshon par byed do || ḥjam pa z'es bya ba ḥdis ni śiṅ bal daṅ bye ma daṅ rdo ba la sogs pa lus kyi dbaṅ poḥi yul thams cad ñe bar mtshon par byed do || de dag kyaṅ rdzas brgyad kyi ñe bar len pa can yin pas bdag ñid ji lta baḥi dbaṅ po dag gis yul re re ḥdzin pa yin daṅ rnam pa thams cad mi ḥdzin paḥi phyir sna maḥi me tog daṅ bu ram daṅ śiṅ bal la sogs pa dag bdag gi mṅon sum yin no | z'es de kho na ñid śes pa su z'ig smra || sgra dgag pa ni phyis rgyas par hchad do ||

=सुगन्धीतीदं नासिकापरिच्छेद्यं जातिकुसुमपद्मोत्पलचन्दनादिं निखिलं नासिकेन्द्रियविषयमुपलक्षयति। रूपादिदर्शनं विना कारागारगतगन्धमात्रग्रहणात्। एवं मधुरमितीदं शर्करालवणनिम्बादिं सर्वं रसनेन्द्रियविषयमुपलक्षयति। मृद्वितीदं दारु(?)कम्बलसिकतापाषाणादिं सर्वं कायेन्द्रियविषयमुपलक्षयति। तेऽपि द्रव्याष्टकोपादाना इति यथास्वमिन्द्रियैरेकैकविषयतया गृह्यन्ते न सर्वथेति जातिकुसुमशर्करादारु(?)कम्बलादीन्यात्मनः प्रत्यक्षाणीति कस्तत्त्वज्ञो ब्रूयात्। शब्दप्रतिषेधः पश्चाद् (XIII. 18-20) विस्तरशो व्याख्यास्यते ॥२॥

303

CSV : ci ste bum pa gzugs las tha dad pa med mod kyi gzugs kyis de khyab par byas nas ni gnas pas gz'ugs mthoṅ bas bum pa thams cad mthoṅ bar ḥgyur ro z'e na | ḥdi yaṅ sñiṅ po med do z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अथ यदि घटो रूपादभिन्नो रूपं तं व्याप्य वर्तत इति रूपदर्शनेन सर्वो घटो दृश्येतेति चेत्। इदमप्यसारमिति प्रतिपादयन्नाह—।

gal te gzugs mthoṅ ba yis de |
thams cad mthoṅ bar ḥgyur na ni |
ma mthoṅ ba yi gzugs mthoṅ ba |
mthoṅ ba min par cis mi ḥgyur || 3 ||

V rūpe dṛṣṭe yataḥ sarvam etad dṛṣṭaṃ bhaviṣyati |
rūpe'dṛṣṭe kuto dṛṣṭam adṛṣṭaṃ naiva jāyate || 3 ||

V's *yataḥ sarvam etad* in *a-b* cannot be supported. may offer the following :

यदि दृष्टेन रूपेण दृष्टः सर्वः स जायते ।
दृष्टमदृष्टरूपेण किमदृष्टं न जायते ॥२॥

CSV: gal te gzugs tsam z'ig mthoṅ bas ma mthoṅ yaṅ bum pa thams cad kho na mthoṅ bar ḥgyur na ni bum pa ma mthoṅ bas mthoṅ ba gzugs mthoṅ ba ma yin par ciḥi phyir mi ḥgyur || yaṅ na ḥdi ni don gz'an yin te | bum pa rdzas brgyad kyi ñe bar len pa can yin yaṅ gal te rdzas gcig gzugs mthoṅ bas ril mthoṅ bar rtog[1] na ni re z'ig de dag daṅ so sor mi gnas paḥi gzugs de ñid de[2] las gz'an rdzas bdun ma mthoṅ bas na ma mthoṅ ba yin no z'es ciḥi phyir mi rtog ||°

dehi phyir gzugs ñid mṅon sum ma yin pahi phyir bum pa yaṅ mṅon sum ñid du mi rigs so ||

=यदि दृष्टेन रूपमात्रेणादृष्टोऽपि सर्व एव घटो दृश्येतादृष्टेन घटेन दृष्टं रूपं किमदृष्टं न जायते। अथ वेदमर्थान्तरम्। घटो द्रव्याष्टकोपादानकोऽपि यद्येकेन द्रव्येण रूपेण दृष्टेन कृत्स्नो दृष्टः कल्प्यते तैस्तावदपृथगवस्थितं तदेव रूपं तदन्येनादृष्टेन द्रव्यसप्तकेनादृष्टमिति किं न कल्प्यते।°

तस्माद्रूपमेव न प्रत्यक्षमिति घटस्यापि प्रत्यक्षत्वं न युक्तम् ॥ २ ॥

304

CSV: ci ste ji skad bśad paḥi rnam par dpyad pas bum pa la mṅon sum ñid mi srid mod | bum paḥi gzugs ni re z'ig mṅon sum yin te | deḥi phyir rgyud nas bum pa yaṅ mṅon sum ñid du ḥgyur ro sñam du sems na ḥdi ni yod pa ma yin no || gzugs la mṅon sum ñid yod na ni ḥdi de skad du brjod par ḥgyur ba z'ig na | gzugs la mṅon sum ñid srid pa ni ma yin no z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अथ मन्यते यदि यथोक्तेन विचारेण घटस्य प्रत्यक्षत्वं न सम्भवति घटरूपं तु तावत्प्रत्यक्षं। तस्मात्परम्परया घटोऽपि प्रत्यक्ष एव जायत इति। नेदं भवति। रूपस्य प्रत्यक्षत्वे तत्तथोच्येत। न तु रूपस्य प्रत्यक्षत्वं सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह— ।

gzugs ni ḥbaḥ z'ig kho na la |
mṅon sum ñid ni srid ma yin |

[1] X rtogs. [2] X adds de again.

gaṅ phyir de la pha rol gyi |
cha daṅ tshu rol dbus yod phyir || 4 ||

In *a* V *ḥgaḥ* for *ḥbaḥ*. In *c* Vx of CSV *laḥaṅ* for *la*.

V rūpasya kevalasyaiva pratyakṣatvaṃ na jāyate |
kutas tasya bahirbhāgah kuto madhyaṃ kuto'ntaram || 4 ||

The second half is objectionable. The following may be suggested :

रूपस्यैव केवलस्य प्रत्यक्षत्वं न विद्यते ।
अंशः परस्यापरस्य मध्यमस्यास्ति तस्य यत् ॥ ४ ॥

CSV : dri la sogs pa daṅ ḥbrel ba brjod par mi ḥdod paḥi gzugs ḥbaḥ z'ig la yaṅ rna bar[1] du tshu rol daṅ dkyil daṅ pha rol gyi cha rnams mthoṅ baḥi phyir mṅon sum ñid mi rīgs so || tshu rol daṅ pha rol daṅ dbus kyi cha de dag la yaṅ slar tshu rol daṅ pha rol daṅ dbus kyi cha gz'an dag yin la | de dag la yaṅ gz'an yin z'iṅ de dag la yaṅ gz'an yin no || z'es de ltar rna bar[2]phyi gzugs[2] te rdul phra rab kyi mthar thug nas gnas so ||

=अनीप्सितगन्धादिसम्बन्धाभिधानस्य केवलस्य रूपस्यापि कर्णे परापरमध्यांशानां दर्शनात्प्रत्यक्षत्वं न युज्यते। तेषामपि परापरमध्यांशानां पुनरन्ये परापरमध्यांशाः। तेषामप्यन्ये तेषामप्यन्य इत्येवं कर्णे पश्चाद्रूपमा परमाण्वन्तादवर्तते ॥ ४ ॥

305

CSV : brtags[3] bz'in paḥi |

=कल्प्यमानस्य— ।

rdul la cha śas yod med ces |
dpyad pa der yaṅ ḥjug par ḥgyur |
deḥi phyir bsgrub par bya ba yis |
bsgrub bya ḥgrub par mi ḥthad do || 5 ||

In *b* V wrongly *dbyad* as in 302[a] for *dpyad*. (In the vocabulary, p. 173, he writes the same word as *dbyaṅ*). In *c* V and Vx of CS *de* for *deḥi*, and V wrongly *bsgrug* for *bsgrub*.

V aṇor aṃśo'sti nāstīti vicāras tatra vartate |
tasmāt sādhyena sādhyasya sidddir naivopapadyate || 5 ||

[1] X is not here clear. [2-2] X indistinct. [3] X brtogs.

Here in *b* the Tib. word *yaṅ* which is an important one is left out untranslated. I should, therefore, like to modify the restoration slightly as below :

अणोरंशोऽस्ति नास्तीति विचारोऽत्रापि वर्तते ।
तस्मात्साध्येन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥५॥

CSV : rdul de la yaṅ mdun daṅ rgyab kyi phyogs kyi chaḥi dbye ba daṅ | tshu rol daṅ dbus daṅ pha rol gyi chaḥi dbye ba las

cha śas[1] yod med ces |
dpyad pa der yaṅ ḥjug par ḥgyur |

gal te de la mdun daṅ rgyab kyi chaḥi dbye ba dag yod na ni deḥi tshe bum pa ltar deḥi rdul phra rab ñid ñams par ḥgyur ro || ci ste med na de ltar na yaṅ gsal byed med ciṅ ma bzuṅ baḥi ṅo bo can de la yod pa ñid med do || deḥi phyir de mṅon sum ñid srid par ga la ḥgyur ||

deḥi phyir bsgrub par bya ba yis |
bsgrub bya ḥgrub par mi ḥthad do ||

deḥi phyir de ltar na mṅon sum ñid ma grub par mi ḥthad do || dehi phyir de ltar na mṅon sum ñid ma grub ciṅ bsgrub bar bya bar gyur pas bsgrub par bya ba ste | dṅos po rnams raṅ bz'in daṅ bcas pa ñid du gz'an gyi khas blaṅs grub pa | mi ḥthad do ||

=अणोरपि तस्य पुरःपश्चाद्दिगंशभेदात्परापरमध्यांशभेदाच्च
अंशोऽस्ति नास्तीति विचारोऽत्रापि वर्तते ।

यदि तत्र पुरःपश्चादंशभेदः स्यात्तदा घटवत्तस्य परमाणुत्वहानिः। अथ न स्यादेवमप्यप्रकाशस्यागृहीतरूपस्य तस्य नास्त्यस्तित्वम्। अतः कुतस्तस्य प्रत्यक्षत्वसम्भवः।

तस्मात्साध्येन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥

तस्मादेवं प्रत्यक्षत्वमसिद्धं नोपपद्यते ॥ तदेवं प्रत्यक्षत्वमसिद्धं साध्यभूतमिति साध्यम्। भावानां सस्वभावत्वं त्वन्याभ्युपगमसिद्धं नोपपद्यते ॥ ५ ॥

[1] X. śes.

306

CSV : gz'an yaṅ dbaṅ po gzugs can gyis bzuṅ bar bya baḥi don yoṅs su brtags pa na |

= अन्यच्च । रूपवदिन्द्रियग्राह्योऽर्थे परिकल्पिते— ।

kun kyaṅ yan lag tu gyur nas |
slar yaṅ yan lag can du ḥgyur |
deḥi phyir yi ge brjod pa yaṅ |
ḥdi na yod pa ma yin no || 6 ||

In *a* Vx of CSV *na* for *nas*. In *c* V and Vx of CSV *de* for *deḥi*. In *d* V *ni* for *na*.

V sarvebhyo'vayavebhyo hi jāyate'vayavī punaḥ |
uktānām api varṇānāṃ satteyaṃ tan na vidyate || 6 ||

It cannot be accepted. The following may, however, be suggested :

सर्वोऽप्यवयवो भूत्वा जायतेऽवयवी पुनः ।
तस्माद्वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥६॥

CSV : bum pa ni yan lag gyo mo la bltos nas yan lag can yin la || gyo mo[1] dag kyaṅ raṅ gi yan lag la bltos nas yan lag can du ḥgyur ro || de bz'in du rdul phra rab kyi bar du sbyar bar byaḥo || de yaṅ rdzas brgyad la bltos nas sam mdun daṅ rgyab daṅ dbus kyi cha la bltos nas slar yaṅ yan lag can yin pas ḥgaḥ la yaṅ raṅ gi ṅo bos yan lag ñid daṅ yan lag can ñid yod pa ma yin te | deḥi phyir bum pa la sogs pa rnams la mṅon sum ñid med do || ji ltar rdul phra rab la rnam par dpyad pa de bz'in du miṅ mi mthar gnas paḥi yi ge la yaṅ ste | rdul phra rab ltar ma grub paḥi phyir ro ||

deḥi phyir yi ge brjod pa yaṅ |
ḥdi na yod pa ma yin no ||

yi ge brjod pa yaṅ mi srid do sñam du dgoṅs so || rnam pa gcig tu na bum pa la sogs pa med na deḥi brjod par byed pa yi ge yaṅ mi srid de | don med na śes pa daṅ brjod pa dag ḥjug pa mi srid paḥi phyir

[1] X mod

yi ge brjod pa yaṅ |
ḥdi na yod pa ma yin no ||

=घटः खल्ववयवं कपालमपेक्ष्यावयवी। कपालावप्यात्मनोऽवयवमपेक्ष्यावयविनौ। एवं परमाणुपर्यन्तं योजनीयम्। सोऽपि द्रव्याष्टकमपेक्ष्य पुरः पश्चान्मध्यश्चेत्यंशान् वापेक्ष्य पुनरवयवीति कुत्रापि स्वरूपेणावयवत्वमवयवित्वं वा नास्ति। तस्मान्न घटादीनां प्रत्यक्षत्वम्। यथा परमाणोर्विचारस्तथानन्तनामगतस्य वर्णस्यापि। परमाणुवदसिद्धेः।

तस्माद्वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥

वर्णस्य वचनमपि न सम्भवतीत्यभिप्रायः। एकप्रकारेण घटादीनामभावे तेषां वाचको वर्णोऽपि न सम्भवति। अर्थाभावे ज्ञानवाचकयोः प्रवृत्त्यसम्भवाद्

वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥ ६ ॥

307

CSV: gaṅ dag gzugs kyi skye mched kha dog daṅ dbyibs kyi bdag ñid rnam pa gñis su rnam par bz'ag ste deḥi sgo nas bum pa mṅon sum ñid du rtog par byed pa de dag la brjod par byed pa ste | ḥdir dbyibs hdi rtog pa ni[1] kha dog las gz'an ñid daṅ | gz'an ma yin pa ñid du rtog graṅ na || de la re z'ig |

=ये तु रूपायतनं वर्णसंस्थानात्मना द्विधा व्यवस्थाप्य[2] तद्द्वारा घटस्य प्रत्यक्षत्वं कल्पयन्ति तान्प्रति वक्तव्यम्। इह संस्थानमिदं कल्प्यमानं वर्णादन्यत्वेनानन्यत्वेन वा कल्प्यते। तत्र तावद्—।

gal te mdog las dbyibs gz'an na |
ji lta bur na dbyibs ḥdzin ḥgyur |
ḥon te gz'an min na lus kyis |
mdog kyaṅ ci ste mi ḥdzin ḥgyur || 7 ||

In *b* Vx of CS *ltar* for *lta*. In *d* CSV *cis te* for *ci ste*; and Vx of CS *ḥdzin mi* for *mi ḥdzin*.

V saṃsthānaṃ varṇato bhinnaṃ tad varṇagrahaṇaṃ katham |
athābhinnaṃ śarīreṇa varṇasyāgrahaṇaṃ katham || 7 ||

In *b* V wrongly translates *dbyibs ḥdzin* by *varṇagrahaṇam*, *dbyibs*

[1] X na.
[2] AK I. 10: rupaṁ dvidhā; B h ā ṣ y a: rūpam dvidhā varṇaḥ saṃsthānaṃ ca (gzugs rnam gñis daṅ | kha dog daṅ dbyibs so ||). See MVt 101; DSn 617.

meaning *saṃsthāna* or *ākṛti* and not *varṇa* as he has done. I may suggest the following:

वर्णादन्यत्संस्थानं चेत्संस्थानं गृह्यते कथम् ।
अनन्यदथ कायेन वर्णोऽपि किं न गृह्यते ॥७॥

gal te mdog las dbyibs gz'an na |
ji lta bur na dbyibs hdzin ḥgyur ||

sñon po la sogs paḥi kha dog ni mig gi dbaṅ poḥi yul yin na || gal te de las dbyibs [gz'an] par gyur na kha dog las tha dad paḥi phyir sgra la sogs pa ltar mig gi gzuṅ byar mi ḥgyur ba z'ig na || kha dog ltar mig gis ḥdzin pa yaṅ yin pas de las gaz'an ma yin no || ji ltar sñon po daṅ ser po la sogs pa tha dad pa rnams las gaṅ yaṅ ruṅ ba gcig bzuṅ nas cig śos kyaṅ ḥdzin pa de ltar kha dog las gz'an paḥi gzugs[1] ni mi ḥdzin te |

ḥon te gz'an min na lus kyis |
mdog kyaṅ ci ste mi ḥdzin ḥgyur ||

gal te ji skad bśad paḥi skyon spaṅ bar ḥdod pas dbyibs kha dog las gz'an ma yin pa brtags ni ji ltar mun khuṅ du lus kyis riṅ po la sogs pa ḥdzin pa de bz'in du de las tha mi dad paḥi phyir dbyibs ltar kha dog kyaṅ ci ste mi ḥdzin te | bz'uṅ dgos na ḥdzin pa yaṅ ma yin no || deḥi phyir dbyibs ḥdzin yaṅ ma bzuṅ baḥi phyir kha dog las dbyibs gz'an ma yin pa ma yin no || de ñid daṅ gz'an ñid du rtog pa las ma rtogs par rtog pa gz'an bz'ag par nus par ma yin no || deḥi phyir kha dog ltar dbyibs kyaṅ mi rigs la || de med pas kyaṅ ḥgaḥ la yaṅ mṅon sum ñid yod pa ma yin no z'es bya bar ḥgrub bo ||

वर्णादन्यत्संस्थानं चेत्संस्थानं गृह्यते कथम् ।

नीलादिवर्णो हि चक्षुरिन्द्रियविषयः । यदि तस्मात्संस्थानम्[अन्य]भूतं वर्णाद्भिन्नमिति शब्दादिवन्न चक्षुर्ग्राह्यं भवेत् । गृह्यते तु वर्णवच्चक्षुषेति न तस्मादन्यत् । यथा भिन्नेषु नीलपीतादिष्वन्यतरद्गृहीत्वेतरद्गृह्यते तथा वर्णादन्यद्रूपं[2] न गृह्यते ।

अनन्यदथ कायेन वर्णोऽपि किं न गृह्यते ॥

[1] Read dbyibs 'saṃsthāna' or take gzugs in the sense of dbyibs. See note 2
[2] In the sense of ākṛti, saṃsthāna. See note 1.

यदि यथोक्तदोषजिहासया संस्थानं वर्णादनन्यत्कल्पितम्। तथा सति यथा कारागारे कायेन दीर्घादि गृह्यते तथा तदभेदात्संस्थानवद्वर्णोऽपि किं न गृह्यते। ग्राह्योऽपि न गृह्यते। तस्मात्संस्थानस्य ग्रहणेऽप्यग्रहणात्संस्थानं वर्णाद्नानन्यत्। न च तस्यान्यत्वकल्पनातोऽप्रतीतौ शक्यं कल्पनान्तरं स्थापयितुम्। तस्माद्वर्णवत्संस्थानमपि न युक्तम्। तदभावाच्च न कस्यचिदपि प्रत्यक्षत्वमिति सिध्यति ॥ ७ ॥

308

CSV: ḥdir smras pa | gzugs kyi skye mched ni yod pa kho na te | deḥi rgyu yod paḥi phyir ro || ḥdir gzugs kyi rgyu ni ḥbyuṅ ba chen po bz'i yin la || de dag ni re z'ig yod pa yin no || de dag yod pas de dag gi ḥbras bus gzugs kyi skye mched kyaṅ yod par ḥgyur ro z'es smraḥo || ḥdi yaṅ yaṅ dag pa ma yin no | z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह। विद्यत एव रूपायतनम्। तद्धेतुसद्भावात्। इह रूपहेतुश्चत्वारि महाभूतानि। तानि तावद्विद्यन्ते। तेषां सद्भावेन तेषां फलमिति रूपायतनमपि विद्यत इत्युच्यते। इदमपि न सम्यगिति प्रतिपादयन्नाह—।

gzugs ni lta z'ig ma gtogs par |
gzugs kyi rgyu ni mi snaṅ ṅo |
gal te de ltar ḥgyur na ni |
gñi ga yaṅ ni mig ñid kyis |
ḥdzin par ci yi phyir mi ḥgyur || 8 ||

In *a* V and Vx of CS *blta* for *lta*; Vx of CSV *rtogs* for *gtogs*.

V dṛṣṭo na hetū rūpasya rūpadarśanavarjitaḥ |
saty evam ubhayaṃ cakṣur eva gṛhṇāti no katham || 8 ||

Grammarians would not allow *eva* just at the beginning of a *pāda* as V has done in *d*. The following may be suggested here:

रूपदर्शननिर्मुक्तं न दृष्टं रूपकारणम्।
एवं चेदुभयं कस्माच्चक्षुषैव न गृह्यते ॥ ८ ॥

CSV: rdzas brgyad lhan cig ḥbyuṅ ba ṅes pa ḥbyuṅ ba chen po bz'i ma gtogs par gzugs mi dmigs la || gzugs kyi skye mched ma gtogs par yaṅ gzugs kyi rgyu mi dmigs so || gzugs kyi skye

mched ni mig gi dbaṅ pos bzuṅ bar bya ba yin la gzugs kyi rgyu ni lus kyi dbaṅ pos bzuṅ bar bya ba yin no || deḥi phyir gal te gzugs kyi rgyu z'es bya ba cuṅ zad cig raṅ gi ṅo bos ḥgrub par ḥgyur na ni deḥi tshe gzugs kyaṅ raṅ gi ṅo bos grub par ḥgyur ba z'ig na | gzugs kyi rgyu gzugs las tha dad par grub pa gaṅ yin pa ḥdi ni srid pa yaṅ ma yin no || deḥi phyir gzugs kyi rgyu med na rgyu med paḥi gzugs kyaṅ yod pa ma yin no z'es bya bar grub bo || ci ste ḥo na ni tha dad pa ma yin par gnas paḥi gzugs kyi rgyu las gzugs yin par dag (?) go sñam du sems na | de yaṅ srid pa ma yin no

gal te de ltar ḥgyur na ni |
gñi ga yaṅ ni mig ñid kyis |
ḥdzin par ci yi phyir mi ḥgyur ||

gzugs kyi rgyu yaṅ gzugs las tha mi dad paḥi phyir mig gi dbaṅ pos rgyu daṅ ḥbras bu gñis ka yaṅ ḥdzin par ḥgyur na ḥdi mi srid pa ma yin te | dbaṅ po tha dad paḥi yul yin paḥi phyir daṅ mtshən ñid tha dad paḥi phyir ro ||

= द्रव्याष्टकसहभावनियतमहाभूतचतुष्टयविनिर्मुक्तं रूपं नोपलभ्यते। रूपायतनविनिर्मुक्तोऽपि रूपहेतुर्नोपलभ्यते। रूपायतनं चक्षुरिन्द्रियग्राह्यम्। रूपहेतुस्तु कायेन्द्रियग्राह्यः। तस्माद्यदि रूपहेतुरिति किञ्चित्स्वरूपेण सिध्येत्तदा रूपमपि स्वरूपेण सिध्येत्। रूपहेतो रूपाद्यः सिद्धो भेदो न तस्य सम्भवोऽपि। तस्माद्रूपहेतोरभावे निर्हेतुकं रूपमपि न सिध्यति। अथाभेदावस्थिताद्रूपहेतो रूपं भवतीति मन्यते। तदपि न सम्भवति।

एवं चेदुभयं कस्माच्चक्षुषैव न गृह्यते॥

रूपहेतोरपि रूपाभेदाच्चक्षुरिन्द्रियेण हेतुफलयोरुभयोरपि ग्रहणं जायेत। न चेदं सम्भवति। इन्द्रियाणां भिन्नविषयत्वाल्लक्षणभेदाच्च[1]॥ ८॥

309

CSV.: de ñid bstan paḥi phyir bśad pa |

= तदेव प्रतिपादयन्नाह—।

sa nı brtan z'es bya bar mthoṅ |
de yaṅ lus kyis ḥdzin par ḥgyur |

[1] See MK. IV 1-4.

des na reg pa hbaḥ z'ig hdi |
sa ho z'es ni bya bar brjod || 9

In *a* all wrongly *bstan* for *brtan* (CSV only once here). In *c* Vx of CS and V *ni* for *ḥdi*.

V bhūmir ity āgamo dṛṣṭaḥ sa śarīrena gṛhyate |
mṛtpiṇḍasya tataḥ ko'pi sparśo bhūmir itīritaḥ || 9 ||

V's *āgamaḥ* in *a* which cannot be allowed is due to his wrong reading *bastan* for *brtan* as shown above. In *c* he wrongly takes *ḥbaḥ z'ig* to mean *ko'pi* in Skt., the Tib. equivalent of which is *hgah zig*. See kārikā 304 (=XIII. 4). There is nothing for his *-piṇḍa* in *mṛtpiṇḍa* in *c*. And in *d* there should have been *īritam* and not *īritaḥ* as the word is connected with *iti* and not *sparśaḥ*. Besides, his restoration does not give the sense of the Tib. text. The karikā may be translated as below :

कठिना दृश्यते भूमिः सापि कायेन गृह्यते ।[1]
तेन हि केवलं स्पर्शो भूमिरेषेति कथ्यते ॥ ८ ॥

CSV : ḥdzin pahi las kyi[2] rten gyi dṅos por gnas paḥi phyir rten ñid yin pas brtan pa ñid kyis na

sa ni brtan pa z'es bya bar mthoṅ la |
de yaṅ lus kyis ḥdzin te | [3]

deḥi sra ba lus kyi dbaṅ poḥi bzuṅ bya yin paḥi pḥyir ro || gaṅ gi phyir ḥdi de ltar yin pa

des na reg pa ḥbah z'ig hdi |
sa ho z'es ni bya bar brjod ||

gzugs kyi skye mched ni mig gi dbaṅ poḥi bzuṅ bar byaho ||

dehi phyir de ltar na rgyu daṅ ḥbras bu gñis tha mi dad pa med de | mtshan ñid tha dad paḥi phyir daṅ | ḥdzin par byed

[1] In fact the first half says ·

kāthinyam dṛśyate bhūmes tac ca kāyena gṛhyate |

Bhūmi 'earth' is nothing but kāthinya 'heardness' See Vibhanga 82, AK and AKV I. 35 (p. 69) : catvāri mahābhūtani, pṛthivīdhātur abdhātus tejodhātur vāyudhātuḥ. pṛthivīdhātuḥ katamah. khakkhalatvam iti vistaraḥ. teṣām ca ·spraṣṭavyatvād iti teṣām ca khakkhalatvādīnām spraṣṭavyatvād, yasmāt tāni spraṣṭavyāni, varnādayas tu draṣṭavyāh śrotavyā ghrātavyāḥ svādayitavyāhm katham gamyate spraṣṭavyāni tānīty ātha na hi kāthinyādīni cakṣurādibhir gṛhyante. kiṃ tarhi. kāyendriyeṇaiva. ityato'vagamyate spraṣṭavyāni tānīti. syān matam te'pi varṇādayaḥ spraṣṭavyā ity ata āha nāpi varṇādayah kāyendriyeṇa. kim. grahyata iti prakṛtam. See MV, pp. 66, 67.

[2] X kyis.

[3] Actually the text, *a* and *b*, is quoted here adding or omitting a few unimportant words.

pa tha dad paḥi phyir ro ‖ tha dad pa yod na yaṅ rgyu med paḥi smra bar ḥgyur ro ‖ de ñid daṅ gz'an ñid dan bral baḥi dṅos po ḥdi ḥgaḥ z'ig la raṅ gi ṅo bos yod pa ñid du rtog[1] par rigs pa yaṅ ma yin te | deḥi phyir gz'ugs kyi rgyu yod pa ma yin no ‖ gzugs kyi rgyu med na yaṅ gzugs raṅ gi ṅo bos yod pa ma yin no z'es bya bar grub bo ‖ de ñid kyi phyir bcom ldan ḥdas kyis

gaṅ dag ṅa la gzugs su mthoṅ |
gaṅ dag ṅa la sgrar śes pa |
log par spoṅ ba z'ugs pa ste |
skye bo de dag ṅa mi mthoṅ ‖[2]

ḥo na ji ltar blta bar bya z'e na |

saṅs rgyas rnams ni chos ñid lta |
ḥden pa rnams ni chos kyi sku |
chos ñid z'es bya ma yin te |
de ni śes par nus ma yin ‖[2]

z'es gsuṅ so ‖

=धृतिकर्मेण[3] आश्रयवस्तुव्यवस्थानादाश्रयत्वेन काठिन्येन

कठिना दृश्यते भूमिः सापि कायेन गृह्यते ।

तस्याः काठिन्यस्य कायेन्द्रियग्राह्यत्वात् । येनैतदेवं

तेन हि केवलं स्पर्शो भूमिरेषेति कथ्यते ॥

रूपायतनं तु चक्षुरिन्द्रियग्राह्यम् ।

तस्मान्नैवं हेतुफलयोरभेदो लक्षणभेदाद्ग्राहकभेदाच्च । भेदेऽप्यहेतुवादः ।[4] न च तत्त्वान्यत्वविरहितस्य कस्यचिदप्यस्य भावस्य स्वरूपेण सद्भावः कल्पयितुं युज्यते । तस्मान्नास्ति रूपस्य हेतुसद्भावः । रूपस्य हेत्वभावे च न रूपं स्वरूपेणास्तीति सिद्धम् । तस्मादुक्तं भगवता—

ये मां रूपेण अद्राक्षुर्ये मां घोषेण अन्वयुः ।
मिथ्याप्रहाणप्रसृता न मां द्रक्ष्यन्ति ते जना. ॥[5]

अथ कथं द्रष्टव्य इति चेद्

धर्मतो बुद्धा द्रष्टव्या धर्मकाया हि नायकाः ।
धर्मता चाप्यविज्ञेया न सा शक्या विजानितुम् ॥[5]

[1] X rtag. [2] See note 5 [3] See AK, I. 12. [4] Cf. Majjhima, I 408.
[5] See MV, p 448. Vajracchedikā, p 43, BCP, p. 421, JRAS, 1906, p. 948.

इति ॥९॥

310

CSV: hdir kha cig dag ni[1] re bum pa ni raṅ gi ṅo bos blta bar bya ba ma yin z′iṅ | blta bar bya ba ma yin par ma yin mod kyi | blta bar bya ba ñid daṅ ḥbrel ba las blta bar bya bar ni ḥgyur na | blta bar bya bar gyur pas kyaṅ mṅon sum du ḥgyur ro z′es zer ro || ḥdi yaṇ mi rigs z′es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राहुः केचित्। एकैको घटः स्वरूपेणाद्रष्टव्योऽपि न खलु न द्रष्टव्यः। द्रष्टव्यत्वसम्बन्धाद्द्रष्टव्यो भवेत्। द्रष्टव्यभूतश्चेति प्रत्यक्षो भवेदिति। इदमपि न युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह—।

blta bya skyes pas bum pa ni |
hdi la yon tan ḥgaḥ mi ḥgyur |
des na blta bya ñid skye ltar |
yod paḥi ṅo boḥaṅ yod ma yin || 10

In *b* Vxx of CS and CSV *hgar* for *ḥgaḥ*.

V jātamātre ghaṭe dṛṣṭe guṇaḥ kaścin na bhāsate |
evaṃ jātasya dṛṣṭasya satsvarūpaṃ na vidyate || 10 ||

I cannot agree with V. In *a* and *c* *blta bya* is translated by *dṛṣṭa*, but it should have been *draṣṭavya*, as is clear from the use of *bya*. See karikā 314[c] (=XIII. 14[c]), and MK XIV 1[a], 3[b], 4[a] (Tib. text). There is nothing in Tib. for V's *bhāsate*; nor can it be meant by *ḥgyur*. The kārikā may be translated as below:

द्रष्टव्यत्वेन जातेन नास्मिन् कश्चिद्गुणो घटे।
द्रष्टव्यत्वजातिवत्तत्स्वद्रूपोऽपि न विद्यते ॥ १० ॥

CSV: gal te blta bar bya ba ñid ni mṅon par gsal ba ḥam cis khyad par du gyur pa yin pa z′ig na | gñi ga ltar ḥdi la blta bar bya ba ñid dgos pa med do || ḥdir blta bar bya ba ñid ḥdi yoṅs su brtags nas don blta bar bya baḥi raṅ gi ṅo bo ḥam | blta bar bya ba ma yin paḥi raṅ gi ṅo bo z′ig la rtog | re z′ig gal te blta bar byaḥi raṅ gi ṅo bo la yin na deḥi tshe de brtags pas ci z′ig bya || gaṅ gi don yoṅs su rtog pa de ni med par yaṅ yod pa ñid pas

[1] X na.

brtags[1] par mi rigs so || ci ste blta bar bya ba ma yin par gyur pa la blta bar bya ba ñid rtog na de yaṅ mi rigs te | lus can ma yin pa rnams kyaṅ blta bar bya ba ñid du thal bahi phyir daṅ | blta bar bya ba ñid skyes pa [blta bar bya ba ñid] med pa la ḥgal baḥi phyir ro | blta bar bya ba ñid skye ba med pa ||

des na blta bya ñid skye ba ltar[2]

te | ji ltar blta bar bya ba daṅ blta bar bya ba ma yin paḥi bum pa la rnam pa thams cad du blta bar bya ba ñid mi rigs pas skye ba mi srid pa de bẑ'in du blta bar bya bar ma gyur paḥi bum pa

yod pahi ṅo boḥaṅ yod pa ma yin

la | yod pa ma yin paḥi bum pa la ni blta bar bya ba ñid la rtog[3] par rigs pa yaṅ ma yin pas ḥdi ni mi rigs so ||

=यदि द्रष्टव्यत्वमभिव्यक्तं विशेषणभूतं वोभयथापीह द्रष्टव्यत्वं निष्प्रयोजनम्। इह द्रष्टव्यत्वमिदं परिकल्प्य[-मानं] द्रष्टव्यस्यार्थस्य स्वरूपमद्रष्टव्यस्यार्थस्य वा स्वरूपं कल्प्यते। यदि तावद्दृष्टव्यस्य स्वरूपं तदा किं तेन परिकल्पितेन। यदर्थं परिकल्प्यते [तस्य] तद्विनापि भावादेवेति न युक्ता कल्पना। अथाद्रष्टव्यभूतस्यापि द्रष्टव्यत्वं कल्प्यते। तदपि न युक्तम्। अशरीराणामपि द्रष्टव्यत्वप्रसङ्गाज्जातेन द्रष्टव्यत्वेनास्य विरोधाच्च द्रष्टव्यत्वं न जायते।

द्रष्टव्यत्वजातिवत्तत्।

यथा द्रष्टव्यस्याद्रष्टव्यस्य च घटस्य सर्वथा द्रष्टव्यत्वं न युज्यत इति जातिर्न सम्भवति तथाद्रष्टव्यभूतो घटः

सद्रूपोऽपि न विद्यते॥

असतो घटस्य द्रष्टव्यत्वकल्पनापि न युक्तेतीदमयुक्तम्॥ १०॥

311

CSV: ḥdir smras pa | yul gzugs la sogs pa mṅon sum dag ni yod pa kho na ste | dehi ḥdzin par byed pa mig la sogs paḥi dbaṅ po yod paḥi phyir ro || yod par gyur dbaṅ po ḥdi rnams ni gdon mi za bar raṅ gi yul hjug par ḥgyur dgos la | gaṅ du de rnams ḥjug pa srid pa gzugs la sogs pa don de dag ni mṅon sum yin no || bśad par bya ste | gal te dbaṅ po rnams kyi yoṅs su gcod par nus

[1] X brtag [2] It is, in fact, c of the kārikā to which ba is added after skye. [3] X rtag.

par ḥgyur na ni gzugs la sogs pahi don dag tu hgyur ba z'ig na | ḥgyur ba ñid kyaṅ ma yin no || ɪɪ ltar z'e na | ḥdi na mig la sogs pa lṅa po ni spyir hbyuṅ ba las gyur pa ñid du ñe bar ston la | de rnams kyi bya ba ni yul tha dad pas tha dad pa z'ɪg go || ḥdi ltar mig gis gzugs kho na mthoṅ gi sgra mi thos la || rna bas kyaṅ sgra thos kyi[1] gzugs mi mthoṅ ṅo || gaṅ gi tshe de ltar |

=अत्राह। सन्त्येव प्रत्यक्षा रूपादिविषयास्तद्ग्राहकचक्षुरादीन्द्रियसद्भावात्। सद्भूतान्येतानीन्द्रियाण्यवश्यं स्वविषयेषु प्रवर्तन्त इत्यभिप्रायः। यत्र तेषां प्रवृत्तिः सम्भवति ते रूपाद्यर्थाः प्रत्यक्षाः। उच्यते। स्यु रूपादयोऽर्था यदीन्द्रियाणां परिच्छेत्तुं शक्तिः स्यात्। नैव त्वस्ति। कथमिति चेत्। इह चक्षुरादीनि पञ्च सामान्यतो भौतिकानीत्युपदर्श्यन्ते। तेषां कार्यं [तु] विषयभेदेन भिद्यते। तथा हि चक्षुषा रूपमेव दृश्यते न शब्दः श्रूयते। कर्णेनापि शब्दः श्रूयते न रूपं दृश्यते। यदैवम्—।

mig ni ḥbyuṅ gyur rna de bz'in |
mig gis mthoṅ gi gz'an gyis min |
des na ṅes par las rnam smin |
thub pas bsam mi khyab par gsuṅs || 11 ||

In *a* all *ḥgyur* for *gyur*; Vx of CS and V's xylographs (rouge et noir) *sna*[2] for *rna*. In *b* after *mthoṅ* all *gis* for *gi*. In *d* Vx of CSV *pa* for *pas*.

V cakṣur darśanato'bhinna cākṣuṣaṃ śrāvaṇaṃ tathā |
acintyaṃ karmaṇo nūnaṃ vipākam proktavān munih || 11||

The first half of it can in no way be accepted. I may suggest the following :

भौतिकमक्षि कर्णश्च दृश्यतेऽक्ष्णापरेण न।
नूनं कर्मविपाकं तदचिन्त्यमुक्तवान्मुनिः ॥११॥

CSV : mig ni ḥbyuṅ gyur rna de bz'in |
mig gis mthoṅ gi gz'an gyis min |

deḥi tshe ḥthad pa daṅ ḥgal bahi bya ba srid paḥi phyir mig la sogs pa rnams kyi raṅ gi ṅo bo rtog pa ga la yod || ḥbyuṅ ba las gyur pa ñid du mtshuṅs (?)[3] bz'in du yul ḥdzin pa tha dad pa brtag

[1] X kyis.
[2] In the present case this reading can also be admitted though not supported by CSV.
[3] X mdzuṅs. But these two words are not here appropriate.

par ni mi rigs so || mig la sogs pa rnams kyi[1] yod pa ñid ni yul ḥdzin pa las rjes su dpag pa yin na de yaṅ ḥgal bas mi srid de | dehi phyir dbaṅ po yod pas yul rnams mṅon sum ñid du mi rigs so || gal te de ltar mig la sogs pa rnams mi srid na | deḥi phyir[2] ji ltar mig la sogs paḥi dbaṅ po ḥdi rnams las kyi rnam par smin paḥi ṅo bor rnam par bz'ag ce na | ci kho bo cag gis ḥdi rnams kyi rnam par smin pahi ño bo ñid bkag gam | gal te mig la sogs pa rnams ḥgog par sgrub pas de ji ltar ma bkag ce na || kho bo cag ni rnam par dpyod pa don raṅ bz'in tshol ba lhur byed pa ñid kyi phyir ro | kho bo cag ni ḥdir dṅos po rnams raṅ gi ṅo bos grub pa ḥgog gis[3] mig la sogs pa byas śiṅ rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyuṅ bahi las kyi rnam par smin pa ñid ni mi ḥgog paḥo ||°

gaṅ mig ḥbyuṅ ba las gyur pa yin yaṅ gzugs kho na mthoṅ gi sgra mi thos z'es bya ba la sogs pa ḥdi ni mthoṅ ba yaṅ yin no || gaṅ gi phyir ḥdi de[4] ltar yin pa |

des na ṅes par las rnam smin |
thub pa bsam mi kyab par gsuṅs ||

dṅos po raṅ bz'in med pa rnams kyaṅ bya baḥi ḥbras bu ṅes paḥi phyir bcom ldan ḥdas kyis° las rnams kyi ḥbras bu rnam par smin pa bsam gyis mi khyab par gsuṅs so || 11 ||

=भौतिकमच्चि कर्णश्च दृश्यतेऽन्वापरेण न ।

तदोपपत्तिविरुद्धकार्यसम्भवात्कुतश्चचुरादीनां स्वरूपकल्पना। तुल्येऽपि भौतिकत्वे विषयग्रहणभेदः कल्पयितुं न युज्यते। चचुरादीनां सद्भावो विषयग्रहणकर्मणानुमीयते। तदपि विरोधेन न सम्भवतीतीन्द्रियसद्भावेन विषयाणां प्रत्यचत्वं न युक्तम्। यद्येवं चचुरादीनि न सम्भवन्ति ततः कथमेषां चचुरादीनामिन्द्रियाणां कर्मविपाकस्वरूपव्यवस्था। किमस्माभिरेषां विपाक-स्वरूपं प्रतिषिद्धम्। यदि चचुरादीनां प्रतिषेधः साध्यते कथं तेन न तत्प्रतिषिद्धम्। अस्माकं विचारस्यार्थस्वभावन्यायतत्परत्वान्नास्माभिरिह भावानां स्वभावसिद्धेन प्रतिषेधेन चचुरादिकृतः प्रतीत्यसमुत्पन्नः कर्मविपाकः प्रतिषिद्धः।°

यच्चचुर्भौतिकमपि रूपमेव पश्यति न शब्दं शृणोतीत्यादि। दृश्यते ह्रीदमपि। यस्मादेतदेवं

[1] X kyis
[2] These two words seems to be unnecessary
[3] X gi
[4] X da.

नूनं कर्मविपाकं तदचिन्त्यमुक्तवान्मुनिः ॥

निःस्वभावानामपि भावानां कर्मफलनियमेन भगवान्[01] कर्मफलविपाकमचिन्त्यमुक्तवान् ॥ ११ ॥

312

CSV: ḥdir smras pa | mig la sogs pa ni raṅ bz'in gyis yod pa ñid de | deḥi ḥbras bu rnam par śes pa mthoṅ baḥi phyir ro || bśad par bya ste | gal te deḥi ḥbras bu rnam par śes pa ñid yod na ni mig la sogs pa yod par ḥgyur na srid pa ni ma yin no || ji lta z'e na | de la re z'ig |

=अत्राह। विद्यन्त एव चक्षुरादीनि स्वभावेन। तत्कार्यविज्ञानदर्शनात्। उच्यते। स्याच्चक्षुरादिसद्भावो यदि तत्कार्यं विज्ञानमेव स्यात्। न तु सम्भवति। कथमिति। तत्र तावत्—।

rkyen ma tshaṅ phyir śes pa ni |
lta baḥi sṅa rol yod ma yin |
ḥon te phyis na śes don med |
gsum pa byed pa don med ḥgyur || 12 ||

In *a* V wrongly *rgyen ma tshad* for *rkyen ma tshaṅ*. In *d* CSV once *par* for *pa* after *gsum*. V's note on *gsum pa byed pa* is not required at all.

V amitapratyayajñānaṃ dṛṣṭapūrvaṃ na vidyate |
athānte jñānavaiyarthyaṃ darśanaṃ ca nirarthakam || 12 ||

Nothing of it can be accepted. I may offer the following:

ज्ञानं प्रत्ययवैकल्यान्न पूर्वं दर्शनाद्भवेत्।
अथ पश्चान्निरर्थं स्यात्तृतीयायां क्रिया वृथा ॥१२॥

CSV: re z'ig lta baḥi sṅa rol du ni mig gi rnam par śes pa yod pa ma yin no | mig gi lta ba bdag poḥi rkyen ma tshaṅ baḥi phyir ro || ci ste lta baḥi ḥog rol du rtog na ni deḥi tshe śes pa don med te | gal te rnam par śes pa med paḥi mig gis gzugs mthoṅ na ni ḥo na rnam par śes pa yoṅs su rtog pa don med do ||

gsum pa byed pa don med hgyur

te | rtog pa gsum pa ni lta ba daṅ śes pa gñis cig car ḥbyuṅ ba..[2]

[1] Here in the Tib. text follow two verses and a prose passage quoted from a work or works.

[2] Three letters in X could not be read here.

de la[1].. med do || ḥdi lta bas na lta ba ste byed pa don med par ḥgyur ro || lta ba daṅ śes pa gñis cig car yod na ni rnam par śes pa gaṅ z'ig lta ba daṅ dus mtshuṅs pa la de lta ba la rag las te ḥbyuṅ bar mi rigs so || ba laṅ gi rwa gyas gyon lhan cig ḥbyuṅ ba dag la ni cig śos cig śos la rag las te skye ba ñid mi srid de | de bz'in du lta ba daṅ lhan cig ḥbuyṅ bahi rnam par śes pa lta ba las rag las te skye ba ñid du ma hgyur bas lta ba don med pa kho nar ḥgyur ro ||°

gan gi tshe de ltar rnam par śes pa mi srid pa deḥi tshe de yod pas mig la sogs pa rnams..[2]yod brtag pa gaṅ yin pa de mi rigs so |

=न तावद्दर्शनात्पूर्वं चक्षुर्विज्ञानं चक्षुषो दर्शनाधिपतिप्रत्यय[3]वैकल्यात्। अथ दर्शनात्पश्चात्कल्प्यते। तदा ज्ञानं निरर्थकम्। यदि विना विज्ञानेन चक्षुषा रूपदर्शनं तदा विज्ञानकल्पना निरर्था।

तृतीयायां क्रिया वृथा॥

तृतीया कल्पना ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोर्युगपदुद्भवः...तत्र...न भवति। अनेन दर्शनेन दर्शनक्रिया निरर्था। विज्ञानदर्शनयोः सहभावे विज्ञानं येन दर्शनेन तुल्यकालं तस्य दर्शनस्यायत्तं भवतीति न युक्तम्। सहभूतयोः सव्येतरयोर्गोविषाणयो[4]रितरदितरायत्तं जायत इति न सम्भवति। तथा च दर्शनेन सहभूतं विज्ञानं दर्शनायत्तं न जायत इति दर्शनं निरर्थमेव।°

यदेवं विज्ञानं न सम्भवति तदा क्व तत्सद्भावेन चक्षुरादीनां...सद्भावपरीक्षेति न तद्युक्तम्॥१२॥

313

CSV: [5][अत्राह। न खलु चक्षुः करणरूपम्। किं तर्हि। कारकमेव। तस्य कारकभावाभ्युपगमात्।

[1] Here also three letters are illegible in X

[2] Here a few letters are illegible in X.

[3] For adhipatipratyaya see MV pp 76-77, Poussin's note no. 7, and Visuddhimagga, ed. Bhikkhu A. P. Buddhadatta, Alutgama (Ceylon), 1914, p. 415 : jeṭṭhakaṭṭhena upakārako dhammo adhipatipacayo.° yaṃ yaṃ dhammam garuṃ katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā te te dhammā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ adhipatipaccayena paccayo'ti.

[4] See MV, pp. 139, 224, 547.

[5,5] Not in HPS ; Tib. : ḥdir smras pa | mig ni byed paḥi no bo ma yin pa kho na ste | ho no ci z'e na | byed pa po ñid de | de byed pa poḥi dṅos por khas blaṅs paḥi phyir | gsum par byed pa don med ḥgyur |
z'es gaṅ smras pa de ni mi rigs so|| de ltar brtags na yaṅ mig lta baḥi bya ba daṅ bral ba ñid du ḥgyur ro|| ji ltar z'e na | gal te mig gis° |

तृतीयायां क्रिया वृथा

इति यदुक्तं (312=XIII-12) न तद्युक्तम्। एवं कल्पितेऽपि चक्षुर्दर्शनकार्यैर्विरहितमेव भवेत्। कथमिति चेत्। यदि चक्षू]^5 रूपं[1] पश्येद्देशं गत्वा वा पश्येदगत्वा वा पश्ये[2]दुभयथा च[3] दोष इति प्रतिपादयन्नाह— ।

mig ni ḥgros daṅ ldan ḥgyur na |
thag riṅ yun riṅ gis mthoṅ ḥgyur |
ha caṅ ñe daṅ ches riṅ du |
gzugs de gsal ba ci ste min || 13 ||

In *b* Vx of CSV *riṅs* for *riṅ*.

* पश्येच्चक्षुश्चिराद्दूरे गतिमद्यदि तद्भवेत्।
अत्यभ्यासे च दूरे च रूपं व्यक्तं न तच्च किम् ॥ १३ ॥

CSV: यदि चक्षुः[4] प्राप्तकारित्वाद्विषयदेशं गच्छेत्तदोन्मिषितमात्रेण न चन्द्रतारकादीनर्थान् गृह्णीयात्। [गतिमतोऽर्थदेशोपग्रहणं][5] तुल्यकालं विप्रकृष्टविषयग्रहणं [च][6] अयुक्तं[7] गतिकालस्य भिन्नत्वात्। पश्यति च चक्षुरुन्मिषितमात्रेण [8]समीपस्थवद्दिदूरदेशस्थमपी[8]त्ययुक्तमेतत्। यदि [च][9] प्राप्तकारि चक्षुः स्यात्तदात्यभ्यासेऽपि पश्येदक्षिस्थामञ्जनशलाकां[10] दूरे च व्यक्तदर्शनं स्यात्। न चैतत्सम्भवतीत्ययुक्तमेतत् ॥ १३ ॥[11]

[1] Tib. om it Before rūpam HPS has -sthaḥ paśyet
[2] HPS om. it
[3] It is not supported by Tib.
[4] Tib. simply mig ; HPS cakṣuṣaḥ.
[5] Tib. ḥgro ba daṅ ldan paḥi don gyi (X gyis) yul ñe bar ḥdzin pa daṅ | HPS has here a gap indicating nine letters or syllables.
[6] Here ca is to be inserted as supported also by Tib. reading daṅ See note 5.
[7] Tib. ma rigs. HPS °viṣyagrahaṇayuktam.
[8]-[8] Here some words in our X are very indistinct.
[9] HPS ; it is supported by Tib. yaṅ, according to which api may preferably be used.
[10] HPS ad. vā.
[11] In this connection the meaning of aprāpta or asamprāpta, (Pali asampatta, as often used) in such words as aprāpta-kārin, etc. is thus given in the VT §286 (VI, 8) : asampattavasenā ti attānam asampattassa gocarassa vasena. attanā visayadesam vā asampattavasena. cakkhusotāni hi rūpasaddehi asampattāni. sayaṃ vā tāni asampattān' eva ārammaṇaṃ gaṇhanti.
The arguments are summarized there thus :
ten'etam vuccati :
cakkhusotam pan'etesu hot'sampattagāhakaṃ |
viññāṇ'uppattihetuttā santarādhikagocare || 1 ||
tathā hi dūradesattham phalikādıtırohitaṃ |
mahantañ ca nagādīnaṃ vaṇṇam cakkhu udikkhati || 2 ||
ākāsādigato kucchicammā'nantarito'pi ca |
mahanto ca ghanādīnaṃ saddo sotassa gocaro || 3 ||
gantvā visayadesantaṃ caritvā gaṇhatīti ce |
adhiṭṭhānavidhāne'pi tassa so gocaro siyā || 4 ||
bhūtappabandhato so ce yāti indriyasannidhiṃ |

314

CSV: अपि च। यदि चक्षुर्गत्वा रूपं[1] पश्यति तत्किं दृष्ट्वा तद्देशं[2] गच्छत्युतादृष्ट्वा।[3] उभयथापि दोष इति प्रतिपादयन्नाह—

gal te gzugs mthoṅ mig ḥgro na |
soṅ bas yoṅ tan ḥgaḥ yaṅ med |
yaṅ na blta byar ḥdod pa ni |
ṅes śes bya ba brdzun par ḥgyur || 14 ||

In *b* V wrongly *pas* for *bas*. In *c* Vx of CSV *par* for *pa* In *d* Vx of CSV *ḥdod* for *ṅes*; V and Vx of CS *z'es*, and Vx of CSV *ces* for *śes*; V and Vx of CS *brjod* for *brdzun*.

* गतेन न गुणः कश्चिद्रूपं दृष्ट्वाक्षि याति चेत्।
द्रष्टव्यं नियमेनेष्टमिति वा जायते वृथा ॥१४॥

CSV: यदि रूपं दृष्ट्वा रूपदेशं चक्षुर्यातीति कल्प्यते गतेन तेन गमनेन चक्षुषो न किञ्चित्प्रयोजनम्। विषयदर्शनार्थं चक्षुषो गमनम्। स च विषयः[4] पूर्वमेवेहस्थेन दृष्ट इति न किञ्चिद्गमनस्य प्रयोजनम्। अथादृष्ट्वा गच्छति। तदा दिदृक्षितविषयदर्शनं नियमेन न प्राप्नोति। अदृष्ट्वा ह्यन्धस्येवानभिलक्षितदेशगमनाद्दृष्टव्यस्य नियमेन दर्शनं न प्राप्नोति ॥१४॥

315

CSV: अथैतद्दोषपरिजिहीर्षया यदि—।

mig ma soṅ bar ḥdzin na ni |
ḥgro ba ḥdi kun mthoṅ ḥgyur te |

kammacittojasambhūto vaṇṇo saddo ca cittajo || 5 ||
na tesaṃ gocarā honti na hi sambhonti te bahi |
vuttā ca avisesena pāṭhe taṃvisayā'va te || 6 ||
yadi c'etam dvayam attasamīpaṃ yeva ganhati |
akkhivaṇṇam tathā mūlaṃ passeyya pakhumassa ca || 7 ||
disādesavavatthānaṃ saddassa na bhaveyya ca |
siyā ca saddabhedissa sakaṇṇe sarapātanan'ti || 8 ||

In 3c Burmese reading is ghaṇṭā° for ghanā°. In *7d* pakhumassa is Siamese reading, while in the Ceylone edition referred to it is bhamukassa.

PA (II. 5; pp. 51-60) has a long discussion which begins as follows: idam idānīṃ manāg mīmāṃsāmahe. prāpyakāriṇīndriyāṇy aprāpyakāriṇi veti. tatra prāpyakāriṇy eveti kaṇabhakṣākṣapādamīmāṃsakasāṃkhyāḥ saṃkhyānti. cakṣuḥśrotretarāṇi tāni tatheti tāthāgatāḥ. cakṣurvarjyānīti tu tathā syādvādāvadātahṛdayāḥ.

AK, I. 43*c-d*: mig dan yid daṅ rna ba ni | yul dan ma frad | (=aprāptārthāny akṣimanaḥśrotrāṇi). See AKB and AKV with Poussin's note, loc cit.; NS, III. 1. 44 ff.; NK, p. 23.

[1] Tib. gzugs; HPS viṣayam.
[2] Tib. dehi yul du, HPS °kiṃ viṣayaṃ dṛṣṭvā viṣayadeśaṃ for °kim° deśaṃ.
[3] Tib. ad. tataḥ kim (de las cir ḥgyur).
[4] After it Tib. ad. tat (de).

gan la hgro ba yod min pa |
de la rin med bsgribs paḥan med || 15 ||

In *d* V *ḥdi* for *riṅ*; Vx of CSV *sgrib*, and V with Vx of CS *bsgrib* for *bsgribs*.

* गच्छेयादगतं चक्षुः पश्येत्सर्वमिदं जगत् ।
यस्य नास्ति गतिस्तस्य नास्ति दूरं न चावृतम् ॥ १५ ॥

CSV: यो हि मन्यते चक्षुः श्रोत्रं[1] मनोऽप्राप्तविषयमित्यागमा[2]दप्राप्तविषयमेव चक्षुरिति तं प्रत्युच्यते । प्राप्तकारितामात्रप्रतिषेधपरत्वादागमस्य तावदविरोधः । क्वचिद्विधेः प्राधान्यं यत्र तस्याविरोधः । क्वचित्प्रतिषेधस्य प्राधान्यं यत्र तदविरोधः[3] । तदत्र विधे[4]रसम्भवात्प्राप्तकारिताप्रतिषेधमात्रेणाप्राप्तविषयत्वं व्यवस्थाप्यते । विधिमुखेन त्वप्राप्तविषयत्वे कल्प्यमान इहस्थमेव चक्षुः सर्वं जगत्पश्येत् । [5]यस्य हि गतिर्नास्ति तस्य कुतो दूरम् । समीपस्थोऽपि ह्यनेनार्थोऽगत्वा द्रष्टव्यो विदूरस्थो[6]ऽपीति दूरकृतोऽपि विशेषो न स्यात् । यदा चागत्वा पश्यति तदे[7]हस्थमिव विदूरस्थ[8]मपि पश्येत् । गतौ हि सत्यामावृते गति[9]विघातादावृतं नेक्षत इति युक्तम् । यदा त्वगत्वा द्रष्टव्यं तदावृते गतिप्रतिबन्धाभावादनावृत इव दर्शनं स्यात् ॥ १५ ॥

316

CSV: यदि च दर्शनस्वभावं चक्षुः स्यात्तदा स्वभावस्य सर्वत्रैवाव्याघातात् स्वरूपमपि पश्येत् । तथा हि लोके— ।

dṅos po kun gyi raṅ bz'in ni |
daṅ por bdag la snaṅ ḥgyur na |
mig ni mig ñid kyis ḥdzin par |
ci yi phyir na ḥgyur ma yin || 16

In *d* Vx of CSV *gaṅ z'ig gis* for *ci yi phyir*.

* स्वभावः सर्वभावानां पूर्वमात्मनि दृश्यते ।
ग्रहणं चक्षुषः केन चक्षुषैव न जायते ॥ १६ ॥

[1] HPS °śrotramano°
[2] AK. I 43: aprāptārthāny akṣimanaḥśrotrāṇi (mig daṅ yid dan rna ba ni | yul dan phrad°||).
[3] Tib. de mi ḥgal baḥo ; HPS tadvirodhaḥ.
[4] Tib. vicārasya (rnam par dpyad pa) for vidheḥ.
[5] Tib ad. evam (ḥdi lta).
[6] So Tib. ; HPS °sthe.
[7] Tib. deḥi tshe ; HPS tad iha°;
[8] Tib. thag riṅ po na gnas pa ; HPS °dūram api.
[9] Tib. om. gati-.

CSV: यथा चम्पकमल्लिकादिषु[1] सौगन्ध्यं पूर्वं स्वाश्रय एवोपलभ्यते पश्चात्तत्सम्पर्कात्तैलादिष्वपि। यथा चाग्नेरौष्ण्यं स्वतोऽवस्थितं[2] तद्योगात् परतो[3]ऽप्युपलभ्यते। एवं यदि चक्षुर्दर्शनस्वभावं[4] स्यात्तदा स्वात्मन्येव ताव[5]द्दर्शनं स्यात्। कस्मात्पुनश्चक्षुषो ग्रहणं चक्षुषैव न भवति। भावानां स्वभावस्य च स्वात्मन्येव प्रथमतरं विद्यमानत्वाच्चक्षुषैव चक्षुषो ग्रहणं न्याय्यम्। न चक्षुः स्वात्मानं पश्यतीति लोष्टादि[6]वत् परदर्शनमप्यस्य न सम्भाव्यते॥ १६॥

317

CSV: यस्तु मन्यते न केवलस्य चक्षुषो रूपदर्शनसामर्थ्यमस्ति। अपि तु त्रयाणां चक्षूरूपचक्षुर्विज्ञानानां सामग्र्यां सत्यां रूपदर्शनं भवतीति। तदप्यसारम्। यस्मात्—।

mig la rnam śes yod min z'iṅ |
rnam par śes pa lta med la |
gñi ga gzugs la yod min na |
de dag gis gzugs ji ltar mthoṅ || 17 ||

In *b* V and Vx of CS *śes la yaṅ blta* for *par śes pa lta*. In *c* V *gñis* for *gñi ga*. In *d* V and Vx of CS *gi* for *ji*. In *d* Vx of CSV *gzuṅs* for *gzugs*.

* चक्षुषोऽस्ति न विज्ञानं विज्ञानस्य न दर्शनम्।
उभयं नास्ति रूपस्य ते रूपं दृश्यते कथम्॥ १७॥

CSV: चक्षुषस्तावद्विज्ञानं नास्ति। न हि चक्षुर्विषयं जानात्यविज्ञानस्वरूपत्वात्। भौतिकं हि चक्षुः। तस्य जड़त्वाद्विषयबोधो[7] न सम्भाव्यते। एवं

चक्षुषोऽस्ति न विज्ञानम्।

नापि विज्ञानस्य दर्शनमस्ति। [8]विज्ञानं हि विजानाति न तु पश्यति। यदि तु विज्ञानं पश्येत्तदा तस्यापि रूपदर्शनं स्याद्विज्ञानसद्भावात्।[8] रूपस्य तूभयमपि

[1] Tib campakotpalādikusumānām (me tog tsam pa ka daṅ ut pa la la sogs dag gi).
[2] Tib. raṅ la gnas pahi; HPS °vyava° for 'va°.
[3] Tib. parātmato° (gz'an gyi bdag ñid la).
[4] Tib. mig blta bahi raṅ bz'in du; HPS cakṣuṣor darśanasvābhāvyam.
[5] Tib. om. tāvad
[6] Tib kharādi° (boṅ bu la sogs). According to Skt. the Tib. reading should have been sa gon for boṅ bu.
[7] In X read rtogs for rtog.
[8]-[8] For vijnānam° -sadbhāvāt Tib na tad rūpavat. kutas tasya darśanam. tan nāstīti gatavan na paśyati (de ni gzugs can ma yin pa z'ig ste | de la lta ba ga la yod de med pas na soṅ ba ltar mi mthoṅ ṅo ||).

नास्ति । न विज्ञानमनवबोध[1]स्वरूपत्वात् । नापि दर्शनं रूपालोचनाभावात्[2] । यदा चैवमन्योन्यार्थविकलानीन्द्रियविषयविज्ञानानि तदा[3] तत्सामग्र्यामपि सत्यां नैव तै रूपं दृश्यत [4]इति सम्भावयितुं शक्यम् ।[4] रूपदर्शनाङ्गविकलत्वादन्धसमुदायवदित्यभिप्रायः । यदा चैवं रूपस्य दर्शनाभाव[5]स्तदा को नामार्हति तत्त्वविद्रूपं दृश्यत इति वक्तुं द्रष्टुं वा ॥ १७ ॥

318

CSV: यथा च तत्त्वविन्ना[6]र्हति रूपं द्रष्टुमेवं शब्दमपि श्रोतुं नार्हति । रूपदर्शनवच्छब्दश्रवणस्याप्यसम्भवात् ।[7] इह यदि शब्दः श्रूयते स श्रवणदेशं सम्प्राप्तो वा श्रूयेतासम्प्राप्तो[8] वा । यदि तावत्सम्प्राप्तः श्रूयते स श्रवणदेशं व्रजञ्छब्दं कुर्वाणो व्रजति[9] निःशब्दो वा । तत्र यदि पूर्वः कल्पस्तदा—

gal te smra z'in sgra ḥgro na |
gaṅ gis smra ba por mi ḥgyur |
ḥon te mi smra bar ḥgro nahaṅ |
gaṅ gis de la śes pa skye || 18 ||

In *d* V and Vx of CS *bskyed* for *skye*.

* न वक्ता जायते केन शब्दो याति ब्रुवन् यदि ।
अथ यात्यब्रुवंस्तस्मिन् प्रत्ययः केन जायते ॥१८॥

CSV: ततश्च वक्तृत्वाद्देवदत्तवच्छब्दोऽसौ[10] न भवति । अथाब्रुवन् याति तदा तस्मिञ्छब्दे निःशब्दे व्रजति शब्दोऽयमिति कस्यावसायो भवेत् । न चागृहीतस्यास्यास्तित्वमिति न युक्तमेतत् ॥ १८ ॥

319

CSV: किञ्चान्यत्— ।

gal te phrad de sgra ḥdzin na |
sgra yi daṅ po gaṅ gis ḥdzin |
sgra ni rkyaṅ baḥaṅ mi ḥoṅ na |
riṅ bu ji ltar ḥdzin par ḥgyur || 19 ||

[1] Tib. rtogs (X rtog) paḥi ran bz'in ma yin paḥi phyir. HPS °jñānm avabodha°
[2] Tib. adarśanātmakatvāt (lta ba ma yin paḥi bdag ñid can yin paḥi phyir).
[3] Tib. om. it. [4-4] Tib. om iti° śakyam.
[5] Tib. gzugs la lta ba med pa ; HPS rūpasyādarśanāsambhavāt.
[6] In X read rig (=vid) for rigs.
[7] Tib. med paḥi phyir (abhāvāt).
[8] In Tib. a- (ma) of asamprāpataḥ is left out.
[9] Tib. ḥgro ba ; HPS vrajan. [10] Tib. om. asau.

In *a* Vx of CSV *te* for *de*. In *c* V wrongly *rgyad* for *rkyaṅ* and V and Vx of CS *par* for *bṭhun*. In *d* V wrongly *reṅ* for *riṅ*.

* प्राप्तश्चेद्गृह्यते शब्दः तस्यादिः केन गृह्यते ।
न चेति केवलः शब्दो गृह्यते केवलः कथम् ॥ १९ ॥

CSV: यदि श्रोत्रेन्द्रियस्थानं प्राप्तः शब्दो गृह्यते तस्यादिः केन गृह्यते ।[1] प्राप्तग्राहित्वाच्छ्रोत्रस्य शब्दस्यादेर्ग्रहणं नास्ति । न चान्यदिन्द्रियं तस्य ग्राहकं सम्भवतीति[2] नैव केनचिदस्यादि[3]र्गृह्यते । नतश्चागृह्यमाणत्वाच्छब्द एवासौ न[4] भवतीत्यभिप्रायः । [5]नवद्रव्यकत्वाच्च [6]परमाणोर्

न चेति केवलः शब्दः ।

भवता च शब्दमात्रमेव श्रोत्रेण गृह्यते न गन्धादय इति न युज्यते । यद्वा[7] शब्दस्याग्रहणमस्तु । यद्वा[8] गन्धादयोऽपि गृह्यन्ताम् । न चैतदेवमिति न प्राप्तविषयत्वं शब्दस्य ॥ १९ ॥

320

CSV: अथ यदेतदुक्तं

प्राप्तश्चेद्गृह्यते शब्दस्तस्यादिः केन गृह्यते । इति ।

यदि तस्यादिर्न गृहीतस्तदा को दोष इति । अयं दोषो यदस्य शब्दत्वमेव विशीर्यते । तथा हि— ।

ji srid sgra thos ma gyur pa |
de yi bar du sgrar mi ḥgyur |
sgra med pa yaṅ mthar sgra ñid |
ḥgyur na de ni mi rigs so || 20 ||

In *a* V *ba* for *pa*.

* यावन्न श्रूयते शब्दस्तावच्छब्दो न जायते ।
अशब्दस्यापि शब्दत्वमन्ते तच्च न युज्यते ॥ २० ॥

CSV: यो न श्रूयते सोऽश्रूयमाणत्वाद्गन्धादिवच्छब्द एव न भवति । अथ मन्यसे यदा श्रूयते तदा शब्दो भविष्यतीति । एतदप्यसम्बद्धम् । न हि

[1] Tib. deḥi daṅ po gaṅ gis ḥdzin ; HPS om. tasyā° te.
[2] For sambhava° Tib. bhava° (yin pas).   [3] In X read daṅ po for dbaṅ po.
[4] Tib. °śāgṛhīto'rtho'sau śabda eva na° (deḥi phyir ma bzuṅ baḥi don de ni sgra ñid du mi ḥgyur ro).
[5] Tib. ad. evam (de ltar), and -dravyātmakatvāt (bdag ñid) for -dravyakatvāt.
[6] HPS ad. śabda-.
[7] Tib. ekadhā (rnam pa gcig tu), and ad. śrotreṇa (rna).
[8] Tib. yaṅ na, translated by atha vā.

गन्धादेः पश्चाच्छब्दत्वं दृष्टम्। तद्वदेवास्याप्यशब्दस्य[1] पश्चाच्छब्दत्वमयुक्त-मिति ॥[2] २० ॥

321

CSV: एवं तावदिन्द्रियाणां विषयग्रहणासामर्थ्यमुद्भाव्य मनसोऽपि विषयग्रहणासामर्थ्यमुद्भावयन्नाह— ।

dbaṅ po rnams daṅ bral sems kyis |
soṅ steḥaṅ ci z'ig byed par hgyur |
de ltar yin daṅ srog ḥdi ni |
rtag tu yid med ci ste min || 21 ||

V and Vx of CS *kyaṅ* for *daṅ*, and *kyi* for *kyis* in *a*, and *lta* for *ltar* in *c*.

* वियुक्तमिन्द्रियैश्चित्तं किं गत्वापि करिष्यति ।
एवं सतीह जीवोऽयमनस्कः सदा न किम् ॥ २१ ॥

CSV: यदि चित्तं विषयदेशं गत्वा विषयं परिच्छिनत्तीति कल्प्यते तदयुक्तम्। इहेदं चित्तमिन्द्रियसहितं वा विषयदेशं गच्छेत्केवलं वा। न तावदिन्द्रियसहितं याति। इन्द्रियाणां देह एव सदा सन्निधानात्। गमने च सति देहस्य निरिन्द्रियत्वप्रसङ्गात्। अथ केवलं गच्छति तदापि

वियुक्तमिन्द्रियैश्चित्तं किं गत्वापि करिष्यति।

न हि चक्षुरादीन्द्रियद्वारतिरस्कृतस्यास्य रूपादिदर्शनसामर्थ्यमस्ति। अन्धादीनामपि दर्शनादिसद्भावप्रसङ्गात्। अथापि कथञ्चिद्विषयदेशगमनेनार्थोपलब्धिरस्य परिकल्प्यते तदाप्यर्थबोधापर्यवसानत्वादनिवृत्तिः[3] ।

एवं सतीह जीवोऽयममनस्कः सदा न किम् ॥

अचिन्तक एवात्मा सर्वकालं प्राप्नोति। न चाचिन्तकस्यात्मत्वं[4] सम्भावयितुं युक्तम्। स्तम्भा[5]दीनामप्यात्मत्वप्रसङ्गात्।[6]

तदेवं युक्त्या विचार्यमाणानामिन्द्रिय[विषयविज्ञानानां सद्रूपा][7]सम्भवात्[8] स्वरूपसिद्धिरसती। यदि ह्येषां स्वरूपसिद्धिः स्यात्तदोपपत्त्या विचार्यमाणा

[1] Tib. sgra med pa; HPS śabdasya for aśabdasya.
[2] Here in Tib. follows a passage not to be found in Skt. of HPS.
[3] Tib. don rtogs pa mthar thug pa med pahi phyir mi ldog par ḥghyur ro || HPS tadāpy aparyyavasānatvād arthabodhasyānivṛttau satyām.
[4] Tib. bdag ñid; HPS °ātmakatvam.
[5] After stambha in Tib. there is one word more which could not be read in X.
[6] Tib. bdag ñid du thal bar hgyur baḥi phyir ro || HPS stambhādivad acintakatvāt.
[7] HPS has here a lacuna; Tib. yul daṅ rnam pa śes pa rnams la yod paḥi no bo |
[8] Tib. abhāvāt (med pas).

यथास्थितेन स्वरूपेण स्फुटतरमुपलप्स्यंरन् । न चोपलभ्यन्त । तस्मात्स्वरूपशून्या इति सिद्धम् ॥ २१ ॥

322

CSV: यदि तर्ह्येषां स्वभावो नाम[1] नास्ति तत्कथमेषां[2] विशेषपरिच्छेदात्मिका संज्ञा [3]विशेषव्यवस्थाहेतुत्वेनोपदिश्यते । उच्यते । सत्सु पदार्थेषु तद्विशेषपरिच्छेदात्मिका संज्ञा स्यात्[4] । यदा[5] तेषां[6] पदार्थानामसत्त्वं प्र[तिपाद्यते तदा तद्वारा कुतः][7] स्वरूपसिद्धिः स्यात् । किं खल्वेष विषयपरिच्छेदः सर्वथा नास्ति । न नास्तीति । निःस्वभावस्य भावस्य[8] विद्यमानत्वात् । तथा हि— ।

snar mthoṅ ba yi don gaṅ z'ig |
yid kyis smig rgyu ltar ḥdzin pa |
de ni chos kun rnam bz'ag la |
ḥdu śes phuṅ po z'es bya ḥo || 22

In *c* V and Vx of CS *gz'ag* for *bz'ag*.

* मनसा गृह्यते योऽर्थः पूर्वदृष्टो मरीचिवत् ।
सर्वधर्मव्यवस्थासु स संज्ञास्कन्धसंज्ञकः ॥ २२ ॥

CSV: इह चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्य निरुध्यमानं सहेन्द्रियविषयैर्निरुध्यते । तस्मिन्निरुद्धे पूर्वदृष्टो[9] योऽर्थः स एव पश्चान्मनसा गृह्यते । कथं पुनरसन्निहितस्य ग्रहणं सम्भाव्यत इत्याह [मरीचिवदिति । यद्यपि नाल्पमात्रमपि मरी][10]चिकायां जलमस्ति अपि च हेतुप्रत्ययवशात् प्रवर्तत एव जलाकारसंज्ञा एवमविद्यमानस्वरूपेऽपि पूर्व[11]दृष्टेऽर्थे मरीच्यामिव यद्[12] विज्ञानमुत्पद्यते तत्सर्वधर्मव्यवस्थाकारणम् । सर्वधर्मव्यवस्थाकारणत्वाच्च स एव संज्ञास्कन्ध इत्युक्तस्तथाविधसंज्ञाविशेषसम्प्रयोगात् । संज्ञावशेन च सर्वधर्मव्यवस्था विज्ञातव्या न पुनः पदार्थस्वरूपनिबन्धना स्वभावस्य सर्वथायुज्यमानत्वात् ॥२२॥

[1] Tib. om. it as well as tarhi after yadi.
[2] Tib. de rnams kyi; HPS eṣā.
[3] HPS ad. padārtha-.
[4] Tib yuktā (rigs) for syāt.
[5] Tib. gaṅ gi tshe; HPS om. it.
[6] HPS ad. ca.
[7] HPS has a lacuna; Tib. bstan pa deḥi tshe de rnams kyi sgo nas ḥdug° ga la ḥgyur |
[8] Tib. raṅ bz'in med paḥi dṅos po yod paḥi phyir | HPS svabhāvasya vidya° for niḥsva° bhavasya vidya°.
[9] Tib. snar mthoṅ baḥi; HPS pūrvavaddṛṣto.
[10] HPS marks here a lacuna. Tib. smig rgyu ltar z'es bya ba smros śe smig rgyu la chu bag tsam kyaṅ mod mod kyi |
[11] Tib. om. pūrva-.
[12] HPS ad. here vikalpakam.

323

CSV: यद्येवमस्ति तर्हि स्वभावतः संज्ञास्कन्धः। न हि तस्मिन्नसति[1] सर्वधर्मव्यवस्था शक्या कर्तुमिति। उच्यते। सापि हि संज्ञा विज्ञानसम्प्रयुक्तत्वाद् विज्ञानव्यतिरेकेणा[2]सती। तदपि च विज्ञानं संज्ञाव्यतिरेकेणा[2]सिद्धत्वात् स्वरूपतो नास्ति। इतोऽपि नास्ति।[3] यस्मात्—।

mig daṅ gzugs la brten nas yid |
sgyu ma bz'in du skye bar ḥgyur |
gaṅ la yod pa ñid yod de |
sgyu ma z'es byar mi rigs so || 23 ||

चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च मायावज्जायते मनः।
विद्यते यस्य सद्भावः सा मायेति न युज्यते ॥२३॥

CSV: न हि तद्विज्ञानमुत्पादात्प्रागस्ति यदुत्पत्तिक्रियाश्रयत्वेन प्रवर्तेत। सत्स्वपि चक्षुरादिषु प्रत्ययेषु विज्ञानस्य स्वरूपासम्भवात्[4]। उत्पत्ति-क्रियाया अप्रवृत्तेरुत्पादो न युज्यते। उत्पद्यते चैतद्विज्ञानमित्यतः किं निश्चेतुं पार्यतेऽन्यत्र मायाधर्मतायाः। उक्तं हि[5] भगवता—

तद्यथा भिक्षवो मायाकारो वा मायाकारान्तेवासी [वा] चतुर्महापथे विविधं मायाकर्म विदर्शयेत्। तद्यथा हस्तिकायमश्वकायं[6] रथकायं पत्ति[7]कायं च[8]। तं चक्षुष्मान् पुरुषः पश्येन्निध्यायेद्योनिशश्चोपपरीक्षेत। तस्य तं पश्यतो निध्यायतो योनिशश्चोपपरीक्षमाणस्यासत्तो[9]ऽप्यस्य ख्यायाद्रिक्ततोऽपि तुच्छ-तोऽप्यसारतोऽपि। तत्कस्य हेतोः। किमस्मिन् मायाकृते सारमस्तीति। एवमेव भिक्षवो[10] यत्किञ्चिद्विज्ञान[11]मतीतानागतप्रत्युत्पन्नमाध्यात्मिकं वा बाह्यं वौदारिकं वा सूक्ष्मं वा हीनं वा प्रणीतं वा यद्वा दूरे यद्वान्तिके तद्भिक्षुः पश्येन्निध्यायेद्योनिशश्चोपपरीक्षेत। [12]तत्पश्यतो निध्यायतो योनिशश्चोपपरीक्ष-

[1] Tib. tataḥ (de bas na ni) for tasminn asati.
[2] In X read ma gtogs for ma rtogs
[3] Tib. ḥdi las kyaṅ [ma] yin te; HPS om. it
[4] Tib. -abhāvat (med par) for -asmbhabāt See p. 195, note 4.
[5] Tib. ad. vistaraśaḥ (rgya cher) 'copiously.'
[6] Tib. rtaḥi tshogs daṅ, HPS om aśva°.
[7] This word, patti-, could not be verified as the X is very illegible here.
[8] Tib. daṅ, HPS om. ca. Tib. ad. iti bahu (?) śatam jāyate (z'es brgya cher ḥbyuṅ z'iṅ).
[9] This should be the actual form. asattaḥ=asat-taḥ. HPS asataḥ; Tib. yod pa ma yin par. See p. 195, l. 1.
[10] Tib. dge sloṅ dag; HPS om. it.
[11] Tib. ad. ucitam (raṅ bar).
[12] Tib. om. it.

मागस्यामत्तो[1]ऽप्यस्य ख्यायाद्रिक्ततोऽपि तुच्छतोऽप्यसारतोऽपि रोगतो[2]ऽपि गण्डतो[3]ऽपि शल्यतोऽप्यघतोऽप्यनित्यतोऽपि दुःखतोऽपि शून्यतोऽप्यनात्मतोऽप्यस्य ख्यायात्। तत्कस्य हेतोः। किमस्मिन् विज्ञानस्कन्धे सारमस्तीति।

यथोपलभ्यते विचार्यमाणस्य तथा स्वरूपासम्भवा[4]न्मायायुवति[5]प्रख्यं विज्ञानमिति शक्यमवसातुम्। ततश्च सूक्तमेव तत्

चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च मायावज्जायते मनः। इति।

यदि पुनरस्य स्वरूपं स्यात्तदा स्वरूपतो

विद्यते यस्य सद्भावः सा मायेति न युज्यते॥

न हि[6] लोके स्वभावादशून्या सद्भूता[7] स्त्री मायेति युज्यते। एवं विज्ञानमपि स्वरूपतो विद्यमानत्वान्मायोपमं न स्यात्। उपदिश्यते च मायोपमं विज्ञानम्। अतो निःस्वभावं विज्ञानम्। यदा च निःस्वभावं विज्ञानं तदा निःस्वभावविज्ञानसम्प्रयुक्ता संज्ञा निःस्वभावेति स्थितम्[8] ॥ २२ ॥

324

CSV: अत्राह। आश्चर्यमेतत्। न चेन्द्रियाणां कथमपि विषयग्रहणं सम्भाव्यते उत्पद्यते[च]चक्षुः प्रतीत्य रूपाणि च विज्ञानमिति। उच्यते। किमेतदेवाश्चर्यं त्वया दृष्टम्[9]। इदं किं नाश्चर्यं यत्र निरुद्धादनिरुद्धाद्[10] बीजादङ्कुरोदयो युज्यते। उत्पद्यते च बीजं प्रतीत्याङ्कुरः। तथा कृतस्योपचितस्य कर्मणो निरुद्धस्य न क्वचिदवस्थानं सम्भवति।[11] [12]कल्पशतसहस्रा[13]न्तरितनिरोधादपि कर्मणः साक्षा[14]दुत्पद्यत एव फलम्। घटादयश्च स्वकारणात् तत्त्वान्यत्वेन[15] विचार्यमाणा न सम्भवन्ति।[16] तथाप्युपादाय प्रज्ञप्त्या मधूदकादीनां[17] सन्धारणाहरणादिक्रियानिष्पादन[18]योग्या भवन्ति। तदेवम्—।

[1] See p 194, note 9.
[2] In X read nad for nas
[3] Tib. ḥbras. See MVt (Chinese-Sanskrit-Tibetan Vocabulary) 9487.
[4] Tib. -abhāvāt (med pahi phyir). See p. 194, note 4.
[5] In X add ma after na chun. See MV, p 4t
[6] Tib. ad. pūrvavat
[7] Tib. mi ston z'in yod par ḥgyur baḥi, HPS śūnyā sambhūtī
[8] Here in Tib. follow four verses quoted from some work the introductory line being uktam hi bhagavatā (bcom ldan ḥdas kyis° gsuns so ||). HPS om. them
[9] Tib. om. tvayā dṛṣṭam.
[10] Tib. anirudhyamānād for aniruddhād (ḥgag bz'in pahi).
[11] For kṛtasya° sambhavati Tib. kṛtam upacitam karma nirudhyāticiram prāptam na kvacid avatiṣṭhate (byas śin bsags pahi las ḥgags nas yun śin tu rin por lon pa la ḥgaḥ yan gnas pa med mod kyi||)
[12] Tib ad. kintu (ḥon kyan).
[13] For kalpaśatasahasra- Tib. anekakalpa- (bskal pa du mas).
[14] Tib. vastutaḥ (dnos su)
[15] Tib ad vividham (rnam pa ltar)
[16] For na sambhavanti Tib na bhavanti (yod pa ma yin mod).
[17] Tib. °dakadugdhānām (ho ma).
[18] Tib om. -niṣpādana-.

gaṅ tshe mkhas la sa steṅ na |
no mtshar can min can med pa |
de tshe dban rtogs de ḥdra la |
ya mtshan z'es bya ci z'ig yod || 24 ||

* यदा न किञ्चिदाश्चर्यं विदुषां विद्यते भुवि ।
इन्द्रियाणां गतावेवं तदा को नाम विस्मयः ॥ २४ ॥

CSV: कार्यं हि स्वकारणमनुविदधद्दृश्यते । यथा[1] गोर्गौरश्वादश्वः शालेः शालिरित्यादि[2] । भूतानां रूपशब्दादीनां च विधिरेष न दृश्यते[3] । तथा हि । कायेन्द्रियग्राह्यत्वान्महाभूतान्य[4]श्रावणानि । तेभ्यश्चाक्षुषं रूपं श्रावणः शब्द उत्पद्यत इति । परमेतदाश्चर्यम् । एवं घ्राणादिविषये चक्षुरादिषु च योज्यम् । अथ वा नैवेयमिन्द्रियाणामर्थगतिर्विस्मयकारणम् । यदि हीन्द्रियाणामेव केवलमर्थगता[5]वेतद्वैचित्र्यं स्यात्तदैतद्विस्मयस्थानम् । यदा तु सर्वमेव यथोदितेन न्यायेन जग[6]द्विदुषां विस्मयकरमिन्द्रजालमिव तदा नेदमाश्चर्यम् । प्रदेशवृत्ति हि किञ्चिदसम्भावनीयमुपलभ्यमानं विस्मयकरं जायते न सर्वत्रैव तुल्यरूपम् । न ह्यग्नेरौष्ण्यं विस्मयायेति ॥ २४ ॥

325

CSV: अत एवानियतस्वरूपत्वाद्यथाप्रत्ययं तथा तथा विपरिवर्तमानत्वाद्विदुषाम्— ।

mgal mehi ḥkhor lo sprul pa daṅ |
rmi lam sgyu ma chu zla daṅ |
khug sna naṅ gi brag cha daṅ |
smig rgyu sprin daṅ mtshuṅ srid pa || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las dban po dan don dgag pa bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu gsum paḥo||

In *a* V *ba* for *pa*. In *c* Vx of CSV *khu rna* for *khug sna* ; V wrongly *grug* for *brag* ; and V with Vx of CS *ca* for *cha*. In *d* all *srid pa mtshuṅs* for *mtshuṅs srid pa*.

[1] Tib. dper na; HPS om. it
[2] Tib. la sogs pa lta bu yin na ; HPS °ityādīnām bhu°.
[3] Tib. yujyate (rigs so)
[4] Before aśrāvaṇāni HPS ad. acākṣuṣāṇi.
[5] For -gatau Tib. dam pa (=sat) which does not give any suitable sense. One may read here rtogs as before.
[6] In X for grol read ḥgro.

* अलातचक्रनिर्माणस्वप्नमायाम्बुचन्द्रकैः ।
धूमिकान्तःप्रतिश्रुत्कामरीच्यभ्रैः समो भवः ॥ २५ ॥

॥ योगाचारे चतुःशतके इन्द्रियार्थभावनासन्दर्शनं नाम त्रयोदशं प्रकरणम् ॥ १३ ॥

CSV: यथा सज्वलन[1]स्येन्धनस्याशुभ्राम्यमाणस्य तद्गतदर्शनविपर्यासनिबन्धनत्वाच्चक्राकारोपलब्धिर्भवति । न च तत्रास्ति चक्रस्वरूपलेशोऽपि । यथा च [2]⌊निर्मिताः समाधिप्रत्ययसम्भूताः स्त्रियः सद्भूताः स्त्रिय इव कामिनां संक्लेशहेतुर्भवन्ति । मुनिभिर्निर्माणसमाधिबलेन निर्मितमुनिस्वरूपाः सद्भूतमुनिस्वभावरहिता [अपि] सद्भूता मुनय इव सत्त्वानामशेषजन्ममनोऽन्धकारोन्मूलनेन स्वर्गापवर्गमार्गहेतुर्भवन्ति ।⌋[2] ते तु चित्तचैत्तेन्द्रिय[3]रहितत्वान्न सद्भूताः[4] । यथा च निद्रा[5]सम्प्रयुक्तविज्ञानसमायुक्तात्मभावप्रत्ययः स्वप्नात्मभावो जाग्रदात्मभाव इवात्मनि स्नेहविपर्यासनिबन्धनः । स चासद्भूतः प्रबुद्धस्य तथा दर्शनाभावात् । यथा च मायाकारयन्त्रनिबन्धना मायाकृतयुवतयस्तत्स्वरूपानभिज्ञानां[6] चित्तमोहनपरा एव सद्भूतस्त्रीशून्या जायन्ते । यथा च जलचन्द्रः सद्भूतचन्द्रशून्यः प्रतीत्यसमुत्पादबलात्तथोत्पद्यमानश्चन्द्रविपर्यासनिबन्धनो भवति बालानाम् । यथा च प्रतीत्यसमुत्पादबलादेव तथाविधकालदेशनिमित्तानि प्रतीत्य धूमिका जाता विदूरस्थानां सद्भूतधूमविपर्यासनिबन्धना भवति । यथा च गिरिगह्वर[7]कन्दरा[8]दीना[9]मन्तः प्रतिश्रुत्का प्रतीत्य[10] जायमाना सद्भूतशब्दाभिमानं जनयति जनानाम्[11] । यथा च मरीचिका देशकालविशेषसन्निहितादित्यरश्मिप्रत्यया[12] जलस्वरूपविविक्ता विदूरस्थानां जलविपर्यासं जनयति । यथा चाभ्राणि

[1] Tib me dan bcas pahi, HPS sajalasya

[2-2] Tib. sprul pahi tin ne ḥdzin gyi rkyen las byun bahi bud med dag yod par ḥgyur bahi bud med rnams ltar hdod chags can rnams la kun nas ñon mons pahi rgyur ḥgyur z'in|| thub pa rnams kyis sprul pahi tin ne ḥdzin gyi stobs kyis sprul pahi thub pahi ran gi ṅo bo med cin yod par gyur pahi thub pahi ran bz'in dan bral ba rnams bden par gyur pahi thub pa dag ltar skye ba ma lus pahi yid kyi mun pa hjoms pa na sems can rnams kyi mtho ris dan byan grol gyi lam gyi rgyur hgyur la || HPS nirmāṇāni samādhiviśesapratyayasamudbhūtāni vicitrakriyāviśesanispādanāt sadbhūtayogisamjñādarśanamanoviparyāsād utpādayanti.

[3] Tib. om. -indriya-

[4] HPS ad. yoginām.

[5] Or svapna-, Tib. gñid ; HPS siddha-.

[6] For kyis in rnam par mi śes pa rnams kyis in X read kyi.

[7] Tib tshan tshin (gahana).

[8] Tib kandaradarī (ri khrod kyi sul dan)

[9] Tib. rlun gi zab rnams kyi (=vātagambhīrāṇām ?). For giri° dīnām HPS girighvarodarādīnām.

[10] Tib. om. it.

[11] Tib. skye bo rnams la ; HPS avidusām.

[12] For pratyaya Tib. in X rten for which read rkyen.

त्रिदूरत: पर्वताद्याकारं विपर्यासमुपजनयन्ति। एवमविदुषां[1] यथावत्प्रतीत्यसमुत्पादस्वभावाकुशलानामविद्याविपर्यासाच्चित्तकर्मप्रत्ययो विज्ञानादिजन्म संसार:[2] सह बाह्येन भाजनेन[3] [जायमानोऽलातचक्रादिव][4]न्मृषामोषधर्मक: स्वभावशून्य एव सन् बालजनविसंवादक: प्रतिभाति। विदितधर्मस्वभावाश्च सर्वत्र सङ्गपरि[त्यागाद्विमुक्तिमाश्रिता][5]भवन्तीति स्थितमेतदलातचक्रादिवन्नि:स्वभाव: संसार इति ॥°[6]२५॥[7]

1 In X add mi before mkhas
2 Tib hkhor ba (ḥkhor ba rnam par śes pa la sogs paḥi skye ba); HPS °janmasāgaraḥ
3 Tib phyi rol gyi snod dan bcas par. HPS sa bāhyena°
4 Tib skye bźin pa mgal mehi hkhor lo la sogs pa ltar. HPS has a lacuna here.
5 Tib zad pas rnam par grol ba la brten par
6 The Skt. text as in HPS ends here, but in Tib follows here a long passage.
7 The Kārikā is quoted in MV, pp 173, 552.

Cf. (i) māyāmarīcisvapnodakacandrapratiśrutkāpratibh`sopamasarvadharmanayāvatīrṇaḥ LV, X, p 181

(ii) pratibhāsabimbamāyābhra`marīcyā supinena tu | alātacakragandharvapratiśrutkāsamodbhavāḥ || LA, IX, 173.

(iii) gandharvanagarasvapnamāyānirmāṇasādṛśāḥ | Op cit X, 144 See MV, pp 334, 419.

1 In (ii) the printed text reads ° māyābha° for māyābhra°.

Chapter XIV

MATHAR HDZIN PA DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

अन्तग्राहप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

326

CSV: अत्राह। यदि प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वादलातचक्रा[1]दिवन्निःस्वभावो भवः कस्य तर्हीदानीं[2] स्वभावोऽस्तु। न कस्यचित्पदार्थस्य स्वभावः शक्यः कल्पयितुम्। तथाविधस्य पदार्थस्य सर्वथानुपलभ्यमानत्वात्। तथा हि—।

dṅos po gaṅ z'ig gz'an ḥgah 'aḥaṅ |
rag las pa z'ig mi ḥgyur na |
deḥi bdag ñid ḥgrub ḥgyur na |
de ni gaṅ laḥaṅ yod ma yin | 1 |

In *b* V *lus* for *las*; V and Vx of CS *pa ni* for *pa z'ig*, and *naḥaṅ* for *laḥaṅ* in *d*.

* आयत्तं यस्य भावस्य भवेन्नान्यत्र कुत्रचित्।
सिध्येत्तस्यास्तिता नाम क्वचित्स च न विद्यते ॥ ६ ॥

CSV: यदि हि कस्यचित्पदार्थस्य निष्पत्तौ क्वचित्किञ्चिदायत्तं न स्यात्तदास्यापरायत्तस्य[3] स्वतन्त्रस्य स्वत एव व्यवस्थितत्वात्स्वभावतोऽस्तित्वं कल्पयितुं युक्तम्। न त्वेष सम्भवोऽस्ति यद्धेतुप्रत्ययजन्मनां परायत्तता न स्यात्। अहेतुको वा पदार्थः कश्चित्सम्भवेदिति। यतश्चैवं निर्हेतुक [-त्व-][4] प्रसङ्गात् कस्यचित्[5]पदार्थस्य क्वचित्स्वरूपं नास्ति तस्मान्नास्ति कस्यचित्स्वभावः। स्वभावाभावाच्चालातचक्रादि[6]वन्नास्ति स्वभावसिद्धि[7]रिति स्थितम् ॥१॥

327

CSV: यदि चामी पदार्था अलातचक्रादि[8]वद् विसंवादका[9] इत्यवस्तुका न स्युस्तदा नियतमुपपत्त्या विचार्यमाणा जातरूपादिवत्स्पष्टतर-

[1] Before -adi° Tib. ad -nirmāṇasvapna- (sprul pa daṅ rmi lam).
[2] Tib. om. idānīm.
[3] Tib. ad. bhāvasya (dṅos po).
[4] Literally Tib., too, has no -tva- (ñid), but it is to be supplied as HPS has done.
[5] In X read ḥgah z'ig for ḥgaḥi rin (?)
[6] Tib. ḥkhor lo la sogs; HPS om. -ādi-
[7] According to Tib. the compound is to be explained as svabhāvena siddhiḥ (raṅ bz'in gyis grub pa). One may, however, read gyi for gyis.
[8] Before -ādi- Tib. ad. -nirmāṇa- (sprul pa)
[9] Tib bslu bas; HPS vaisaṃvādakā visaṃvādakatvād avastukā.

मुपलभ्यमानस्वरूपाः स्युः। न चेते विचाराग्निसंतापिता विपर्यास[1] निबन्धनत्वात् स्वरूपाभावं नासादयन्ति। न हि वस्तूपपत्तिरहितं[2] युज्यते[3]। सर्वथा तस्य विसंवादकत्वात्[4]। अत एवाचार्यो वस्तुभिनिवेशशिथिलीकरणायातः परं[5] यथा च घटादीनां स्वरूपं न सम्भवति तथोपपत्तिमाह— ।

gzugs ñid bum z'es gcig ma yin |
gzugs ldan bum gz'an yod min pa |
bum pa la gzugs yod min z'in |
gzugs la bum pa yod ma yin || 2 ||

* रूपमेव घटो नैक्यं घटो नान्योऽस्ति रूपवान्।
न विद्यते घटे रूपं न रूपे विद्यते घटः ॥२॥

CSV : इह यदि घटो नाम कश्चित्पदार्थः स्यात्स[6] दर्शनेन्द्रियग्राह्यत्वाद्रूपाद्भेदेन वा परिकल्पितोऽभेदेन[7] वा। तत्र तावद्

रूपमेव घटो नैक्यम्।

न यदेव रूपं स एव घट इति रूपघटयोरैक्यं न भवति[8]। यदि हि रूपघटयोरैक्यं स्यात्तदा यत्र यत्र रूपं तत्र तत्र [घट इ][9]ति सर्वत्रैव रूपे घटः स्यात्। पाकजगुणोत्पत्तौ रूपविनाशे घटविनाशः स्यात्। न चैतत् सम्भवतीति रूपमेव घट इति नास्त्येकत्वम्। अथैतद्दोषपरिजिहीर्षया रूपादन्यो घटो रूपवान् परिकल्प्येत तद्यथार्थान्तरभूतैर्गोभिर्गोमान् देवदत्त इति। एतदप्ययुक्तम्। यस्माद्[10]

घटो नान्योऽस्ति रूपवान्।

यदि रूपादन्यो घटः स्यात्स[11] रूपनिरपेक्षो[12] गृह्येत। न हि गोभ्यो व्यतिरिक्तो देवदत्तो गोव्यतिरेकेण न गृह्यते। तद्वद्घटोऽपि रूपनिरपेक्षो गृह्येत। न च गृह्यत इत्यतो रूपव्यतिरिक्तो घटो नास्ति। यदा च नास्ति कथमविद्यमान[13]स्तद्वत्तया गृह्यते। न ह्यविद्यमानो वन्ध्यातनयो गोमानिति

[1] Tib. ad. -mātra- (tsam) after viparyāsa-.
[2] Tib. dños po ni ḥthad pa dañ bral ba ma yin te | HPS ° vastūpapattyāpi.
[3] Tib om. it.
[4] Tib avisaṃvādaktvāt (mi bslu ba ñid yin pahi phyir)
[5] In X read chad for ched.
[6] In X read de for da.
[7] In X add tha between mi and dad.
[8] Tib. sambhavati (srid).
[9] HPS, and it is supported by Tib. (bum paḥo z'es).
[10] Tib. tathā hi (ḥdi ltar).
[11] Tib. de ; HPS svarūpa°.
[12] In X read bltos or ltos for rtog.
[13] Tib. yod pa ma yin pa ; HPS asaṃvidyamāna°.

व्यपदिश्यते। एवं रूपवान् घट इत्यपि न युज्यते। अन्यत्वासम्भवादेव च रूपघटयोराधाराधेयकल्पनाया अपि नास्ति सिद्धिरिति[1]

न विद्यते घटे रूपं न रूपे विद्यते घटः ॥

रूपघटयोरन्यत्वे सति घटे रूपमिति स्यात्कुण्ड इव दधि।[2] रूपेऽपि घट इति स्यात्कट इव देवदत्तः। न चैतत्सम्भवतीति नास्ति घटः स्वभावतः। यस्य च नास्ति स्वभाव [3]उपलभ्यते च तदलातचक्रादिवत्स्वभावशून्यम्। यथा च घटः स्वभावतो नास्ति तथा सर्वभावा अपि स्वभावतो मृग्यमाणा न सन्तीति सिद्धा भवत्यलातचक्रादि[4]प्रख्यता भवस्य ॥° २ ॥

328

CSV : अत्राहुरेके। यद्यपि रूपघटयो[रन्यत्वं न सम्भवति तथापि भावघ][5]टयोरन्यत्वमस्ति। यस्मादन्य एव घटोऽस्माक[6]मन्यैव[7] च सत्ता। सत्ता हि नाम महासामान्यं[8] घटश्च विशेषः। द्रव्यं[9] सत्तायोगात्सदिति व्यपदिश्यत इति।[10] तान् प्रत्युच्यते—।

gñis mtshan mi mthun mthoṅ nas ni |
gal te dṅos las bum gz'an na |
ma yin de ltar dṅos po yaṅ |
bum pa las gz'an cis mi ḥgyur|| 3 ||

In *c* Vx of CSV *poḥoṅ* for *po yoṅ*.

* वैलक्षण्यं द्वयोर्दृष्ट्वा भावादन्यो घटो यदि।
न, [11]भावोऽपि घटादन्यो किमेवं न भविष्यति ॥३॥

CSV : घटादिद्रव्याणामनुप्रवृत्तिलक्षणत्वात्सामान्यं[12] भावः। व्यावृत्तिलक्षणत्वाच्च घटो विशेषलक्षण इति। यदि तयोर्वैलक्षण्यं भावघटयोर्दृष्ट्वा

[1] In X read grub for gyur.
[2] Tib. ril bar (X la bar) z'on dan z'o ltar=kuṇḍe kuṇḍadadhivat.
[3] Tib. wrongly ad. na (min).
[4] Before -ādi Tib. ad. -nirmāṇa (sprul ba)
[5] Tib. gz'an ñid mi srid mod kyi | de lta na yan dṅos po dan bum pa gñis la |
[6] Tib. ad. darśane (ltar na).
[7] Tib. gz'an ñid ; HPS anyathaiva.
[8] See Haribhadra's vṛtti on the Nyāyapraveśa (GOS), p. 29 : tatra param sattā bhāvo mahāsatteti cocyate. Generally it is known as parasāmānya. See Praśastapāda-bhāṣya with the Nyāyakandalī, pp. 311-313.
[9] Tib. ad. tasya (de ni). According to it the sentence is : °ghaṭaś ca viśeṣo dravyam | tasya sattāyogāt° (°la bum pa ni khyad par gyi rdzas yin la | de ni yod pa dan ḥbrel ba las° |).
[10] It refers to the Vaiśeṣikas.
[11] The actual reading in HPS is ghaṭād anyo no bhāvo'pi. But it does not give any suitable sense, nor is supported by Tib.
[12] HPS sāmānyo.

भावादन्यो घटो भवत्येवमेव वैलक्षण्याद्भावोऽपि किमर्थं घटादन्यो[1] न भविष्यति ।[2] ततश्चान्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्ति[3]निमित्तमन्यत्वमपरमनुप्रवृत्तिलक्षणं न कल्पयितव्यम् । वैलक्षण्यादेवान्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्तिसिद्धेः । कल्प्यते चापरमन्यत्वमिति ।[4] नास्ति तर्हि[5] भावघटयोर्वैलक्षण्यापेक्षमन्यत्वम् । ततश्च यदुक्तं[6]

वैलक्षण्यं द्वयोर्दृष्ट्वा भावादन्यो घट

इति तन्न । यथा च भावोऽनुप्रवृत्तिलक्षणत्वाद्घटादन्य एवमन्यत्वमप्यनुप्रवृत्तिलक्षणत्वाद्घटादन्यत्स्यात् । न च तस्यान्यत्वस्यापरमन्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्तिनिमित्तमस्ति । यदि स्यादन्यत्वानामपर्यवसानदोषः स्यात् । अथ विनैवान्यत्वेनान्यबुद्धिरन्यत्वे भवति । तद्वदेवान्यत्रापि सम्भाव्यतामित्यलमन्यत्वेनाकिञ्चित्करेण कल्पितेन । असति चान्यत्वे नास्ति कुतश्चित्कस्यचिदन्यत्वमिति सिद्धम् । अपि चेदं चिन्त्यते । किम्भूतायाः सत्ताया अन्यत्वेन योगोऽस्तु । किमन्यभूताया अनन्यभूताया वा । यद्यन्यभूतायास्तदा व्यर्थोऽन्यत्वेन योगः । अथानन्यभूतायाः । एवमपि विरुद्धेनान्यत्वेन योगादन्यत्वेन योगो न प्राप्नोति । अन्यत्वाभावाच्च घटादन्यो भाव इति न युज्यते । ततश्च[7] लोके विपर्यासं प्रमाणीकृत्य घटत्वरूपमेव सद्बुद्धिध्वनिप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्भाव इति व्यवस्थाप्यते । तस्य च रूपाच्चतुर्धा विचार्यमाणस्य[8] नास्ति स्वभाव इति तत्त्वविदपेक्षयालातचक्रादिवत्स्वभावशून्यो घट इति सिद्धम् ॥ २ ॥

329

CSV : अत्राह । विद्यत एव घटो गुणाश्रयत्वात् । न ह्यसन् गुणाश्रयो दृष्टः । भवति च गुणाश्रयो घटः । एको घटो द्वौ घटाविति । एकत्वादयो गुणपदार्थसंगृहीता घटश्च[9] द्रव्यम् । द्रव्याश्रयित्वं च गुणानां सम्भवतीति । अतो गुणाश्रयत्वादस्त्येव घट इति । अत्रोच्यते । त्वन्मतेन—।

[1] Tib. dnos po yan bum pa las; HPS °vailakṣaṇyād ghaṭād api kimartham bhāvo'nyo.

[2] In the second half of the kārikā there are two negatives, but the commentary in both the texts, Skt and Tib, takes only one of them. The kārikā may be explained as follows: If you say having seen the diverseness of them two that the ghata is different from bhāva, then we may reply: no; for in that case why is it that bhāva, too, will not be different from ghaṭa

[3] Tib. om. pravṛtti.

[4] Tib. om. iti. See note 5.

[5] HPS anyatvam iti nāsti | tarhi bhāva° | . Tib. °anyatvam atha bhāvaghaṭayor° anyatvaṁ nāsti | tataḥ°. (gźan ñid° | ho na dnos po dan bum pa dag la° gźan ñid yod pa ma yin no | deḥi phyir° |).

[6] Tib. om. yad uktam.

[7] Tib. om. it.

[8] Tib. vicāryamāṇe (dpyad pa na).

[9] Tib. bum pa ni; HPS ghaṭāś ca.

gal te gcig bum mi ḥdod na |
bum paḥan gcig tu mi ḥgyur ro |
ldan ḥdi mtshuṅs paḥan ma yin pa |
des kyaṅ gcig tu mi ḥgyur ro || 4 ||

In *c* Vx of CSV *ni* for *ḥdi*.

* एको यदि घटो नेष्टो घटोऽप्येको न जायते ।
न चायं समयोर्योगस्तेनाप्येको न जायते ॥ ४ ॥

CSV : पदार्थभेदाद्यद्येको घटो न भवतीति मन्यसे घटोऽपि तर्ह्येको न भवति। यथैकत्व[1]मेकसंख्या घटो न भवत्येवं द्रव्यत्वेनैकसंख्यायाः पृथग्भूतत्वाद्घटोऽप्येको न भवति। द्वित्वा[2]दिति भावः। अपि चास्य[3] घटस्यैकरूपस्य वैक[4]संख्या परिकल्प्यते[5]ऽनेकरूपस्य वा। यद्येकरूपस्य तदा व्यर्थैवैकत्वकल्पना। अथानेकरूपस्य तदापि विरुद्धत्वादयुक्तैव। तस्माल्लोके घटस्वरूपस्यैवासन्निहितार्थान्तरस्यैक[त्व]कल्पना विज्ञेया। अथ द्रव्याश्रयिणो गुणा इति कृत्वैकत्वयोगाद्घट एवैको भवति न त्वेकत्वं घटो[6] भवतीति[7]। अत्रोच्यते

न चायं समयोर्योगस्तेनाप्येको न जायते ॥

योगो नाम समयोरेव न विषमयोः।[8] तत्रैकगुणो दृष्टो घटः।[9] द्रव्यगुणयोश्च समता यस्मान्न भवति तस्मात्तयोर्योग एव न भवति। योगाभावात् तत्र यदिष्टमेकत्वयोगाद्घट एवैको भवतीति तन्न। यदि चात्र योगो दृष्टस्तदैकेनापि घटस्य योगः स्याद्घटेनाप्येकस्य।[10] स च नैवं सम्भवतीति[11] योग एवानयोर्नोपपद्यते[12]। योगाभावाच्च[13] नैवैको घटो भवतीति न घटोऽप्येक इति।

[1] Tib. ad. idam (de).
[2] Tib. dvitvādivad (gñis ñid la sogs pa bźin no).
[3] Tib. om. asya.
[4] HPS ca for vā.
[5] HPS °kalpe vāneka°.
[6] Tib bum par; HPS, byārtha (7).
[7] Tib. ad. iti or iti cet (źes na).
[8] Tib. ad. yathā yogo dviṣṭha ity ubhayor api bhrātror bhrātṛtvasambandha iti na kiñcid anucitamiva. ekaghaṭau tu na samau, ghaṭa evaikatvayogād, ekatve ca ghaṭāyogāt. guṇā dravyāśrayiṇa ity abhyupagamāt (dper na ldan pa gñis la gnas pas spun gñi ka la yaṅ spun zla ñid daṅ ḥbrel ba yin gyi gaṅ yaṅ run ba ni ma yin pa bźin no || gcig daṅ bum pa gñis ni mtshuṅs pa ma yin te | bum pa kho na gcig ñid daṅ ldan paḥi phyir la gcig ñid bum pa daṅ mi ldan paḥi phyir te | yon tan rnams ni rdzas la brten paḥo źes khas blaṅs paḥi phyir ro ||).
[9] Tib. mthon la bum pa ni; HPS ghaṭaś ca dravyam.
[10] After tadā Tib. ghaṭasyāpy ekena yogo 'sparśasyāpy anekenayogaḥ syāt (bum pa yaṅ gcig daṅ idan par ḥgyur ba ma rig kyaṅ du ma ldan par ḥgyur na||).
[11] Tib. srid pa yaṅ ma yin pas; HPS bhavatīti.
[12] Tib. na bhavatīti (med pas) for nopa°.
[13] Tib. om. it.

तदत्र पूर्वार्द्धेन कारिकाया[1] योगमभ्युपेत्य दूषणमुक्तम्। उत्तरार्द्धेन तु योगासम्भवे[2] दूषणमुक्तम्। अपिशब्दश्च दूषणकारणसमुच्चयार्थो द्रष्टव्यः ॥४॥

330

CSV: अपि चेदमयुक्ततरं परसमये दृश्यते यद्द्रव्याश्रयिणो गुणा व्यवस्थाप्यन्ते न गुणाश्रयिणो विशेषगुणाः। युज्यते च गुणानामपि गुणाश्रयित्वम्। इह यत्परिमाणो घटस्तदाश्रयिणापि[3] रूपेण तावतैव भवितव्यम्। ततश्च द्रव्यवद्रूपस्यापि महत्त्वं प्राप्नोतीति—।

gaṅ tshe rdzas ji tsam gzugs na |
de tshe gzugs chen ci ste min |
gal te phyir rgol gz'an min na |
gz'uṅ lugs bsñad par bya bar ḥgyur || 5 ||

In *a* Vx of CSV adds *de* after *tshe*; for *ji* all excepting Vx of CSV once *ci*.

* यावद्द्रव्यं यदा रूपं तदा रूपं महन्न किम्।
समयो जायते वाच्यः प्रतिवाद्यपरो[4] यदि ॥५॥

CSV: यदा यावद्द्रव्यं यावान् द्रव्यस्यायाम[5]विस्तारात्मकः सन्निवेशस्तावद्रूपं रूपस्यापि तावानेवायामविस्तारात्मकः सन्निवेश इति परैरभ्युपगम्यते[6] तदा नियतमणुमहति द्रव्ये रूपेणापि तत्राणुमहता भवितव्यम्। तत्किं नु[7] खल्वत्र कारणं यद्द्रव्य[8]द्रूपस्याणुमहत्त्वे नेष्येते। अथ स्याद्रूपं गुणोऽणुत्वं महत्त्वमपि च गुण एव। न च गुणे गुणस्य सन्निवेशो भवतीति समय एषोऽस्माकम्। ततश्च यद्यपि यावद् द्रव्यं रूपमपि तावदेव तथापि सिद्धान्तविरोधभयाद्रूपस्याणुत्वमहत्त्वे न स्त इति। उच्यते।

समयो जायते वाच्यः प्रतिवाद्यपरो यदि ॥

यदि हि तव स्वयूथ्य एव प्रतिवादी स्यात्तं निवर्तयितुं युक्तं तव सिद्धान्ताभिधानम्। तस्य तं बाधितुं सामर्थ्यात्।[9] यदा तु प्रतिवादी परस्तं[10]

[1] Tib. om. it.
[2] Tib. yogāsambhavena, lit. yogāsambhavadvārena (ldan pa mi srid paḥi sgo nas).
[3] Tib. deḥi rten can gyi; HPS tadāśrayenāpi.
[4] Mark that apara does not mean here 'other' as is generally known, but 'not other' na paraḥ). The Tib. is very clear: gz'an min=na paraḥ.
[5] In X read dkyus (āyāma) for kyis.
[6] Tib. lit. abhyupagamakāle (khas blaṅs paḥi tshe).
[7] HPS na.
[8] Tib. rdzas bz'in du°, HPS dravyarūpasya.
[9] As supported by Tib (de la gnod par nus pas). HiyPS tad ādhitum asāmarthyāt.
[10] In X read yin na ni de la for what appears there to bebn la mid la.

प्रति सिद्धान्तविरोधोद्भावनमकिञ्चित्करं सिद्धान्तनिराकरणप्रवृत्तत्वा[1]त्तस्य युक्तिलोकविरोधोद्भावनं तु तं प्रति न्यायस्तद्द्वारेण तस्य निवर्तयितुं शक्यत्वात्। तस्मादपरिहार एवायं यदिदमागमविरोधोद्भावनमिति स एवाविचलो दोष इति नास्ति भावघटयोरन्यत्वम्। तदत्र सत्तान्यत्वप्रतिषेधेनान्येषामपि घटत्वादीनां सामान्यविशेषाणां प्रतिषेधो विज्ञेयः संख्यावत्सामान्यगुणानां महत्त्ववद्विशेषगुणाना[2]मिति ॥५॥

331

CSV: अत्राह। उक्तो भावस्य घटा[3]दिभ्योऽन्यत्वप्रतिषेधः। घटस्य तु स्वभावाप्रतिषेधादस्त्येव स्वरूपतो घटाख्यो भाव इति। अत्रो[4]च्यते—।

mtshan ñid kyi› kyaṅ mtshan gz· m |
gaṅ du grub pa yod min pa |
der ni graṅs sogs tha dad par |
dṅos po yod pa ma yin no || 6 ||

* लक्षणेनापि लक्ष्यस्य यत्र सिद्धिर्न विद्यते।
संख्यादिव्यतिरेकेण तत्र भावो न विद्यते ॥ ६ ॥

CSV: इह घटसत्त्वयोर्व्यावृत्त्यनुवृत्तिलक्षणं ब्रुवता घटस्य व्यावृत्तिलक्षणं व्यवस्थापितं परेण। तदमुना लक्षणेनापि लक्ष्यस्य नास्ति सिद्धिः। न हि व्यावृत्तिमात्रेण शक्यं वस्तुस्वरूपं निर्धारयितुं यल्लक्ष्यतया सेत्स्यति। एकस्तावद्गुणत्वाद्घटो न भवति। अणुर्महदिति रूपादयश्च गुणत्वादेव घटाख्या न भवन्ति। [5]सत्तापि द्रव्यगुणकर्मसु[6] सामान्याद्घटो न भवति। तदयं संख्याणुमहद्रूपादिभ्यो व्यावर्तमान इत्थंस्वभाव इति न शक्यं व्यवस्थापयितुम्। तदेवं यत्र परवादिपक्षे लक्षणेनापि लक्ष्यस्य घटस्वरूपस्य नास्ति सिद्धिस्तत्र पक्षे संख्यादिव्यतिरेकेण सिद्ध[7]स्वरूपेण घटाख्यो भावो न विद्यते। ततश्च स्वभावशून्यो घट इति सिद्धम्।

अथ वा[8] संख्यादयो घटस्य लक्षणम्। तैर्लक्ष्यमाणत्वाद्घटो लक्ष्यः। तस्य लक्षणेनापि पृथक्[9]स्वरूपसिद्धि[10]रशक्या कर्तुम्[11]। संख्यादिव्यतिरेकेण

[1] For -pravṛttatvāt Tib -cittatvāt (thugs paḥi phyir).
[2] Tib. bye brag gi yon tan rnams; HPS viśeṣāṇām.
[3] Tib. bum pa°; HPS paṭā°.
[4] Tib. om. atra.
[5] Tib ad. tat- (de)
[6] Tib. °karmaṇām (°las rnams kyi).
[7] Tib. om. siddha-.
[8] Tib. ekadhā (rnam pa gcig tu).
[9] Tib. om. it.
[10] Tib. -susiddhi°, reading legs (X logs) su grub.
[11] Tib. nāsti (yod pa ma yin te) for aśakyā°.

तत्स्वरूपस्यानुपलभ्यमानत्वात्। यदि हि तत्स्वं स्वरूपं लभते तदा नियतं संख्यादिव्यतिरेकेण गृह्येतेदं तत्संख्यादि[1] व्यतिरिक्तं घटस्वरूप[2]मिदं पुनरस्य संख्यादिकं[3] लक्षणमिति। न चैतदेवमित्यतो

लक्षणेनापि लक्ष्यस्य यत्र सिद्धिर्न विद्यते।
संख्यादिव्यतिरेकेण तत्र भावो न विद्यते॥

इति नास्ति स्वभावतो घटः॥ ६॥

332

CSV: उक्तस्तावल्लक्ष्यलक्षणयोरन्यत्वप्रतिषेधः। येषां तु रूपादिभिर्घटस्यैक्यमिति सिद्धान्तस्तत्प्रतिषेधायेदमुच्यते—।

mtshan ñid rnams daṅ so so ni |
min phyir bum pa gcig ma yin |
re reḥi bum pa med na ni |
maṅ ñid ḥthad par mi ḥgyur ro || 7 ||

* घटस्य न भवेदैक्यमपृथक्त्वाद्धि लक्षणैः।
एकैकस्मिन् घटाभावे बहुत्वं नोपपद्यते॥ ७॥

CSV: रूपादीनि खलु नानालक्षणानि येषां तैरपृथक्त्वं[4] घटस्येष्टम्। तेषां[5] रूपादिभिर्लक्षणैरपृथक्त्वाद्[6] घटस्यैक्यं नोपपद्यते। बहुभिरनन्यत्वात्। स्यात्तव मतम्। यदि घटस्यैक्यं न भवति हन्त बहुत्वं प्राप्तमिति। अत्रोच्यते। यस्माद्रूपादिष्वेकैकस्मिन् घटस्याभावो दृष्टस्तस्माद्बहुत्वमपि नास्तीति॥ ७॥

333

CSV: अत्राह। यदि रूपादिभिर्लक्षणैरपृथक्त्वाद्घटस्यैक्यं नास्ति तेषां परस्परसंयोगाद्घटस्यैक्यं भविष्यतीति। अत्रोच्यते—।

reg ldan reg daṅ mi ldan daṅ |
lhan cig sbyor ba z'es bya med |
deḥi phyir gzugs sogs rnams sbyor ba |
rnam pa kun tu rigs mi yin || 8 ||

[1] Tib. la sogs; HPS om. ādi-.
[2] For ghaṭasvarūpam Tib. svarūpeṇa (raṅ gi ṅo bos).
[3] Tib. saṃkhyādivyatiriktam (graṅs la sogs pa las tha dad par).
[4] Tib. so so ma yin pa ñid du; HPS pṛthaktvam.
[5] Tib. ad darśane.
[6] Tib. so so ma yin paḥi phyir; HPS apṛthaktvam.

In *b* and *c* V wrongly *spyor* for *sbyor*. In *c* V and Vx of CS *de* for *deḥi*. In *d* Vx of CSV ad. *ḥdi* between *tu* and *rigs*.

* न ह्यस्पर्शवतो नाम योगः स्पर्शवता सह ।

रूपादीनामतो योगः सर्वथापि न युज्यते ॥ ८ ॥

CSV : तत्र स्पृष्टिः स्पर्शः कायेन्द्रियग्राह्यता । स्पर्शो[1]ऽस्यास्तीति स्पर्शवत् । स्प्रष्टव्यमेव कायेन्द्रियग्राह्यत्वात् स्पर्शवत् । तेन[2] स्पर्शवता स्प्रष्टव्येन रूपरसगन्धानामस्पर्शवतां[3] योगः संयोगः संस्पर्शो न सम्भवति । यथा घटस्याकाशेन । यत एतदेवं

रूपादीनामतो योगः

सर्वप्रकारं न सम्भवति । यदा च न सम्भवति[4] तदान्योन्यसंस्पर्शकृताद्रूपादीनां विशेषात्समुदायनिबन्धनो घट इति यदुक्तं तन्न युक्तम् ॥ ८ ॥

334

CSV : अथ विनाप्यन्योन्यसंस्पर्शेन तत्समुदाय एव घट इति स्यात् । तदपि नास्ति । यस्मात्[5] — ।

gzugs ni bum paḥi yan lag ste |
des na re z'ig de bum min |
gaṅ phyir yan lag can med pa |
des na yan lag kyaṅ yod min || 9

In *b* Vx of CSV *de ni* for *des na*. In *d* V wrongly *yon* for *yod*.

* घटस्यावयवो रूपं तेन तावन्न तद्घटः ।

यस्मादवयवो नास्ति तेन नावयवोऽपि तत् ॥ ८ ॥

CSV : रूपादिसमुदयरूपस्य घटस्य प्रत्येकं रूपादयोऽवयवभूतत्वाद् घटव्यपदेशभाजो न भवन्ति । घटोऽवयवी अवयवाश्च रूपादय इति रूपं तावदवयवत्वाद्घटो न प्राप्नोति ।[6] यथा च रूपमेवं गन्धादयो वाच्याः । ननु च रूपस्यावयवत्वादस्ति तद्वंशावयवी नाम कश्चित् । न ह्यवयविनरपेक्षा अवयवा युज्यन्त इति । उच्यते । इह रूपादीनां प्रत्येकं घटत्वाभावे[7]

[1] Tib. so' (de) for sparśo'.
[2] In X read de for what seems to be re.
[3] HPS asparśavatā.
[4] Tib. yadaivam (gaṅ gi tshe de ltar yin pa) for yadā° sambhavati.
[5] Tib. lit. tathā hi (ḥdi ltar), but often the Tib. phrase is used for yasmāt.
[6] Tib. lit. bhavati (yin).
[7] In X read med for de.

कुतः कश्चिदवयवी। नहि रूपादिव्यतिरेकेणावयवी नाम परिच्छेत्तुं पार्यते। न चापरिच्छिद्यमानस्वरूपस्य सत्त्वमाख्यातुं शक्यमित्यसन्नवयवी। यस्माच्चावयवी नास्ति तस्माद्रूपमवयवत्वेनापि न सम्भाव्यत इति न स्त एवावयवावयविनौ ॥ ९ ॥

335

CSV: इतश्च रूपादिसमुदायो न घटः। यस्मात्—।

gzugs rnams kun lahan gzugs ñid ni |
mtshan ñid mi mthun ma yin no |
gcig la bum pa yod ḥgyur z'in |
gz'an dag la min rgyu ci z'ig || 10

In *a* V and Vx of CS *la* for *laḥaṅ*. In *b* V *na* for *no*.

* सर्वेषामपि रूपाणां रूपत्वमविलक्षणम्।
एकस्य घटसद्भावो नान्येषां किं नु कारणम् ॥ १० ॥

In *d* for *kim nu* as required and supported by Tib. HPS *kim na* which is followed by V.

CSV: सर्वेषामपि रूपाणामिति रूपस्कन्धसंगृहीतत्वाद्रूपगन्धादयो रूपाणीत्युच्यन्ते।[1] तानि रूपाणि घट इव पटादिष्वपि सन्ति। न च तानि घटादिभेदेऽपि स्वलक्षणं व्यभिचरन्ति। सर्वत्रैव तुल्यलक्षणत्वात्। तत्र यथैकस्य रूपस्य घटत्वेनावस्थानं तथान्यस्यापि पटादि[2]सम्बन्धिनो रूपस्य कस्माद् घटत्वेनावस्थानं नेष्यते। युज्यते तु तस्यापि घटत्वेनावस्थानं लक्षणाभेदाद् घटा[3]वस्थितरूपादिवत्। एवं त्वनभ्युपगमे कारण[4]मेव न सम्भवति। ततश्च सर्वेषामेव घटत्वं प्राप्नोति। यद्वा घटस्यापि घटत्वं न प्राप्नोति। यथा च घटादीनामभेदप्रसङ्ग एवं रूपगन्धादीनामप्यभेदप्रसङ्गः[5] प्राप्नोति। एकस्माद् घटादनन्यत्वात् ॥ १० ॥

336

CSV: अथ मन्यसे यद्यपि घटादन्यत्वमेषां [नास्त्येव तथापि][6] रूपस्य रसादिभ्यो भेदोऽस्ति। तस्मादभेदप्रसङ्गाभाव इति। एतदप्ययुक्तमिति प्रतिपादयन्नाह—।

[1] Tib. om. ucyante.
[2] Tib. snam bu la sogs: snam bu means kambala, but it is taken here in the sense of paṭa. HPS ghatādi-.
[3] Tib ghaṭatvā°. [4] Tib. rgyu: HPS karaṇa°. [5] Tib. thal bar. HPS om. prasaṅga.
[6] Tib. ma yin pa ñid yin mod kyi | de ltar na yaṅ; HPS om. it.

ro sogs dag las gzugs gz'an z'iṅ |
bum las min z'es khyod ḥdod na |
de rnams ma grogs raṅ med gaṅ |
de gzugs las gz'an ji ltar min || 11

In *b* Vx of CSV ad *pa* between *bum* and *las* and om. *khyod*; and reads *rtogs* for *gtogs* in *c*, and *gan du* for *de* omiting *las* in *d*.

* रूपमन्यद्रसादिभ्यो न घटादिति ते मतम् ।
स्वयं यस्तैर्विना नास्ति स नान्यो रूपतः कथम् ॥ ११ ॥

In *c* for *sa nānyo* supported by Tib. and the commentary HPS *so'nanyo*, and V follows it.

CSV: यदि भिन्नेन्द्रियग्राह्यत्वाद्रसादिभ्यो रूपमन्यद्व्यवस्थाप्यते घटादपि तद्रूपमन्यदिति किं न व्यवस्थाप्यते । रूपादन्येभ्यो रसादिभ्यस्तस्या[1]-व्यतिरिक्तत्वाद्रसादिस्वात्मवद्रूपादन्य एव प्राप्नोति । न चान्यत्वमिष्यत इत्ययुक्तमेतत् ॥ ११ ॥

337

CSV: यदा चैवं रूपादीनां घटकारणत्वं न सम्भवति तदा नियतम्— ।

bum pa la ni rgyu yod min |
raṅ ñid ḥbras bur mi ḥgyur te |
deḥi phyir gzugs sogs las gz'an du |
bum pa ḥgaḥ yaṅ yod ma yin || 12 ||

In *c* V and Vx of CS *de* for *deḥi*.

* घटस्य कारणं नास्ति स्वयं कार्यं न जायते ।
रूपादिभ्यः पृथक्कश्चिद्घटस्तस्मान्न विद्यते ॥ १२ ॥

CSV: रूपादिव्यतिरेकेण कार्यभूतस्य घटस्यानुपलभ्यमानत्वान्नास्ति रूपादिव्यतिरिक्तो घट इति सिद्धम् ॥ १२ ॥

338

CSV: अथ मन्यसे नैव हि रूपाद्युपादानो घटः । किं तर्हि । स्वावयवानि कपालानि कारणान्यपेक्ष्य घटस्य कार्यत्वं कपालानां च कारणत्व-मिति । एतदप्ययुक्तमित्युद्भावयन्नाह[2]— ।

[1] Tib. tha mi dad paḥi phyir, HPS tasya vyati°
[2] Tib. asāram ity āha (sñiṅ po med do z'es bśad pa).

bum pa rgyu las hgrub hgyur z'in |
rgyu ni gz'an las grub gyur na |
gań la rań las grub med pa |
de yis gz'an po ji ltar bskyed || 13

In *b* Vx of CSV *ḥgyur* for gyur.

* घट कारणतः सिद्धः सिद्धं कारणमन्यतः ।
सिद्धिर्यस्य स्वतो नास्ति तदन्यज्जनयेत्कथम् ॥ १३ ॥[1]

CSV: यदि घटकारणानि कपालानि प्रतीत्य घटः सिध्यति तानीदानीं[2] कपालानि किमपेक्ष्य सिध्यन्ति । न हि तावत्तानि स्वभावसिद्धानि निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात् । अथ तेषामप्यन्यत्कारणमिष्यते । न तर्हि कपालानां स्वरूपसिद्धिरस्ति । तेषामपि कारणान्तरप्रक्रियापेक्षत्वात् । येषां च कपालानां स्वतःसिद्धिर्नास्ति कथं तान्यन्यत् स्वरूपतः साधयिष्यन्तीत्यसन् घटः । योऽयं[3] घटप्रतिषेधकविधिरेष[4] एव सर्वकार्याणामसिद्धौ[5] योज्यः ॥[6] १३ ॥

339

CSV: अत्राह । समुदितानां रूपादीनां घटाभिधानाद्रूपादिबहुत्वेऽपि घटबहुत्वप्रसङ्ग इति । तदप्ययुक्तं समूहस्यैवासत्त्वात् । तथा हि—।

ḥphrod pa hdus par gyur kyan gzugs |
dri ñid du ni mi ḥthad de |
des na bum pa bz'in tshogs pa |
gcig ñid du ni mi rigs so || 14 ||

* समवायेऽपि रूपस्य गन्धत्वं नोपपद्यते ।
समूहस्यैकता तेन घटस्येव न युज्यते ॥ १४ ॥

CSV: समुदिता अपि रूपादयो न समुदायावस्थाः स्वं स्वं लक्षणं विजहति । ततश्च यथा[7] समुदायावस्थायां रूपस्य स्वरूपापरि[8]त्यागाद् गन्धत्वं न सम्भवत्येवमनेकाश्रयस्य समूहस्यैकत्वं न सम्भाव्यते । स हि समुदायो

[1] This kārikā is quoted in MV, p 89 with the reading paṭaḥ for ghaṭaḥ. Evidently the change is made by one not knowing the context in the original work

[2] Tib tadā (dehi tshe)

[3] Tib simply yaḥ (gan). HPS yataś cāyam

[4] Tib om. it.

[5] Tib. ad. api (yan)

[6] Compare, as Poussin has pointed out, in MV, p. 89, for the last two pādas of the kārikā Śūnyatāsaptati, Mdo, XVII, 27 b, 5.

[7] Tib ji ltar; HPS om it.

[8] Tib. -pari° for -apari°, ran gi no bos yons su btan ba las=svarūpeṇa parityāgāt

रूपादिभ्यो न व्यतिरिक्तास्ते च रूपादयः परस्परतो भिद्यन्ते । रूपादिभ्यश्चाव्यतिरिक्तसमुदायः कथमेकः स्यात् । तस्मादुक्तं घटस्यैवेति । यथा

घटस्य न भवत्येकत्वमपृथक्त्वाद्धि लक्षणै-[1]

रित्युक्तं[2] तथैवापि[3]

समूहस्यापि नैकत्वमपृथक्त्वाद्धि[4] लक्षणै-

रिति । एवं

समूहस्यैकता तेन घटस्यैव न युज्यते ॥ १४ ॥

340

CSV: ततश्च[5] समूहस्यासम्भवाद्रूपादिसमूहेऽपि घटकल्पना न युक्ता । यथोपवर्णितेन च विचारेण—

ji ltar gzugs sogs ma gtogs par |
bum pa yod pa ma yin pa |
de bz'in rluṅ 'a sogs pa ni |
ma gtogs gzugs kyaṅ yod ma yin || 15 ||[6]

* रूपादिव्यतिरेकेण यथा कुम्भो न विद्यते
वाय्वादिव्यतिरेकेण तथा रूपं न विद्यते ॥ १५ ॥[7]

CSV रूपादिव्यतिरेकेण यथा कुम्भो न सिद्ध एवं कुम्भप्रत्ययस्युपादाना अपि रूपादयो वाय्वादिमहाभूतचतुष्टयव्यतिरेकेण न युज्यन्ते । निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात् ॥ १५ ॥

341

CSV यथा च वाय्वादिव्यतिरेकेण रूपगन्धादेरसम्भव एवं महाभूतानामन्योन्यव्यतिरेकेण सिद्ध्यभावात् स्वरूप[8]सिद्ध्यभावमुद्भावयन्नाह — ।

tsha ba me ñid du ḥgyur te |
tsha ba min pa ji ltar bsreg |

[1] HPS °pṛthaktvāt vilakṣaṇaiḥ.
[2] See kārikā 332 (=XIV 7).
[3] For tathā (Tib de bz'in du) HPS tava
[4] Tib. so so min phyir : HPS °pṛthaktvādila°.
[5] In X add phyir after deḥi
[6] Quoted in MA. p. 244, with better readings
gzugs la sogs pa ma gtogs par |
ji ltar bum pa yod min ltar |
de bz'in rluṅ sogs ma gtogs par |
gzugs kyaṅ yod pa ma yin no ||
[7] Quoted in MV p 71
[8] Tib raṅ gi no bos , HPS rūpādi°

des na bud śin z'es bya ba |
yod min de med me yod min || 16 ||

In *b* V wrongly *bsgreg* for *bsreg*. In *d* Vx o CSV om *med*.

* अग्निरेव भवत्युष्णमनुष्णं दह्यते कथम् ।
नास्ति तेनेन्धनं नाम तदृतेऽग्निर्न विद्यते ॥ १६ ॥

CSV : इहाग्निर्दग्धा भूतत्रयं दाह्यम् । तदेत[1]दिन्धनाख्यं [2]भूतत्रयमग्निरेव दहति नान्यः । इन्धनमेव च दह्यते[3] नान्यत् । तत्रेन्धन यद्यग्नि[4]रुष्णमपि दहति तदाग्निरेव तदुष्णं भवति नेन्धनम् । अनुष्णस्यापि दाहासम्भवादनुष्णमपि नेन्धनम् । तदेवं सर्वथापि दाह्यस्यासम्भवान्नास्ती[5]न्धनं नाम यद् भूतत्रयात्मकं स्यात् । यदा चैवमग्निव्यतिरेकेणेन्धनं नापरं सम्भवति तदेन्धनाभावे निर्हेतुकोऽप्यग्निर्न सम्भवतीति

तदृतेऽग्निर्न विद्यते ॥ १६ ॥[6]

342

CSV : अत्राह । अनुष्णात्मकमेवेन्धनं काठिन्यादिरूपत्वात् । तच्चोष्णस्वभावेनाग्निनाभिभवादुष्णं भवति । उष्णं च सद्दह्यते इति । एवमपि कल्प्यमान इन्धनाख्यो[7]ऽर्थः— ।

gal te zil mnan tsha na yaṅ |
de yaṅ ci ste me⁻ mı ḥgyur |
ḥon te me tsha na dṅos gz'an |
me la yod ces byar mi ruṅ || 17 ||

अभिभूतोऽपि यद्युष्णः सोऽप्यग्निः किं न जायते ।
अथानुष्णः[8] परोऽप्यग्नौ भावोऽस्तीति न युज्यते ॥ १७ ॥

CSV : यद्यग्निनाभिभूत इन्धनाख्योऽर्थोऽनुष्णस्वभावोऽप्युष्णो भवतीति कल्प्यते सोऽप्यग्निरस्तूष्णरूपत्वात् । ततश्च स एवे[9]न्धनाभावः ।

अथानुष्णः परोऽप्यग्नौ भावोऽस्तीति न युज्यते ॥

[1] Tib. om. etad.
[2] Tib. ad. mahā- (chen po.)
[3] In X read sreg for chig
[4] In X read mes for ches.
[5] After nāsti HPS ad. tena which is not supported by Tib.
[6] See the Agnīndhanaparīkṣā in MK X.
[7] Tib. ad. saḥ (de).
[8] HPS °ṣṇaparo°.
[9] Tib. om. sa eva.

अथाभिभूतोऽप्यसावर्थोऽनुष्ण एवेष्यते स[1] तथाग्नेः परोऽपि भाव इन्धनाख्य भूतत्रयमुष्णविरुद्धत्वादनुष्णस्वभावमग्नावस्तीति न युज्यते। ततश्च भूतत्रयरहित-मग्निमात्रमेव स्यात्। न चैषां महाभूतानामन्योन्यं विनाभावः। यदि स्यात् सिद्धान्तविरोधश्च स्यात्।[2] अग्नौ चापरस्य पदार्थस्येन्धनाख्यस्याभावात् निर्हेतुकत्वञ्चाग्नेः स्यादित्ययुक्तमेतत्॥ १७॥

343

CSV: अथ मन्यसे तेजोद्रव्यपरमाणौ भूतत्रयस्याभावाद्विनापीन्धने-नास्त्येवाग्निरिति। उच्यते—।

gal te rdul la śiṅ med na |
des na śiṅ med me yod de |
gal te de laḥaṅ śiṅ yod na |
gcig gi bdag can rdul yod min || 18 ||

* इन्धनं यद्यणोर्नास्ति तेनास्त्यग्निरनिन्धनः।
अणुरेकात्मको नास्ति स्यात् तस्यापीन्धनं यदि॥ १८॥

ततश्च स एव[3] निर्हेतुकत्व[4]दोषप्रसङ्गः[5]। अत एव चाहेतुकत्व[6]दोषप्रसङ्गाद् वैशेषिकाणामिव स्वयूथ्याना[7]मयुक्तो द्रव्यपरमाण्वभ्युपगमः। वैशेषिक-परमाणुवादश्च नवम एव प्रकरणे निषिद्धत्वान्न पुनर्निषिध्यते। यथा[8]ग्नेरहेतुकत्व-प्रसङ्गभीत्याणावपीन्धनभावः[9] परिकल्प्येत ततः[10]

अणुरेकात्मको नास्ति स्यात्तस्यापीन्धनं यदि।

यद्यणोरिन्धनमस्तीति कल्प्यते न तर्हि तेजद्रव्यपरमाणुरेकरूपोऽस्तीत्यभ्यु-पेयम्॥ १८॥

344

CSV: न च केवलं परमाणोरेवैकात्मकस्याभावोऽष्टानां द्रव्याणां सहोत्पाद-नियमादपि खलु तदन्यस्यापि पदार्थस्य—

1 Tib. om. it.
2 Tib. na caiṣām° vinābhāvas tasya siddhāntavirodhāt (ḥdi rnams la ni phan tshun med par ḥbyuṅ ba yod pa ma yin pa de ḥgrub pahi mthaḥ daṅ ḥgal bahi phyir ro ||).
3 For sa eva Tib. tadarthaka eva (de ñid kyi don du)
4 Tib. rgyu med can ñid; HPS °hetukado°.
5 Tib. thal ba, HPS simply -doṣaḥ.
6 Tib. rgyu med pa ñid, HPS °hetukado°.
7 Vaibhāṣikas and Sautrāntikas. See Sarvasiddhāntasaṃgraha, IV. iii 4, iv. 4. 13 For further references see Keith Buddhist Philosophy, 1923, p. 160, note 1
8 Tib. ci ste. HPS yathā
9 Tib. yod par: HPS °svabhāvaḥ.
10 Tib. deḥi phyir, HPS om. it.

dṅos po gan gan yoṅs brtag pa |
de daṅ de la gcig ñid med |
gaṅ gis gcig kyaṅ yod min pa |
des na du ma dag kyaṅ med||19||

In *a* Vx of CSV *yaṅ* for *gaṅ* before *yoṅs*, and *brtags* for *brtag*; and in *c yad* for *yod*.

* तस्य तस्यैकता नास्ति यो यो भावः परीक्ष्यते ।
न सन्ति तेनानेकेऽपि येनैकोऽपि न विद्यते ॥ १९ ॥

CSV: यथा [1]भूतानामेकात्मकत्वं नास्ति तदितरसद्भावात्[2]। एवं भौतिकमपि[3] नास्ति भूतैर्विनाहेतुकत्वप्रसङ्गात्। एवं चित्तेन विना चैत्ता न सम्भवन्ति। नापि चैत्तैर्विना चित्तम्। तथा लक्षणैर्जात्यादिभिर्विना लक्ष्यं रूपादिकं नास्ति। नापि लक्ष्येण विना निराश्रयं लक्षणं सम्भवति। यतश्चैवमेकस्य पदार्थस्य कस्यचित्सिद्धिर्नास्ति तदेककानां समुदायाभावे सत्यनेकसिद्धिरपि दूरोत्सारितेत्याह—

न सन्ति तेनानेकेऽपि येनैकोऽपि न विद्यते ।
एकस्याप्यसिद्धौ[4] सत्यां समुदितानामपि नास्ति सिद्धिः ॥ १९ ॥

345

CSV: अथ स्यात्। स्वयूथ्यं प्रत्येवैतद्दूषणमुपपद्यते सहोत्पादनियमाभ्युपगमात्। परं प्रति तु नेदं दूषणं[5] नित्यानां पृथिव्यादिपरमाणूनां तदितरभावसद्भाववियुक्तानामस्तित्वेनाभ्युपगमादिति। तत्राप्ययुक्ततामुद्भावयन्नाह—।

gal te gsum dṅos de gz'an rnams |
med der gcig yod ces ḥdod na |
gaṅ gis kun la gsum ñid yod |
des na gcig ñid yod min yin || 20 ||

In *a* for *gsum* Vx of CS *gaṅ la,* and Vx of CSV *gaṅ na* both omitting *gz'an*. In V and Vx of CS *ḥdod* for *yod*. In *c* for *gis* Vx of CSV *gri*.

[1] Tib. ad. mahā- (chen po)
[2] Tib de las gz'an yod pas; HPS taditarasminn itarasadbhāvāt
[3] HPS ad- kevalaṃ.
[4] Tib. ma grub pa; HPS siddhau for asiddhau
[5] For paraṃ° dūṣaṇaṃ Tib. simply na tu paraṃ prati (pha rol po la ni mi yin te).

* भावास्त्रयो न सन्त्यन्ये तत्रैकोऽस्तीति चेन्मतम् ।
त्रित्वं येनास्ति सर्वत्र तेनैकत्वं न विद्यते ॥ २० ॥

CSV: having read the first half of the kārikā

एतदप्यसम्यक् । किं कारणम् ।

त्रित्वं येनास्ति सर्वत्र तेनैकत्वं न विद्यते ॥

परस्यापि हि न कश्चिदेको नाम पदार्थोऽस्ति । यस्मात्तत्रापि पृथिवीपरमाणौ द्रव्यत्वमेकत्वं सत्त्वं चेत्येतत्त्रितयमस्ति । तथा गुणे गुणत्वं सत्त्वत्वञ्चेति । यस्मात्त्रितय[1]मस्ति तस्मान्न कश्चिदेको नाम पदार्थोऽस्ति । तथा साङ्ख्यस्य[2] त्रिगुणात्मकं सर्वमित्येकः कश्चित्पदार्थो नास्तीति न कश्चिदुक्तं[3] दूषणमतिवर्त्तते[4] ॥ २० ॥

346

अपि चायं दूषणमार्गः सर्वेषामेव वादिनां पक्षनिराकरणाय विदुषा प्रयोक्तव्य इति शिक्षयन्नाचार्य आह—।

yod dan̄ med dan̄ yod med dan̄ |
yod med min z'es bya baḥi tshul |
ḥdi ni mkhas pas gcig n̄id sogs |
dag la rtag tu sbyar bar bya|| 21||

In *a* Vx of CSV once *pa* for *dan̄* at the end. In *d* V wrongly *pyan* for *sbyar*.

* सदसत् सदसच्चेति सदसन्नेति च क्रमः ।
एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरेकत्वादिषु नित्यशः ॥ २१ ॥

CSV: [5]एकत्वमन्यत्वमुभयं नोभयमित्येकत्वादयः । एतेष्वेकत्वादिषु पक्षेषु वादिना[6] व्यवस्थितेषु सदसत्त्वाद्युपलक्षितो दूषणक्रमः स्वधिया[7] यथाक्रममवतार्यः । तत्र सत्कार्यवादिनः कार्यकारणयोरेकत्वमिति पक्षः । तस्य हि[8] कारणात्मना तत् कार्यं व्यवस्थितमेव सत् कार्यात्मना विपरिणमते । न ह्यसच्छक्यं कर्त्तुम् । यदि ह्यसदु[9]त्पद्येत तदा सर्वतः सर्वसम्भवः स्यात् ।

[1] Tib. anekam (du ma)
[2] Tib. ad api (yan̄).
[3] Tib. om. uktam
[4] Tib ḥdaḥo. HPS iti vartate for ati°.
[5] Tib. ad. ātmatvam (bdag n̄id).
[6] Tib plural (rnams) In X read kyis for kyi. In Tib. this word is put just before svadhiyā which follows.
[7] Tib. sudhiyā (blo bzan pos)
[8] Tib. ad darśane (ltar na).
[9] HPS asan for asat, Tib om hy asat.

न च सर्वतः सर्वसम्भवो दृष्टः। क्षीरादेरिव प्रतिनियतदध्यादिदर्शनात्। तदस्य वादिनः[1] कार्यकारणयोरेकत्वाभ्युपगमात्तदेव कार्यमुत्पद्यत इत्येवमेकत्वपक्षः। तस्मिन्नेकत्वपक्षे सत्कार्यवादपरामर्शेन[2] नित्यं दूषणमभिधेयम्। तथोक्तं—

स्तम्भादीनामलङ्कारो गृहस्यार्थे निरर्थकः।
सत्कार्यमेव यस्येष्टम्

इत्यनेन।[3] तथा

सम्भवः क्रियते यस्य प्राक् सोऽस्तीति न युज्यते।
सतो यदि भवेज्जन्म जातस्यापि भवेद्भवः॥[4]
धर्मो यद्यसतोऽप्यस्ति नियमो जायते वृथा।
अथ [कार्यं किञ्चिदपि सत्कार्यस्य न सम्भवः[5] ॥

इत्युक्तम्][6]

de ltar mkhas pa rnams kyis ḥbras bu yod par smra bas ñe bar mtshon paḥi sun ḥbyin pa gcig ñid kyi phyogs la sbyar bar byaḥo ||

ḥbras bu med par smra ba ni rgyu dan ḥbras bu dag gz'an ñid du smra ba dag go || de dag gis ni yod pa skye ba don med par sems śin ḥbras bu med pa kho na skyeḥo z'es .togs te | de dag gi gz'an ñid kyi phyogs la yan hbras bu med pas ñe bar mtshan paḥi sun ḥbyin par brjod par byaḥo |, de yan

hbras bu med ñid gan hdod la |
khyim gyi don du ka ba la |
sogs pahi rgyan ni don med ḥgyur ||

z'es bśad do ||

gan dag rgyu dan ḥbras bu gñis gcig ñid du hgyur la gz'an ñid du yan ḥgyur ro sñam du rtog pa de dag ni hbras bu yod pa dan med par smraḥo || de dag ni lhas sbyin srog gi bdag ñid du

[1] Tib. ad. darśane (ltar na).
[2] For -parāmarśena Tib. lit. -adhikāradvārā or -adhikāramukhena (dban baḥ sgo nas).
[3] XI. 15. [4] XI. 10. [5] XI. 12
[6] Tib.

cun zad byed ni yan | ḥbras bu yod ma mi srid do ||
z'es bśad do ||

rnam par gnas śiṅ lhas sbyin gyi bdag ñid du rnam par mi gnas par skye bar ḥdod la | de bz'in du gaṅ bu daṅ dpun rgyan la sogs pa gser gyi bdag ñid du rnam par gnas śin gaṅ bu daṅ dpun rgyan la sogs paḥi bdag ñid du rnam par mi gnas pa rnams skye bar rtogs so | de dag gi gcig ñid dan gz'an ñid gñi gahi phyogs la ḥbras bu yod pa daṅ med par smra ba dgag pas ñe bar mtshon paḥi sun ḥbyin pa brjod par byaho || de yan

ḥbras bu yod ñid gaṅ ḥdod par

z'es pa la sogs pas bśad de rgol ba gñis kyi phyogs kyi skyon phyogs gcig la sbyar bar bya ba ḥdi ni khyad par ro ||

gaṅ dag gi ltar na bum pa la sogs paḥi dṅos po med par raṅ gi rgyu dag las gcig ñid daṅ gz'aṅ ñid du brjod du med pa dag dṅos po rdzas[1] su yod paḥi rgyu can yin pa de dag la yod pa daṅ med par smra ba bzlog paḥi sgo nas yod pa yaṅ ma yin med pa yaṅ ma yin pa z'es bya ba dpyad par sun ḥbyin pa brjod par bya ḥo || de yaṅ gñi ga srid na ni de dag bkag paḥi sgo nas gñi ga ma yin pa z'es bya bar hgyur na | gaṅ gi tshe ḥdi gñi ga mi srid pa deḥi tshe gaṅ bkag pas gñis ma yin pahi rtog par hgyur z'es don gyis bśad zin pa ñid do || de ltar na go rim ji lta ba bz'iṅ du

yod daṅ med daṅ yod med pa |
yod med min z'es bya bahi tshul |
ḥdi ni mkhas pas gcig ñid sogs |
dag la rtag tu sbyar bar bya ||

gz'an dag ni gal te gcig ñid daṅ gz'an ñid la sogs paḥi tshul kho nas dṅos po rnams bkag gam ḥon te tshul gz'an gyis kyan yin z'e na || brjod par bya ste |

yod daṅ med daṅ yod med daṅ |
yod med min z'es bya baḥi tshul |
ḥdi ni mkhas pas gcig ñid sogs |
dag la rtag tu sbyar bar bya ||

yod pa daṅ med pa daṅ | yod kyaṅ yod la med kyaṅ med pa daṅ | yod pa yaṅ ma yin med pa yaṅ ma yin pa z'es bya baḥi tshul ḥdi ni mkhas pa rnams kyis gcig ñid la sogs pa phyogs bz'i[2]

[1] X rjas [2] X bz'in.

la rtag tu kho na sbyar bar byaḥo || de la yod pa z′es bya ba ni bdag[1] pa z′es bya bahi don to || med pa z′es bya ba ni bdag pa ma yin pa z′es bya bahi don to || yod kyan yod la med kyaṅ mėd ces bya ba ni bdag[1] kyaṅ bdag[1] la med[2] kyaṅ mi bdag[1] ces bya baḥi don to | yod pa yaṅ ma yin med pa yaṅ ma yin z′es bya ba ni bdag[1] pa yaṅ ma yin mi bdag[1] pa yaṅ ma yin z′es bya baḥi don to || gcig ñid sogs dag la z′es bya ba ni gcig ñid daṅ gz′an ñid daṅ gñi ga daṅ gñi ga ma yin pa z′es byaḥo || de la gñis sam maṅ po rnams la gcig ñid dam gz′an ñid daṅ | gñi ga daṅ gñi ga ma yin pa z′ig tu ḥgyur graṅ na | de la gan dag gi snam bu daṅ dkar po gcig ñid ces bya ba phyogs yin pa de la yod pa z′es bya baḥi tshul hdi yul daṅ dus daṅ mtshan ñid las sbyar bar byaḥo || de la re z′ig yul las ni gal te snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid yin na | gaṅ daṅ gaṅ na dkar po yod pa de daṅ de na snam bu yaṅ yod par ḥgyur bar bya dgos so || gaṅ daṅ gaṅ na snam bu yod pa de daṅ de na dkar po ḥaṅ yod par ḥgyur bar bya dgos so || ci ste gaṅ daṅ gaṅ na dkar po yod pa de dan de na snam bu yod par mi ḥgyur z′iṅ | gaṅ daṅ gaṅ na snam bu yod pa de daṅ de na dkar po yod par mi ḥgyur na ni | de na snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid yin no z′es gaṅ ḥdod na de mi ḥthad de | yul tha dad paḥi phyir ro || dus las kyaṅ ste | de la dus ni rnam pa gsum ste | ḥdas pa daṅ ma ḥons pa daṅ da ltar ro || de la ḥdas pa la ni ḥdas paḥi gnas skabs kho nar sṅar skyes paḥi dkar po mthoṅ ṅo || gal te snam bu daṅ dkar po daṅ gcig ñid yin na ni deḥi tshe gal te dkar po sṅar skyes na ni snam bu yaṅ sṅar skyes par ḥgyur dgos so || ci ste snam bu phyis skyes na | dkar po yaṅ phyis skye bar ḥgyur dgos to || gal te dkar po sṅar skyes na ni da lta na snam bu phyis skye ba yin la | gaṅ z′ig sṅar skyes pa daṅ gaṅ z′ig phyis skyes pa de dag ni gcig ñid du mi ḥgyur te | skye baḥi rim pa tha dad paḥi phyir ro || gz′an yaṅ gal te snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid du ḥgyur na ni deḥi tshe dkar po z′ig na snam bu ḥjig par ḥgyur dgos la || snum bu z′ig na yaṅ dkar po ḥjig par ḥgyur dgos na || gaṅ gi tshe dkar po z′ig na dkar po ḥjig par ḥgyur gyi snam bu ḥjig par mi ḥgyur la | snam bu z′ig na yaṅ snam

[1] X bdag. [2] For med X mi bdag.

bū kho nar hjig par ḥgyur gyi dkar po ḥjig pa ni ma yin te | de la snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid do z'es gaṅ ḥdod pa de ma yin te | ḥjig pa daṅ mi ḥjig pa tha dad paḥi phyir ro ||

gz'an yaṅ dkar po z'es smra na dkar po z'es bya ba kho na smras par ḥgyur gyi[1] snam bu z'es smras pa ni ma yin no || snam bu z'es smras na yan snam bu kho na smras par hgyur gyi dkar po z'es smras pa ni ma yin no || gan gi phyir dkar po z'es smra na dkar po z'es bya ba kho na smras par hgyur gyi snam bu z'es smras par mi ḥgyur la | snam bu z'es smras na yaṅ snam bu kho na smras par hgyur gyi dkar po ma yin pa deḥi phyir yaṅ de dag gcig tu mi hgyur gyi smras pa daṅ ma smras pa tha dad paḥi phyir ro || mtshan ñid [daṅ mtshan gz'i tha dad][1] las kyaṅ ste | ḥdi na mtshan ñid ni dkar poḥi ṅo bo yin la | mtshan gz'i ni snam bu yin na gal te de gñis gcig ñid du ḥgyur na ni deḥi tshe gal te dkar po mtshan ñid yin na snam bu yaṅ mtshan ñid kho nar ḥgyur ro || gal te snam bu mtshan ñid du mi ḥgyur na ni dkar po yan mtshan ñid du ma gyur cig || gal te dkar po kho na mtshan ñid du hgyur gyi snam bu ma yin la snam bu kho na mtshan gz'ir ḥgyur gyi dkar po ni ma yin na ni de la snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid de z'es gaṅ hdod pa der mi ḥgyur to | mtshan ñid daṅ mtshan gz'i tha dad paḥi phyir ro || ji ltar snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid bkag pa de bz'in du dṅos po thams cad kyi gcig ñid dgag pa yaṅ rgyas par brjod par byaḥo ||

ḥdir smras pa | snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid dgag pa ni smras na | gz'an ñid la brjod par byaho || brjod par bya ste | gal te snam bu dan dkar po dag gz'an ñid yin z'iṅ | gal te yon ton rdzas la brten paḥi phyir dkar po snam bur mi ḥgyur na ni ji ltar gal te mchod sbyin lhas sbyin z'es bya baḥi spun zla ma yin na lha sbyin yaṅ mchod sbyin gyi spun zlar mi ḥgyur ba ñid yin pa ltar snam bu yan dkar por mi ḥgyur ro ||

gal te dkar po daṅ ldan pa las snam bu dkar por ḥgyur ro z'es ḥdod na | de la yaṅ brjod par bya ste | gal te dkar po dan ldan pas snam bu dkar por ḥgyur na | snam bu de ci dkar po daṅ ldan pas dkar poḥi mtshan ñid thob pa z'ig gam ḥon te ma thob pa

[1] Omitted in X. See below

z'ig yin graṅ na | gal te re z'ig dkar pohi mtshan ñid thob pas snam bu dkar po ñid du ḥgyur na ni ḥdih snam bu ñid ñams par ḥgyur ro || ci ste dkar poḥi mtshan ñid ma thob pa yin na ni dkar poḥi mtshan ñid ma thob pahi phyir ldan pa yod kyaṅ snam bu dkar por mi hgyur te | de la dkar po daṅ ldan pas snam bu dkar po yin no z'es bya ba gaṅ hdod pa de ni[1] ma yin no || ji ltar snam bu dkar por ma hgyur ba de bz'in du snam buḥi khyad par gaṅ dag snon po daṅ ser po daṅ dmar po daṅ dmar ser daṅ ser skya daṅ phug ron kha dog[1] daṅ nag po daṅ riṅ po daṅ thun ṅu daṅ hjam po daṅ rtsub pa la sogs pa de dag las snam bu gz'an ñid yin pahi phyir thams cad du srid pa med par hgyur ro || thams cad du srid pa med pas kyaṅ snam bu ñid du mi hgyur ro || ji ltar snam bu ñid du mi ḥgyur ba de bz'in du dṅos po thams cad kyaṅ yon ton gyi khyad par de daṅ de dag la gz'an ñid yin paḥi phyir thams cad du srid pa med par ḥgyur ro ||

ḥdir smras pa | yod pa daṅ med pa dag gi[2] gcig ñid daṅ gz'an ñid la ni dgag pa smra na gñi gaḥi phyogs la yaṅ dag pa brjod par byaḥo || brjod par bya ste | gaṅ gi snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid du yaṅ hgyur la gz'an ñid du yaṅ ḥgyur ro z'es bya ba phyogs yin pa de la gcig ñid daṅ gz'an ñid dgag pa sṅar bśad pa dag kho nas dgag pa rnam par bśad do ||

gñi ga ma yin pa gaṅ gi phyogs yin pa de ni mdor pa sdus nas dgog pa brjod par byaho || gal te snam bu daṅ dkar po dag gcig ñid ma yin la | gñi ga ñid kyaṅ ma yin na ni gñi gaḥi mtshan ñid ma thob pahi phyir dkar po yaṅ dkar po ñid ma yin z'in dkar po ma yin pa yaṅ ma yin la snam bu yaṅ snam bu ñid ma yin z'in snam bu ma yin pa yaṅ ma yin no || deḥi phyir mtshan ñid gñi ga ma thob pahi dkar po la ciḥi phyir dkar po z'es brjod kyi nag po z'es ma yin gaṅ gi phyir dkar po de la dkar po z'es bya ba brjod kyi nag po z'es bya ba ma yin pa dehi phyir dkar po ñid du yod do || mtshan ñid gñi ga ma thob paḥi snam bu de la yaṅ ciḥi phyir snam bu z'es brjod kyi bum pa z'es ma yin gaṅ gi phyir snam bu de la snam bu de la snam bu z'es bya ba ñid brjod kyi bum pa z'es bya ba ma yin pa deḥi phyir snam

[1] X om it

[2] X gis.

bu ñid du yod do || de ltar dkar po ñid daṅ snam bu ñid du grub daṅ | gdon mi za bar de dag gcig ñid dam gz'an ñid du ḥgyur dgos la gcig ñid yin na ni slar yaṅ gcig ñid ḥgog paḥi rim pa kho na brjod par byaho || gz'an ñid yin na yaṅ gz'an ñid hgog paḥi tshul lo || de bz'in du dṅos po thams cad la yaṅ hgog paḥi tshul gryas par brjod par byaho z'es rnam par hchad do ||

=एवं विद्वद्भिः सत्कार्यवादोपदर्शितं दूषणमेकत्वपक्षे प्रयोज्यम्।

असत्कार्यवादिनो हि कार्यकारणयोरन्यत्ववादिनः। ते हि सदुत्पत्तिर्निरर्थेति मन्यमाना असदेव कार्यमुत्पद्यत इति प्रतिपद्यन्ते। तेषामन्यत्वपक्षेऽप्यसत्कार्योपदर्शितं दूषणमभिधेयम्। तच्च

स्तम्भादीनामलङ्कारो गृहस्यार्थे निरर्थकः।
°यस्यासत्कार्यमेव च ॥

इत्युक्तम्।[1]

ये तु कार्यकारणयोरेकत्वमन्यत्वं चेति कल्पयन्ति ते सदसत्कार्यवादिनः। ते हि देवदत्तस्य जीवात्मत्वं व्यवस्थितं देवदत्तात्मत्वं त्वव्यवस्थितमुत्पद्यत इतीच्छन्ति। तथा च मञ्जरीकेयूरादीनां सुवर्णात्मत्वं व्यवस्थितं मञ्जरीकेयूरात्मत्वं त्वव्यवस्थितमुत्पद्यत इति प्रतिपद्यन्ते। तेषामेकत्वान्यत्वोभयपक्षस्य सदसत्कार्यवादप्रतिषेधोपदर्शितं दूषणमभिधेयम्। तच्च

सत्कार्यमेव यस्येष्टम्

इत्यादिनोक्तम्।[2] वादद्वयपक्षदोष एकस्मिन् पक्षे प्रयोज्य इति विशेषः।

येषां तु दर्शने घटादीनामभावेन स्वहेतुभ्योऽन्यत्वमेकत्वं चानभिलाप्यं भावद्रव्यं च सद्धेतुकं[3] तेषां सदसद्वादनिराकरणद्वारा सदपि न भवत्यसदपि न भवतीति विचारेण दूषणमभिधेयम्। तच्चोभयासम्भवे तन्निषेधेन नोभयं भवतीति यदेदमुभयं न सम्भवति तदा कस्य निषेधेन नोभयं भवतीति कल्प्यते इत्यर्थं इत्यनेनोक्तमेव।[4] एवं च यथाक्रमं

सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति च क्रमः।
एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरेकत्वादिषु नित्यशः॥

[1] XI 15
[2] XI. 15.
[3] The corresponding Tib passage is not quite clear to me
[4] I could not trace the passage referred to here. It seems to be some where in the commentary

अन्ये तु व्याचक्षते। एकत्वान्यत्वादिष्वेव क्रमेण भावानां प्रतिषेधोऽथवा क्रमान्तरेणापीति चेत्। उच्यते

सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति च क्रमः।
एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरेकत्वादिषु नित्यशः॥

सच्च। असच्च। सदपि च सतोऽभावोऽसच्च। न सच्च चासत्। इत्ययं क्रमो विद्वद्भिरेकत्वादिषु चतुर्षु पक्षेषु नित्यशः प्रयोज्यः। तत्र सदित्यात्मेत्यर्थः। असदित्यनात्मेत्यर्थः। सच्च सतोऽभावोऽसच्चेत्यात्माप्यात्मनोऽभावोऽनात्मापीत्यर्थः। न सच्च चासदिति नात्मापि न चानात्मापीत्यर्थः। एकत्वादिष्वित्येकत्वमन्यत्वमुभयं नाभयमिति। तत्र द्वयोर्बहूना वैकत्वमनेकत्वमुभयमनुभयं वा भवति। तत्र येषां पटशुक्लयोरेकत्वमिति पक्षस्तेषां सदित्ययं क्रमो विषयतः कालतः लक्षणतश्च प्रयोज्यः। तत्र तावद्विषयतः। यदि पटशुक्लयोरेकत्वं यत्र यत्र शुक्लस्तत्र तत्र पटेनापि भवितव्यम्। यत्र यत्र च पटस्तत्र तत्र शुक्लेनापि भवितव्यम्। अथ यत्र यत्र शुक्लो न तत्र तत्र पटो न च यत्र यत्र पटस्तत्र तत्र शुक्लस्तदा पटशुक्लयोरेकत्वमिति यदिष्यते न तदुपपद्यते। विषयभेदात्। कालादपि। तत्र कालस्त्रिविधः। अतीतोऽनागतो वर्त्तमानश्च। तत्रातीतेऽतीतावस्थायामेव पूर्वजातः शुक्लो दृष्टः। यदि पटशुक्लयोरेकत्वं तदा यदि शुक्लः पूर्वजातः पटेनापि पूर्वजातेन भवितव्यम्। अथ पटः पश्चाज्जातः शुक्लेनापि पश्चाज्जातेन भवितव्यम्। यदि शुक्ले पूर्वजाते वर्त्तमानः पटः पश्चाज्जायते यत् पूर्वजातं यच्च पश्चाज्जातं न तयोरेकत्वम्। उत्पत्तिक्रमभेदात्। अन्यच्च यदि पटशुक्लयोरेकत्वं तदा शुक्ले पटो विलीयेत। पटेऽपि च शुक्लो विलीयेत। यदा शुक्लः शुक्ले विलीयेत न पटः पटेऽपि पट एव विलीयेत न शुक्लस्तत्र पटशुक्लयोरेकत्वमिति यदिष्यते तन्न भवति। विलयाविलययोर्भेदात्।

अन्यच्च। शुक्ल इत्युक्ते शुक्ल इत्येवाह न घट इति। पट इत्युक्ते च पट इत्येवाह न शुक्ल इति। यस्माच्छुक्ल इत्युक्ते शुक्ल इत्येवाह पट इत्युक्तेऽपि च पटमेवाह न शुक्लमिति तस्मान्न तयोरेकत्वम्। उक्तानुक्तयोर्भेदात्। लक्ष्यलक्षणयोर्भेदाच्च। इह लक्षणं शुक्लरूपम्। लक्ष्यः पटः। यदि तयोरेकत्वं तदा यदि शुक्लो लक्षणं पटोऽपि लक्षणमेव स्यात्। यदि पटो न लक्षणं शुक्लोऽपि न लक्षणं स्यात्। यदि शुक्ल एव लक्षणं न पटः पट एव च लक्ष्यो न शुक्लस्तत्र पटशुक्लयोरेकत्वमिति यदिष्यते तन्न भवति। लक्ष्यलक्षणयोर्भेदात्।

यथा पटशुक्लयोरेकत्वं प्रतिषिद्धं तथा सर्वेषां भावानामेकत्वप्रतिषेधो विस्तरशो-ऽभिधेयः ।

अत्राह । पटशुक्लयोरेकत्वप्रतिषेध उक्तोऽन्यत्वं वक्तव्यम् । उच्यते । यदि पटशुक्लयोरन्यत्वं तदा गुणो द्रव्याधेय इति शुक्लो पटो न भवेत् । यथा यदि यज्ञदत्तो देवदत्तस्य भ्राता न भवेद्देवदत्तोऽपि यज्ञदत्तस्य भ्राता न भवेत् । एवं पटोऽपि शुक्लो न भवेत् ।

यदि शुक्लयोगात् पटः शुक्ल इतीष्यते । तत्राप्युच्यते । यदि शुक्लयोगात् पटः शुक्लः स्यात् किमयं पटः शुक्लयोगाच्छुक्ललक्षणं प्राप्नोत्यथ न प्राप्नोति । यदि तावच्छुक्ललक्षणं प्राप्नोति । पटस्तेन शुक्ल एव स्यात्पटत्वं चास्य हीयेत । अथ शुक्ललक्षणं न प्राप्नोति । शुक्ललक्षणाप्राप्त्या योगसत्त्वेऽपि पटः शुक्लो न भवति । तत्र शुक्लयोगेन पटः शुक्ल इति यदिष्यते तन्न भवति । यथा पटः शुक्लो न भवति तथा ये पटस्य विशेषा नीलः पीतो रक्तो रक्तपीतः कपिलः कपोतवर्णः कृष्णो दीर्घो ह्रस्वः कोमलः कठिन इत्यादयस्तेभ्योऽपि पटोऽन्य एवेति सर्वसम्भवाभावः । सर्वसम्भवाभावे च पट एव न भवति । यथा पटो न भवति तथा सर्वेऽपि भावाः । गुणविशेषा हि तत्तेभ्यो भिन्ना एवेति सर्व-सम्भवाभावः ।

अत्राह । यदि सदसतोरेकत्वमन्यत्वं च प्रतिषेध्यमुच्यते उभयपक्षः सम्यग्वक्तव्यः । उच्यते । यस्य पटशुक्लयोरेकत्वमन्यत्वं चेति पक्षस्तस्यैकत्व-मन्यत्वं च पूर्ववचनैरेव प्रतिषेध्यत्वेन व्याख्यातम् ।

यस्य पक्षो नोभयं तस्यापि प्रतिषेधः संक्षिप्योच्यते । यदि पटशुक्लयो-र्नैकत्वं न चान्यत्वमुभयलक्षणाप्राप्तेः शुक्लोऽपि शुक्ल एव न भवत्यशुक्लोऽपि न भवति । पटोऽपि पट एव न भवत्यपटोऽपि न भवति । तस्मादुभयलक्षणाप्राप्तस्य शुक्लस्य किमिति शुक्ल इत्यभिधानं न कृष्ण इति । यस्मात्तस्य शुक्ल इत्यभिधानं न कृष्ण इति तस्माच्छुक्ल एव । लक्षणद्वयाप्राप्तस्य च तस्य पटस्य किमिति पट इत्यभिधानं न घट इति । यस्मात्तस्य पटस्य पट इत्येवाभिधानं न घट इति तस्मात्पट एव । तथा च शुक्ल एव पट एव च सिध्यति । अवश्यं च तयो-रेकत्वेनान्यत्वेन वा भवितव्यम् । एकत्वे सति पुनरप्येकत्वप्रतिषेधक्रम एवाभि-धेयोऽन्यत्वे त्वन्यत्वप्रतिषेधक्रमः । तथा सर्वस्यापि भावस्य प्रतिषेधक्रमो विस्तरशोऽभिधेय इति ॥ २१ ॥

347

CSV : hdir smras pa | gal te de ltar ma grub pahi phyir dṅos po rnams kyi raṅ bz'in med na 1gol **ba de dag** hthad pa gaṅ gis dṅos po yod par rtog ce na | de la hthad pa hgah yaṅ med kyi | ḥon kyan |

अत्राह। यद्येवमसिद्धेर्नास्ति भावानां स्वभावः कयोपपत्त्या वादिनो भावान् कल्पयन्ति। न तत्र काचिदुपपत्ति.। किन्तु— ।

ji ltar rgyun la lta ñes na |
rtag pa yod ces bya bar hgyur |
de bz'in tshogs la lta ñes na |
dnos po yod ces bya bar hgyur || 22 ||

In *a* V and Vx of CSV *rgyu* for *rgyun*, and Vx of CSV *blta* for *lta*. In *b* V and Vx of CS *byar hgyur na* for *bya bar hgyur*. In *c* Vx of CSV *blta* for *lta*.

V yathā kudrṣṭito hetor nityatā nāma jāyate |
kudrsṭitas tathā skandhe bhāvatvaṃ nāma jāyate || 22 ||

This cannot be accepted as V has adopted the wrong reading *rgyu* for *rgyun* in *a* and translated *tshogs* in *c* by *skandha* for which we have *phuṅ po* in Tib. I may offer the following:

सन्तानदृष्टिदोषे हि नित्यो नाम भवेद्यथा।
सामग्रीदृष्टिदोषे हि भावो नाम भवेत्तथा॥ २२ ॥

CSV : ji ltar mar meḥi me lce skad cig re re la ḥjig ciṅ sna ma daṅ phyi ma skad cig rgyu daṅ hbras bu ḥbrel ba rnam par ma chad par gnas pa la rgyu daṅ rkyen gyi tshogs pa yod na yod paḥi rgyun ḥbyuṅ ba de bz'in du ḥdu byed skyes ma thag tu ḥjig pa thams cad la bdag ñid ji lta buhi rgyu daṅ rkyen gyi tshogs yod na yod paḥi rgyun rgyu daṅ ḥbras buḥi hbrel ba rnam par ma chad par gnas pa thog ma med pa ḥbyuṅ ṅo || dehi phyir ji ltar rgyun deḥi raṅ gi ṅo bo ji ltar gnas pa ltar ṅes par hphrigs śiṅ phyin ci log tu ṅes pahi phyi rol bahi dran sroṅ rnams la sṅon gyi gnas rjes su dran z'iṅ ḥdir skad cig mar ḥjig pa mṅon sum ma yin pas phuṅ po gcig nas gcig tu brgyud paḥı rgyun la ṅes par mthoṅ ba yin daṅ bdag gam gz'an yan ruṅ ste | dṅos po rtag

pa yod do sñam par ḥbyuṅ ba | de bz'in du tshogs pa de daṅ de la brten na s ḥbyuṅ ba daṅ hbyuṅ ba las gyur pa dan | sems daṅ sems byuṅ ba daṅ | mtsan ñid gz'i dan mtsan ñıd la sogs paḥi bdag ñid can daṅ dehi ñe bar len pa can rtswa daṅ phyam daṅ rdzas la sogs pa tshogs pa khyım la sogs pa daṅ gzugs dan dri la sogs paḥi ston (?) tshogs pa bum pa !a sogs pa daṅ dnos po tshogs pa bdag daṅ nam mkhah la sogs pa yod do || tshogs pa las logs śig tu mtsan ñid ma grub pahi chos ḥbyun ba dan hbyuṅ ba las gyur pa dan | sems dan sems las byuṅ ba daṅ | bum pa la sogs pa gzugs brñan dan brag cha la sogs pa dan hdra ba de daṅ de las so so so sor ḥjig ıten paḥi phyin ci log tsad mar byas te hjig rten gz'ug par bya baḥi phyir ñe bar blaṅs nas sam brten nas ıan dan spyiḥi mtsan ñid du ḥdogs pa tsam z'ig byed la | de dag kyan skye ba na tshogs pa kho na skye z'ıṅ tshogs pa kho na hgag par hgyur ro || deḥi phyir tshogs pa de ji lta ba bz'in ma śes pa daṅ blta ba ñes pas rgol ba dag la sogs pas so la raṅ gi ṅo bos yoṅs su grub parıtogciṅ phyin ci log tsam las rig pa med paḥi dnos po kho na rtogs so ||

यथा प्रदीपाग्निशिखायां प्रतिक्षणं विनश्यन्त्यां पूर्वापरयोः क्षणयोर्हेतुफलसम्बन्धेऽविच्छेदेनावस्थिते हेतुप्रत्ययसामग्रीसद्भावे सन् सन्तानो जायते तथा सर्वेषां संस्काराणामुत्पादानन्तरं भग्नानां स्वतो यथावद्धेतुप्रत्ययसामग्रीसद्भावे भावाश्रययोर्हेतुफलयोः सम्बन्धस्याविच्छेदेनावस्थानमनादि प्रवर्तते । तस्मात्तस्य सन्तानस्य यथावस्थितस्वभावदर्शने नियतं सन्दिग्धानां विपरीतनिश्चयानां बाह्यानामृषीणां पूर्वनिवासमनुस्मरतामिह क्षणभङ्गाप्रत्यक्षेण स्कन्धपरम्परासन्तानस्य नियतं दर्शनमहं परो वेति च युज्यते नित्यो भाव इति मतिः । तथा तां तां सामग्रीं प्रतीत्य भूतभौतिकचित्तचैत्तलक्ष्यलक्षणाद्यात्मकं तदुपादानकं तृणधरणी[1]द्रव्यादिसामग्रीकं गृहादि रूपगन्धादि[2]सामग्रीकं घटादि भावसामग्रीक(?)मात्माकाशादि च भवति । सामग्रीतः पृथग्भूतो लक्षणासिद्धो धर्मो भूतभौतिकचित्तचैत्तघटादिः । प्रतिबिम्बप्रतिश्रुत्कादिवत्ततस्ततः पृथक्पृथग् लौकिकं विपर्यासं प्रमाणं कृत्वा लोकप्रतिपादनायोपादाय प्रतीत्य वा

[1] Iu the sense of 'a beam.'
[2] Here Tıb. ston which ıs doubtful ıs left out untranslated,

स्वसामान्यलक्षणप्रश्नमिमात्रं क्रियते। तेषामपि जातौ सामग्र्येव जायते सामग्र्येव निरुध्यते। तस्मात्सा सामग्री यथावन्न ज्ञायते दृश्यते चेति दोषेण वादिप्रभृतयो रागस्वभावेन परिनिष्पन्नं कल्पयन्तो विपर्यासमात्रादविद्याभावमेव प्रतिपद्यन्ते ॥ २२ ॥

348

CSV: gal te de ltar dṅos po med pas kho bo cag gi dṅos por lta ba phyin ci log yin na khyod kyaṅ dṅos po khas mi len na dṅos po med par blta bar ḥgyur na de yaṅ śin tu mi rigs te | mthoṅ ba daṅ ma mthoṅ ba dan ḥgal baḥi phyir ro z'e na | bśad par bya ste | bdag ni dṅos po med par smra ba ma yin te | rten ciṅ hbrel bar ḥbyuṅ ba smra ba yin paḥi phyir ro || ci khyod dṅos por smra ba z'ig gam z'e na ma yin te | rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyun ba smra ba yin pa ñid kyi phyir ro || khyod ci smra ba z'ig na | rten ciṅ ḥbral bar ḥbyuṅ bar smra baḥo || yaṅ rten ciṅ ḥbrel bar hbyuṅ baḥi don gaṅ z'e na | raṅ bz'in med paḥi don daṅ raṅ bz'in gyis ma skyes paḥi don dan | sgyu ma daṅ smig rgyu daṅ gzugs brñaṅ daṅ dri zaḥi groṅ khyer daṅ spul ba daṅ rmi lam daṅ mtshuṅs pahi raṅ bz'in can gyi hbras bu ḥbyun baḥi don daṅ ston pa ñid bdag med pahi don to | ḥdi ltar |

यद्येवं भावाभावादस्माकं भावदर्शनं विपरीतं तवापि भावानभ्युपगमे भावेन विना दर्शनं भवेत्। तच्चात्यन्तमयुक्तं दर्शनादर्शनविरोधादिति चेत्। उच्यते। भावो नास्तीति न वयं ब्रूमः। प्रतीत्यसमुत्पादवादात्। किं ते भाववादः। न। प्रतीत्यसमुत्पादवादादेव। कस्ते वाद इति चेत्। प्रतीत्यसमुत्पादवादः। कः पुनरर्थः प्रतीत्यसमुत्पादस्य। निःस्वभावोऽर्थः। स्वभावेनानुत्पन्नोऽर्थः। मायामरीचिप्रतिबिम्बगन्धर्वनगरनिर्माणस्वप्नसदृशस्वभावककार्योत्पादोऽर्थः। शून्यतानात्मार्थः। तथा हि—।

gaṅ la brten nas hbyuṅ yod pa |
de ni raṅ dbaṅ ma ḥgyur ro |
ḥdi kun raṅ dbaṅ med pa ste |
des na bdag ni yod ma yin || 23 ||

In *b* V *na* for *ni*.

V pratītya sambhavo yasya sa svatantro na jāyate |
asvatantram idaṃ sarvaṃ tenātmā naiva vidyate || 23 ||

I should like to modify the second half taking *bdag* in *d* to mean *ātmanā, svayam*:

प्रतीत्य सम्भवो यस्य स स्वतन्त्रो न जायते ।
न स्वतन्त्रमिदं सर्वं स्वयं तेन न विद्यते ॥ २२ ॥

CSV: hdi na gaṅ la raṅ gi ṅo bo daṅ raṅ bz'in dag[1] raṅ dbaṅ daṅ gz'an la rag ma 'as pa ñid yin pa de la ni raṅ las grub pas rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyun ba yod pa ma yin na hdus byas thams cad rten ciṅ hbrel bar ḥbyuṅ ba yaṅ yin no || de ltar na dṅos po gaṅ la brten nas ḥbyuṅ ba yod pa de ni ran dbaṅ du mi ḥgyur te | rgyu daṅ rkyen la rag las skye bahi phyir ro ||

hdi kun raṅ dban med pa ste |

dehi phyir dṅos po gaṅ la yaṅ bdag ste ran bz'in yod pa ma yin no || deḥi phyir hdir rten cin hbrel bar hbyuṅ ba raṅ dbaṅ bahi ṅo bo daṅ bral bahi phyir ran dbaṅ bahi no bo dan bral baḥi don stoṅ pa ñid kyi don yin gyi thams cad dṅos po med pahi don ma yin no || dehi phyir hdi la rten cin hbrel bar hbyuṅ ba byas śin sgyu ma dan hdra ba kun nas ñon mons pa daṅ ranm par byaṅ baḥi rgyu la skur pa btab pas de med par lta ba phyin ci log yin la raṅ bz'in yod pa ma yin paḥi phyir na dnos por lta ba yaṅ phyin ci log yin no || deḥi phyir de ltar na dnos po raṅ bz'in dan bcas par smra ba rnams la rten ciṅ hbrel bar ḥbyuṅ ba med pa daṅ rtag pa daṅ chad par lta baḥi skyon du ḥgyur ro ||

ci ste gal te raṅ dban med pahi don rten cin hbrel bar ḥbyuṅ baḥi don yin na ni ho na gaṅ khyed kyis ṅed[2] cag la gnod par ḥgyur ba khyed[3] daṅ ṅed cag la khyad par ci yod sñam du sems na bśad par bya ste | gan khyed kyis rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyuṅ baḥi don ji lta ba bz'in rtogs[4] ba daṅ brjod pa mi śes pa hdi ni khyad par ro || ji ltar byis pa g'zon nu tha sñad la ma byaṅ bas gzugs brñan la bden par gyur par lhag par sgro btags pas ji lta ba bz'in gnas paḥi raṅ bz'in stoṅ pa ñid bsal nas raṅ bz'in daṅ bcas par rtogs na gzugs brñan rtog mi śes pa de bz'in du khyod kyis kyaṅ rten cin ḥbrel par ḥbyuṅ ba khas blans kyaṅ gzugs brñan

[1] X dan. [2] X nes. [3] X khyod. [4] X rtog.

daṅ mtshuns paḥi rten cin ḥbrel bar hbyuṅ ba raṅ bz'in gyis stoṅ pa ñid du gyur kyan raṅ gı ṅo bos ɟi ltar gnas pa bz'in khoṅ du chud par mi śes te | raṅ bz'in med pa ñid du mi ḥdzin pahi phyır dan | yod pa ma yın pa ran gi ṅo bo la yod paḥi raṅ gi ṅo bo ñid du lhag par sgro btags na ḥdzın pahi phyir ro || brjod kyaṅ mi śes te | ran bz'in med pa ñid du mı br,od pahi phyir daṅ dṅos pohi raṅ gı no bo ñid du brjod pahı phyır ro || deḥi phyir de ltar rtogs pa dan brjod mi śes pa na bdag ñid dan gz'an ñid bslu bar byed do || dehi phyir kho bo cag chos tshogs che ba hdir gnas pas bstan bcos byed pahi ıtsom pa ḥdi ḥbras bu med pa ma yın no ||

CSV : इह यस्य स्वरूपं स्वभावश्च स्वतन्त्रमपरायत्तं च तस्य स्वत एव सिद्धत्वा न प्रतीत्यसमुत्पादः। संस्कृतास्तु सर्वे प्रतीत्यसमुत्पन्नाः। एवं यस्य भावस्य प्रतीत्यसमुत्पादः स न स्वतन्त्रः। हेतुप्रत्ययाभ्यामुत्पादान्

न स्वतन्त्रमिदं सर्वम्।

तस्माद्यस्य भावस्याधिपतिर्न [स] स्वभावेन विद्यते। तस्मादिह प्रतीत्यसमुत्पन्नस्य स्वतन्त्रस्वरूपविरहात् स्वतन्त्रस्वरूपरहितोऽर्थः शून्यतार्थः। न सर्वभावाभावोऽर्थः। तस्मादिह प्रतीत्यसमुत्पन्नं मायावत्। संक्लेशव्यवदानहेत्वपवादात्तदभावदर्शनं विपरीतम्। निःस्वभावत्वाज्ञावदर्शनमपि विपरीतम्। तस्मादेवं भावसस्वभावत्ववादिनां प्रतीत्यसमुत्पादाभावः शाश्वतोच्छेददृष्टिश्च दोषः।

अथ यद्यस्वतन्त्रार्थः प्रतीत्यसमुत्पादार्थस्तर्हि को भवतास्माकं विरोधः कश्च भवतोऽस्माकं विशेष इति। उच्यते। अयं विशेषो यद्भवान्यथा तर्कितमुक्तं च प्रतीत्यसमुत्पादं न वेत्ति। यथा व्यवहाराव्युत्पन्नो बालकुमारः प्रतिविम्बस्य सत्यतयाध्यारोपणेन यथावदवस्थितस्वभावशून्यतापाकरणात्स्वभावत्वप्रतीती प्रतिविम्बस्य कल्पनां न जानाति भवानपि तथा प्रतीत्यसमुत्पादाभ्युपगमेऽपि प्रतिविम्बसमं प्रतीत्यसमुत्पादं स्वभावेन शून्यताभूतमपि स्वरूपेण यथावदवस्थितं नावगच्छति निःस्वभावत्वस्याग्रहणादसत्स्वरूपस्य च सत्स्वरूपत्वेनाध्यारोपितस्य ग्रहणात्। उक्तमपि च [भवान्] न जानाति। निःस्वभावत्वस्याकथनाद्भावस्वरूपस्य कथनाद्। तस्मादेवं तर्कितमुक्तं चाज्ञात्वात्मानमन्यं च वञ्चयति [भवान्]। तस्मादिहास्माकं महति धर्मरागेऽवस्थानाच्छास्त्रकारस्यायमारम्भो निरर्थकः॥ २२॥

349

CSV : gan gi phyir ḥgal la yan ṅo bo ñid kyi skye ba yod pa ma yin pa de ñid kyi phyir |

विरोधेऽपि च यस्मान्नास्ति स्वरूपस्योत्पादस्तस्मादेव— ।

hbras bu med par dṅos po ni |
kun la ḥdu ba yod ma yin |
ḥbras buḥi don du ḥdu ba gaṅ |
de ni hphags pa ma ḥdus paho || 24 ||

V vinā kāryeṇa bhāvesu samavāyo na vidyate |
kāryārthah samavāyo yaḥ sa āryasyāsamanvitaḥ || 24 ||

I think V's *asamanvitaḥ* for *ma ḥdus paḥo* in *d* can in no way be supported. For *ḥdus pa* in the sense of *samavāya* see kārikā 339*a*. I should like to change it as follows:

विना फलेन भावानां समवायो न विद्यते ।
सोऽसमवाय आर्याणां समवायः फलाय यः ॥ २४ ॥

CSV : gal te dṅos po rnams kyi hjug pa raṅ bz'in par ḥgyur na ni de rtag pa daṅ ḥbras bu la bltos par mi ḥgyur te raṅ bz'in ni ḥbras bu la mi bltos so || gcig gi dnos pos mi[1] ḥgags kyaṅ ḥbras bu cuṅ zad kyi sgrub par mi nus pas tshogs pahi ḥbras bu bsgrub par bya ba la phan tshun hdu bar yaṅ ḥgyur la | gaṅ z'ig ḥbras buhi ched du ḥdu ba de ni deḥi raṅ bz'in gzigs paḥi ḥphags pa rnams la hdu ba med pa z'ig ste bden par gyur pa ñid de mṅon par mi bz'ed do || śes bya baḥi don to ||

=यदि भावानां प्रवृत्तिः स्वाभाविकी स्यात्ते नित्याः स्युः फलनिरपेक्षाश्च । स्वभावो हि फलनिरपेक्षः। नैको भावोऽनिरोधेऽपि स्वल्पमपि फलं साधयितुं शक्नोतीति सामग्र्याः साध्येन फलेनान्योन्यं समवायो भवति। फलनिमित्तस्तु यः समवायः स तत्स्वभावदर्शिनामार्याणामसमवायः। सत्यमेव स नाभिमतो ज्ञेयोऽर्थः ॥ २४ ॥

350

CSV : de ñid kyi phyir rnam par śes pa dṅos poḥi raṅ gi ṅo bo lhag par sgro ḥdogs par byed pa ñon moṅs pa can gyi mi śes

[1] X ni.

pahi dban gis dṅos po rnams la chags pa daṅ ldan z'iṅ ḥkhor ba ḥjug paḥi sa bon du gyur pa rnam pa thams cad du hgags pa las ḥkhor ba ldog par rnam pa bz'ag go z'es bstan pahi phyir bśad pa |

=अत एव विज्ञानं भावस्वरूपमध्यारोपयति। संक्लेशवतोऽज्ञानवशाद्भावेषु रागवतः [पुरुषस्य] संसारप्रवृत्तिबीजस्य सर्वथा निरोधात्संसारनिवृत्तिर्व्यवस्थितेति प्रतिपादयन्नाह—।

srid pahi sa bon rnam śes te |
yul rnams de yi spyod yul lo |
yul la bdag med mthoṅ na ni |
srid paḥi so bon hgag par hgyur || 25 ||

rnal hbyor spyod pa bz'i brgya pa las mthar hdzin pa dgag pa bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu bz'i paḥo ||

In *c* for *na* V *nas*, and Vx of CSV *ba*.

V bhavabījaṃ hi vījñānaṃ viṣayās tasya gocarāḥ |
drṣṭvā viṣayanairātmyaṃ bhavabījam nirudhyate || 25

I should like to make the following change :

बीजं भवस्य विज्ञानं विषयास्तस्य गोचराः।
दृष्टे विषयनैरात्म्ये भवबीजं निरुध्यते ॥ २५ ॥

॥ योगाचारे चतुःशतकेऽन्तग्राहप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं चतुर्दशं प्रकरणम् ॥

CSV : ji skad bśad pahi tshul gyis yul ran bz'in med par mthoṅ bas chags paḥi rgyu rnam par śes pa srid pahi sa bon du gyur pa rnam pa thams cad du log pa las ñan thos dan raṅ saṅs rgyas daṅ | mi skye bahi chos la brjod pa thub[1] pahi byaṅ chub sems dpaḥ rnams la ḥkhor ba ldog pa rnam par bz'ag go || de bz'in gśegs paḥi ye śes ḥbyuṅ baḥi sa bon byaṅ chub kyi sems de ni de rnam, la mi ldog ste | thams cad la de bz'in gśegs paḥi ye śes rñed[2] pa gdon mi za bar ḥbyun baḥi phyir ro || gaṅ dag gis byaṅ chub kyi sems rnam pa de lta bu ma bskyed pa de dag gis kyaṅ phyis gdon mi za bar bskyed nas byan chub sems dpahi spyod pas bla na med paḥi ye śes thos par bya kho na ste | ḥdi ni ḥphags

[1] X thob,

[2] X rñad;

pa dam pa chos pad ma dkar poḥi mdo la sogs pa la btsal bar byaḥo ||

=यथोक्तेन क्रमेण विषयस्य निःस्वभावत्वदर्शनाद्रागहेतोर्भवबोजभूतस्य विज्ञानस्य सर्वथा निवृत्तेः श्रावकाणां बुद्धानामनुत्पादधर्मकथनसमर्थानां बोधिसत्त्वानां च संसारनिवृत्तिर्व्यवस्थिता। तथागतज्ञानोद्भवबोजं बोधिचित्तं तु तत् तेषां न निवर्त्तते। सर्वेषां तथागतज्ञानलाभस्यावश्यकत्वात्। ये तु तथाविधं बोधिचित्तं नोत्पादयन्ति तेऽपि पश्चादवश्यमुत्पाद्य बोधिसत्त्वचर्यं यानुत्तरज्ञानाया-रम्भं कुर्युः। इदं चार्यसद्धर्मपुण्डरीकसूत्रादौ मृग्यम् :: २५ ॥

CHAPTER XV

ḤDUS BYAS KYI DON DGAG PA SGOM PA BSTAN PA

संस्कृतार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

351

CSV : ḥdir smras pa | hdus byas raṅ bz'in gyis yod pa ñid de deḥi mtsan ñid skye ba la sogs pa yod pahi phyir ro || boṅ buḥi rwa la sogs pa yod pa ma yin pa la ḥdus byas kyi mtsan ñid yod pa ma yin na ḥdus byas la ni hdus byas kyi[1] mtshan ñid skye ba la sogs pa yod pa yaṅ yin no || deḥi phyir ḥdus byas yod de z'e na | bśad par bya ste |

=अत्राह । विद्यत एव संस्कृतं स्वभावेन तल्लक्षणोत्पादादिसद्भावात् ।[2] खरविषाणादि तु नास्ति । न हि तस्य संस्कृतलक्षणमस्ति । संस्कृतस्य तु संस्कृतलक्षणमुत्पादाद्यस्ति । तस्मादस्ति संस्कृतमिति । उच्यते— ।

tha mar med pa skye bar ḥgyur |
des na med pa ga la skye |
yod pa gdod mar skye ḥgyur ba |
des na yod pa ga la skye || 1 ||

In *c* V and Vx of CS *ḥdod nas* for *gdod mar,* and *skyes* for *skye.*

V abhāvāc ced bhaved anyas tadābhāvah kuto bhavet |
iṣṭaṃ ced bhāvato janma tadā bhāvaḥ kuto bhavet || 1 ||

I think it should be changed and the following may be suggested :

असदन्ते जायते चेत्तेनासज्जायते कुतः ।
सदेवान्ते जायते चेत्तेन सज्जायते कुतः ॥ १ ॥

CSV : gal te deḥi mtsan ñid lhag cig[4] tu ḥgyur na ni ḥdus byas yod par ḥgyur na yod pa yaṅ ma yin no || ji ltar byas te

[1] X kyis.
[2] See MV, p. 145 with Poussin's note ; A ṇ g u t t a r a N. I, p. 61 : tīn'imānı bhikkhave' uppādo paññāyati vayo paññayati ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati.
[3] X lha z'ıg.

z'e na | hdi na skye ba ḥdi hdus byas kyi dnos po bskyed pa na hdus byas med pa ham yod pa z'ig bskyed gran na | de la re z'ig gaṅ ḥbras bu med par smra ba de de ltar na sa bon gyi gnas skabs na myu gu med pahi phyir rgyn daṅ rkyen gyi tshogs pas sa bon gyi mthah skad cig las myu gu skyeḥo || deḥi phyir rgol ba dehi

tha mar med pa skye bar hgyur |

z'es bya ba phyogs yin no || yod pa ma yin pa ni ḥbyuṅ bar rigs pa yan ma yin pa ste || boṅ buhi rwa la togs pa ḥaṅ skye bar thal baḥi phyir ro || de ñdi kyi phyir |

des na med pa ga la skye

z'es bya ba smos so || des na z'es bya ba ni yod pa ma yin pa ñid kyi rgyu ho || ga la z'es bya ba ni mi srid pa la ste | yod pa ma yin paḥi phyir med pa la skye ba med do z'es bya baḥi don te || ci ste ñes pa ḥdis ḥjigs nas ḥbras bu yod par smras pa yod pa kho na la skye ba ḥdod na | de lta na |

yod pa gdod mar skye hgyur ba |
des na yod pa ga la ste ||

gal te skye bahi ches pha rol sa bon gyi gnas kho nar myu gu skye bar rtog na deḥi tshe skye bar mi ḥgyur te yod paḥi phyir || ci ste yod pa la skye bar yons su rtog na deḥi tshe skye ba thug pa med par ḥgyur z'iṅ || de la slar skye bas byis paḥi phyogs[1] su yaṅ ḥgyur na de ni srid pa yaṅ ma yin pas yod pa la yaṅ skye ba yod pa ma yin ||

=यदि तस्य लक्षणमतिरिक्तं स्याद्विद्यमानमपि संस्कृतं न विद्येत। कथं कृत्वेति। इहोत्पादोऽयं संस्कृतं भावमुत्पादयति चेद्विद्यमानमविद्यमानं वा संस्कृतमुत्पादयति। तत्र तावद्यस्यासत्कार्यवादस्तस्य बीजावस्थायामङ्कुराभावाद्धेतुप्रत्ययसामग्र्या बीजस्यान्तात्क्षणादङ्कुरो जायते। तस्मात्तस्य वादिनः

असदन्तो जायते चेद्

इति पक्षः। न तु युज्यतेऽसत उद्भवः खरविषाणादेरप्युत्पादप्रसङ्गात्। तस्मात्

तेनासज्जायते कुतः

[1] X bog su.

इत्युक्तम् । तेनेत्यसत्त्वं हेतुः । कुत इति न सम्भवति । असत्त्वादसतो नोत्पाद इत्यर्थः । अथैतद्दोषभयात्सत्कार्यवादे सत एवोत्पाद इष्यते । तथा सति

सदेवान्ते जायते चेत्तेन सञ्जायते कुतः ॥

यद्युत्पादादतिप्राग् बीजावस्थायामिवाङ्कुरोत्पादः कल्पते तदा नोत्पादः । सद्भावाद् [एव] । अथ सत उत्पादः परिकल्प्यते तदोत्पादानवस्थाप्रसङ्गः । तस्य पुनरुत्पादाद्बालपन्चः स्यात् । न च स सम्भवतीति न सतोऽप्युत्पादः ॥ १ ॥

352

CŚV : gz'an yaṅ |

= अन्यच्च ।

ḥbras bu yis ni rgyu bśig pa |
des na med pa skye mi ḥgyur |
grub pa la grub yod ma yin |
deḥi phyir yod paḥaṅ mi skye ḥo || 2 ||

In *c* V and Vx of CŚ *las* for *la*, Vx of CŚV *la sgrub byed* for *pa la grub*. In *d* V and Vx of CŚ *de* for *deḥi*, Vx of CŚV *pa* for *paḥaṅ*, and *ye* for *ḥo*.

V hetor vināśaḥ kāryeṇa tenābhāvo na jāyate |
nispannān naiva nispattir bhāvo'py evaṃ na jāyate || 2 ||

I should like to change it as follows :

फलेन नाश्यते हेतुस्तेनासन्नैव जायते ।
न सिद्धिरस्ति सिद्धस्य तेन सन्नापि जायते ॥ २ ॥

CŚV : gaṅ gi phyir myu gu skye bz'in pas rgyu sa bon z'es bya ba bśig pa deḥi phyir myu gu med pa kho na sa bon las skye ḥo z'es bya ba ḥaṅ mi rigs so || ji ltar nas daṅ gro la sogs pa dag la yod pa ma yin paḥi sa luḥi myu gu de dag rnam par ḥgyur bas skye ba ma yin pa de bz'in du yod pa ma yiṅ pas sa luḥi sa bon kyaṅ skye ba ma yin pa z'ig na ḥbru mar byuṅ na ti la la sogs pa dag ltar myu gu skye ba na sa bon de ḥjig pa yaṅ yin no || deḥi phyir med pa mi skyeḥo ||

grub la sgrub byed yod ma yin |
deḥi phyir yod pa mi skye yi ||[1]

[1] See v. 1. above.

grub zin pahi myu gu ni slar hgrub pa ma yin pas yod pa yaṅ mi skyḥo ||

=यस्माज्जायमानेनाङ्कुरेण बीजं नाम हेतुर्नश्यति तस्मादसन्नेवाङ्कुरो बीजाज्जायत इत्यपि न युज्यते। यथा यवगोधूमादिष्वसन्तस्ते शाल्यङ्कुरा विकारेण न जायन्ते तथासत्त्वेन शाल्यङ्कुरा विकारेणापि न जायन्ते। उद्भूते तैले तिलादिवदङ्कुरोत्पादे तद्बीजं नश्यति। तस्मान्नासज्जायते।

न सिद्धिरस्ति सिद्धस्य तेन सन्नापि जायते।

सिद्धो ह्यङ्कुरो न पुनः सिध्यतीति न सतोऽप्युत्पादः ॥ २ ॥

353

CSV : skye bahi dus mi srid paḥi phyir yaṅ skye ba yod pa ma yiṅ par brjod paḥi phyir bśad pa |

=उत्पादकालासम्भवादप्युत्पादो न भवतीत्युद्भावयन्नाह— ।

de tshe skye ba yod min z'in |
gz'an tshe skye ba yod ma yin |
de tshe gz'an tshe mi skye na |
nam z'ig skye ba yod par ḥgyur || 3 ||

Vx of CSV *deḥi* for *de* in *a* and *re* for *nam* in *d*.

V tato bhāvo na bhavati nānyato'pi sa jāyate |
tato'nyato na cej janma tadā janma kuto bhavet || 3 ||

Here in the Tib. text *de tshe* in *a* and *c* and *gz'an tshe* in *b* and *c* mean *tadā* and *anyadā* respectively and not *tataḥ* and *anyataḥ* as V says. He seems to have translated *skye ba* in *a* and *b* by *bhāva* in the sense of a thing ('chose'). This cannot be supported. Nor can *nam z'ig* which in fact means Skt. *kadā* (See kārika 361*d*) be taken in the sense of *tadā*. I may, therefore, suggest the following :

जातिस्तदा न भवति न जातिरन्यदापि च।

तदान्यदा न चेज्जातिः कदा जातिर्भविष्यति ॥ ३ ॥

CSV : gaṅ gi tshe myu gu ḥdi bdag gi dṅos po rñed pa yin pa deḥi tshe ni grub paḥi ṅo bo yiṅ paḥi phyir ḥdi la skye ba mi srid do || gaṅ gi tshe ḥdi ma grub pahi ṅo bo yin pahi dus der yod ḥdi skye ba mi rigs te | ma grub paḥi med pa ñid kyis rten

paḥi skye baḥi bya ba mı ḥgrub pa gz'an gyi tshe skye ba mi srid do || cuṅ zad cig grub cin cuṅ zad cig ma grub par yın pa la yaṅ phyogs gñis gar brjod pahi skyon du thal bahi phyir deḥi tshe raṅ gz'an gyi ni skye ba mi srid do || gaṅ gi tshe de ltar dus gsum char ru yaṅ skye ba mi sıd pa deḥi tshe de rnam pa tha dad pa gz'an mi srid pas nam z'ıg skye ba yod par ḥgyur te || gaṅ du ḥdi skye bar ḥgyur bahi dus de yod pa ma yin no sñamdu dgoṅs so ||

=यदाङ्कुरोऽयमात्मभावं लभते तदा सिद्धरूप इति नास्य जातिः सम्भवति। यदायमसिद्धरूपस्तदा [अपि] अस्य जातिर्न युज्यते। असिद्धस्यासद्भावेनाश्रिता जातिर्नाम न सम्भवतीत्यन्यदा जातिर्न सम्भवति। किञ्चित्सिध्यति किञ्चित्तु न सिध्यतीतीहाप्युभयोः पक्षयोरुक्तदोषप्राप्तेर्न तदा स्वपरयोर्जातिः सम्भवति। यदैवं कालत्रयेऽपि जातिर्न सम्भवति तदा तत्प्रकारान्तरासम्भवात्कदापि जातिर्न भवति। यत्रास्योत्पादः स कालो नास्तीत्यभिप्रायः॥ ३॥

354

CSV : ḥdir smas pa | ho ma z'oḥi dṅos por ḥgyur bar skye ba yin no || ḥdi yaṅ mi rigs te | ho ma la z'oḥi dṅos po mi srid paḥi phyir ro || re z'ig ḥo maḥi dṅos por gnas paḥi ḥo ma la ni deḥi bdag ñid du skye ba med de | deḥi ḥo maḥi bdag ñid der yod paḥi phyir ro || dehi phyir de ltar na |

=अत्राह। दुग्धं दधिभावेन जायते। इदमपि न युज्यते। दुग्धस्य दधिभावासम्भवात्। दुग्धभावेनावस्थितस्य दुग्धस्य तावत्तदात्मनोत्पत्तिर्न भवति। तस्य तस्मिन्दुग्धात्मना सद्भावात्। तस्मादेवं सति—।

de la de yi dṅos po ıu |
ji ltar skye ba yod min ltar |
de bz'in gz'an gyi dṅos por yaṅ |
de la skye ba yod ma yin || 4 ||

V yathā tasyaiva bhāvasya tasmaj jātir na vidyate |
bhāvasyāpi tathānyasya tasmaj jātir na vidyate ||

I should like to change it slightly as follows :

तत्रैव तस्य भावस्य यथा जातिर्न विद्यते।
तथान्यस्यापि भावस्य तत्र जातिर्न विद्यते॥

CSV: ji ltar ḥo maḥi ṅo bor gnas pahi ho ma la skye ba mi srid pa de bz'in du ho ma las gz'an z'oḥi dṅos por skye ba yaṅ mi srid do || gaṅ las ḥo ma z'o yin na z'es bya bar ḥgyur ba ḥo ma z'o z'es bsñad pa yaṅ ma yin te | gaṅ gi tshe z'o yin pa deḥi tshe de ḥo ma yin la || yaṅ gaṅ gi tshe de ḥo ma yin pa dehi tshe de z'o ma yin pas ḥo ma z'or ḥgyur ro z'es bya bar mi ruṅ ṅo ||

=यथा दुग्धस्वभाविनावस्थितस्य दुग्धस्य जातिर्न सम्भवति तथा दुग्धादन्यस्य दधिभावस्यापि जातिर्न सम्भवति। यस्माद्दुग्धे दधनि भूते दुग्धं दधीति न व्यपदिश्यते। यदा दधि तदा न तद्दुग्धम्। अपि च यदा तद्दुग्धं तदा न तद्दधीति दुग्धं दधि जायत इति न युज्यते ॥ ४ ॥

355

CSV: ḥdi las kyaṅ ḥdus byas la skye ba med de | ḥdi ltar |

=इतोऽपि न संस्कृतस्योत्पादः। तथा हि—।

thog ma bar daṅ tha ma rnams |
skye baḥi sṅa rol srid ma yin |
gñis gñis dag ni med pa ru |
ji ltar re re rtsom par ḥgyur || 5 ||

In *d* V *ci* for *ji*, and Vx of CSV *rtsam* for *rtsom.*

V ādir madhyaṃ tahāntaś ca janmanaḥ prāṅ na vartate |
dvayor abhāve prārabdham ekaikaṃ jāyate katham || 5 ||

I may suggest the following change:

आदिमध्यावसानानां[1] प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवः।
प्रवृत्तं कथमेकैकं सत्यभावे द्वयोर्द्वयोः ॥ ५ ॥

In *c* of this restoration *pravṛtta* is used for Tib. *rtsom pa* in *d* which literally means *ārambha* or *ārabhyate,* but I have followed here CSV which evidently explain the word by *ḥjug pa* meaning here nothing but *pravṛtti.*

CSV:

thog ma bar daṅ tha ma rnams |
skye baḥi sṅa rol srid ma yin |

ḥdir thog ma daṅ bar daṅ tha ma dag ni dṅos poḥi skye ba daṅ

[1] For the expression ādimadhyāvasāna see MV, p. 546, l. 7.

gnas pa dań ḥjig pa ste | ıe z'ig de dag skye baḥi sna rol gyi gnas skabs no yod pahi ńo bor med pas skye baḥi sńa rol na ḥdus byas mi srid do || ci ste skye bahi dus na skye ba len la gnas pahi dus na gnas pa yin z'in ḥjig paḥi dus na hjıg paḥi sñam na | ḥdi yań mi rigs to || hdı ltar |

gñis gñis dag ni med pa ru |
jı ltar re re rtsom par hgyur ||

ḥdir skye baḥi dus na gnas pa dań mi rtag pa[1] gñis med pas gnas pa dań ḥjig pa dan bral bahi hdus byas ñid med paḥi phyir skye bar yań mi ḥgyur ro || de bz'ın du gnas paḥi dus dań ḥjig paḥi dus su yan gñis gñis dag med par re re hjug pa mi srid la || de med pas ḥdus byas ma yin no ||

आदिमध्यावसानानां प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवः ।

इहादिमध्यावसानान्युत्पादस्थितिभङ्गाः । ते तावदुत्पादप्रागवस्थायां सत्स्वरूपेण न विद्यन्त इति प्रागुत्पत्तेः सस्कृतं न सम्भवति । अथोत्पत्तिकाले गृहीतजन्मनः स्थितिकाले तिष्ठतो भङ्गकाले भङ्गो भवतीति मन्यते तदपि न युज्यते । तथा हि

प्रवृत्तं कथमेकैकं सत्यभावे द्वयोर्द्वयोः ॥

इहोत्पादकाले स्थितिभङ्गयोर्द्वयोरभावात् स्थितिभङ्गविरहितस्य संस्कृतस्याभावान्नास्त्युत्पादः । तथा स्थितिकाले भङ्गकाले च द्वयोर्द्वयोरभावादेकैकस्य प्रवृत्तिर्न सम्भवति । तदभावाच्च नास्ति संस्कृतम् ॥ ५ ॥

356

CSV : ḥdi las kyań ḥdus byas kyi skye ba mi rigs te | gań gi phyir |

=इतश्च न युक्तः संस्कृतस्योत्पादः । यतः— ।

gz'an gyi dńos po med par ni |
bdag gi dńos po ḥbyuń ba med |
de yi phyir na bdag gz'an ni |
gñis ka las ḥbyuń yod ma yin || 6 ||

V yena bhāvād vinānysmāt svayaṃ bhāvo na jāyate |
tena svaś ca paraś ceti dvayor nūnaṃ na sambhavaḥ || 6 ||

[1] Here mi rtag pa (=mi rtag pa ñid)=ḥjig pa, anityatā=vyaya=bhanga See MV, p. 545, n. 6.

I think it is not right. I may, however, propose the following:

अभावे परभावस्य स्वभावो नैव विद्यते ।
उभाभ्यां स्वपराभ्यां तदुत्पादो नैव विद्यते ॥ ६ ॥[1]

CSV ḥdir bum pa la raṅ las grub paḥi ṅo bo med do gyo mo la bltos paḥi phyir ro || gyo mo de dag la yaṅ bdag gi dṅos po med de gseg ma la bltos paḥi phyir ro || deḥi phyir de ltar na gz'an gyi dṅos po gyo mo med na bum pa la bdag gi dṅos po yod pa ma yin no || de bz'in du gyo mo dag la gyo moḥi bdag gi dṅos po med na gyo mo dag bum pa la bltos nas gz'an pa ñid duḥaṅ mi ḥgyur ro || gaṅ gi phyir de ltar bdag gi dṅos po med par ḥgaḥ yaṅ gz'an ñid du mi ḥgyur ba | deḥi phyir gñis ka las skye ba mi srid de | bdag daṅ gz'an dag mi srid paḥi phyir ro || raṅ gi ṅo bo med pas raṅ las skye ba mi srid do || gz'an yaṅ raṅ gi ṅo bos ma grub paḥi phyir gz'an las yaṅ mi srid pas skye ba med do ||

=इह घटस्य स्वतःसिद्धं स्वरूपं नास्ति कपालापेक्षणात् । कपालानामपि तेषां नास्ति स्वभावः शर्करापेक्षणात् । तस्मादेवमसत्यन्यभावे कपाले नास्ति घटस्य स्वभावः । तथा कपालानां कपालस्वभावाभावे तेषां घटमपेक्ष्यान्यत्वमपि न भवति । यस्मादेवं स्वभावं विना कस्यचिदप्यन्यत्वं नास्ति तस्मादुभयत उत्पादो न सम्भवति । अन्यच्च स्वरूपासिद्धेरन्यतोऽपि न सम्भवतीति नास्त्युत्पादः ॥ ६ ॥

357

CSV : gz'an yaṅ skye ba yod[2] pa ḥdi skye ba poḥi sṅa rol bam phyis sam cig car rtog graṅ na | de la gal te sṅa rol tu yin na ni | mi rigs te | rten med paḥi phyir ro || ci ste phyis yin na de yaṅ mi rigs te | ma skyes pa ni yod pa ma yin paḥi phyir daṅ | skye ba don med paḥi phyir ro || ci ste cig car yin na ni deḥi tshe gñis

[1] *Cf.* MK, I. 3:
avidyamāne svabhāve parabhāvo na vidyate ||

XXI. 13:
na svato jāyate bhāvaḥ parato naiva jāyate |
na svataḥ parataś caiva jāyate jāyate kutaḥ ||

1.1:
na svato nāpi parato na dvābhyaṃ nāpyahetutaḥ |
utpannā jātu vidyante bhāvāḥ kvacana kecana ||

MKā IV. 22:
sato vā parate vāpi na kiñcid vastu jāyate ||

[2] X med.

yaṅ phan tshun bltos pa med pa ñid du ḥgyur ro || deḥi phyir de ltar na |

=अन्यच्च। किमयमुत्पाद[1] उत्पत्तुः पूर्वं वा पश्चाद्वा युगपद्वानुबद्धः। तत्र यदि पूर्वम्। न युज्यते। आश्रयाभावात्। अथ पश्चात्। तदपि न युज्यते। अजातस्यासत्त्वादुत्पादवैयर्थ्याच्च। अथ युगपत्। तदा द्वयमप्युपकारनिरपेक्षम्। तस्मादेवं सति—।

sṅon daṅ phyis daṅ cig car z'es |
brjod pa ñid du mi nus pa |
deḥi phyir skye daṅ bum pa la |
cig car ḥbyuṅ ba yod mi yin || 7 ||

In *a* V wrongly *sdon* for *sṅon*, and *ci* for *cig*.

V pūrvaṃ paraṃ ca yugapad vaktum eva na śakyate |
ghaṭasya janmanaś cāto yugapan nāiva sambhavaḥ || 7 ||

I should like to modify it as below :

पूर्वं पश्चाच्च युगपद्वक्तुं खलु न शक्यते।
तस्माद्घटस्य जातेश्च युगपन्नास्ति सम्भवः॥ ७॥

For *d* see 361*b* in both the versions, Skt. and Tib. Here *sambhava* is to be taken in the sense of *utpāda, jāti, udbhava* (*ḥbyuṅ ba*).

CSV : gaṅ gi phyir skye ba po daṅ skye ba la rim par brjod mi srid pa

deḥi phyir skye[2] daṅ bum pa la |
cig car ḥbyuṅ ba yod mi yin

no || gan gi tshe yod pa ma yin pa deḥi tshe bum pa skyeḥo z'es bya bar mi rigs so ||

=यस्मादुत्पत्तुरुत्पादस्य च क्रमकथनं न सम्भवति
तस्माद्घटस्य जातेश्च युगपन्नास्ति सम्भवः॥
यदा सद्भाव एव नास्ति तदा घटो जायत इति न युज्यते॥ ७॥

358

CSV : ḥdir smras pa | bum paḥi skye ba yod pa ñid de | gal te ḥdi skye bar mi ḥgyur na ni | deḥi tshe ḥdiḥi rñiṅ paḥi ṅo bor

[1] Tib. anutpādaḥ (skye ba med pa). See p. 239, note 2.
[2] After it X ad. ba.

mi ḥgyur ba z'ig na | ḥdi la gog po ñid kyi mtshan ñid can rñiṅ paḥi ṅo bo yod par mthon ba yaṅ yin no || dehi phyir rñin paḥi ṅo bo yod pas skye ba yod pa ñid do || bśad par bya ste | gal te ḥgaḥ z'ig la rñiṅ pa ñid yod na ni skye ba yod par ḥgyur na | srid pa ḥaṅ me yin no || ji ltar z'e na | ḥdi ni gal te rñin pa z'es bya ba cun zad cig yod na ni sṅar skyes pa ñin de phyis skye ba z'ig yin graṅ na gñi ga ltar yaṅ mi skyeḥo z'es bstan pahi phyir bśad pa |

=अत्राह। अस्त्येव घटस्योत्पादः। यद्ययं नोत्पद्येत नास्य तदा जीर्णं रूपं भवेत्। दृश्यते चास्य ह्यानिलक्षणं जीर्णं रूपम्। तस्माज्जीर्णरूपसद्भावेनास्त्येवोत्पादः। उच्यते। भवेदुत्पादो यदि जीर्णमिति किञ्चिद्भवेत्। न पुनः सम्भवति। कथमिति चेत्। इह यदि जीर्णमिति किञ्चित्स्यात् पूर्वमेव तज्जातं पश्चाद्वा जायते। उभयथापि न जायत इति प्रतिपादयन्नाह—।

sṅar skyes pa yi phyir na ni |
sṅar skyes rñin par mi ḥgyur z'iṅ |
phyi nas kun tu skyes pa yaṅ |
phyi nas skyes par mi ḥgyur ro || 8 ||

In *a* Vx of CŚV *paḥi* for *pa yi*. In *b* V wrongly *rñed* for *rñin*.
V pūrvasya purvajāttavāl lābhaḥ ko'pi na vidyate |
paścāt saṃjāyayamāno 'pi paścāj jāto na vidyate || 8 ||
According to the commentary I may suggest the following :

नैव जीर्णं पूर्वजातं पूर्वजातत्वहेतुना।
पश्चात्सर्वत्र जातं चेत्पश्चाज्जातं न वर्तते ॥ ८ ॥

CŚV : rñiṅ pahi rñiṅ pa ñid gaṅ yin pa de ni ḥjig rten gyi dṅos po sṅar skyes pa la rtog na | bum pahi sṅar skyes pahi gnas skabs ni rñiṅ pa ñid du mi rigs te | deḥi tshe de la gsar pa z'es bsñad paḥi phyir ro || phyis skyes pahi gnas skabs khe tshaṁ ma la yaṅ phyis skyes paḥi phyir sar pa yin pa rñiṅ pa ñid du ga la ḥgyur || gal te sṅar skyes pa de da ltar rñin pa yin no z'es na | ci ste de ñid yin nam gz'an yin | gal te de de ñid yin na ni deḥi tshe sar paḥi gnas skabs ma ñams paḥi phyir de rñiṅ pa ma yin no || ci ste gz'an yin na ni de yaṅ de ltar skyes paḥi phyir sar pa kho

nar hgyur bas de rnin pa ma yin no || deḥi phyir de latr na rñin pa ñid med pas de yod pas mtshon pahi skye ba mi srid do ||°

=जीर्णस्य यज्जीर्णत्वं तद्यदि लोके वस्तुनः पूर्वं जातं कल्प्यते घटस्य पूर्वंजाताया अवस्थाया जीर्णत्वं न युज्यते। तदा तस्या नूतनेति व्यपदेशात्। पश्चाज्जातायाश्चावस्थाया अविकलायाः पश्चाज्जातत्वेन नूतनत्वम्। कुतो जीर्णत्वम्। यदि पूर्वं जाता सा साम्प्रतं जीर्णेति। किं [सा] सैवान्या वा। यदि सा सैव तदा नूतनाया अवस्थाया अविनाशान्न सा जीर्णा। अथान्या। सापि तद्वज्जातेति नूतनैवेति न जीर्णा। तस्मादेवं सति जीर्णत्वाभावदर्शित उत्पादो न सम्भवति ॥° ८ ॥

359

CSV hdi las kyan skye ba mi srid do || dus gsum char du yan de mi rigs paḥı phyir ro || de ñid bstan paḥi phyir bśad pa |

=इतोऽपि नास्त्युत्पादः। न हि स कालत्रयेऽपि युज्यते। तदेव प्रतिपादयन्नाह—।

da ltar ba yi dṅos po ni |
de ñid las ḥbyuṅ ma yin z'iṅ |
ma ḥoṅs las ḥbyun yod min la |
hdas pa las kyaṅ yod ma yin || 9 ||

In *a* Vx of CSV *paḥi* for *pa yi,* and in *b byuṅ* for *ḥbyuṅ*

V anāgatān na bhavati nātītād api jāyate |
vartamānasya bhāvasya tasmād eva na sambhaḥ || 9 ||

I should like to make the following change :

वर्तमानस्य भावस्य तस्मादेव न सम्भवः।
नानागतात्सम्भवोऽस्ति नातीतादपि विद्यते ॥ ९ ॥

CSV : da ltar baḥidon ḥdi ñid las de ñid ḥbyuṅ ba ni med de | rgyu daṅ ḥbras bu dag cıg car med pahi phyir la | cig car pa ñid du yod na yaṅ rgyu daṅ ḥbras buḥi dṅos po mi ḥthad paḥi phyir ro ||

ma ḥons pa las byuṅ ba yod min te |

ma ḥoṅs pa yod pa ma yin paḥi phyir bdag ñid can [ma] yin paḥi phyir ro || ḥdas pa las kyaṅ ḥbyuṅ ba yod pa ma yin te | ḥdas pa yaṅ yod pa ma yin paḥi phyir ro || gaṅ gi tshe dus gsum char

du yaṅ ḥbyuṅ ba yod pa ma yin pa deḥi tshe raṅ bz'in gyis skye ba med do z'es bya ba gnas so ||

वर्त्तमानोऽर्थः। स खलु तस्मादेव न सम्भवति। हेतुफलयोरयौगपद्यात्। यौगपद्यभावेऽपि हेतुफलभावानुपपत्तेः।

नानागतात्सम्भवोऽस्ति।

अनागतस्यासद्भावेन निरात्मकत्वात्। नातीतादपि सम्भवो विद्यते। अतीतस्याप्यसद्भावात्। यदा कालत्रयेऽपि सम्भवो नास्ति तदा नास्ति स्वरूपेणोत्पाद इति स्थितम्॥ ८॥

360

CSV : gz'an yaṅ gal te dṅos po de dag la raṅ gi ṅo bos yod na ni deḥi tshe raṅ bz'in la ldog pa med pas dṅos po skyes paḥi raṅ bz'in ma byuṅ ba las ḥbyuṅ ba med paḥi phyir gśed nas ḥoṅs par ḥgyur ro || ḥgags paḥi raṅ bz'in la yaṅ byuṅ nas yod[1] pa med paḥi phyir gśed ru ḥgro bar ḥgyur na | ḥdi ni srid pa yaṅ ma yin no || bcom ldan ḥdas kyis dge sloṅ dag de ltar na mig ni skye ba gaṅ nas ḥoṅs pa ma yin la | ḥgag pa ni gaṅ yaṅ ḥgro ba ma yin no z'es gsuṅs la | de bz'in du ḥ p h a g s p a g l a ṅ p o t s h a l g y i m d o l a s |

gal te chos rnams raṅ bz'in yod ḥgyur na |
rgyal ba ñan thos bcas pas de mkhyen ḥgyur |
ther zug[2] chos ni mya ṅan ḥdaḥ mi ḥgyur |
mkhas rnams nam yaṅ spros daṅ bral mi ḥgyur ||

z'es gsuṅs so || deḥi phyir de ltar na don gaṅ z'ig |

=अन्यच्च। यदि तेषां भावानां स्वभावेन सद्भावस्तदा स्वभावस्यानिवृत्तेर्जाता भावाः स्वभावेनानुद्भूतत्वादुद्भवाभावात्कुत आगच्छन्ति। निरुद्धस्वभावत्वेऽपि भूत्वा सद्भावाभावात्क्व गच्छन्ति। न चेदं सम्भवति। उक्तं हि भगवता—एवं चक्षुर्भिक्षव उत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानं न क्वचिद्गच्छति।[3] एवम् आ र्य श स्ति क स्य सू त्रे[4]ऽप्युक्तम्—

[1] X med.
[2] X thu But see MV, p 388; MVt ed Sakaki, 7283
[3] It is from the P a r a m ā r t h a ś ū n y a t ā as quoted in BCP, pp 581 ff. adding saṃnicayaṃ between kvacit and gacchati and the following after gacchati iti hi bhikṣavaḥ cakṣur abhūtvā bhavati bhūtvā ca prativigacchati See P i t ā p u t r a s a m ā g a m a quoted in ŚS, pp. 250 ff., Poussin's note, BCP, p 582.
[4] Kanjur, Mdo, M, fols 155-179, Feer, p. 261; Nanjio, 193-4. It is quoted in MV, 388, 514;, ŚS pp. 133, 404; SS, p. 67; MVt, § 65-75

यदि को चि धर्माण भवेत्स्वभाव:
तत्रैव गच्छेय जिन: सश्रावक: ।
कूटस्थधर्माण सिया न निर्वृतो
न निष्प्रपञ्चो भवि जातु पण्डित: ॥[1]

तस्मादेवं यस्यार्थस्य—।

skyes pa la ni hoṅ ba daṅ |
de bz′in ḥgags la ḥgro ba med |
de ltar yin na ci lta bur |
srid pa sgyu ma ḥdra ma yin || 10 ||

In *a* V wrongly *pa* for *ba*. V and Vx of CS *ḥgag* for *ḥgags* in *b* and *lta* for *ltar* in *c*. For *ci* in *c* Vx of CSV *ji*.

V utpannasyāgatir nāsti niruddhasya tathā gatiḥ |
bhavo māyāpatīkāśah katham evam na jāyate || 10 ||

I may change it slightly as follows :

उत्पन्नस्यागतिर्नास्ति निरुद्धस्य गतिस्तथा ।
एवं सति कथं नैव भवो मायोपमो भवेत् ॥ १० ॥

CSV : de las ṅes par ran bz′in med do || gal te de la ran bz′in med na | ci z′ig yod ce na | brjod par bya ste | gaṅ kun las ñon moṅs pa daṅ rnam par byaṅ baḥi rgyur byas paḥi ṅo bo rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyuṅ ba de yod la | sgyu mar byas paḥi glaṅ po che daṅ rta la sogs pa daṅ ḥdra ba de yaṅ byis pa phyin ci log pa dag gis raṅ bz′iṅ daṅ bcas pa ñid du yoṅs su rtog go || ḥphags pa rnams kyis ni sgyu ma daṅ smig rgyu la sogs pa ltar raṅ bz′iṅ med pa don ji lta ba bz′iṅ du yoṅs su gcod de | ji skad du m d o las |
du m d o las |

sems can mi daṅ śed skyes kyaṅ ruṅ ste | [2]
ḥdir skye śi ba ḥgah yaṅ skye mi ḥgyur |

[1] Quoted in MV, pp. 388, 514. In the Tib. version ko ci in a is omitted. For tatraiva gaccheya in b Tib. reads de mkhyen hgyur which literally means, as required, tam avagacchet, here in Buddhist Skt tam avagaccheya, Tib. mkhyen meaning 'to know.'

[2] The meaning of the line is not quite clear to me Here śed seems to be for śed bu, Skt. mānava.

chos kun raṅ bz'iṅ sgyu hdra stoṅ pa ste |
mu stegs can gyis śes par nus ma yin ||[1]

z'es gsuṅs la ||° slob dpon yaṅ hphags pahi ye śes la bltos nas rnam par dpyod pahi hbras bu brjod paḥi phyir gsuṅs pa ni |

de ltar yin na ji lta bur |
srid pa sgyu ma ḥdra ma yin ||

z'es bya ba ste | rten ciṅ hbrel bar hbyuṅ ba ni ji lta ba bz'in mthoṅ ba sgyu ma byas pa lta bur hgyur gyi mo gśam gyi bu lta bu ni ma yin no || gal te rnam par spyod pa ḥdis skye ba rnam pa thams cad du bkag pa las ḥdus byas skye ba med par bstan par ḥdod na ni dehi tshe de sgyu ma lta bu ñid du mi hgyur gyi | mo gśam gyi bu la sogs pa dag gis ñe bar gz'al bar ḥgyur ba z'ig na | rten ciṅ ḥbrel bar hbyuṅ ba med par thal bar ḥgyur baḥi ḥjigs pas de dag daṅ bstun pa mi byed kyi | de daṅ mi ḥgal ba sgyu ma la sogs pa dag daṅ ni byed do || deḥi phyir ḥphags pa ni sgyu ma byas pa lta buḥi srid pa sñiṅ po med pa ñid du gzigs pa na sñiṅ po med paḥi hkhor ba la chags pa thams cad yoṅs su zad pas rnam par grol bar hgyur bas ḥdi la mi rigs pa ci yaṅ med de || ḥdir rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyuṅ ba la skur ba ma btab pas ḥjig rten paḥi rnam par bz'ag pa thams cad mi hjig la yaṅ dag pa ji lta ba bz'in khoṅ du chud pas thar pa hgrub paḥi phyir ro ||

=ततो नूनं नास्ति स्वभावः। यदि तस्य स्वभावो नास्ति किमस्तीति चेत्। उच्यते। यत्संक्लेशव्यवदानहेतुनिबन्धनं कृतकं रूपं प्रतीत्यसमुत्पन्नं तदस्ति। मायाकृतगजतुरङ्गादिवत्। तच्च विपर्यस्तैर्बालैः सस्वभावमेव कल्प्यते। आर्यैस्तु मायामरीचिवन्निःस्वभावोऽर्थो यथावत्परिच्छिद्यते। यथोक्तं सूत्रे

सत्त्वो नरो मानव जात युज्यते
जातो मृतोऽस्मिन्न च कोचि जायति।
मायेव धर्मा हि स्वभावशून्या
ज्ञातुं समर्थास्तु न भोन्ति तीर्थिकाः॥

इति।° आचार्योऽप्यार्यज्ञानमपेक्ष्य विचारफलमुद्भावयन्नाह

एवं सति कथं नैव भवो मायोपमो भवेत्॥

इति। प्रतीत्यसमुत्पन्नं हि यथावद्दृष्टं मायिकसदृशं वन्ध्यापुत्र इव

[1] See vṛtti, 375 (=XV-25) where it is quoted again;

नास्ति। यद्यनेन विचारेणोत्पादस्य सर्वथा प्रतिषिद्धत्वात्संस्कृतं सर्वथा नोत्पद्यत इति प्रतिपिपादयिषितं तदा तन्मायावदेव न जायते। वन्ध्यापुत्रादिभिरुपमायां तु प्रतीत्यसमुत्पादाभावप्रसङ्गभयान्न तैरुपमीयते। अपि तु तदविरुद्धैर्मायादिभिः। तस्मान्मायाकृतस्येव भवस्यासारतावलोकनेऽसारसंसारसर्वरागक्षयादिमुक्तिर्भविष्यतीतीह न किञ्चिदाचार्यस्यायुक्तम्। इह प्रतीत्यसमुत्पादानपवादेन लौकिकसर्वव्यवस्थाया अविनाशे यथावत्सम्यगवगमान्मोक्षः सिध्यतीति ॥ १० ॥

361

CSV : de ltar hdus byas sgyu ma byas pa lta bur brjod nas deḥi mtshan ñid rnams kyan yod paḥi no bo ma yin par bstan paḥi phyir bśad pa |

=एवं संस्कृतं मायाकृतमिवोक्त्वा तल्लक्षणान्यपि न सद्रूपाणीति प्रतिपादयन्नाह—।

skye dan gnas dan hjig pa rnams |
cig car hbyuṅ ba yod min z'iṅ |
rim gyis ḥbyuṅ ba yod min na |
nam z'ig hbyuṅ ba yod par hgyur || 11 ||

For *car* in *b* V and Vx of CS *char* evidently for *tshar*. In *d* V wrongly *kyis* for *gyis*.

* उत्पादस्थितिभङ्गानां युगपन्नास्ति सम्भवः।
क्रमशः सम्भवो नास्ति सम्भवो विद्यते कदा ॥ ११ ॥[1]

CSV : re z'ig phan tshun hgal baḥi phyir skye ba daṅ gnas pa daṅ ḥjig pa rnams skad cig ma gcig la hbyuṅ ba ni med do || rim gyis kyaṅ ḥbyuṅ ba yod pa ma yin te | gñis gñis dag med par re re ḥbyuṅ ba med pahi phyir ro || rim daṅ cig car ma gtogs par grub paḥi rgyu gz'an ma gzigs paḥi phyir

nam z'ig ḥbyuṅ ba yod par ḥgyur

z'es bya ba smos so ||

=अन्योन्यविरोधात्तावदुत्पादस्थितिभङ्गानामेकस्मिन् क्षणे न सम्भवः। क्रमशोऽपि नास्ति सम्भवः। द्वयोर्द्वयोरभाव एकैकस्यासम्भवात्। क्रमयौगपद्याभ्यामन्यत्र सिद्धेर्हेत्वन्तरानवलोकनादुक्तं

सम्भवो विद्यते कदा ॥

इति ॥ ११ ॥

[1] Quoted in CSV, 201 (=IX. 1) : HPS, p. 482.

362

CŚV : gz′an yaṅ | skye ba la sogs pa hdi rnams ḥdu byed kyi phuṅ poḥi khons su gtogs paḥi phyir ḥdus byas ñid yin te | deḥi phyir ṅes par de rnams la yaṅ hdus byas kyi mtshan ñid gz′an dag gcig ḥbyuṅ bar bya dgos so || z′es bstan pahi phyir bśad pa |

=अन्यच्च। उत्पादादीनामेषां संस्कारस्कन्धान्तर्गतत्वात् संस्कृतत्वम्। तस्मान्नियतं तेषामप्यन्यैः संस्कृतलक्षणैरेकान्तेन भवितव्यमिति प्रतिपादयन्नाह—।

skye ba la sogs thams cad la |
slar yaṅ thams cad hbyuṅ ba ste |
de las hjig pa skye hdra z′in |
gnas pa hjig daṅ hdra bar snaṅ || 12 ||

In *c* V and Vx of CŚ *phyir* for *las*.

V utpādādisu sarveṣu punaḥ sarvasya sambhavaḥ |
tasmād utpādavad bhaṅgo dṛśyate bhaṅgavat sthitiḥ || 12 ||

I should like to modify it very slightly :

उत्पादादिषु सर्वेषु सर्वेषां सम्भवः पुनः।
तस्मादुत्पादवद्भङ्गो भङ्गवद्दृश्यते स्थितिः॥ १२॥

CŚV : skye ba la sogs te skye ba daṅ gnas pa daṅ ḥjig pa ḥdus byas ñid du khas blaṅs pa rnams la

slar yaṅ thams cad ḥgyur ba ste |

yaṅ thams cad ḥbyuṅ bar ḥgyur ro || han ḥbyuṅ ba yin na ni skye ba la skye ba gz′an du ḥgyur ro || ji ltar skye ba la skye ba gz′an yin paḥi tshul

de las ḥjig pa skye ḥdra z′iṅ ste |

ḥjig pa la yaṅ ḥdus byas yin pas mtshan ñid gsum daṅ ldan no || deḥi phyi ḥjig pa la yaṅ ḥjig pa gz′an yod pas ḥjig paḥi ḥjig par ḥgyur ro || de dag la yaṅ gz′an dag yin z′iṅ | de la yaṅ gz′an dag tu ḥgyur bas thug pa med de | thug pa med pa yin na yaṅ dṅos po thams cad mi ḥgrub pas ḥdus byas kyi mtshan ñid rnams raṅ bz′in gyis med do ||

=उत्पादादिषु संस्कृतत्वेनाभ्युपगतेषूत्पादस्थितिभङ्गेषु
सर्वेषां सम्भवः पुनः।

पुनः सर्वेषां सम्भवो भवेत्। पुनः सम्भवे चोत्पादस्योत्पादान्तरं भवेत्। यथोत्पादस्योत्पादान्तरन्याय[स्तथा]

तस्मादुत्पादवद्भङ्गः।

भङ्गस्यापि संस्कृतत्वेन लक्षणत्रययोगः। तस्माद्भङ्गस्यापि भङ्गान्तरसद्भावाद्भङ्गस्य भङ्गो भवेत्। तेषामप्यन्ये तेषामप्यन्य इत्यनवस्था। अनवस्थायां च सर्वेषां भावानामसिद्धेर्न सन्ति स्वभावेन संस्कृतलक्षणानि ॥ १२ ॥

363

CSV: gz'an yaṅ mtshan ñid ḥdi rnams ḥbyuṅ ba na mtshan gz'i las tha dad pahi no bo can z'ig gam tha mi dad pa z'ig mtshan ñid kyi las la hjug graṅ na | de la re z'ig |

=अपि च। एषां लक्षणानां सम्भवे लक्ष्याद्भिन्नरूपेणाभिन्नरूपेण वा लक्षणकर्मणि प्रवृत्तिः। तत्र तावत्।

mtshan las mtshan gz'i gz'an z'e na |
mtshan gz'i mi rtag ñid ga las |
yaṅ na bz'i ga yaṅ yod paḥi |
ṅo bor gsal bar yod ma yin || 13 ||

In *a* V and Vx of CS *daṅ* for *las*; Vx of CS *med* for *gz'i*. In *c* V and Vx of CS *gaḥaṅ* and *pa yi* for *ga yaṅ* and *paḥi* respectively.

V bhinnaṃ cel laksanāl laksyaṃ laksyasyānityatā kutah |
caturnām api tad vyaktaṃ satsvabhāvo na vidyate || 13||

I should like to change it as follows:

लक्ष्यं चेल्लक्षणादन्यल्लक्ष्यस्यानित्यता कुतः।
चतुर्णामथवा व्यक्तं सद्भावो[1] नैव विद्यते ॥ १३ ॥

CSV: ji ltar tsha ba daṅ draṅ ba daṅ bde ba daṅ sdug bsṅal ba la sogs pa dag gcig la gcig med par ḥgyur bas gz'an ñid du gnas pa de bz'in du mtsan gz'i yaṅ mtshan ñid las tha dad par ḥjug pa na mi rtag pa ñid med par yaṅ ḥbyun bar hgyur na | ḥdus byas ni mi rtag pa ñid med par ḥbyuṅ ba ma yin pas ḥdihi gz'an ñid mi rigs so || ci ste ñes pa ḥdi spaṅ bar ḥdod nas mtshan ñid daṅ mtshan gz'i gz'an ma yin pa ñid du rtog na ni deḥi tshe skyon gz'an ḥdi yin te | ḥdi ltar

[1] Yod pahi no bo=sadbhāva, see 369 (=XV. 19). Tib. d, Skt. c.

yaṅ na bz'i ga yaṅ yod pahi |
ni bor gsal bar yod ma yin ||

gal te mtshan ñid gsum dan mtshan gz'i gcig ñid du khas len na | deḥi tshe mtshan ñid gsum daṅ mtshan gz'i ste bz'i char yaṅ dṅos po med par hgyur ro || ji ltar z'e na | ḥdir gcig ñid du khas blaṅs pa yin na ni mtshan gz'i ñid du[1] mi rigs pahi phyir la mtshan gz'i yan mtshan ñid du mi rigs paḥi phyir bz'i car yaṅ med par ḥgyur baḥam | yaṅ na raṅ gi ṅo bo ma grub paḥi phyir de ñid daṅ gz'an ñid du khas blaṅs par mi byaḥo ||

=यथा शीतोष्णसुखदुःखादीनामेकैकस्याभावादन्यत्वं वर्तते तथा लक्ष्यमपि लक्षणाद्भिन्नं प्रवर्तते चेदनित्यत्वं न भवेत्। संस्कृतं च विनानित्यत्वं न सम्भवतीति नास्यान्यत्वं युक्तम्। अथास्य दोषस्य परिजिहीर्षया लक्ष्यलक्षणयोरनन्यत्वं कल्प्यते तदायमपरो दोषः। तथा हि

चतुर्णामथवा व्यक्तं सद्भावो नैव विद्यते ॥

यदि लक्षणत्रयं[2] लक्ष्यं चैकमेवाभ्युपगम्यते तदा लक्षणत्रयं लक्ष्यं चेति चत्वारो[3]ऽपि भावा न भवेयुः। कथमिति। एकैकस्याभ्युपगमे लक्ष्यं न युज्यते। लक्ष्यमपि च लक्षणं न युज्यत[4] इति चत्वार्यपि न भवन्ति। अपि च स्वरूपासिद्ध्या तत्त्वमन्यत्वं च नाभ्युपगन्तव्यम् ॥ १२ ॥

364

CSV : ḥdir smras pa | skye ba la sogs pa rnams ni yod pa ñid de | de dag gi rgyu mtshan gyi rgyu yod paḥi phyir ro || ḥdir myu gu la sogs pa rnams rgyuhi tshogs pa de daṅ de la brten nas ḥbyuṅ bar de la mkhas pa rnams hchad do || gal te skye ba la sogs pa rnams med na ni rgyuḥi tshogs pa don med pa ñid du ḥgyur na | don med pa yaṅ ma yin no || deḥi phyir skye ba la sogs pa rnams yod pa ñid do || bśad par bya ste | gal te ḥgaḥ z'ig las ḥgaḥ z'ig skye bar ḥgyur na ni skye ba la sogs pa dag tu ḥgyur na | srid pa yaṅ ma yin no z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह। सन्त्येवोत्पादादयस्तेषां निमित्तहेतुसद्भावात्। इक्षा-ङ्कुरादयस्तां तां हेतुसामग्रीं प्रतीत्योत्पद्यन्त इति तदभिज्ञा व्याचक्षते। यद्युत्-

[1] X da |
[2] See 351 (=XV. 1), note 2.
[3] V refers it to MK, V. 7 and says : lakṣya, lakṣana, bhāva, and abhāva. This is not right.
[4] For lakṣya and lakṣaṇa see MK, V. 2-7.

पादादयो न स्युर्हेतुसामग्री व्यर्था स्यात्। न तु व्यर्था। तस्मात्सन्त्येवोत्पादादयः। उच्यते। स्युरुत्पादादयो यदि किञ्चित्कुतश्चिदुत्पद्येत। न तु सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह—।

dṅos po dṅos las mi skye ste |
dnos po dṅos med las mi skye |
dṅos med dnos med mi skye ste |
dnos med dṅos las mi skye ḥo ||

In *c* Vx of CŚ and CŚV *po* for first *med.*

* न भावाज्जायते भावो भावोऽभावान्न जायते।
नाभावाज्जायतेऽभावोऽभावो भावान्न जायते ॥ १४ ॥[1]

CŚV : re z'ig dṅos po myu gu grub paḥi ṅo bo ni dṅos po sa bon rnam par ma gyur pa las skye ba mi srid de | rnam par ḥgyur bz'in pa ma yin paḥi sa bon skyed par byed pa ñid du mi rigs pahı phyir la | grub pahi myu gu dṅos pohi ṅo bo slar yaṅ skye bar mi rigs pahı phyir | dṅos po med pa las kyan mi skye ste | dnos po med pas mes tshig pahı sa bon la ni ḥbras bu bskyed paḥi nus pa med la skye baḥi ṅo bo can gyi dṅos po la yaṅ slar skye ba med pas dnos po med pa las mi skye ḥo || dṅos po med pa dṅos po med pa las kyaṅ mi skye ste | dṅos po med pa las cun zad kyaṅ skye bahi nus pa med paḥi phyir la || dṅos po med pa la mo gśam gyı bu la sogs pa ltar skye ba mi srid paḥi phyir dṅos po med pa las kyaṅ dṅos po med pa mi skye ḥo || dṅos po med pa ni dnos po las kyaṅ mi skye ste | bśad zin paḥi ñes pa thog tu ḥbab pa ñid kyi phyir ro || de ltar na dṅos po las kyaṅ dṅos po med pa mi skyḥo || gaṅ gi tshe dṅos po daṅ dnos po med pa las dṅos po daṅ dṅos po med pa skye ba yod pa ma yin pa deḥi tshe skye ba mi srid pas rgyu daṅ rkyen gyi tshogs pas dṅos po ci z'ig yod de | ḥdi ni gyi naḥo

—भावस्तावत्सिद्धरूपोऽङ्कुरो भावादविकृताद्बीजाज्जायत इति न सम्भवति। न ह्यविक्रियमाणस्य बीजस्य जनकत्वं युज्यते। न च सिद्धस्याङ्कुरस्य

[1] This kārika is in fact identical with MK, XXI 12, from which the original Skt. is given above The Tib version is also the same. V seems not to have noticed it and gives the following which is admirable .

bhāvo na jāyate bhāvād bhāvo 'bhāvān na jāyate |
nābhāvo jāyate 'bhāvād abhāvo bhāvato na ca ||

भावस्य रूपं पुनरपि जायत इति युक्तम्। अभावादपि न जायते। अभावादग्निदग्धे बीजे फलजनकशक्तेरभाव उत्पत्तिलक्षणवतो भावस्य पुनरप्युत्पादो न भवतीत्यभावान्न जायते। अभावादप्यभावो न जायते। न ह्यभावात्किञ्चिदुत्पत्तुं शक्नोति। अभावस्य वन्ध्यापुत्रादिवदुत्पादासम्भवान्नाभावादप्यभावो जायते। भावादप्यभावो न जायते। उक्तदोषवज्रपातात्। तथा च भावादप्यभावो न जायते। यदा भावादभावाच्च भावोऽभावश्च न जायते तदा जातिर्न सम्भवतीति कोऽस्ति हेतुप्रत्ययसामग्र्या भावः। तुच्छोऽयम्॥ १४॥

365

CSV : ḥdı las kyaṅ yod pa ma yin te | skye ba daṅ ḥjig pa dag mi rigs paḥi phyir ro || ḥdir skye ba dṅos poḥi raṅ bz'in gyi don nam dṅos po med paḥi raṅ bz'in rtog graṅ na | de bz'in du ḥjig pa yaṅ rtog pa na | dṅos po ham dṅos po med pa z'ig la rtog graṅ na | rnam pa thams cad du me srid do z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=इतोऽपि नास्ति भावो। उत्पादभङ्गयोरयुक्तत्वात्। इहोत्पादो भावस्य स्वभावार्थोऽभावस्य वा स्वभावार्थः कल्प्यते। एवं भङ्गोऽपि कल्प्यते चेद्भावस्याभावस्य वा कल्प्यते। सर्वथापि न सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह—।

dṅos po dnos por mi ḥgyur te |
dṅos med dnos por mi ḥgyur ro |
dṅos med dnos med mi ḥgyur te |
dṅos po dṅos med mi hgyur ro || 15 ||

V bhāvo na jāyate bhāvo 'bhāvo bhāvo na jāyate |
nābhāvo jāyate'bhāvo bhāvo'bhāvo na jāyate || 15 ||

This is good. The following may also be proposed:

भावो नैव भवेद्भावोऽभावो भावो भवेन्न च।
भवेदभावो नाभावो भावोऽभावो भवेन्न च॥ १५॥

CSV : de la dṅos po z'es bya ba ni skyes śin bdag ñid kyi dṅos po rñed paḥi don te | de slar yaṅ dṅos por mi ḥgyur z'iṅ | slar yaṅ skye bar mi ḥgyur te | yod pa skye ba don med paḥi phyir ro || de ltar na

dṅos po dṅos por mi ḥgyur ro ||

dṅos po med pa yaṅ dṅos por mi hgyur ro || dños po med pa z'es bya ba yod pa ma yin pa ji ltar dṅos po hyur te | mo gśam gyi bu yaṅ skye bar thal bahi phyir ro || de latar na dnos po med pa yaṅ dnos por mi hgyur ro || de ltar na re z'ig dṅos pohi dṅos po med pa daṅ dnos por mi hgyur bas skye ba mi srid do || de[1] ni hjig pa yaṅ mi srid de | ji ltar z'e na | re z'ig dnos po med pa ni dṅos po med par mi hgyur te | yod pa ma yin pa la ni ri boṅ gi rwa ltar yaṅ dṅos po med pa med pahi phyir ro || dehi phyir dṅos po med pa dnos po med par mi hgyur ro || dṅos po yaṅ dnos po med par gyi[2] hgyur te | phan tshun hgal bahi phyir ro || dṅos po med pa med na ni hjig pa med la | skye ba daṅ hjig pa med na yaṅ ḥdus byas med do z'es bya bar grub po || ji skad du | bcom ldan ḥdus kyis

ḥdus byas hdus ma byas kun rnam par[3] dben |
draṅ sroṅ de dag rnam rtog mi mnaḥ ste |
hgro ba kun la ḥdus ma byas thob ciṅ |
rtag tu lta bar gyur pas rnam par dben ||

z'es gsuṅs so ||

=तत्र भाव इति जातो लब्धात्मभावोऽर्थः। स पुनरपि भावो न भवेत्। पुनरपि न जायेत। सत उत्पादवैयर्थ्यात्। एवं च

भावो नैव भवेद्भावः।

अभावोऽपि भावो न भवेत्। अभाव इत्यसन् कथं भावो भवेत्। वन्ध्यापुत्रस्याप्युत्पादप्रसङ्गात्। एवं सत्यभावोऽपि भावो न भवेत्। एवं तावद्भावस्य न भावो न चाभावो भवेदिति न सम्भवत्युत्पादः। भङ्गोऽप्यस्य न सम्भवति। कथमिति। अभावस्तावन्नाभावो भवेत्। न ह्यसतः खरविषाणस्येवाभावः। तस्मादभावो नाभावो भवेत्। भावोऽपि नाभावो भवेत्। परस्परविरोधात्। अभावाभावे भङ्गाभावः। उत्पादभङ्गाभावे च नास्ति संस्कृतमिति सिध्यति। यथोक्तं भगवता

संस्कृतऽसंस्कृतसर्वैविविक्ता
नास्ति विकल्पन तेषमृषीणाम्।

[1] X da. [2] X kyı. [3] X pḥa.

सर्वगतीषु असंस्कृतप्राप्ता
दृष्टिगतेहि सदैव विविक्ता ॥[1]

इति ॥ १५ ॥

366

CSV ḥdir smras pa | skyes pa mi skye la ma skyes pa yaṅ mi skye ste | dṅos po daṅ dṅos po med pa dag la skye ba bkag paḥi phyir ro || ho na ci z'e na | skye bz'in pahi don skyeḥo || ḥdi yaṅ mi rigs so z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह । जातो न जायतेऽजातोऽपि न जायते । निषिद्धो हि भावाभावयोर्जातिः । किं तर्हीति चेत् । जायमानोऽर्थो जायते । इदमपि नु युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह—।

skye bz'in pa ni phyed skyes phyir |
skye bz'in pa ni skye mi hgyur |
yaṅ na thams cad skye bz'in pa |
ñid ni yin par thal bar hgyur || 16 ||

In *a* V *yi* for *ni.*

* जायमानार्द्धजातत्वाज्जायमानो न जायते ।
अथवा जायमानत्वं सर्वस्यैव प्रसज्यते ॥ १६ ॥[2]

CSV :

skye bz'in pa ni phyed skyes phyir |
skye bz'in pa ni skye mi hgyur |

gal te gaṅ cuṅ zad cig skyes śiṅ cun zad cig ma skyes pa de skye bz'in pa yin na | de ltar na ni ho na skye bz'in pa de yod pa ma yin te | skyes pa daṅ ma skyes pa dag la rjes su z'ugs pas gz'an gsum pa skye bz'in paḥi dus kyi rnam pa med do || deḥi phyir med pa ñid kyis skye bz'in pa mi skyḥo || gal te gñi gahi ṅo bo skye[3] bz'in pa yin na ni dehi phyir dehi gan cuṅ zad cig skyes pa de ni skyes paḥi khoṅs su gtogs paḥi phyir mi skye ste | dṅos po ni mi skyeḥo z'es brjod paḥi phyir ro || deḥi cun zad ma skyes pa gaṅ yin pa de yaṅ mi skye ste | dṅos po med pa mi skyeḥo z'es brjod paḥi phyir ro || ci ste skyes pa daṅ ma skyes pa dag la skye bz'in pa ñid rtog na | de lta yin na | ḥdas pa daṅ ma ḥoṅs

[1] Quoted in MV, p.179. [2] Quoted in MV, p -80 [3] X skyes,

pa gñis kyaṅ skye bz'in pa ñid du ḥgyur ro || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

yaṅ na thams cad skye bz'in pa |
ñid ni yin par thal bar ḥgyur ||

z'es bya ba smos so || skye bahi bya ba thob par gyur pa skyes z'in pa ni mi gnas pahi phyir ḥdas pa kho nar ḥgyur la | ma skyes pa ni ma hoṅs par ḥgyur ro || dehi phyir ḥdir skye bz'iṅ la skye ba rtog na | yan na dus gsum po thams cad skye bz'in pahi khoṅs su gtogs pa ḥam | yan na skye bz'in pa ze's bya ba gaṅ na yaṅ med do z'es bya bar gnas so ||

=जायमानार्द्धजातत्वाज्जायमानो न जायते ।

यदि यस्य किञ्चिज्जातं किञ्चिदजातं तज्जायमानं तर्ह्येवं न तज्जायमानम्। जाताजातानुप्रवेशेन नापरस्तृतीयो जायमानस्य कालाकारः। तस्मादसत्त्वेन जायमानो न जायते। यद्युभयरूपं जायमानम्। तस्मादेव तस्य यत्किञ्चिज्जातं तज्जातान्तर्गतत्वान्न जायते। भावो न जायत इत्युक्तः।[1] तस्य यत्किञ्चिदजातं तदपि न जायते। नाभावो जायत इत्युक्तः।[1] अथ यदि जाताजातयोर्जायमानत्वं कल्प्यते। तथा सत्यतीतानागतयोर्जायमानत्वं स्यादिति प्रतिपादयन्नाह

अथ वा जायमानत्वं सर्वस्यैव प्रसज्यते ॥

इत्युक्तम्।[2] प्राप्तजन्मव्यापारो जातो नावतिष्ठत इत्यतीत एव भवति। अजातोऽनागतो भवति। तस्मादेवेह जायमानस्य जातिः कल्प्यते। अथवा कालत्रये सर्वमेव जायमानान्तर्गतमथवा न किमपि जायमानमस्तीति स्थितम् ॥ १६ ॥

367

CSV : gz'an yaṅ skye bz'in pahi dṅos por gnas pa yoṅs su brtag pa gaṅ yin pa de ci skye bz'in paḥi bdag ñid du bya ba ḥam skye bz'in paḥi bdag ñid du bya ba ma yin pa z'ig tu ḥgyur graṅ na | gñi ga ltar yaṅ skyon du ḥgyur ro z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अपि च। यो जायमानो भावो वर्तत इति परिकल्प्यते स किं जायमानात्मना कार्यं उत जायमानात्मनाऽकार्यः। उभयदर्शनेऽपि दोष इति प्रतिपादयन्नाह—।

[1] 364 (=XV. 14).
[2] As bśad (āha) is already mentioned smos (uktam) is not necessary here.

skye bz'in pa yi bdag ñid du |
bya ba skye bz'in par mi ḥgyur |
skye bz'in pa yi bdag ñid du |
mi byaḥan skye bz'in par mi ḥgyur || 17 ||

V jāyamānasvarūpeṇa jāyamāno na jāyate |
jāyamānāsvarūpeṇa jāyamāno na jāyate || 17 ||

V has not here translated *bya ba, kārya,* in *b* and *mi bya, akārya,* in *d.* I propose the following :

जायमानात्मना कार्यो जायमानो न जायते ।
जायमानात्मनाऽकार्यो जायमानो न जायते ॥ १७ ॥

CSV : skye bz'in paḥi raṅ bz'in gaṅ yin pa de ni deḥi bdag ñid du rnam par gnas paḥi phyir bya ba ma yin la || gaṅ z'ig skye bz'in paḥi bdag ñid du mi bya ba de yaṅ skye bz'in par mi ḥgyur te | skye bz'in paḥi bdag ñid du ma gyur paḥi phyir ro || gaṅ z'ig skye bz'in paḥi bdag ñid du bya ba de yan skye bz'in pa ma yin pa ltar skye bz'in par mi hgyur bas skye bz'in pa med do || skye bz'in pa med pas kyan skye bz'in pa me skyeḥo ||

=यो जायमानस्वभावः स तदात्मना व्यवस्थितेर्न कार्यः। यो जायमानात्मनाऽकार्यः सोऽपि न जायमानो भवेत्। जायमानात्मनाऽभूतत्वात्। यो जायमानात्मना कार्यः सोऽप्यजायमान इव जायमानो न भवतीति न जायमानः। जायमानाभावाच्च जायमानो न जायते ॥ १७ ॥

368

CSV : ḥdir smras pa | skye bz'in paḥi don de ni yod pa ñid de ḥdas pa daṅ ma ḥoṅs paḥi bar na gnas paḥi phyir ro || hdir ḥdas pa daṅ ma ḥons paḥi bar na skye bz'in pa z'es bya ba yod te | gal te med na ni ci la bltos nas ḥdas pa daṅ ma ḥoṅs pa rnam par ḥjog par ḥgyur || de yod na ni ma ḥons paḥi don de la ma ḥoṅs pa daṅ thal ba z'es bya ba de la ḥdas pa z'es brjod do || deḥi phyir skye bz'in pa la bltos pa ñid kyis dus gñis po de rigs so || bśad par bya ste |

=अत्राह। अस्त्येव स जायमानोऽर्थोऽतीतानागतयोर्मध्येऽवस्थानात्। इहातीतानागतयोर्मध्ये जायमानो नाम विद्यते। यदि न विद्येत किमपेक्ष्या-

तीतानागतयोर्व्यवस्था स्यात्। तत्सद्भावे हि सोऽनागतोऽर्थोऽनागतो नाम अतिक्रान्तश्च सोऽतीतो नामोच्यते। ततो जायमानापेक्षणादेव तत्कालद्वयं युज्यते। उच्यते—।

gaṅ gi ǵñis po bar med par |
srid pa yod pa ma yin pa |
de la skye bz'in pa med do |
gaṅ phyir de lahan bar yod phyir || 18 ||

In *a* Vx of CŚV *gis* for *gi*.

अन्तरेण विना यस्य द्वयस्यास्ति न सम्[1]*·भवः।
जायमानो न तस्यास्ति स्यात्तस्याप्यन्तरं यतः॥ १८॥

CŚV: यस्य वादिनो[2]ऽन्तरेण विना मध्यं विनातीतानागतस्य द्वयस्य नास्ति सम्भवः [तस्य][3] जायमानो नास्ति। कथं कृत्वा।

स्यात्तस्याप्यन्तरं यतः।

यथा जायमानस्यातीतानागतान्तर्वर्तित्वमेवं तस्यापि जायमानस्य जाताजातरूपस्य मध्येन भवितव्यं यदपेक्ष्य जाताजातव्यवस्थानं स्यात्। तच्चैतदशक्यं[4] जाताजातयोरन्तरा तृतीयं जायमानं नाम व्यवस्थापयितुम्। सर्वत्रैव जाताजातयोरन्तरा जायमानकल्पनानवस्थाप्रसङ्गात्॥ १८॥

369

CŚV: अत्राह।[5] नैवार्धजातो जायमानो यतो यथोपवर्णितदोषप्रसङ्गः स्यात्। किं तर्हि। यस्य निरोधेन[6] जातः पदार्थो भवति स जात[7]प्रागवस्थारूपोऽर्थो जायमान इत्युच्यत[8] इति तदेव प्रतिपादयन्नाह—।

gaṅ gi phyir na skye bz'in pa |
ḥgags pas skyes pa skye ḥgyur ba |
de yi phyir na skye bz'in pa |
gz'an yaṅ yod paḥi ṅo bor snaṅ || 19 ||

[1] According to the wording of CŚV antarena° sam is reconstructed by V.
[2] Tib. ad. darśane (ltar) This is throughout the work
[3] Tib de la, HPS marks here a lacuna.
[4] HPS aśakyam | jātājā°.
[5] Tib. ad. yasya (gaṅ la)
[6] Tib. (ḥgags pas) HPS nirodhe.
[7] HPS unnecessarily suggests jātḥ for jāta- (Tib. skyes paḥi).
[8] Tib. om. ucyate.

In *b* Vx of CS *hgag* for *hgags*, and V with Vx of CS *pa* for *yas*.

* जायमाननिरोधेन जात उत्पद्यते यतः ।
ततोऽन्यस्यापि सद्भावो जायमानस्य दृश्यते ॥ १९ ॥

CSV : यस्माज्जायमाननिरोधेन जातः पदार्थो भवति तस्मादर्धजातव्यतिरेकेणाप्यस्त्येव जायमानः पदार्थ इति ॥ १९ ॥

370

CSV : अत्रोच्यते— ।

gaṅ tshe skyes pa de yi tshe |
skye bz'in pa la srid pa med |
gaṅ tshe skyes pa skye bz'in na |
de tshe ci phyir skye bar hgyur || 20 ||

* जातो यदा तदा नास्ति जायमानस्य सम्भवः ।
जात उत्पद्यते कस्माज्जायमानो यदा तदा ॥ २० ॥

CSV : जातो यदा तदा नास्ति जायमानस्य सम्भवः ।
यदा तावदयं पदार्थो जात इत्युच्यते तदा जायमानो[2] नास्ति। जायमानासम्भवाच्च जात इत्येव[3] नास्ति येन[4] जातेन जायमानोऽनुमीयेत। अथ जातोऽपि जायमानः स्यात्तस्य तर्ह्युत्पादासम्भवो जायमानत्वादिति प्रतिपादयन्नाह—

जात उत्पद्यते कस्माज्जायमानो यदा तदा ॥

यदा जात एवार्थो जायमान इत्युच्यते तदा स जायमानोऽर्थः कस्मादुत्पद्यत इति परिकल्प्यते[5]। सिद्धत्वादुत्पादपरिकल्पोऽस्य न युक्त इत्यभिप्रायः। ततश्च जायमानो जायत इति न युज्यते ॥ २० ॥

371

CSV : अत्राह। जन्माभिमुखत्वादजातोऽपि[6] जायमानो जात इत्युच्यते। ततश्च जात एव जायमानो न चास्योत्पादवैयर्थ्यमिति। एवमपि यदि— ।

skye bz'in pa ni ma skyes pa |
kho na skyes z'es byas par grags |
khyad par med phyir de yi tshe |
bum pa med pa cis mi rtog || 21 ||

[1] Read ma gtogs for ma rtogs in X.
[2] HPS jāyamānam.
[3] Tib. ñid, HPS evam.
[4] Tib. gan gis; HPS ato.
[5] In X read rtog for rtogs.
[6] Tib. ad. padārtho'yam (don hdi).

In *b* V and Vx of CS *skyeḥo z'es* for *skyes śes* and omit *byas* making the line metrically defective there being only six syllables instead of seven. In the same line Vx of CSV *grag* for *grags*.

* अजातो जात इत्येव[1] जायमान: क्रत:[2] किल ।
भेदाभावाद्घटो[3]ऽभावस्तदा किं न विकल्प्यते ॥ २१ ॥

CSV : अजातो जात इत्येव जायमान: क्रत: किल । यद्यजात एव जायमान: पदार्थो जन्माभिमुख्यात्परेण जात इति कल्पितो [4]जाताजातयो:
भेदाभावाद्घटोऽभावस्तदा किं न विकल्प्यते ॥
जातावस्थ एव हि पदार्थो घट इत्यभिधीयते । जाताजातयोश्चैक्यात् प्रागभावेन जातोऽपि घटोऽभाव एवेति स्यात् । न चैतत्सम्भवतीत्ययुक्तमेतत् ॥२१॥

372

CSV : अथापि स्यात् । नैव जायमानाजातयोर्भेदाभाव: । उत्पत्ति-क्रियया विक्षमाणो हि पदार्थो जायमान इति । उच्यते । स च[5]

skye bz'in pa ni ma rdzogs kyaṅ |
ma skyes pa las phyi rol hgyur |
de ltahaṅ gaṅ phyir skyes pa las |
phyi rol gyur phyir ma skyes skye || 22 ||

In *c* Vx of CSV *ltar* for *ltaḥaṅ*.

* अनिष्पन्नोऽप्यजातात्तु जायमानो बहिष्कृत: ।
तथापि जायतेऽजातो[6] यतो जाताद्बहिष्कृत: ॥ २२ ॥

CSV : अनिष्पन्नोऽप्यजातात्तु जायमानो बहिष्कृत: ।
यद्यप्यनागतादनिष्पन्नरूपोऽपि पदार्थो जायमानो बहिर्व्यवस्थापित:
तथापि जायतेऽजातो यतो जाताद्बहिष्कृत: ॥
यथाऽजाताज्जायमानो बहिष्कृत: क्रियावैशादेवं जातादपि बहिष्कृत एवा[7]निष्पन्नरूपत्वात् । ततश्चाजात एव जायत इत्यापन्नमिति नास्ति जायमानो[8] नाम ॥ २२ ॥

[1] Tib. kho na ; HPS evaṃ for eva.
[2] HPS kutah, but it is not supported either by CSV or Tib., nor does it give here any suitable sense. The reading kṛtaḥ is, however, supported by Tib. byas, and should somehow or other be construed with jāyamānah, as jāyamānah kṛtaḥ.
[3] HPS ghaṭābhā°.
[4] Tib. ad. evam sati (de ltar yin na).
[5] Tib. om. sa ca.
[6] HPS jāto.
[7] After eva Tib. ad. saḥ (de).
[8] HPS °mānaṃ.

373

CSV : न च केवलं जाताद्वहिर्भूतत्वादजात एव जायते। इतश्चाजात एव जायते। [1]यस्मात्परस्य—।

skye bz'in pa sṅar ma byuṅ yaṅ |
phyi nas yod pa min par grag |
des kyaṅ ma skyes pa skye ste |
ma byuṅ z'es bya skye ma yin || 23 ||

In *b* V *nin* (misprint) for *min*. In *c* Vx of CSV *skyeḥo* for *skye ste*.

* नासीत्प्राग् जायमानोऽपि पश्चाच्च किल विद्यते।
तेनापि जायतेऽजातो नाभूतो नाम जायते ॥ २३ ॥

CSV : [2]नासीन्नाभूदित्यर्थः। योऽसाविदानीं जायमानत्वेन व्यपदिश्यते स नासीत्[3]। [4]वर्तमानावस्थायाः प्राग[5]तीते काले स जायमानोऽर्थोऽविद्यमानोऽपि पश्चात्किल जायमानो भवति। अतोऽप्यजात एव जायमानो भवति जनिक्रियावेशकाले। ततश्चास्याजातत्वेनाभूतत्वम्। न चाभूतस्यालब्धात्मभावस्य निराश्रया[6] जनिक्रिया प्रवर्तितुमुत्सहत इत्याह

नाभूतो नाम जायते ॥

इति ॥ २३ ॥

374

CSV : अपि च।

rdzogs pa yod ces byar ḥgyur la |
ma byas pa ni med ces brjod |
gaṅ gi tshe na skye bz'in pa |
med pa de tshe gaṅ der brjod || 24 ||

* जायतेऽस्तीति निष्पन्नो नास्तीत्यकृत उच्यते।
जायमानो यदा नास्ति[7] तदा को नाम स स्मृतः ॥ २४ ॥

[1] Tib tathā hi (ḥdi ltar) for yasmāt.
[2] HPS ad āsic chabdaś cānukrāntābhidhāyī.
[3] Before nāsīt Tib. ad jāyamānāvasthāyāḥ prāk kutrāpi (skye bz'in paḥi gnas skabs kyi snar te gan du).
[4] HPS ad. prākchabdas tv avadhivacanaḥ.
[5] Tib. om. varta° prāg.
[6] Tib. om. it.
[7] Tib. med pa ; HPS bhāvas.

CSV : अस्तीत्यनेन निष्पन्न उच्यते। निष्पन्न एव हि पदार्थोऽस्तीति जायते। अस्तीति भवतीत्यर्थः। नास्तीत्येनेनाप्यक्ततोऽनिष्पन्न उच्यते। तदेतदवस्थाद्वयं विरहय्य

जायमानो यदा नास्ति तदा को नाम स स्मृतः ॥

इत्थमयं पदार्थो भवतीति जायमानावस्थो भावो यदा न शक्यते व्यपदेष्टुं तदासावनिर्धार्यमाणस्वरूपत्वादसन्नेवेति युक्त[1]मवसातुम् ॥ २४ ॥

375

CSV : तदेवं यथोपवर्णितेन विचारेण जायमानस्यासम्भवात्—।

gaṅ tshe rgyu ni ma gtogs par |
ḥbras bu yod pa ma yin pa |
de yi tshe na hjug pa daṅ |
ldog pa ḥthad pa ñid mi ḥgyur || 25 ||

rnal hbyor spyod pa bz'i brgya pa las ḥdus byas kyi don[2] dgag pa sgom pa bstan pa ste[1] rab tu byed pa bco lṅa paḥo ||

* कारणव्यतिरेकेण यदा कार्यं न विद्यते।
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तदा नैवोपपद्यते ॥ २५ ॥

॥ इति योगाचारे चतुःशतके संस्कृतार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं पञ्चदशं प्रकरणम् ॥

CSV : यदा कारणात्पृथग्भूतं कार्यं विचार्यमाणं न सम्भवति तदा निराश्रया प्रवृत्तिः कार्यस्योत्पादो निवृत्तिश्च कारणस्य विनाशश्च न विद्यते। [यथोक्तं भगवता

सत्त्वो नरो मानव जात शुज्यति
जातो मृतोऽस्मिन्न च कोचि जायति।
मायेव धर्मा हि स्वभावशून्या
ज्ञातुं समर्थास्तु न भोन्ति तीर्थिकाः ॥

इति विस्तरः। तथा

संक्रान्तिर्जन्ममृत्युश्चासंक्रान्तिजन्ममृत्यवः।
जानाति य इदं तेन समाधिर्नैव दुर्लभः ॥

[1] For yuktam Tib. aśakyam (dehı phyır° mı nus so).
[2] V and Vx of CS ad. here dam du.

इति ।][1] तदेवं परीक्ष्यमाणा भावाः स्वभावसिद्धा न भवन्तीति सैव[2] मायोप-मता[3]वशिष्यते[4] भावानाम् ॥° २५ ॥

---

[1] HPS om. it , Tib. ji skad du bcom ldan hdas kyis sems can mi dan° (See 360=XV 10)
z'es rgya cher gsuns la | de bz'in du
skye ba dan ni hchi hpho ya |
skye ba med cin hchi hpho med |
gan z'ig hdi na śes gyur pa |
dehi tin ñe hdzin rñed mi dkah ||
z'es hbyun no ||

[2] Tib. ñid ; HPS evam for eva.

[3] HPS ad gatvā.

[4] Tib. ad. ekaikaśaḥ (so so nas).

CHAPTRR XVI

SLOB DPON DAṄ SLOB MA RNAM PAR GTAN LA DBAB PA SGOM PA BSTAN PA

गुरुशिष्यविनिश्चयभावनासन्दर्शनम्

376

CSV : इदानीं[1] समनुक्रान्तैः पञ्चदशभिः प्रकरणैः शास्त्रकार्यं परिसमाप्य शास्त्रारम्भप्रयोजनं दुर्वादाशेष[2]परिहारं चोपदर्शयन् षोडशं प्रकरणमारभते— ।

rgyu ḥgaḥ z'ig gis stoṅ pa yaṅ |
stoṅ pa min pa lta bur snaṅ |
rab tu byed pa thams cad kyis |
de ni sor sor ḥgog par byed || 1 ||

In *c* V and Vx of CS *kyi* for *kyis*.

* केनचिद्धेतुना शून्यमशून्यमिव दृश्यते ।
तस्य प्रकरणैः सर्वैः प्रतिषेधो विधीयते ॥ १ ॥

CSV : नानवधार्य यथार्थां शून्यतां कश्चि[3]च्छक्तः संसारे सङ्गमवधूय निर्वाणस्पृहा[4]मुत्पादयितुम् । स च शून्यतार्थो[5] जगता[6]मतीवोत्त्रासकरत्वादप्रियावेदननिपुणपुरुषेण राज्ञः प्रिय[7]भार्यामरणक्रमाविदनसौमनस्योत्पादनवत् कयापि युक्त्या विदुषामवतार्यः[8] । अहङ्कारममकारस्नेह[9]विपर्यस्तो हि लोकोऽनित्य एव वस्तुनि क्षणभङ्गादर्शनात्[10] संस्कारमात्रप्रवाहस्य सम्यगर्थानवसायाच्छून्यतादर्शनविबन्धभूतां[11] नित्यतामवधार्य प्रत्यवतिष्ठमानो जगदशून्यमेव प्रतिपन्नः । तदस्याशून्यता[12]प्रतिषेधाय प्रथमप्रकरणारम्भ इत्यादि योज्यम् ।

[1] Tib. da ni ; HPS om it.
[2] rgol ba nan paḥi lhag ma ; HPS kṛtvānyaśeṣa°.
[3] X hgas.
[4] Tib -ratim (dgaḥ) for spṛhām
[5] Tib. sā ca sarvadharmasvabhāva śūnyatā (chos thams cad raṅ bz'in gyis stoṅ pa ñid de yaṅ).
[6] Tib. ad ātmātmīyābhiniveśapāśavaśīkṛtānām aśrutavatām (bdag daṅ bdag gi ba la mṅon par z'en paḥi z'ags pas dbaṅ du byas pa thos pa daṅ mi ldan pa rnams).
[7] Tib. om. priya.
[8] According to Tib. °tāryā for °tāryaḥ See note 5.
[9] Tib -grāha (ḥdzin) for -sneha-
[10] Tib. ma mthoṅ bas ; HPS -darśanāt for adarśanāt.
[11] In Tib. read here gyur pa (bhūta) for ḥgyur ba.
[12] Tib. ad. -darśana- (lta bar).

स्वभावविरहितार्थश्चात्र शून्यतार्थं इत्यसकृदावेदितम्। तदेवं केनचिद्धेतुना स्वभावरहितमपि वस्त्वेवाशून्यं येषां ख्याति तेषां तस्यासद्ग्राहहेतोः सर्वैः पञ्चदशभिरपि प्रकरणैः प्रतिषेधो विधीयते ॥ १ ॥

377

CSV : यद्येवमर्थमेषां प्रकरणानामारम्भो नन्वत एवाशून्यत्वं सिद्धं भावानाम्। तथा हि। एषां प्रकरणानां वक्ता तावद्भवानस्ति। प्रकरण[1]-[णानामभिधेयोऽर्थोऽशून्यता-][1]हेतुव्यावर्तको हेतु[2]रस्ति। वचनं[3] चेदं प्रति[4]विशिष्टार्थकृतावधि ध्वनिसमुदायरूपं पञ्चदशप्रकरणात्मकमस्तीति वक्तृवाच्यवचनानां सद्भावात्सिद्धमशून्यत्वं भावानामिति व्यर्थ एव भवतः सर्वप्रकरणप्रारम्भपरिश्रमायास इति प्रतिपादयन्नाह— ।

gaṅ tshe smra po brjod bya nahaṅ |
stoṅ po z'es byar mi ruṅ ṅo |
gaṅ z'ig brten nas kun ḥbyuṅ ba |
de ni gsum lahaṅ yod ma yin || 2 ||

In *a* Vx of CS and CSV *bo* for *po*. In *c* V wrongly *gis* for *z'ig*. In *d* V misprint *uod* for *yod*.

Only the following words of the original kārikā which are put between the two asterisks are found in the fragments. V reconstructs the remaining portion as follows taking *sūnya-* in *b* of the fragments to be *sūnyaṃ* :

* yadā vaktāsti vācyaṃ ca na śūnya-* ṃ nāma yujyate |
yaḥ pratītyasamutpādaḥ sa trisv api na vidyate || 3 ||

I can accept his *d* only proposing the following change. That his explanation of the kārika and specially of *d* is not right (see pp. 163-164) is evident from the vṛttiḥ.

* यदा वक्तास्ति वाच्यं च न शून्य-*मिति युज्यते।
यं प्रतीत्योद्भवेत् सर्वं स त्रिष्वपि न विद्यते ॥ २ ॥

CSV :

gaṅ tshe smra po brjod bya nahaṅ |
dehi tshe
stoṅ po z'es byar mi ruṅ ṅo |

[1]–[1] Tib rab tu byed paḥi brjod par bya bahi don stoṅ pa ma yin paḥi ; HPS after prakaraṇa marks a lacuna.
[2] Before asti Tib ad- api (yaṅ)
[3] In X read tshig for tshigs
[4] Tib. om. prati-.

ḥaṅ gi sgra ni tshig bsdu baḥi don duho|| gaṅ gi tshe khyod smra ba po yod ciṅ | brjod par bya ba rab tu byed pa bco lṅas bstan par bya bahi don yod la khyod kyi tshig stoṅ pa ñid kyi don rab tu grub par byed pa yaṅ yod pa dehi tshe dṅos po thams cad grub bo|| mo gśam gyi bu yod pa ma yin pa ni don gaṅ gi yaṅ smra ba por mi rigs śiṅ dehi tshig kyaṅ yod pa ma yin la deḥi tshig gis bstan par bya bahi don yaṅ med na hdi gsum ni yod pa ḥdi yin pas dṅos po rnams raṅ bz'in daṅ bcas pa ñid du grub bo|| bśad par bya ste | hdi ni rigs pa ma yin no | gaṅ las śe na | ḥdi ltar |

gaṅ z'ig brten nas kun ḥbyuṅ ba |
de ni gsum lahaṅ yod ma yin |

raṅ bz'in bya ba ni tshig gi lhag maho || ḥdi na smra ba po gaṅ yin pa de yaṅ kho bo cag gi ltar na rten ciṅ hbrel bar hbyuṅ ba yin daṅ smra ba po ñid du rnam par bz'ag ste | tshig daṅ brjod par bya ba la brten nas smra ba por hdogs kyi mi smra ba[1] ni ma yin no || gaṅ gi tshe de ltar yin pa dehi tshe smra ba pohi raṅ bz'in med la tshig daṅ brjod par bya ba la yaṅ smra ba pohi raṅ gi ṅo bo yod pa ma yin no || gal te yod na ni skye bo don med pa ñid du hgyur ro || dehi phyir smra ba pohi raṅ bz'in raṅ ṅam de la med de || deḥi phyir stoṅ pa yin no || de bz'in du brjod par bya ba yaṅ smra ba po daṅ tshig la brten nas gdags kyi[2] | raṅ bz'in ñid kyis[3] ni ma yin z'es bya ba la sogs pa daṅ tshig la yaṅ sbyar bar byaho || deḥi phyir gsum po de dag gi raṅ bz'in ni gsum char la yaṅ yod pa ma yin pas smra ba po daṅ brjod par bya ba daṅ tshig rnams raṅ bz'in stoṅ pa ñid du grub pa kho na ste | deḥi phyir skyon med do ||

* यदा वक्तास्ति वाच्यं च न शून्य-*मिति युज्यते ।

= च-शब्दो वचनसङ्ग्रहार्थः । यदा भवान् वक्तास्ति । वाच्यं पञ्चदशभिः प्रकरणैर्व्युत्पाद्योऽर्थोऽस्ति । भवतो वचनं च शून्यताप्रसाधकमस्ति तदा सर्वे भावाः सिध्यन्ति । नास्ति वन्ध्यापुत्रः । यस्यार्थस्य वक्ता न युज्यते तस्य वचनमपि न विद्यते । तस्य वचनेन व्युत्पाद्योऽर्थोऽपि न विद्यते । भावानां

[1] It seems that one should add here : daṅ brjod par bya ba.
[2] X kyis.
[3] X kyi.

त्वेतच्चितयसद्भावात्सिध्यति सस्वभावत्वम् । उच्यते । नैतद्युक्तम् । कथमिति चेत् । एवम्—

यं प्रतीत्योद्भवेत्सर्वं स त्रिष्वपि न विद्यते ॥

स्वभाव इति वाक्यशेषः । इह यो वक्ता सोऽस्माकं दर्शने प्रतीत्य-समुत्पन्नः कर्तृत्वेन व्यवस्थाप्यते । वचनं वाच्यं च प्रतीत्य वक्ता प्रज्ञप्यते नावचनः ।[1] यदेवं तदा नास्ति वक्तुः स्वभावः । ततश्च वाच्यवचनयोरपि नास्ति वक्तृरूपम् । यदि स्यादर्थ एव स्यात्पुरुषः[2] । ततो नास्ति तत्र वक्तुः स्वभावो रूपं वा । तस्माच्छून्यम् । तथा वाच्यमपि वक्तारं वचनं च प्रतीत्य प्रज्ञपयिष्यते । स्वभावो नास्तीत्यादिति च वचनेऽपि योजयितव्यम् । तस्मात्तेषां त्रयाणामपि स्वभावस्त्रिष्वपि न विद्यत इति सिध्यत्येव वक्तृवाच्यवचनानां स्वभावशून्यत्वम् । तस्माददोषः ॥ २ ॥

378

CSV: hdir smras pa | gal te thams cad ston pa yin na dehi tshe dban po dan don dag rnam pa thams cad du med pas hgro ba bon buhi rwa n dan hdra bar hgyur ro | dban po dan don bden pahı no bo ḥdi yod pa yan yin pas dnos po thams cad ran bz'in dan bcas pa kho na yin no || ḥdi la brjod par bya ste |

=अत्राह । यदि सर्वं शून्यं तदेन्द्रियार्थयोः सर्वथाभावाज्जगत्खर-विषाणवदापद्येत । सत्यरूपौ चेताविन्द्रियार्थाविति सस्वभावा एव सर्वे भावाः । अत्रोच्यते— ।

gal te ston paḥi ñes pa yis |
ston pa ma yin ḥgrub ḥgyur na |
mi ston ñes pas ston pa ñid |
ci ste ḥgrub par ḥgyur ma yin || 3 ||

In *c* Vx of CSV *ni* for *ñid*.

V śūnyasya doṣeṇa yadāśūnyaṃ siddhaṃ bhaviṣyati |
aśūnyadoṣena kutaḥ śūnyatvaṃ naiva setsyati ||

I shall modify it as follows:

CSV: यदि शून्यस्य दोषेणाशून्यमेव हि सेत्स्यति ।
किमशून्यस्य दोषेण शून्यमेव न सेत्स्यति ॥

[1] Read nāvācyavacanaḥ, see p 264, note 1.
[2] Lit. janaḥ for puruṣaḥ

gal te ston pahi ñes pa yis |
ston pa ma yin hgrub hgyur na |
de lta yin dan de las bzlog pahi sgo nas khyod la
mi ston ñes pas ston pa ñid |
ci ste ḥgrub par hgyur ma yin ||

gal te ḥgro bo ston pa ma yin par hgyur na ni deḥi tshe hgro ba ldog pa med pahi ran bz'in gyis gnas pahi phyir rtag par ḥgyur z'in ma skyes pa dan ma hgags par ḥgyur na | de ltar yan ma yin te | brten nas dmigs pahi phyir ro || de ltar na ston pa ma yin pahi ñes pas khyod la ston pa ñid kyi don hgrub pas ci ste mi hgyur || ston pa ñid du smra ba bsal ba brtsoms kyis ran gi phyogs ḥgrub par rigs pa yan ma yin no ||

=यदि शून्यस्य दोषेणाशून्यमेव हि सेत्स्यति ।
एवं तर्हि तद्व्यतिरेकमुखेन भवतः
किमशून्यस्य दोषेण शून्यमेव न सेत्स्यति ॥

यदि जगच्छून्यं न भवेत्तदा तदविपरीतस्वभावेनावस्थानान्नित्यमजातमनिरुद्धं च भवेत् । न चैवं भवति । प्रतीत्योपलम्भात् । एवमशून्यदोषेण भवतः शून्यतार्थः किं न सेत्स्यति । शून्यतावादापकरणारम्भेण स्वपक्षसिद्धिरपि न युज्यते ॥ २ ॥

379

CSV : phyogs gz'an khas blans paḥi rgol bas ni gdon mi za bar |

=पक्षान्तराभ्युपगमवादिनावश्यम्— ।

gz'an gyi phyogs ni bzlog pa dan |
ran gi phyogs ni sgrub pa ste |
gal te sun ḥbyin byed phyogs gcig |
dgaḥ na sgrub byed la cis min || 4 ||

In *b* V and Vx of CS *bsgrub* for *sgrub*. In *c* V and Vx of CS *cig* for *gcig*, and in *d gan* for *dgaḥ* which is supported by the Chinese version.

V anyapakṣaniṣedhena svapakṣaḥ siddhimān yadi |
duṣṭe pakṣe svapakṣo'yaṃ siddhiṃ kiṃ nāma nāpnūyāt ||

I cannot accept it and suggest the following :

वारणं परपक्षस्य सिद्धिः पक्षस्य चात्मनः ।
प्रीतिश्चेद्दूषके पक्षे विद्यते किं न साधके ॥

CSV :

gz'an gyi phyogs ni bzlog pa dañ |
rañ gi phyogs ni sgrub pa ste |

gñis bya ba z'ig na khyod ni stoñ pa ñid du smra ba bsal brtsom la z'ugs paḥi phyir ||

gal te sun ḥbyin byed phyogs gcig |
dgah na sgrub byed la cis min ||

khyod sun ḥbyin par byed pahi phyogs ltar sgrub par byed pahi phyogs la yañ dgah ba dag go || dehi phyir gal te ril bsgrub par bya ba dañ mtshuns par mi ḥgyur na | rañ gi phyogs sgrub pahi phyir re z'ig hthad[1] pa cuñ zad cig brjod dgos na | stoñ pa ñid du smra ba la ni thams cad brgrub par bya ba dañ mtshuns par yañ hgyur ro || dehi phyir rañ gi phyogs sgrub pahi nus pa dañ bral bahi phyogs su hdzin pa mthoñ[2] z'iñ | phyogs su ma lhur z'in dbu ma lam na[3] z'ugs pa khyod la mthoñ ba dañ ma mthoñ ba dañ ḥgal ba med pas hgal la yañ ḥjog pa mi srid do ||

=वारणं परपक्षस्य सिद्धिः पक्षस्य चात्मनः ।
द्वयोर्नाम भवतः शून्यतावादनिराकरणारम्भस्य प्रवृत्तेः
प्रीतिश्चेद्दूषके पक्षे विद्यते किं न साधके ॥

दूषके पक्ष इव भवतो यः साधकः पक्षस्तत्रापि प्रीतिर्भवेत् । तस्माद्यदीह सर्वं साध्यसमं न स्यात्स्वपक्षसाधनाय तावत्किञ्चिदप्युपपत्तिर्वाच्या । शून्यतावादे तु सर्वं साध्यसमम् । तस्मात्स्वपक्षसिद्धिसामर्थ्यहीनपक्षग्रहणं दृश्यते । पक्षाना-सक्तमध्यमकमार्गे प्रविष्टस्य तु भवतो दर्शनादर्शनाविरोधाद्विरोधस्यापि स्थापनं न सम्भवति ॥ ४ ॥

380

CSV : ci ste re z'ig khyod kyis stoñ pa ñid du smra bahi phyogs ḥdi yoñs su brtag pa na mi rigs pas yod pa ma yin no || deḥi phyir ḥdi med pa ñid du grub na phyogs gz'an med pas sel

[1] X thad.
[2] X thon
[3] X nas.

bar byed pa kho bo cag gi phyogs su grub par hgyur ro sñam na | ḥdi yaṅ yod pa ma yin te |

=अथ तावद्भवान्मन्यते शून्यतावादपक्षोऽयं न परीक्षोचित इति नास्ति। तस्मादस्याभाव एव सिद्धे पक्षान्तराभावान्निराकर्तॄणां सिध्येदस्माकं पक्ष इति। तदपि नास्ति।

gal te yoṅs su brtags pa na |
med gaṅ de phyogs mi hgyur na |
des na gcig ñid la sogs gsum |
kun kyaṅ phyogs ma yin par hgyur || 5 ||

In *a* Vx of CSV *pas* for *pa*

V nigrahe sati yenāyaṃ pakso nāma na jāyate |
ekatvādi trayaṃ sarvaṃ tena pakso na jāyate || 5 ||

This should be changed and the following may be suggested :

अस्ति यत्र परीक्षायां पक्षः स न भवेद्यदि।
एकत्वादि त्रयं सर्वमपि पक्षस्ततो न हि ॥ ५ ॥

CSV : ji ltar kho bo cag gi phyogs yoṅs su brtags pa na med pas yod pa ma yin pa de bz'in du rgol ba rnams kyi gcig ñid daṅ gz'an ñid daṅ brjod du med pahi phyogs rnams kyaṅ rnam par dpyad pa na yod pa ma yin pas de rnams kyan phyogs ma yin pa ñid du ḥgyur ro || deḥi phyir yoṅs su brtags pa na phyogs thams cad yod pa ma yin pas khyod kyi phyogs yons su ḥdzin pa mi rigs so ||

=यथास्माकं पक्षः परीक्षायामभावान्नास्ति तथा वादिनामेकत्वान्यत्वानभिलाप्यपक्षा अपि विचारे न सन्तीति तेऽपि पक्षा नैव स्युः। तस्मात्परीक्षायां सर्वेऽपि पक्षा न भवन्तीति न युक्तो भवतः पक्षपरिग्रहः ॥५॥[1]

381

CSV : ḥdir smras pa | khyod kyis stoṅ pa ñid kyis gcig ñid la sogs pahi phyogs thams cad mi rigs par brjod do ||

=अत्राह। भवता शून्यतयैकत्वादयः सर्वे पक्षा अयुक्ता उक्ताः।

[1] I think here in c gcig ñid la sogs gsum (=ekatvādi trayaṃ) refers to trayo bhāvāḥ (= dravyatvam, ekatvam, sattvam) mentioned in 385(=XIV. 20) and explained in the vṛtti. But here the vṛtti says that these three bhāva s are ekatva, anyatva, and anabhilāpya. Cf. op. cit. 346 (=XIV. 21): ekatvam anyatram ubhayam nobhayam ity ekatvādayaḥ; LA, p. 176: sarvam bho Gautama ekatvam sarvam anyatvam sarvam ubhayatvaṃ anubhayatvam.

gaṅ du mṅon sum gyis bum der |
stoṅ paḥi gtan tshigs don med ḥgyur |
ḥdi na gz′an lugs las byuṅ baḥi |
gtan tshigs yod min gz′an du yod || 6 ||

In *a* V wrongly *kyis* for *gyis*. In *c* Vx of CSV *gz′uṅ* for *gz′an*, and *hbyuṅ* for *byuṅ* : V misprint *lug* for *lugs*.

V has reconstructed only the first half as follows:

ghataḥ pratyakṣato dṛṣtaḥ śūnyahetur nirarthakaḥ |

I may suggest the following:

व्यर्थस्तत्र शून्यहेतुश्च प्रत्यक्षतो घटः ।
दृष्टान्यसम्प्रयोज्ञतो हेतुरन्यत्र सन्न हि ॥

CSV:

gaṅ du mṅon sum gyis bum der |
stoṅ paḥi gtan tshigs don med ḥgyur |

gaṅ du bum pa mṅon sum gyis dmigs paḥi phyogs de la stoṅ paḥi gtan tshigs don med do || mo gśam gyi bu yod pa ma yin pa ni ḥgaḥ z′ig gi yaṅ mṅon sum ma yin na bum pa ḥdi ni mṅon sum yin te | deḥi phyir mṅon sum ñid kyi gtan tshigs kyi[1] bsal baḥi phyir stoṅ pa ñid kyi gtan tshigs mi rigs pa ñid do z′e na | sṅar bum paḥi mṅon sum ñid bsal zin paḥi phyir des kho bo cag la gnod pa ma yin nam | gal te bum pa mṅon sum ñid kyod kyis bsal gyi bdag gis ni ma yin de | deḥi phyir khyod la bum pa mṅon sum ma yin gyi | kho bo cag ltar na ni bum pa mṅon sum ñid yin paḥi phyir ḥdi mi rigs so z′e na | ḥdi ni yod pa ma yin te | gaṅ gi phyir |

ḥdi na gz′an lugs las byuṅ baḥi |
gtan tshigs yod min gz′an du yod ||

ḥdi na ste stoṅ pa ñid rigs par smra ba ni gz′uṅ lugs gz′an du grags paḥi gtan tshigs khas len pa med de | gz′an gyi gz′uṅ lugs de ñid mi rigs pa ñid du bstan par ḥdod paḥi phyir ro || gaṅ du rgol ba rnams la lta ba mtshuṅs pa yod pa der ni gñigs kyaṅ don der khas blaṅs pas tshad ma ñid du rigs pa kho na yin gyi | rigs pa smra na ni ḥthad pa daṅ bcas paḥi don nam grub paḥi mthaḥ kho na yoṅs su ḥdzin te | deḥi phyir ḥdi la gz′an gyi gz′uṅ lugs

[1] X kyis.

su grags paḥi gtan tshigs kyis gnod pa mi srid pas spoṅ ba ñid kyis gtan tshigs la don med pa ñid med do ||

= व्यर्थस्तत्र शून्यहेतुर्यत्र प्रत्यक्षतो घटः ।

यत्र घटः प्रत्यक्षेणोपलब्धः पक्षस्तत्र शून्यहेतुर्निरर्थकः । असन् वन्ध्यापुत्रो न कस्यचित्प्रत्यक्षः । घटस्त्वयं प्रत्यक्ष. । तस्मात्प्रत्यक्षत्वहेतोरपाकरणाय शून्यताहेतुर्न युज्यत इति चेत् । ननु पूर्वं घटप्रत्यक्षस्यापाकृतत्वादस्त्यस्माकं तेन विरोधः । घटप्रत्यक्षत्वं भवतापाकृतं न मया । तस्माद्घटो भवतो न प्रत्यक्षः । अस्माकं तु घटस्य प्रत्यक्षत्वान्नेदं युक्तमिति चेत् । नेदमस्ति ।

इहान्यसमयोद्भूतो हेतुरन्यत्र सन्न हि ॥

इह शून्यतायुक्तिवादे समयादन्यत्र प्रसिद्धो हेतुर्नाभ्युपगम्यते । अन्यसमयतत्त्वस्यायुक्तत्वेन प्रतिपिपादयिषितत्वात् । यत्र वादिनां दर्शनं समं तत्र द्वयोरप्यर्थस्याभ्युपगमाद्युक्तमेव प्रामाण्यम् । युक्तिवादे सोपपत्तिकोऽर्थः सिद्धान्तः परिगृह्यते । तस्मादिहान्यसमयप्रसिद्धेन हेतुना बाधाऽसम्भवेन प्रतिक्षेपान्न वैयर्थ्यं हेतोः ॥ ६ ॥

382

CSV : ci ste stoṅ pa ñid smras pa ñid smra ba khyod kyis stoṅ pa ñid kyi dṅos po smra la stoṅ pa ñid ma yin pa la ma bltos paḥi stoṅ pa yod pa yaṅ ma yin pas dṅos po thams cad raṅ bz'in daṅ bcas pa ñid du sgrub po sñam na bśad par bya ste | gal te stoṅ pa ñid ces bya ba raṅ gi ṅo bos grub pas ḥgaḥ z'ig yod na ni dṅos po rnams raṅ bz'in daṅ bcas par ḥgyur na yod pa ni ma yin no z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अथोक्तशून्यतावादिना भवतोक्ते शून्यताभावेऽशून्यतानिरपेक्षः शून्यताभावोऽपि न भवतीति सर्वे भावाः सस्वभावाः सिध्यन्तीति मतम् । उच्यते । यदि शून्यता नाम स्वरूपसिद्धं किञ्चित्स्यात् स्युर्भावाः सस्वभावाः । न त्वस्तीति प्रतिपादयन्नाह— ।

mi stoṅ med par stoṅ pa ni |
gaṅ las ḥbyuṅ ba ñid du ḥgyur |
ji lta bur na cig śos ni |
med par gñen po ḥbyuṅ bar ḥgyur || 7 ||

In *a* Vx of CSV *stoṅ min* for *mi stoṅ* adding *stoṅ par* after *par*.

In *b* V and Vx of CS *byuṅ* for *ḥbyuṅ*. In *d* V wrongly *gñer bo* for *gñen po*.

V aśūnyena vinā śūnyasambhavo jāyate katham |
itareṇa vinā tasya sahāyo jāyate katham || 7 ||

Here V's *sahāya* 'compagnon' can in no way be defended. I shall translate:

अशून्येन विना शून्यं कुतः खलु भविष्यति ।
कथं विनैवेतरेण प्रतिपक्षो भविष्यति ॥ ७ ॥

CSV: gal te stoṅ pa ma yin pa z'es paḥi dṅos po ḥgaḥ z'ig yod na ni deḥi tshe de yi gñen por gyur pa stoṅ paḥi dṅos po cuṅ zad cig tu hgyur na | stoṅ pa ma yin pa ni srid pa yaṅ ma yin te | rgyu med par ḥgah la yaṅ nam khahi me tog ltar yod pa ñid mi srid paḥi phyir ro || gaṅ tshe stoṅ pa ma yin pa mi srid pa deḥi tshe deḥi gñen po stoṅ pa yaṅ cig śos stoṅ pa ma yin pa med par mi srid do || ḥdi ltar yod pa ma yin paḥi khyi ni spreḥuḥi gñen por mi hgyur te | thams cad du ḥgal baḥi don gz'an med par ḥgal bahi don gz'an mi srid paḥi phyir ro || deḥi phyir stoṅ pa ma yin pa med par stoṅ pa yod pa ma yin la de med pa yin daṅ stoṅ pa ñid ces bya ba cun zad kyaṅ med do z'es bya bar grub bo || ji skad du |

stoṅ ñid lta ba thams cad ni |
ṅes par ḥbyen par thub pas gsuṅs |
gaṅ dag stoṅ pa ñid lta ba |
de dag sgrub tu med par gsuṅs ||

z'es gsuṅs la || bcom ldan ḥdas kyis kyaṅ. |

ḥod sruṅs[1] ḥdi lta ste | dper na[2] mi nad pa z'ig yod la | sman pas de la sman btaṅ nas sman des deḥi nad thams cad bskyod[3] de | sman lto na ḥdug pa ñid[4] mi ḥbyun na | ḥod sruṅs de[5] ji sñam du sems | mi de nad de las thar par ḥgyur ram | gsol ba | bcom ldan ḥdas de ni mi ḥgyur lags te ||[6] gaṅ sman des nad thams cad bskyod nas sman ltar mchis pa ñid ma byuṅ na ni mi deḥi

[1] KP throughout sruṅ.
[2] X om. dper na, it is added from KP, § 66.
[3] X bskyed.
[4] KP ad. de
[5] KP ḥdi.
[6] Evidently this sentence with the preceding one, gsol ba—, should have come just after the following one.

grod[1] nad śin tu[2] tshabs che bar hgyur lags so || bcom ldan ḥdas kyis bkah stsal ba | ḥod sruṅ de bz'in du lta bar gyur pa thams cad las hbyuṅ ba ni ston pa ñid yin na | hod sruṅs gaṅ[3] ston pa ñid kho nar lta ba de ni gsor mi run no || z'es bśad do z'es gsuṅs so ||

=यद्यशून्यं नाम कश्चिद्भावः स्यात् स्यात्तदा तत्प्रतिपक्षभूतं किञ्चिच्छून्यो भावः। अशून्यस्य तु सम्भव एव नास्ति। अहेतुकस्य कस्याप्याकाशकुसुमस्येव सद्भावासम्भवात्। यदा नाशून्यस्य सम्भवस्तदा प्रतिपक्षं शून्यमपीतरेणाशून्येन विना न सम्भवति। तथा हि। असन् कुक्कुरः कपेः प्रतिपक्षो न भवति। सर्वत्र हि विरुद्धमर्थान्तरमन्तरेण विरुद्धमर्थान्तरं न सम्भवति। तस्मादशून्येन विना शून्यं न भवति। तेन विना च शून्यं नाम न किञ्चिदस्तीति सिद्धम्। यथोक्तं

शून्यता सर्वदृष्टीनां प्रोक्ता निःसरणं जिनैः।
येषां तु शून्यता दृष्टिस्तानसाध्यान् बभाषिरे ॥[4].

भगवताप्युक्तं[5]

तद्यथापि नाम काश्यप कश्चिदेव पुरुषो[6] ग्लानो भवेत्। तस्मै वैद्यो भैषज्यं दद्यात्। तस्य तद्भैषज्यं सर्वदोषानु[7]च्चाल्य कोष्ठगतं न निर्गच्छेत्। तत्किं मन्यसे काश्यप अपि नु स ग्लानपुरुष[8]स्तस्माद् ग्लान्या परिमुक्तो भवे[9]द्यस्य तद्भैषज्यं सर्वकोष्ठगतान्[10] दोषानुच्चाल्य कोष्ठगतं[9] न निःसरेत्।[11] आह। नो भगवन्[12]। गाढ़तरं[13] च तस्य पुरुषस्य तद्ग्लान्यं भवेद्यस्य तद्भैषज्यं सर्वदोषानुच्चाल्य [14]कोष्ठगतं न निःसरेत्। भगवानाह। एवमेव काश्यप सर्वदृष्टिगतानां शून्यता निःसरणं यस्य खलु पुनः काश्यप शून्यतादृष्टिस्तमहमचिकित्स्यमिति वदामीति ॥ ८ ॥

383

CSV : ḥdir smras pa | ston pa z'es bya ba cuṅ zad kyaṅ med pas stoṅ pa ñid kyi phyogs su ma hgyur mod kyi | de lta na yaṅ phyogs med pa yaṅ phyogs ñid du yoṅs su gzuṅ bas phyogs ñid

[1] grod=Skt. kukṣi, koṣṭha, 'belly' X gro and KP bro ; but in either case the meaning is not clear.
[2] KP om. it.
[3] X om. it.
[4] Quoted in BCA, p. 414 ; SS, pp. 25-26.
[5] KP, p 97 (§ 65)
[6] Tib lit. nars (mi).
[7] Tib roga (nad) for doṣa.
[8] Tib. om. puruṣa.
[9-9] This sentence is omitted in Tib
[10] KP °gatā Tib simply sarvān (thams cad).
[11] KP °gato.
[12] KP °vān.
[13] KP °taraṁ
[14] KP ad. sa.

du hgyur la | mi mthun pahi phyogs la ma bltos par phyogs srid pa yaṅ ma yin pas mi mthun pahi phyogs su yan hgyur ro || phyogs daṅ mi mthun pahi phyogs yod pa las kyaṅ dṅos po thams cad ḥgrub bo || hdi yaṅ mi rigs so z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह। यद्यपि शून्यं नाम किञ्चिदपि नास्तीति नास्ति शून्यतापक्ष-स्तथाप्यपक्षोऽपि पक्षत्वेन परिगृहीत इति पक्ष एव भवति। विपक्षनिरपेक्षस्य पक्षस्याभावाच्च भवेद्विपक्षः। पक्षविपक्षयोः सद्भावाच्च सर्वे भावाः सिध्यन्ति। इदमपि न युज्यत इति प्रतिपादयन्नाह—।

gal te phyogs ñid du ḥgyur na |
phyogs med phyogs kyi no bor hgyur |
de ltar phyogs med ñid med na |
gan z'ig mi mthun phyogs su hgyur || 8 ||

In *a* Vx of CŚV *gsal* for *gal*. In *d* V misprint *mthum* for *mthun*.

V pakṣe saty eva pakṣasyāpakṣo rūpaṃ bhaviṣyati |
asty apakṣe ko nāma tadvipakṣo bhaviṣyati || 8 ||

I do not think it can be accepted. The following may be suggested :

अपक्षः पक्षरूपः स्यात्पक्ष एव भवेद्यदि।
एवमभावेऽपक्षस्य को विपक्षो भविष्यति ॥ ८ ॥

CŚV :

gal te phyogs ñid du ḥgyur na |
phyogs med phyogs kyi ṅo bor ḥgyur |

gal te phyogs med pa ñid yod na ni de de ltar hgyur na srid pa yaṅ ma yin te | mi mthun paḥi phyogs med paḥi phyir ro || mi mthun paḥi phyogs med pa de ni rgol ba thams cad bsal bas bstan zin to || yaṅ gaṅ gitshe

de ltar phyogs med ñid med na |
gaṅ z'ig mi mthun phyogs su ḥgyur ||

phyogs med paḥi phyir mi mthun paḥi phyogs kyaṅ med pas yoṅs su z'in pa thoṅ z'ig ||

=अपक्षः पक्षरूपः स्यात्पक्ष एव भवेद्यदि।

यद्यपक्ष एव स्यात्। स त्वेवं सति न सम्भवति। विपक्षाभावात्। विपक्षा-भावश्च सर्ववादिप्रत्याख्यानेन प्रदर्शितः। अपि च यदा

एवमभावेऽपक्षस्य को विपक्षो भविष्यति ॥

पक्षाभावाद्विपक्षोऽपि नास्तीति त्यज्यतामाग्रहः ॥ ८ ॥

384

CŚV : hdir smras pa | dṅos po rnams kyi raṅ bz'in ni yod pa kho na ste | khyad par gyi ṅo bo dmigs pahi phyir ro || ḥdi tar |

=अत्राह। अस्त्येव भावानां स्वभावः। विषेशरूपोपलम्भात्। तथा हि—।

gal te dṅos po yod min na |
me ni ji ltar tsha bar hgyur |
tsha ba me yan yod min z'es |
goṅ ñid du ni bzlog par byas || 9

In *d* V wrongly *gaṅ* for *goṅ*.

V bhāva eva yadā nāsti vahnir uṣṇah katham bhavet |
uṣṇo'gnir api nāstīti kasya nāma viparyayaḥ || 9 ||

This is not right. I should like to suggest the following :

अग्निरुष्णः कथं नु स्याद्यदि भावो न विद्यते।
उष्णोऽग्निरपि नास्तीति प्रागेव वारणं कृतम् ॥ ९ ॥

CŚV :

gal te dṅos po yod min na |
me ni ji ltar tsha bar hgyur |

deḥi phyir khyod par dmigs pa ḥdi las dṅos po rnams kyi raṅ bz'in yod pa ñid do || brjod par bya ste | ḥdi ni ma rigs so || gaṅ gi phyir

tsha ba me yaṅ yod min z'es |
goṅ ñid du ni bzlog par byas ||

me tsha baḥi raṅ bz'in ñid ni sṅar

tsha ba me ñid du ḥgyur te |
tsha ba min pa ji ltar sreg |
des na bud śin z'es bya ba |
yod min de med me yod min ||

z'es bya ba der bzlog zin to || deḥi phyir khyad par med pas dṅos po rnams kyi raṅ gi ṅo bo med do ||

=अग्निरुष्णः कथं नु स्याद्यदि भावो न विद्यते ।

तस्माद्विशेषोलम्भादस्त्येव भावानां स्वभावः । उच्यते । इदमपि न युक्तम् । यतः

उष्णोऽग्निरपि नास्तीति प्रागेव वारणं कृतम् ॥

उष्णस्वभावोऽग्निः प्राक्[1]

अग्निरेव भवत्युष्णमनुष्णं दह्यते कथम् ।

नास्ति तेनेन्धनं नाम तदृतेऽग्निर्न विद्यते ॥

इत्यत्र निवारितः । तस्माद्विशेषाभावान्नास्ति भावस्वरूपम् ॥ ९ ॥

385

CSV : gz'an yan gal te |

=अन्यच्च । यदि— ।

dṅos po mthoṅ nas dṅos po ni |
med pa z'es bya bzlog ḥgyur na |
de ltar phyogs ni bz'i char la |
ñes pa spaṅs pa gan z'ig mthoṅ || 10 ||

V dṛṣṭaiva bhāvaṃ bhāvasyābhāvo nāma viparyayaḥ |
duṣṭe pakṣaturīyāṃśe prahāṇaṃ yasya dṛśyate || 10 ||

This cannot be defended. The following may be suggested :

भावदर्शनतो भावाभावो नाम निवार्यते ।

एवं पक्षचतुष्कस्य को दृष्टो दोषवर्जितः ॥ १० ॥

CSV :

dnos po mthoṅ nas dnos po ni |
med pa z'es bya bzlog ḥgyur na |

gal te dṅos po yod[2] dmigs nas dehi dṅos po med pa bzlog na ni rigs par bstan pa z'ig ste | dṅos poḥi dṅos po med pa dmigs nas dṅos po yaṅ bzlog par ciḥi phyir mi ḥgyur | tshul ḥdi ñid kyis

de ltar phyogs ni bz'i char la |
ñes pa spaṅs pa gaṅ z'ig mthoṅ ||

ḥdi ḥaṅ

yod daṅ med daṅ yod med daṅ |
yod med min z'es bya baḥi tshul |
ḥdi ni mkhas pas gcig ñid sogs |
dag la rtag tu sbyar bar bya ||

[1] 341 (=XIV. 16).

[2] X med.

z'es bya ba der bśad z'in to || hdi phyir de ltar na phyogs bz'i ga la yan skyon mthoṅ baḥi phyir phyogs ḥgaḥ yaṅ yoṅs su gzuṅ bar mi rigs so ||

=भावदर्शनतो भावाभावौ नाम निवार्यते ।

यदि भावस्य सद्भावोपलम्भात्तदभावनिवारणं युक्तमुपदृश्यते भावस्याभावोपलम्भा-द्भाववारणमपि किं न भवेत् । अनेनैव क्रमेण

सदसत् सदसच्चेति सदसन्नेति च क्रमः ।
एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरेकत्वादिषु नित्यशः ॥

इति तत्रोक्तम् ।[1] तस्मादेवं पक्षचतुष्टयेऽपि दोषदर्शनात्कस्यापि पक्षस्य परिग्रहो न युक्तः ॥ १० ॥

386

CSV : ḥdi las kyaṅ phyogs yoṅs su ḥdzin par mi rigs te |
rdul la cha śas yod med ces |
dpyad pa der yaṅ hjug par hgyur |
dehi phyir bsgrub par bya ba yis |
bsgrub bya ḥgrub par mi ḥthad do ||[2]

z'es snar bśad paḥi phyir ro || deḥi phyir tshul ḥdis rnam par dpyad na dṅos po śin tu z'ib pa |

=इतोऽपि पक्षपरिग्रहो न युक्तः ।

अणोरंशोऽस्ति नास्तीति विचारोऽत्रापि वर्तते ।
तस्मात्साध्येन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥

इति पूर्वमुक्तेः ।[3] तस्मादनेन क्रमेण विचारेऽतिसूक्ष्मस्य— ।

rdul phran la yaṅ yod paḥi dṅos |
gaṅ du med der ji ltar ḥbyuṅ |
saṅs rgyas rnams la med ñid kyaṅ |
de ñid phyir na ma hbrel baḥo ||

In *d* V wrongly *nam ḥbrel paḥo* for *na ma ḥbrel baḥo.*

V yad aṇor api sadbhāvas tato'bhāvaḥ kathaṃ bhavet |
buddhānāṃ jātv abhāvo'pi tasmād eva prasajyate || 11 ||

I should like to restore it differently :

[1] 346 (=XIV 21)
[2] Here in X the actual reading for mi hthad do is mi mthon no Accordingly one may read in Skt na khalu dṛśyate for naivopapadyate.
[3] 305 (=XIII. 5).

यत्राणोरपि सद्भावो नास्ति तत्र कथं भवः ।
अभावोऽपि च बुद्धानां तस्मादेव न युज्यते ॥ ११ ॥

CSV :

rdul phran la yaṅ yod paḥi dṅos |
gaṅ du med der ji ltar ḥbyuṅ |

gaṅ du rdul phra rab tsam la yaṅ bden paḥi ṅo bo yod pa ma yin pa der ji ltar ḥbyuṅ z'in skye ste | dṅos po skye ba po rnam pa thams cad du med pas der [mi][1] skye ba kho naḥo || snaṅ ba med paḥi spyod yul mṅah ba dṅos po thams cad kyi de kho na ñid ji lta ba bz'in thugs su chud paḥi ñi maḥi ḥod zer gyi tshogs kyis ma rig paḥi mun pa mthah dag bsal ba | mi śes paḥi mun pa mthug poḥi mtsan moḥi gñid kyis log paḥi ḥgro ba raṅs pa sad par mdzad paḥi lhur bz'es pa byaṅ chub tu yaṅ dag par mṅon par rdzogs par saṅs rgyas paḥi

saṅs rgyas rnams la med ñid kyaṅ |
de ñid phyir na ma ḥbrel baḥo ||

de ñid kyi phyir de ñid kyi ye śes la bltos nas dṅos po ḥgaḥ yaṅ ma dmigs pas yod pa ḥdi ltar med pa ñid kyaṅ mṅon par mi bśed do || yaṅ na raṅ bz'in ma skyes paḥi phyir de med pa yaṅ mi srid pas

saṅs rgyas rnams la med[2] ñid kyaṅ

ste | ñan thos daṅ raṅ saṅs rgyas daṅ bla na med pa yaṅ dag par rdzogs paḥi saṅs rgyas rnams la mi bśed do ||

=यत्राणोरपि सद्भावो नास्ति तत्र कथं भवः ।

परमाणुमात्रस्यापि यत्र सत्त्वं स्वरूपं नास्ति तत्र कथं भव उत्पद्यते । भावोत्पत्तिः सर्वथा नास्तीति तत्रानुत्पाद एव । निराभासगोचरकसर्वभावतत्त्वयथावदव-गमसूर्यकिरणनिकरापाकृताखिलाविद्यातिमिराणां निबिडाज्ञानतिमिररात्रि-निद्राविपर्यस्तजगदुल्लासोद्बोधनतत्पराणां बोधौ सम्यगभिसम्बुद्धानाम्

अभावोऽपि च बुद्धानां तस्मादेव न युज्यते ॥

तस्मादेव च तत्त्वज्ञानमपेक्ष्य कश्चिदपि भावो नोपलभ्यत इति [यथा] भाव एवमभावोऽपि नाभिमतः । अथवा स्वभावेनाजातत्वादभावोऽपि न सम्भवतीति

अभावोऽपि च बुद्धानां

[1] Not in X.

[2] X ad. here pa.

श्रावकप्रत्येकबुद्धानुत्तरसम्यक्सम्बुद्धानां नाभिमत: ॥ ११ ॥

387

CSV : yoṅs su rtogs[1] par byed pas ni gdon mi za bar gñis med par smra ba hdi thams cad du son pa yin no z'es bya bar ṅes par byaḥo || hdi ltar |

=परिप्रेक्षयावश्यमयमद्वयवाद: सर्वत्र प्राप्नोतीति निश्चेतव्यम् । तथा हि।

gal te kun la gñis min na | [2]
gz'an gaṅ z'ig la yod dnos yod |
gal te khyod lahaṅ de rigs na |
brgal ba gz'an po ci ste byed || 12 ||

In *d* V wrongly *brgyal pa* for *brgal ba*.

V sarvasya cen na dvitīyaḥ kasyānyaḥ san bhaviṣyati |
matam ced bhavato'py etad vijito'nyo bhavet katham || 12 ||

Clearly this cannot be accepted. The following may be suggested :

सद्भावोऽन्यस्य कस्य स्यात् स्यात्सर्वेऽद्वयं यदि ।
तवापि यदि तद्युक्तं निन्दितोऽन्य: किमुच्यते ॥ १२ ॥

CSV : gaṅ du gñis ma yin pa gñis su med par smra ba hdir mi gyur pa[3] dṅos po gaṅ z'ig la dnos poḥi ṅo bo yod || re z'ig dṅos po rtag pa gaṅ dag yin pa de dag la ni raṅ gi ṅo bos yod pa ma yin pas yod pa daṅ med pa ñid kyi rtog pa dag brtag par mi nus te | yod pa daṅ med par rtog pa hjug paḥi rgyu dnos po rtag pa yod pa ma yin pahi phyir ro || dṅos po gaṅ dag skye ba daṅ ldan pa de dag kyaṅ rtag paḥi ṅo bor med pas raṅ bz'in gyi mtshan ñid daṅ mtshan ñid mi mthun pa yod pa yin daṅ raṅ bz'in yod pa daṅ med paḥi rtog pa dag rnam par gz'ag par mi nus pa | ḥdus byas daṅ ḥdus ma byas las ma gñis[4] paḥi dṅos po gz'an yod pa ñid du bz'ag par nus pa yaṅ ma yin no || deḥi phyir rigs pas thob par bya baḥi phyir draṅs śiṅ gsal bahi don ni rgol ba dag gis gñis smra ba raṅ gi blos phyin ci log tu brtags pa spaṅs te gñis med par smra ba ḥdi raṅ gi blo la bz'ag pas ḥos pa ñid do |

[1] X rtog Accordingly yons su rtog par byed pas=parikalpanayā
[2] After this Vx of CSV adds : rnam par spyod bz'in paḥi don This seems to be a part of the commentary meaning vicāryamāne' rthe
[3] X ḥgyur ba.
[4] X gtegs.

ci ste hthad pa gaṅ z'ig gis[1] don hdi mi ḥgrub pa srid na ni ho na gan gis kho bo cag kyaṅ yid ches pai gyur pa[2] de brjod par gyis s'ig | ḥon te ji skad bśad pahi don daṅ hgal bahi hthad pa gaṅ z'ig kyaṅ brjod par mi nus na ni dehi tshe gal te kho bo cag gis bśad paḥi hthd pa kho nas khyod la yaṅ mthaḥ gñis spaṅs pa de rigs na cihi phyir rtsod pa gz'an pa byed ||

=यत्राद्वयमद्वयवादस्तत्राभावस्य कस्य भावस्य भावस्वरूपं भवेत्। ये तावद्भावा नित्यास्तेषां स्वरूपेण सद्भावो नास्तीति सद्भावासद्भावकल्पना परीक्षितुं न शक्या। सद्भावासद्भावकल्पनापद्वां निर्हेतोर्नित्यस्य भावस्याभावात्। ये भावा उत्पत्तिमन्तस्तेषामपि नित्यं स्वरूपं नास्तीति स्वभावलक्षणप्रतिकूल-लक्षणानां स्वभावेन सद्भावासद्भावकल्पना व्यवस्थापयितुं न शक्यते। तस्माद्युक्तिगम्यत्वेन नीते स्फुटेऽर्थे वादिनः स्वबुद्धिविपर्यासकल्पितं द्वयवादं विहायाद्वयवादमिमं स्वबुद्धौ स्थापयितुमर्हन्ति। अथ कयाप्युपपत्त्यायमर्थो न सिध्येत् ननु च येनास्माकमपि मनःप्रत्ययो भवेत्तदुच्यताम्। न तु काचिद्यथोक्तार्थविरुद्धोपपत्तिर्वक्तुं शक्यते। तस्मादुक्तोपपत्तित एव तवाप्यन्त-द्वयप्रहाणे युक्ते किं वादान्तरेण ॥ १२ ॥

388

CSV : gaṅ gi phyir ḥjig rten pa daṅ hjig rten las ḥdas paḥi dṅos po raṅ daṅ gz'an gyi gz'uṅ lugs kyis yoṅs su brtags pa rnams la gñis su med pahi ṅo bo hdir dbyer med pa de ñid kyi phyir |

=यस्मात्स्वपरसमयपरिकल्पितानां लौकिकलोकोत्तराणां भावानाम-द्वयरूपमिहाविभक्तं तस्मादेव— ।

dṅos po kun gyi dṅos med la |
rnam par dbye ba mi rigs te |
rdzas rnams kun la gaṅ mthoṅ ba |
de ni rnam dbyer mi ḥgyur ro || 13 ||

In *d* Vx of CSV *rnams* for *rnam*.

V abhāve sarvabhāvānāṃ vibhāgo naiva yujyate |
bhāve'pi sarvabhāvānāṃ sa vibhāgo na jāyate || 12 ||

[1] X gi.

[2] X ḥgyur ba.

There is nothing in the Tib. text for V's *bhāve'pi -bhāvānām.* I should like to suggest the following accepting his first half:

अभावे सर्वभावानां विभागो नैव युज्यते ।
सर्वद्रव्याणि यः पश्येत्स भवेन्न विभाजकः ॥ १३ ॥

CSV: rgyu dan rkyen las skyes pahi phyir ran bz'in byas pa can ñid du thal bahi phyir dnos po rnams kyi ran bz'in gan yin pa de ni rgyu med pa can kho na yin la rgyu med pa la yan yod pa ñid mi srid pas yod[1] par dgag pa la brten nas dnos po med pa kho na ran bz'in yin te dnos po ma yin pahi phyir ro || dehi phyir ran bz'in hdi thams cad la dbyer med pahi no bo yin pahi phyir dnos po thans cad ran bz'in gyis ma skyes par ran gi no bo gcig pa ste | hdi lta ste dnos po med pahi ran bz'in gyi no boho || dper na bum pa dan khan z'in[2] la gogs pa tha dad kyan thams cad sgrib pa med pa ñid mtshuns pahi phyir gzugs med pa tsam gyi[3] no bo nam mkhah ran gi no bo tha dad pa yod pa ma yin pa dan | yan dper na dnos po rnams bdag ñid ji lta ba bz'in du hdus byas thams cad mi rtag pa ñid dan | zag pa dan bcas pa thams cad sdug bsnal ba ñid do z'es bya ba la sogs pa tha mi dad pa de bz'in du rdzas thams cad la gan z'ig mthon ba yan rdzas tha dad par rnam par bz'ag par mi nus so || de ñid kyi phyir

dnos po gcig gi lta po gan |
de ni kun gyi lta por bśad |
gcig gi ston ñid gan yin pa |
de ñid[4] kun gyi ston pa ñid ||

ces snar bśad do || de ñid kyi phyir bcom ldan hdas kyis |

gan gis dnos po rnams dnos po med ces śes gyur[5] |
de ni dnos po kun la gz'ar yan chags pa med |
gan z'ig dnos po kun la gz'ar yan chags med pa |
hdi ni mtsan ma med pahi tin ne hdzin la reg ||

ces gsuns so ||

=हेतुप्रत्ययजातत्वात्स्वभावेन कृतकत्वप्राप्तेर्भावानां यः स्वभावः स निर्हेतुक एव । निर्हेतुकत्वे च सत्त्वं न सम्भवतीति भावविप्रतिषेधं प्रतीत्य

[1] X med.
[2] X hkhar z'on (?).
[3] X gyis.
[4] X ni, but see VIII. 16d=191d
[5] X adds pa.

भावस्याभाव एव स्वभावो भावस्याभावात्। तस्मादयं स्वभावः सर्वेषामभिन्नरूप इति सर्वे भावाः स्वभावेनाजाता एकरूपा यदुताभावस्वभावरूपाः। यथा घटकुड्यचैत्रादिषु भिन्नेष्वपि सर्वत्र निरावरणत्वसामान्यादरूपमाकाशं भिन्नस्वरूपं न भवति, यथा च भावा यथास्वं सर्वे संस्कृता अनित्या एव, सर्वे सास्रवा दुःखा एवेत्यादि न भिन्नमेवं यः सर्वेषां द्रव्याणां द्रष्टा [सो]ऽपि द्रव्याणां भेदं व्यवस्थापयितुं न शक्नोति। अत एव

भावस्यैकस्य यो द्रष्टा द्रष्टा सर्वस्य स स्मृतः।
एकस्य शून्यता यैव सैव सर्वस्य शून्यता॥

इति पूर्वमुक्तम्[1]। अत एवोक्तं[2] भगवता

भावानभावानिति यः प्रजानति
स सर्वभावेषु न जातु सज्जति।
यः सर्वभावेषु न जातु सज्जति
स आनिमित्तं स्पृशते समाधिम्॥[3]

इति॥ १२॥

389

CSV: gz'an yan | gz'an rtog pa sṅon du gton bar gyur pas kyaṅ ji skad bśad paḥi don khas blan bar bya ba ḥam yaṅ na brgal z'in brtags pas lan gdab par byaḥo || ci ste gaṅ la cuṅ zad cig srid pa de la lan gdab par rigs kyi | gaṅ gi lta na thams cad dṅos po med pa de la brjod par bya ba daṅ tshig daṅ smra ba po rnams daṅ rtogs par bya[4] daṅ rtogs par byed pa daṅ rtogs pa po rnams rnam thams cad du med pas ji ltar lan gdab par bya | deḥi phyir de la lan ma smras pa ñid do sñam na | gal te de ltar |

—अन्यच्च। परकल्पनायाः पूर्वं त्यागेनापि यथोक्तोऽर्थो वाभ्युपगन्तव्योऽनुयुक्तपरीक्षया परिहारो वा वक्तव्यः। अथ मन्यते—यस्य किञ्चिदपि सम्भवति युज्यते तस्य परिहारः। यस्य तु सर्वेषां भावानामभावस्तस्य वाच्यवचनवक्तॄणां प्रतिपाद्यप्रतिपादकप्रतिपत्तॄणां च सर्वथाभावात्कथं परिहारो वक्तव्यः। तस्मान्न परिहार उक्त इति। यद्येवम्—।

[1] 191 (VIII 16)
[2] See MV, pp 133, 265, 277.
[3] This samādhi is not enumerated in MVt § 21. For ānimitta instead of animitta see Poussin's MV, p 29, n 8; p 123, n. 3, and MVt p. 28, n. 2.
[4] X simply rtog pa for rtogs par bya.

med phyir gz'an gyi phyogs la lan |
brjod pa med par grags na ni |
gtan tshigs kyis bzlog raṅ phyogs kyaṅ |
ci yi phyir na sgrub mi ḥgyur || 14 ||

In *b* V and Vx of CS *min* for *med*.

V abhāvād anyapaksasya prativācyo na cet kila |
mānahīnaḥ svapakso'pi kasmāt siddho na jāyate || 14 ||

It cannot be supported. I would offer the following :

नाभावात्परपक्षस्य परिहारः किलोच्यते ।
साध्यते न स्वपक्षोऽपि निवर्त्यो हेतुना कुतः ॥ १४ ॥

CSV : gal te gz'an la thams cad med pas lan mi ḥdebs na khyod kyis ḥthad pa hgaḥ z'ig gis khyod kyi ran gi phyogs ston pa ñid kyi gtan tshigs kyis bzlog pa ci ste mi srgrub || ma grub pa ni khas blaṅ bar rigs pa yaṅ ma yin pas ḥdi ni yod pa ma yin no ||

=यदि परस्य सर्वाभावादपरिहारस्त्वया कयापि युक्त्या शून्यताहेतुनिराकृतस्तव स्वपक्षः किं न साध्यते । न चासिद्धिरभ्युपगन्तुं युज्यत इति नेदं भवति ॥ १४ ॥

390

CSV : gaṅ yaṅ |

=यच्च— ।

sun hbyin byed paḥi gtan tshigs rñed |
sla z'es ḥjig rten na brjod na |
gz'an gyi phyogs la skyon brjod pa |
ñid du ci yi phyir mi nus || 15 ||

In *b* V omits *sla*, and V and Vx of CS omit *na* after *rten* and add *yaṅ* at the end.

V yad duṣṭo'dhigato hetur iti bhāṣāpi laukikī |
yena doso'nyapakṣasya vaktum eva na śakyate || 15 ||

I think it cannot be supported. The following may, however, be suggested here :

सुलभो दूषको हेतुरिति लोकेऽभिधीयते ।
परपक्षस्य दोषः किं वक्तुमेव न शक्यते ॥ १५ ॥

CSV:

sun hbyin byed pahi gtan tshigs rñed |
sla z'es ḥjig rten na brjod na |

de yaṅ mi rigs so || gal te sun hbyin pa byed paḥi gtan tshigs yod par ḥgyur na ni dehi tshe rñed sla baḥi phyir de khyod la yaṅ yod pas khyod kyis kyaṅ |

gz'an gyi phyogs la skyon brjod pa |
ñid du ci yi phyir mi nus ||

khyod kyis gaz'an gyi phyogs la sun ḥbyin pa brjod par mi nus pas sun ḥbyin par byed paḥi gtan tshigs rñed par mi slaḥo ||°

सुलभो दूषको हेतुरिति लोकोऽभिधीयते ।

तदपि न युक्तम् । यदि दूषको हेतुः स्यात्तदा सुलभत्वात्स तवाप्यस्तीति त्वयापि

परपक्षस्य दोषः किं वक्तुमेव न शक्यते ॥

त्वया परपक्षस्य दूषणमुद्भावयितुं न शक्यत इति दूषको हेतुर्न सुलभः ॥°[1] १५ ॥

391

CSV: ci ste ḥthad pa med par yaṅ |

= अथ विनाप्युपपत्तिम्— ।

yod ces bya ba tsam z'ig gis |
gal te de ñid dṅos yod na |
med ces bya ba tsam z'ig gis |
med par yaṅ ni cis mi ḥgyur || 16 ||

V sannāmamātreṇa yadā bhāvaḥ kaścid bhaviṣyati |
abhāvaḥ kiṃ na bhavati so'py asannāmamātrataḥ || 16 ||

I should like to change it:

एकेनास्तीतिमात्रेण भावश्चेत्तत्त्वतो भवेत् ।
नास्तीतिमात्रेणैकेनाभावोऽपि न हि किं भवेत् ॥ १६ ॥[2]

[1] Here are three verses introduced as bhagavatā° iti vistaraśa uktam (bcam ldan ḥdas kyis° z'es rgyas par gsuṅs so||).

[2] Or

astītimātreṇa yadi bhāvo vidyeta tattvataḥ |
nāstītimātreṇa katham abhāvo'pi bhaven na hi ||

The CSV appears to support such rendering But according to the Chinese version the same Tib text may be translated thus

sannāmamātreṇaikena syād bhāvas tattvato yadi |
kimasannāmamātreṇaikenābhāvo'pi no bhavet ||

CSV : ji ltar khyod kyi[1] yod do z'es bya bahi tshig tsam gyis dṅos po hdi kho na ñid yod do z'es bya ba hjog pa de bz'in du ṅaḥi med do z'es bya bahi tshig tsam gyis kyaṅ don dam par dṅos po yod pa ma yin no z'es bya bar ci ste rnam par mi hjog || deḥi phyir yu bu cag gñis kyi gñis su smra ba bsal bas gñis med par smra ba spros pa thams cad bcos pa ḥdi gz'uṅ btsugs par ḥgyur ro ||

=यथा तवास्तीति वचनमात्रेणायं भावस्तत्त्वतोऽस्तीति स्थाप्यते एवं मम नास्तीतिवचनमात्रेणापि परमार्थतो भावो नास्तीति किं न व्यवस्थाप्यते। तस्मादावयोर्वादद्वयापाकरणात्कृत्रिमसर्वप्रपञ्चाऽद्वयवादोऽयं मध्ये समुच्छ्रितः ॥ १६ ॥

392

CSV : ḥdir smras pa | don dam par dṅos po med na ni deḥi tshe med pa la yod do z'es bya bahi miṅ ḥdir mi hgyur ro || yod pa ma yin paḥi mo gśam gyi bu la ni yod do z'es bya baḥi miṅ ḥdi ru mi ruṅ no || bśad par bya ste ||

=अत्राह। यदि परमार्थतो भावो न स्यात्तदेहासतः सदिति नाम न स्यात्। न ह्यसतो वन्ध्यापुत्रस्य सन्निति नामेह युज्यते। उच्यते—।

gaṅ phyir yod bdog ces min btags |
de phyir med par mi ḥgyur na |
gaṅ phyir yod ces miṅ byas pa |
de phyir yod par mi ḥgyur ro || 17 ||

In *a* V and Vx of CS *mi* for *miṅ*, and the former *gtags* for *btags*. In *c* V and Vx of CS *mi* for *miṇ*. For a different reading of the last two lines see CSV quoted below.

V sadartho yan na grathitas tenābhāvo na jāyate |
astīti yasmān na kṛtaṃ tena bhāvo na jāyate || 17 ||

The main defect here lies in V's misreading *mi gtags* for *miṅ btags*. *btags* is perfect of *ḥdogs pa*, and *miṅ hdogs* means 'to give a name.' *bdog* is to be taken here in the sense of 'to be.' I would translate the kārikā as follows :

[1] X kyis.

सदिति यत्कृतं नाम तेनासन्नैव जायते।

सदिति यत्कृतं नाम तेन सन्नैव जायते ॥ १० ॥

CSV:

gaṅ phyir yod bdog ces miṅ btags |
de phyir med par mi hgyur na |

gal te hdi ltar na |

gaṅ phyir med ces miṅ byas pa |
de phyir yod par mi ḥgyur ro |
miṅ ni miṅ can gyi raṅ gi |
ṅo boḥi rjes su mi byed do ||

de rnams ni miṅ can gyi dṅos pohi raṅ gi ṅo bo daṅ dus mtshuṅs pa yaṅ ma yin te | de rnams sṅa rol daṅ phyis ḥdod pas byed pahi phyir ro || hdi ltar mig legs pa la z'ar ba z'es bya ba daṅ | tshe thuṅ ba la tshe riṅ po z'es bya ba daṅ | choms po[1] la lhas btsas pa z'es bya ba la sogs pa[2] don daṅ mi mthun paḥi miṅ rnams kyaṅ dmigs pa yin no || dehi phyir |

gaṅ phyir yod ces miṅ byas pa |
dehi phyir yod par mi ḥgyur ro ||

rnam pa gcig tu na ḥdon pa gz'an yin te |

gaṅ phyir méd mi bdog ces miṅ |
btags pa de phyir yod ḥgyur min ||

gal te yod pa la yod do z'es miṅ byas pa las dṅos po raṅ gi ṅo bo yod pa ñid du rtog na ni | rigs pas rnam par dpyad pa na yod pa ma yin pa ñid kyis yod pa ma yin pa la med do z'es miṅ btags pa las yod pa ñid dgag pa ciḥi phyir mi ṅes te | ḥdi yod pa ñid du rtog pa ltar med pa ñid du yaṅ btags par rigs so ||

=सदिति यत्कृतं नाम तेनासन्नैव जायते।

यद्येवं

यन्नामासदिति कृतं तेन सन्नैव जायते।

नामानि नामिनो नैव स्वभावमनुकुर्वते ॥

न हि तानि नामिनो भावस्य स्वरूपेण कालेन वा सम्प्रयुक्तानि। पूर्वं पश्चाच्च तेषामभीष्टत्वात्। तथा हि। सुलोचने काण इति अल्पायुषि दीर्घायुरिति तस्करे देवरचित इत्यादीन्यर्थप्रतिकूलानि नामान्युपलभ्यन्ते। तस्मात्

[1] X pa. [2] X pas.

सद्दिति यत्कृतं नाम तेन सन्नेव जायते ॥

एकधा त्वन्यः पाठः

नैवासद्दिति यन्नाम कृतं तेन न सद्भवेत् ।

यदि सतः सदिति नामकरणाद्भाव. अभावेन सन्नेव कल्प्यते युक्त्या विचारेऽसत्वेनासतोऽसदिति नामकरणात्सत्त्वप्रतिषेधः किमिति न निश्चीयते। अस्य सद्भावकल्पनावदसद्भावोऽपि युक्तं प्रज्ञापयितुम् ॥ १७ ॥

393

CSV: hdir kha cig na re sgra rnams ni don gyi raṅ gi ṅo bo ston par byed pa ma yin te | gal te ston na ni dehi tshe me z'es smras na kha htshig par hgyur la | bum pa z'es smras na kha kheṅs par hgyur ro || dehi phyir kho bo cag gi don gyi raṅ gi ṅo bo la mi reg pahi sgra rnams kyi[1] brjod par bya ba daṅ brjod par byed pahi brda hjig rten pas thams cad yod do z'es brjod do z'es zer ro || de la brjod par bya ste |

=अत्र केचिदाहुः। शब्दास्तावन्नार्थस्वरूपमभिदधति। यद्यभिदध्युस्तदाग्निरत्था इत्युक्ते मुखप्रदाहो भवेत्। घट इत्युक्ते मुखं पूर्णं भवेत्। तस्मादस्माकमर्थस्वरूपास्पर्शिभिः शब्दैर्वाच्यवाचकेन लौकिकेन सङ्केतेन सर्वमस्तीत्युच्यते। अत्रोच्यते— ।

gal te thams cad hjig rten pas |
brjod pas hjig rten pa yod na |
dṅos gaṅ de ñid du yod pa |
de ni ḥjig rten par cis hgyur || 18 ||

V uktatvāt sarvalokena loko yadi bhaviṣyati |
tasmād eva hi yo bhāvaḥ sa loko jāyate katham || 18 ||

Evidently V takes *hjig rten pa* in the sense of *loka*, but, in fact, it means *laukika*. There is nothing in the Tib. text for his *tasmād eva hi* in c. I would translate:

कथितं लौकिकेनेति सर्वं चेल्लौकिकं भवेत् ।
को भवेत्तत्त्वतो भावः स केन लौकिको भवेत् ॥ १८ ॥

CSV: gal te dnos po yod paḥi raṅ bz'in can ñid raṅ gi ṅo bo la mi reg[2] paḥi sgra rnams kyis ḥjig rten pa brjod ciṅ deḥi

[1] X kyis. [2] X rig.

raṅ gi ṅo bo yod na ni deḥi phyir raṅ gi ṅo bos yod paḥi phyir de don dam pa kho nar ḥgyur gyi | ḥjig rten pa ni ma yin no || ci ste de ḥjig rten pa ñid du yod pa ñid yin gyi | raṅ bźin gyis ma yin na ni deḥi tshe ḥjig rten pa de don dam pa ñid du ḥgrub ciṅ | don dam pa mthoṅ ba las rnal ḥbyor pa rnams ḥkhor ba las grol bar yaṅ ḥgyur ro z'es bya bar rigs so ||

=यदि सद्वस्तुनः सत्स्वभावत्वस्वरूपास्पर्शिभिः शब्दैरभिधीयमानं लौकिकं तत्स्वरूपं भवेत् [तदा] तत [एव] स्वरूपेण सद्भावात्स परमार्थ एव भवेन्न तु लौकिकः। अथ तस्य लौकिकत्वमेवास्ति न स्वभावस्तदा तस्य लौकिकस्य परमार्थत्वमेव सिध्यति। परमार्थदर्शनाच्च योगिनः संसारान्मुच्येरन्निति युक्तम् ॥ १८ ॥

394

CSV : ḥdir smras pa | khyod kyis thun moṅ du smra mod kyi | de lta na yaṅ dṅos po bsal bas khyod la dṅos po rnams med pa ñid du ḥgyur ro || bśad par bya ste | tshig ḥdi ni kho boḥi bsam pa las ma ḥdas par gnas so || gal te bdag doṅs po bkag pa las yod pa ñid daṅ ḥgal ba med pa ñid khas len par ḥgyur na ni deḥi tshe bgags pas[1] smra ba thams cad sel ba bsgrubs par ma ḥgyur te med pa ñid du smra ba śin tu tha chad pa khas blaṅs paḥi phyir ro z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह : यद्यपि त्वया सामान्यत उच्यते तथापि भावापाकरणात् तवाभाव एव भवति। उच्यते। नेदं वचनं मदाशयमतिक्रान्तम्। यदि मम भावप्रतिषेधादस्तित्वविरुद्धं नास्तित्वमभ्युपगम्यते तदा[वगन्तव्यं] न प्रतिषेधेन सद्वादनिराकरणं साध्यते अभाववादस्यातिक्षुद्रैरभ्युपगमादिति प्रतिपादय-न्नाह—।

gal te dṅos kun med paḥi phyir |
med pa ñid du ḥgyur na ni |
de ltar yin na phyogs rnams kun |
dṅos po med par mi rigs so || 19 ||

In V and Vx of CS *gyur* for *ḥgyur* in *b* and *lta* for *ltar* and *daṅ* for *na* in *c*.

[1] X bgag gas.

V asattvāt sarvabhāvānām abhāvo yadi vidyate |
tathā ca sarvapaksesu bhāvo'san naiva yujyate || 19 ||

I should like to propose the following :

अभावात्सर्वभावानामभाव एव चेद्भवेत् ।
सत्येवं सर्वपक्षाणामभावो नैव युज्यते ॥ १९ ॥

395

CSV : dṅos po yod na ni de de bkag pas dṅos po med par smra ba hgyur na gaṅ gi tshe ji skad bśad pahi tshul gyis dṅos po ñid mi srid pa deḥi tshe |

=भावसद्भावे हि तत्र तन्निषेधादभाववादो भवेत् । यदा तु यथोक्तेन न्यायेन भाव एव न सम्भवति तदा— ।

dṅos po med phyir dṅos med la |
srid pa yod par mi hgyur ro |
dṅos po med par dṅos po ni |
med par ga la ḥgrub par hgyur || 20 ||

In *d* Vx of CSV *pa* for *par*.

V abhāvatvād abhāvasya bhavo'stīti na vidyate |
abhāvatvād asan bhāva iti siddhir bhavet katham || 20 ||

I think it cannot be accepted, and suggest the following

भावाभावादभावस्य सम्भवो न भविष्यति ।
अभावो हि विना भावं कुतः सिद्धो भविष्यति ॥ २० ॥

CSV :

dṅos po med phyir dṅos med la |
srid pa yod par mi ḥgyur ro |

ciḥi phyir dṅos po med ce na | dṅos po med pa med paḥi phyir ro || gaṅ las dṅos po med pa med ce na | ḥdi[1] ltar |

dṅos po med par dṅos po ni |
med par ga la ḥgrub par hgyur ||

dṅos po hjig pa gz'an du ḥgyur baḥi mtshan ñid can ni dṅos po med paḥo z'es ḥjig rten smra ba la dṅos po de yaṅ ṅes par dpyad pa na yod pa ma yin pas gaṅ z'ig med pas dṅos po med par srid par ḥgyur || gaṅ gi tshe dṅos po med pa yod pa mi srid pa deḥi

[1] X ḥdir

tshe dṅos por rtogs pa dṅos po med pa la bltos pas de med pa yin daṅ dṅos po med pa med par grub bo ||

=भावाभावादभावस्य सम्भवो न भविष्यति ।

कुतो भावाभाव इति चेत् । अभावाभावात् । कुतोऽभावाभाव इति चेत् । एवम् ।

अभावो हि विना भावं कुतः सिद्धो भविष्यति ॥

भावस्यान्यथालक्षणो विनाशो ह्यभाव इति लोक उच्यते । स च भाव एकान्तेन विचारे नास्तीति कस्याभावादभावः सम्भविष्यति । यदाभावो न सम्भवति तदा भावप्रतीतिरभावमपेक्षत इति स नास्ति । अभावोऽपि न सिध्यति ॥ २० ॥

396

CSV: ḥdir smras pa | rgyu med paḥi don la grub pa med paḥi phyir khyod kyis gdon mi za bar stoṅ pa ñid du bsrgub pa la gtan tshigs bstan par bya dgos la | gtan tshigs yod pas kyaṅ dṅos po thams cad stoṅ pa ñid ma yin te | gtan tshigs ltar gz'an yaṅ yod paḥi phyir ro || bśad par bya ste | gal te

=अत्राह । अहेतुकस्य भावस्यासिद्धेरवश्यं त्वया शून्यतासाधनाय हेतुः प्रदर्शयितव्यः । हेतुसद्भावाच्च न सर्वेषां भावानां शून्यता । हेतुवदन्येषामपि सद्भावात् । उच्यते । यदि—

ston pa gtan tshigs las hgyur ba |
de phyir stoṅ par mi hgyur na |
dam bcah gtan tshigs las gaz'an ni |
ma yin des na gtan tshigs med || 21 ||

In *a* Vxx of CS and CSV *gyur pa* for *ḥgyur ba*.

V śūnyaṃ pramāṇato jātam ataḥ śūnyaṃ na vidyate |
pratijñānyā na pramāṇāt pramāṇām tan na vidyate ||

In *d* evidently *pramāṇām* is misprint for *pramāṇam*. Tib. *gtan tshigs* means *hetu* and not *pramāṇa* as V has written. I would suggest:

शून्यता जायते हेतोर्भवेत्तेन न शून्यता ।
प्रतिज्ञा हेतुतो नान्या तेन हेतुर्न विद्यते ॥ २१ ॥

CSV: rgyuḥi sṅa rol du stoṅ pa ñid yod pa ma yin paḥi phyir la | phyis yod paḥi phyir ston pa ñid byas par ḥgyur la | byas

pa ma yin na yaṅ sgyu mas sprul paḥi ban glaṅ mo[1] ltar bslu bar ḥgyur na | stoṅ pa ñid ni ye mtshuṅs paḥi ṅo bo yin paḥi phyir bslu ba yaṅ ma yin pas stoṅ pa ñid rgyus bsgrub par bya ba ma yin no || ci ste śes par byed paḥi rgyu la bsams nas brjod na yaṅ gtan tshigs mi srid pa ñid do || ji ltar z'e na | ḥdir gtan tshigs ḥdi dam bcaḥ ḥgaḥ z'ig bsgrub paḥi phyir brjod pa z'ig na | gal te dam bcaḥ[2] ba de las gtan tsigs de gz'an yin na ni | de ltar yin na phyogs kyi chos ma yin paḥi phyir dam bcaḥ baḥi don go bar mi byed pas gtan tshigs la dam bcaḥ ba las gz'an ñid yod pa ma yin no || gan gi tshe gz'an du mi ḥgyur ba deḥi tshe gz'an ñid med paḥi phyir dam bcaḥ baḥi raṅ gi ṅo bo bz'in du ḥdi gtan tshigs ma yin pas gtan tshigs med pa ste | deḥi phyir dṅos po rnams raṅ bz'in med par grub po ||

=हेतोः पूर्वं शून्यता न भवतीति। पश्चाद्भवतीति शून्यतायाः कृतकत्वम्। कृतकं च मायागजप्रपञ्चवद्विसंवादकम्। शून्यता त्वचरसासान्यरूपेति न विसंवादिकेति शून्यता न हेतुसाध्या। अथ ज्ञापकं हेतुमभिप्रेत्योक्तम्। तथापि हेतुर्न सम्भवति। कथमिति। इह हेतुरिति कस्याश्चित्प्रतिज्ञायाः साधकं वचनम्। यदि तस्याः प्रतिज्ञायाः स हेतुस्ततोऽन्यः स्यात्। तथा सति पक्षधर्मो न भवतीति प्रतिज्ञातार्थानवगम इति हेतोः प्रतिज्ञाया अन्यत्वं न भवेत्। यदान्यो न भवति तदान्यत्वाभावात्प्रतिज्ञायाः स्वरूपवदयं हेतुर्न भवतीति हेतुर्न विद्यते। तस्मात्सिद्धं भावानां निःस्वभावत्वम्॥ २१॥

397

CŚV: ḥdir smras pa | gal te gtan tshigs med pas gtan tshigs daṅ bsgrub par bya ba stoṅ pa ñid ma yin par mi ḥgyur na | ḥo na re z'ig stoṅ pa ñid kyi dpe yod la | de yod pas de daṅ ḥdra bar dṅos po gz'an yaṅ ḥbyuṅ bar ḥgyur ro || bśad par bya ste | dpe de yaṅ rtog pa na gtan tshigs kyi don daṅ ma ḥbrel ba kho na z'ig gam | ḥbrel ba bz'in rtog graṅ | re z'ig gal te ḥbrel na ni gtan tshigs kyi sun ḥbyin pa ñid kyis bsal to || ci ste ma ḥbrel na ni deḥi tshe de gñis la dam bcaḥ baḥi don sgrub paḥi nus pa ñid med pas cuṅ zad kyaṅ mi byed la | de brtags pas ci dgos z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

[1] ban glan mo=vṛsabhī. It seems that one should read here glan po=gaja.
[2] X bcas.

—अत्राह। यद्यपि हेतोरभावाद्धेतुसाध्ययोर्नाशून्यता ननु च शून्यता-दृष्टान्तस्तावदस्ति। तत्सद्भावाच्च तद्वदन्येषामपि भावानां भावो भवेत्। उच्यते। स चेद्दृष्टान्तः कल्प्यते हेत्वर्थेनासम्बद्ध एव कल्प्यते सम्बद्धो वा। यदि तावदसम्बद्धः। हेतोर्दूषणेनैव निराकरणम्। अथासम्बद्धः। तदा तयोः प्रतिज्ञातार्थेसिद्धसामर्थ्यादेव न किञ्चित्क्रियते। [ततश्च] किं तेन कल्पितेनेति प्रतिपादयन्नाह—।

gaṅ phyir ston paḥi dpe yod pa |
de ni stoṅ par mi ḥgyur na |
bya rog ji ltar de bz'in du |
bdag kyaṅ nag ces brjod nus sum || 22 ||

In *d* Vx of CŚV *nas ses* for *nag ces*.

V yasmāc chūnyasya dṛṣṭāntas tena śūnyaṃ na jāyate |
kāko yathā tathātmāpi kṛṣṇo vaktum na śakyate || 22 ||

There is nothing in the Tib. text for V's *na* in *d*. I should like to change his restoration slightly :

यदस्ति शून्यदृष्टान्तस्तेन शून्यं न चेद्भवेत्।
आत्मापि काकवत्कृष्ण इति वक्तुं नु शक्यते॥

CŚV : gal te gtan tshigs kyi don daṅ ma ḥbrel baḥi dpe las don grub par sems na ni deḥi tshe bya rog gi nag poḥi[1] dpe bdag kyaṅ nag por ḥgyur ba ḥdi ni srid pa yaṅ ma yin pas dpe mi rigs te | dṅos po med paḥi phyir ro ||

—यदि हेत्वर्थासम्बद्धाद्दृष्टान्तादर्थसिद्धिर्मन्यते तदा काकस्य कृष्णदृष्टान्ते-नात्मापि कृष्णो भवेत्। न चेदं सम्भवतीति न युज्यते दृष्टान्तो भावाभावात्॥२२॥

398

gal te gtan tshigs kyaṅ med la dpe yaṅ med ciṅ dṅos po thams cad kyaṅ med na khyod kyi bstan bcos byed paḥi tshig[2] ḥdi don gaṅ du bsgrub par bya baḥi phyir yin | brjod pas bya ste | gal te ṅes brtags pa na dṅos po ḥgaḥ z'ig gi raṅ bz'in dmigs na ni deḥi tshe khas len par byed pa de lta yin daṅ stoṅ pa ñid du lta ba yaṅ phyin ci log ñid du ḥgyur ro z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

[1] X paḥi   [2] X tshig:

=यदि हेतोरप्यभावे दृष्टान्तोऽपि नास्ति [तदा] सर्वेषामपि भावाना-
मभावे तवेदं शास्त्रकारवचनं कस्यार्थस्य साधनाय । उच्यते । यदि नियमेन परीक्षायां कस्यचिद्भावस्य स्वभाव उपलभ्येत [तदा] तादृश [एव] अभ्युपगमो भवेत् शून्यतादृष्टिस्तु विपरीतैवेति प्रतिपादयन्नाह—

gal te raṅ bz'in gyis dṅos yod |
ston mthoṅ yon tan ci z'ig yod |
rtog pas mthoṅ ba hchiṅ ba ste |
de ni hdi ru ḥgag par bya || 23 ||

In *b* Vx of CS *mi* for *ci*. V and Vx of CS *rtogs* for *rtog* in *c* and *dgag* for *ḥgag* in *d*.

V svabhāvataś ced bhāvo'sti śūnyadṛṣṭyā hi ko guṇaḥ |
drṣṭo vibandho jñānena tad evātra niruddhyate || 23 ||

I should like to offer the following :

को गुणः शून्यतादृष्ट्या स्याच्चेद्भावः स्वभावतः ।
बन्धः कल्पनया दृष्टेः सैवेह प्रतिषिध्यते ॥ २३ ॥

CSV :

gal te raṅ bz'in gyis dṅos yod |
stoṅ mthoṅ yon tan ci z'ig yod |

stoṅ pa ñid ñe bar bstan pa ni de kho na ñid bstan par bya baḥi phyir yin la | de kho na ñid kyaṅ raṅ bz'in daṅ no bo yin no || gal te dṅos po hgah z'ig la yod na ni deḥi tshe de ñid don dam pa yin pas grol ba don du gñer ba la de mthoṅ ba kho na mdzes kyi stoṅ pa ñid mthoṅ ba ni ma yin no || de ni deḥi tshe yon ton du mi ḥgyur ba ḥbaḥ z'ig tu ma zad kyi skur ba ḥdebs pa la z'ugs paḥi phyir skyon ñid dv ḥgyur ro || gan gi tshe dṅos po raṅ bz'in med pa rnams phyin ci log las raṅ bz'in dan bcas pa ñid du snaṅ ba na ḥjig rten gyi mṅon par z'en paḥi ḥgyur z'in | dṅos por lhag par z'en pahi rgyu can las dan ñon moṅs pa las skye baḥi rgyun skye baḥi phyir de las ḥkhor bar ḥjug par ḥgyur ba deḥi tshe dṅos po raṅ bz'in med pa rnams raṅ bz'in med pa ñid du mṅon par gsal bar byed paḥi bstan bcos ḥdis sgro hdogs pa daṅ skur ba ḥdebs pa spans pahi sgo nas ran bz'in med pa ñid ston z'iṅ || ḥjig rten yaṅ dṅos po rnams kyi raṅ bz'in med pa ñid bton

nas gzugs brñan daṅ sprul pa daṅ sgyu ma la sogs pa ltar dṅos po rnams la mṅon par z′en pa na dṅos po la mṅon par z′en pahi rgyu can las daṅ ñon mons pa zad pas hdod chags la sogs paḥi hchiṅ ba mthaḥ dag chad pa las ṅes par grol bar hgyur ro |. dehi phyir bstan bcos hdis dṅos po rnams raṅ bz′in gz′ı med pa tsam z′ig ston to || bcom ldan ḥdas kyis

chos thams cad ni stoṅ pa ste | raṅ bz′in med paḥi tshul gyıs so || chos thams cad mtshan ma med pa ste | mtsan ma med pa ñe bar gzuṅ nas so || chos thams̄ cad smon pa med pa ste | mi smon pa yi tshul gyis so || chos thams cad ni raṅ bz′in gyis hod gsal ba ste | śes rab kyi pha rol tu phyin pa yoṅs su dag pas so z′es bya ba daṅ |

de bz′in du |

gaṅ z′ig rkyen las̊ kyes pa de ma skyes |
de la skye ba raṅ bz′in yod ma yin |
rkyen la rag las gaṅ de stoṅ par bśad |
gaṅ z′ig stoṅ ñid śes de bag yod yin |

z′es ji skad gsuṅs pa lta buḥo ||

yan hdir rten cin ḥbrel bar ḥbyuṅ ba la bsñon pa ni ma yin no || z′es bśad pa |

rtog pas mthoṅ ba hcḥiṅ ba ste |
de ni hdi ru ḥgag par bya ||

rtog pa ni yaṅ dag pa ma yin paḥı ran bz′in gyi don sgro ḥdogs pa ste | dehi sgo nas sems can rnams bcıṅgs par dmigs nas hkhor baḥi sdug bsnal bcad par bya baḥi phyir don de bzlog par bya baḥi phyir thugs rje chen po mṅah z′ıṅ sems can gyi sdug bsṅal gyis sdug bsnal baḥi de bz′in gśegs pa rnams dan | byaṅ chub sems depaḥ rnams rten cin ḥbrel bar byun ba daṅ ḥgal ba dṅos po rnams raṅ bz′ın med pa tsam z′ıg ston par mdzad de || de ltar na ḥdi ni mdor bsdus na saṅs rgyas kyi gsuṅ gi don yin no z′es slop dpon gyis[1] bstan bcos ḥdis rnam par bśad do ||°

=को गुणः शून्यतादृष्ट्या स्याच्चेद्भावः स्वभावतः ।

शून्यतोपदेशो हि तत्त्वप्रतिपादनाय । तत्त्वं च स्वभावः स्वरूपम् । यदि कस्य-

[1] X gyı.

चिह्नावस्य सद्भाव· स्यात्तदा तत्त्वं परमार्थो भवेदिति मोक्षप्रार्थिनस्तद्दर्शनमेव शोभनं न तु शून्यतादर्शनम्। स हि तदा न गुणो[ऽपि तु] केवलमेवापवाद-प्रवृत्तत्वाद्दोष एव। यदा निःस्वभावानां भावानां विपर्यासेन सस्वभावत्वं दृश्यते तदा लोकस्याभिनिवेशहेतुर्भवति। आध्यवसायहेतुककर्मक्लेशतो जन्म-प्रबन्धोत्पादेन ततः संसारप्रवेशः। तदा निःस्वभावानां भावानां निःस्वभावत्व-प्रकाशकं शास्त्रमिदमारोपापवादप्रहाणद्वारा निःस्वभावत्वं दर्शयति। लोकोऽपि भावानां निःस्वभावत्वमभ्यस्य प्रतिबिम्बनिर्मोकमायादिष्विव भावाभिनिवेशे तद्धेतुककर्मक्लेशक्षयाद्रागादिसकलबन्धच्छेदेन विमुक्तो भवति। तस्माच्छास्त्रमिदं भावानां निर्मूलस्वभावत्वमात्रं दर्शयति। यथोक्तं भगवता—

शून्याः सर्वधर्मा निःस्वभावयोगेन। निर्निमित्ताः सर्वधर्मा अप्रणिधान-योगेन। प्रकृतिप्रभास्वराः सर्वधर्माः प्रज्ञापारमितापरिशुद्ध्येति ॥[1]

एवम्

य: प्रत्ययैर्जायति स ह्यजातो
न तस्य उत्पादु सभावतोऽस्ति।
यः प्रत्ययाधीनु स शून्य उक्तो
यः शून्यतां जानति सोऽप्रमत्तः ॥[2] इति।

अपि चेह प्रतीत्यसमुत्पादस्य[3] नासम्भव इत्याह

बन्धः कल्पनया दृष्टेः सैवेह प्रतिषिध्यते ॥

कल्पना ह्यभूतस्वभावमर्थमारोपयति। तेन सत्त्वानां बन्धमुपलभ्य संसार-दुःखच्छेदाय तमर्थं निवर्तयितुं महाकारुणिकाः सत्त्वदुःखदुःखितास्तथागता बोधिसत्त्वाश्च प्रतीत्यसमुत्पादाविरुद्धं भावानां निःस्वभावत्वमात्रं दर्शयन्ति। एवमिदं समासतो बुद्धवचनार्थं इत्याचार्येणानेन शास्त्रेण व्याख्यातम्॥ २२ ॥

399

CSV: gaṅ dag ji ltar gnas paḥi gsuṅ rab kyi don ji lta ba bẓ'ın ma rtogs pas na dṅos po kha cig dṅos po yod bdag kha cig dṅos po med par yoṅs su gsal bar byed pa de dag gi rtog pa daṅ phyin ci log pa ñid du bstan pahi phyir bśad pa |

[1] See Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā (Bib Ind) p 405, MV (with Poussin's notes), pp 238, 278, 444, 504

[2] Anavataptahradāpasaṃkramaṇasūtra quoted in MV, pp 239, 491, 500, 504, BCP, p. 355; Subhāṣitasaṃgraha, p 21 (with wrong readings in b)

[3] The meaning of the Tib word bsñon is not here quite clear to me. bsñon can = mi srid pa, as says S. C. Das in his dictionary.

—ये तु यथावस्थितप्रवचनार्थस्य यथावदनवबोधेन किञ्चिदेव वास्तवरूपं किञ्चिच्चावास्तवं परिदीपयन्ति तेषां कल्पनां विपर्यासं च प्रदर्शयन्नाह—।

gcig yod gcig med ces bya ba |
de ñid min hjig rten pahaṅ min |
des na hdi yod hdi ces med |
brjod pa ñid du nus ma yin || 24

In *b* Vx of CSV *mi* for *min*.

V sad ekam ekaṃ nāmāst tattvaṃ loko'pi naiva yat |
tenedaṃ sad asad veti vaktum eva na śakyate || 24 ||

This should be changed and the following may be proposed :

एकं सदसदेकं च नेदं तत्त्वं न लौकिकम्।
तेनेदं सदिदमसद्वक्तुमेव न शक्यते ॥ २४ ॥

CSV : gaṅ gi tshe hjig rten pahi dṅos po bśad par ḥdod pa deḥi tshe phyi naṅ gi don gyi dbye bas phuṅ po lṅa char yaṅ ḥjig rten pahi rtog pa tshad mar byas te khas blaṅ bar bya la | gaṅ gi tshe hjig rten las hdas pahi de kho na ñid rnam par bśad paḥi ḥdod pa dehi tshe ni ḥphags paḥi ye śes la bltos nas phuṅ po lṅa char yaṅ raṅ bz'in gyi stoṅ par bśad par byaḥo || de las gz'an du gaṅ ruṅ gcig ḥdod ciṅ gaṅ run mi ḥdod pahi rgol bas ni de kho na ñid daṅ hjig rten pa yaṅ bśad par mi ḥgyur ro || gaṅ gis ḥdi de ltar yin pa |

des na ḥdi yod ḥdi ces med |
brjod pa ñid du nus ma yin ||

gal te sems daṅ sems las byuṅ ba rnams yod na ni deḥi tshe bum pa daṅ snam bu la sogs pa rnams kyaṅ yod de hjig rten mthaḥ dag la grags pahi phyir ro || ci ste bum pa daṅ snam bu la sogs pa de rnams ranm par dpyad pa na med na ni deḥi tshe sems daṅ sems las byuṅ ba rnams kyaṅ med par hgyur te | gñi ga yaṅ rigs pa daṅ bral baḥi phyir ro || de ltar na ḥdi yod la ḥdi ni med do z'es bya bar

brjod pa ñid du mi nus so ||

—यदा लौकिको भावो वक्तुमिष्यते तदा बाह्याध्यात्मिकभेदेन स्कन्धपञ्चकमपि लौकिकीं कल्पनां प्रमाणं कृत्वाभ्युपगन्तव्यम्। यदा तु लोकोत्तरं तत्त्वं व्याख्यातुमिष्यते तदार्यज्ञानमपेक्ष्य स्कन्धपञ्चकमपि स्वभावशून्यं व्याख्येयम्।

ततोऽन्यत्र यद्युक्तमिष्यते यच्च युक्तं नेष्यते वादिना [तत्] सर्वं लौकिकं ना नेष्यते । येनैतेनैवं

तेनेदं सदिदमसद्वक्तुमेव न शक्यते ॥

यदि चित्तचैतसिकानि स्युस्तदा घटपटादयोऽपि स्युः सकललोकप्रसिद्धेः । अथ ते घटपटादयो विचारे न स्युस्तदा चित्तचैतसिकान्यपि न स्युरुभयोरपि युक्तिविरहात् । एवं सतीदं सदिदमसदिति

वक्तुमेव न शक्यते ॥ २४ ॥

400

CSV : ḥdir smras pa | bdag gis khyod la lan gdab par mi nus mod kyi | de ltar na yaṅ gan dag khyod la lan ḥdebs par ḥgyur ba | de bz'in gśegs paḥi bstan pa la mṅon par brtson pa dag ḥgyur bar hgyur ro || bśad par bya ste | khyod kyi re ba ḥdi ni brdzun pa z'ig ste | hdi ltar |

=अत्राह । यद्यपि मया तव परिहारः कर्तुं न शक्यते तथापि करिष्यन्ति केचित्तव परिहारम् । उद्भविष्यन्ति हि तथागतशासनेऽभियुक्ताः । उच्यते । मिथ्येयं तवाशा । तथा हि— ।

yod daṅ med daṅ yod med z'es |
gaṅ la phyogs ni yod min pa |
de la yun ni riṅ po nahaṅ |
klan ka brjod pa nus ma yin || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las slob dpon daṅ | slop ma rnam par gtan la dbab pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu drug paḥo ||

* सदसत्सदसच्चेति यस्य पक्षो न विद्यते ।
उपालम्भश्चिरेणापि तस्य वक्तुं न शक्यते ॥ २५ ॥[1]

॥ योगाचारचतुःशतके गुरुशिष्यविनिर्णयसन्दर्शनं षोडशं प्रकरणम् ॥१६॥

CSV : phyogs yons su hdzin pa yod na ni rnam pa gz'an du bsgrubs pa las de ltaḥaṅ dus ches yuṅ riṅ ba z'ig gis de la sun ḥbyin pa srid na | gaṅ la yod pa daṅ med pa daṅ gñi gaḥi phyogs spaṇs pas | [2] phyogs yoṅs su ḥdzin pa ñid yod pa ma yin pa

[1] Quoted in MV, p 16; Subhāṣitasamgraha, p 27 In the latter the kārikā is wrongly attributed to Nāgārjuna See Muséon, 1900, 2, p 240.
[2] X adds here gan la which seems not to be required

de la ni yod pa daṅ med pa gñi gaḥi phyogs spaṅs pas dus yun riṅ pos kyaṅ sun ḥbyin pa brjod par mi nus pa ñid do || nam khaḥi gzugs can ñid da lta mi srid pas dus yun riṅ pos kyaṅ srid par bya bar mi nus pa de bz'in du rgol ba dag gis[1] kyaṅ deḥi rten phyogs gsum ga yaṅ mi srid pas stoṅ pa ñid du smra baḥi sun ḥbyin pa yun riṅ pos kyaṅ brjod par mi nus te | mkhas pas stoṅ pa ñid du smra ba la sun ḥbyin pa nam mkhaḥi ri mo daṅ lcags kyi[2] gzugs[3] paḥi gzir ba daṅ ḥdra bar khoṅ du chud par byaḥo || yaṅ ji ltar nam mkhaḥi ñi maḥi ḥod zer gyi tshogs kyis bsal z'iṅ z'ig par gyur paḥi mun pa rnams kyis[4] dus yun riṅ pos kyaṅ ñi maḥi ḥod zer gyi tshogs gsal ba mog mog por bya bar mi nus pa de bz'in du zab ciṅ rgya che ba[5] basm gyis mi khyab paḥi rten ciṅ ḥbrel bar ḥbyuṅ ba bsgoms pas rtogs paḥi ñi maḥi ḥod zer gyis rgol ba mthaḥ dag gi gz'uṅ lugs kyi mun pa rnams bsal ba yaṅ yin no z'es bya bar khoṅ du chud par byaḥo || yaṅ bśad pa | ji ltar ḥdi ni ñi maḥi ḥod zer mtshuṅs pa med pa yis dus yun riṅ bar mun paḥi tshogs chen ḥzoms śiṅ ḥzoms ḥgyur ltar | de bz'in ḥgro baḥi don byed gñis su med paḥi ñi ma yaṅ || yod daṅ med pa la sogs gz'un lugs mun pa ḥzoms byed yin ||

rtog geḥi gz'uṅ lugs mun pas bkab pa yi |
blo yi mig ḥdi da ltar phye byas nas |
bsod nams gaṅ thob de yis skye bo ḥdi |
yoṅs kyis de ñid blo mig gis mthoṅ śog ||

slob dpon ḥphags pa lhaḥi z'al sña nas kyi byaṅ chub sems dpaḥi rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las | slob dpon daṅ slob ma rnam par gtan la dbab pa sgom pa bstan pa z'es bya ba ste | rab tu byed pa bcu drug paḥi ḥgrel baḥo ||

bz'i brgya paḥi ḥgrel ba slob dpon zla ba grags paḥi z'al sña nas kyis mdzad pa rdzogs so ||

=सति हि पक्षपरिग्रहेऽन्यथासिद्धे[6] महता कालेन चिरेण तस्य दूषणं सम्भवति। यस्य तु सदसदुभयपक्षप्रहाणेन पक्षपरिग्रह एव नास्ति तस्य सदसदुभयपक्षप्रहाणाच्चिरेणापि दूषणं वक्तुं न शक्यते। आकाशस्य रूपवत्त्वं साम्प्रतं

[1] X gi. [2] X kyis. [3] X gz'us
[4] X kyi. [5] X la for ba.
[6] As unnecessary de ltahan of the text is left out untranslated,

न सम्भवतीति चिरेणापि कालेन सम्भावयितुं न शक्यते। एवं वादिभिरपि तदाश्रयपक्षत्रयासम्भवाच्छून्यतावाददूषणं चिरेणापि वक्तुं न शक्यते। पण्डितैर्हि शून्यतावाददूषणमाकाशचित्राय:प्रतिमयोरातिवदवगन्तव्यम्। यथा नभसि सूर्यकिरणसमूहेन निरस्तैस्तिमिरैश्चिरेणापि कालेन स श्यामीकर्तुं न शक्यते एवं गम्भीरोदाराचिन्त्यप्रतीत्यसमुत्पादभावनावगमसूर्यकिरणेन सकलवादिसमयतिमिराणि निरस्यन्त इत्यवगन्तव्यम्। अपि चोच्यते। यथेहासहश: सूर्यश्चिरं महान्तं तिमिरसमूहमुन्मूलयन्नुन्मूलयत्येवं जगदर्थकरादयसूर्योऽपि सदसदादिसमयतिमिरमुन्मूलयति।

तार्किकसमयतमोहतबुद्धेश्चक्षुरधुनेदमुन्मील्य।
लब्धै: पुण्यै: पूर्णं पश्यतु तत्त्वं जनोऽत्र धीनेत्र: ॥ २५ ॥

आचार्यदेवपादीये बोधिसत्त्वयोगाचारे चतु:शतके गुरुशिष्यविनिर्णयभावनासन्दर्शननामकस्य षोडशप्रकरणस्य वृत्ति:।

॥ चतु:शतकवृत्तिराचार्यचन्द्रकीर्त्तिपादकृता सम्पूर्णा ॥

The two successive figures refer to the page and the line respectively.

3.12. *Add* रागाद्यसिद्धि *before* प्रतिपा°.

4.14. *Read* 4 *for* 3.

5.13. *Add* In *a* Vx of CSV *das* for *du*.

9.14. *Read* प्रवृत्ते- for प्रवृत्त-.

11. 9. Should one read *yod* for *med* ?

— 21 *Read* 12 *for* 11.

12. 8. *Add* In *c* Vx of CSV *la* for *las*.

15.17. *Read* and *for* ann.

— 28. *Read* śīla *for* ila.

20. 7. *Read* एवं भिक्षव आदरः क्रियते *for* भिक्षवस्तद्दर्शनेन कृत आदरः। and विपाककामेन *for* विपाकस्य कामेन।

— 28. *Read* निन्दान्या तु *for* निन्दान्यत्र

21.11 *After* bz'in no ‖ *add* :

gaṅ gi tshe bcom ldan ḥdas śā kya thub pas bā rā ṇa sīr khyod ma ḥons paḥi dus na de bz'in gśegs pa dgra bcom pa yaṅ dag par rdzogs paḥi saṅs rgyas byams pa z'es bya bar ḥgyur la | yaṅ deḥi tshe ḥkhor los sgyur baḥi rgyal po duṅ z'es bya ba ḥbyun bar ḥgyur z'iṅ | der groṅ khyer ḥdi ñid du khyod bz'ugs pa daṅ yoṅs su mya ṅan las ḥdus pa la mchod pa chen po byas te rab tu byuṅ nas dgra bcom pa ñid kyis yoṅs mya ṅan las ḥdus par ḥgyur ro z'es byaṅ chub sems dpaḥ mi pham pa z'es bya ba luṅ bstan par mdzad pa daṅ |

— 25. For सर्वज्ञो° कामयसे जड़: *read* :

सर्वज्ञो धर्मेषु हेयेषु किं पुनरधर्माणां कथनेन। उक्तत्वात्। विमुक्तिसुख-कामस्य कश्चिदपि रागो न ज्ञायते। तद्धि निरवशेषरागच्छेदनेन प्राप्यमिति। अजितसूत्रवत्। यदा भगवाञ्छाक्यमुनिर्वाराणस्यां [तदा] त्वमनागते काले तथागतोऽर्हन् सम्यक्सम्बुद्धो मैत्रेयो भविष्यसि। अपि च तदा चक्रवर्त्ती राजा शङ्खो नाम भविष्यति। तस्मिन्नेव नगरे परिनिर्वाणे महात्समादरं कृत्वा प्रव्रज्याहत्त्वेन परिनिर्वृतो भविष्यसि। बोधिसत्त्वोऽजितो नाम देशनां करिष्यति। ततस्तत्परिवारमध्येऽजितो नाम भिक्षुर्भविष्यति। स हन्ताहं चतुर्द्वीपेश्वर-चक्रवर्त्ती शङ्खो भवेयमिति प्रणिधानं विधाय भगवतैवं दुःखं वारयितव्यमिति प्रव्रज्य त्वं दुःखमेव कामयसे जड़:

22.29. *Add* the following note on this kārika, 193 (=VIII. 18): The original is found in SS, p. 11:

śūnyatā puṇyakāmena vaktavyā naiva sarvadā |
nanu prayuktam asthāne jāyate viṣam auṣadham ||

24. 8. This kārikā, 194 (=VIII. 19) is quoted in MV, p. 370. See JA, 1902, II, p. 257.

25. 8. *Read* 372 *for* 272.

28.10. *Read* tan *for* ton.

30. 4. This kārikā is quoted also in MV of Buddhapālita, Tib. text (BB), p. 10, with a wrong reading, *i.e.* *dṛṣṭānta* (*dpe*) for *dṛṣṭo'nto*.

33. 1. *Read* अस्तिता *for* अस्थिता.

41.13. *Read* ltar *for* bar (?).

62.27. *Rcad* daṅ *for* daṇ.

69. 7. *Read* नास्त्यह *for* नास्मग्रहं.

78.25. *Read* स्यात्पुरुषः *for* स्यामुरुषः.

96.30. In *a*, *b*, and *c* of this kārikā Vx of CSV *ḥgyur* for *gyur*.

97. 5. *Read* sattāyām *for* sttāyām.

100. 2. *Read* हि विनश्यन्ति *for* [ते] निरुध्यन्ते.

115.21. *Read* अज्ञातो *for* अज्ञातको.

158. 4. *Rcad* सौगताना- *for* सौगताता-.

165.23. *Read* २५ *for* २६.

182.31. The X of India Office clearly reads *mtshuṅs*.

183.32, note 2. *Read* seem *for* seems.

199.15. *Read* १ *for* ६.

202. 6. *Read* द्वयोः *for* दूयोः.

211.16. *Read* वायूा° *for* वाथूा°.

215.11. *Read* निरा° *for* तिरा°.

— 18. *Read* °सच्चेति *for* °सत्वेति.

— 20. *Read* एतेष्वेक° *for* एतेव्य°.

227. 4. *Read* २३ *for* ३२.

236.32. *Add* at the end 8 ||

251. 4. *Read* वन्ध्या *for* नन्ध्या.

254. 1. *Read* [367 *for* [354

255. 1. *Read* [368 for [358.

INDEXES

The figures in the first two Indexes refer to the kārikās and in others to the pages.

I

SANSKRIT KARIKĀS

II

TIBETAN KĀRIKĀS

III

BHAGAVAD-VÂKYAS IN THE COMMENTARY

IV

SANSKRIT KARIKÂS CITED IN THE COMMENTARY

V

TIBETAN KĀRIKĀS CITED IN THE COMMENTARY

VI

VERSES CITED IN NOTES

† Reconstructed from Tibetan.

VII
PASSAGES CITED IN NOTES

VIII
SŪTRAS, ŚĀSTRAS, AND ĀCĀRYAS